

ქართველების

გამაჰმადიანება

ანუ

ქართველთა გათათრება

აჭარის მუფთი ახმედ ეფენდი ხალიფაშვილი.

ქართული ენით მოქადაგე. ამისთვის იგი სამართალში მისცეს, მაგრამ თავი იმართლა: ჩვენ ქართველები ვართ, მეც ამ ენით ვქადაგებ, რომ ხალხს უკეთ გავაცნო ისლამის სწავლა.

აღწერილი და გამოცემული
ზ. ჭიჭინაძისაგან.

თბილისი

ელექტრო-მბეჭდავი სტამბა არ. მ. კერესელიძისა, გაბაევის შესახ. № 1
1915

ქართველების გათათრება

ყარსის (კარი) მიდამოებისაკენ.

(ნაამბობი სოფ. ვაიოში გამაჰმადიანებულთ გოგიტიძეების მიერ).

ყარსი ძველად ქართველების ქალაქი იყო, მისს გარშემო სულ ქართველები სცხოვრებდნენ. ყარსის იქითაც საქართველო ყოფილა. ოსმალებს ყველაზე წინად ყარსის ქალაქი დაუჭერიათ; რამდენსამე ხნის შემდეგ თათრებს ქართველებისთვის გამაჰმადიანება უთხოვნიათ. მაგრამ ქართველები არ დასთანხმებთან და ოსმალებთან ამის გამო ჩხუბი მოსვლიათ. ქართველთაგან ძლიერ ბევრნი დახოცილან, ბევრნი ქართლ-კა-

ხეთს გამოქცეულან, ბევრნი აქ დარჩენილან. ჩხუბებს ბოლო და დასასრული არ მისცემია. ამ დროს ყარსისკენ მდგარან გოგიტიძეები. ამათი სოფლები იქით ყოფილა. გოგიტიძეები აზნაურები ყოფილან მეფეების დროს და თათრებს ამის მაგირ აღიობა მიუციათ. ერთი გოგიტიძეთაგანი მეტად შესანიშნავი კაცი ყოფილა, ხალხის მოყვარე და ქვეყნის ერთგული. ეს წასულა ოსმალებთან და უთქვამს:

- ბატონებო, ჩვენი რად გეშინიანთ თქვენა, ჩვენი რის შიში გაქვსთ, ჩვენს სჯულს რად ეხებით, რად გინდათ, რომ ჩვენ ჩვენი ძველი სჯული დაგვაკარგვინოთ, ამით უფრო ბევრს მტრებს გაიჩნთ, თქვენ, სჯობს, რომ ამდენი ხალხის ასე ჟღერა-წყვეტას თავი გაანებოთ და ქვეყანას უპატრონოთ. ჩვენ ერთგული ვართ, მე გაძლევთ პირობას, რომ თქვენ წინააღმდეგ სიტყვა, კრინტი არავინ დასძრას, ხმალი არავინ აიღოს ხელში. ოღონდ მოგვასვენეთ, ჩვენს სჯულს თავი გაანებეთ: ხალხი ამაზედ სწუხს და სულ ამის გამო არის უკმაყოფილი.

- 4 -

- ძალიან კარგი, ყველაფერს შევასრულებთ, მხოლოდ შენის სიტყვით და შენის დაპირებით და ისიც იმ შემთხვევაში, შენ თუ თათრის სჯულს მიიღებ; ეს იცოდე, რომ მაშინ ყარსის ფაშობასაც შენ მოგცემთ და მართე იქაურობა ჩვენი ერთგულებით. ასეთი რჩევა გოგიტიძეს მოეწონა. ამან იფიქრა: ამდენი ვაი-ვაგლახი თუ ჩემის გამაჰმადიანებით მოისპობა და მეც ფაშა გავხდები, მაშინ რა მიჭირს, გავმაჰმადნები და ამით ქვეყანასა და ხალხს მაინც ავაცდენ დიდს უბედურებასაო. ამიტომ ეს კაცი მალე გამაჰმადიანებულა. ამისთვის სახელად სეიდი უწოდებიათ და ყარსის ფაშად დაუდგენიათ. სეიდ ფაშა გოგიტიძე ძლიერ შესანიშნავი კაცი ყოფილა და თავისი საქმეებიც კარგად უმართავს, მაგრამ არ გასულა დიდი ხანი სეიდ ფაშას გამაჰმადიანების შემდეგ, რომ ოსმალის ფადიშაჰისაგან ბრძანება მოსულა, რომ ქართველები მთლად უნდა გააჰმადიანოთ, ჩემს სამეფოში ყველა მაჰმადიანი უნდა იყოსო. ამ ამბავს ხალხი არ დაჰყაბულებია, სეიდ ფაშასთან მისულან და უთქვამთ:

- ეს რა ამბავი არის, დაგვიმორჩილეს, ფეხი გაიმაგრეს, ყოველივე ჩვენი საიდუმლოება შეიტყეს და ახლა გამაჰმადიანებას გვეუბნებიან, სჯულიდამ ხელის აღებას?

სეიდ-ფაშა მიმხრობია ქართველთ და ამათ ოსმალთა წინააღმდეგ ჩხუბი დაუწყიათ. ჩხუბში დიდძალი ქართველობა გამწყდარა, მაგრამ არც ოსმალთ დასდგომიათ კარგი დღე, ესენიც მრავალი დახოცილან. ოსმალთ მალე მოშველებია ოსმალს ახალი დასვენებული ჯარი და ამათ გაუმარჯვნიათ, ქართველები ძლეულან და ამ ძლევის დროს სეიდ-ფაშა გოგიტიძე თავის ხალხით აჭარაში გამოქცეულა, რადგანაც აჭარა მაშინ საქართველოსი იყო. აქ ქართველი მეფე იჯდა. ყარსიდგან მოსული სეიდ-ფაშა გოგიტიძე აჭარის სოფ. ვაიოში და-

სახლებულა. აქ გაუმაგრებიათ თავი და აქედგან უბრძოლიათ ოსმალთ წინააღმდეგ. აჭარელთა დიდი ხანი შეუნახავთ თავი. ყარსისკენ კი მთლად გამწყდარა ქართველობა ომში და ვინცა დარჩენილან, ბოლოს ესენიც გამაჰმადიანებულან. გამაჰყიღია-

- 5 -

ნების შემდეგ ოსმალმა ქართველებს ხოჯა-მოლები გამოუგზავნეს, ეკვლესიები დაუქციეს, მღვდლები გამორეკეს, ზოგი გაათათრეს, ვინც ქართულად ლაპარაკობდა, იმათ ქართველთ აღუკრძალეს, დღეის შემდეგ ქართულად ლაპარაკი არ გაბედოთ თქვენ, თორემ დაგხოცავთო. ახალ გამაჰმადიანებულთ ძლიერ ეშინოდათ, რადგანაც ამათ მომხრე და ქომაგი არ ჰყავდათ და ამიტომ ძალა-უნებურად თათრულს ენაზე ლაპარაკობდნენ. ნელ-ნელა თათრულს შეეჩვივნენ და ქართული მთლად დაავიწყდათ. ასე რომ დღეს ყარსისკენ ქართული აღარავინ იცის. მას შემდეგ ჩვენ გოგიტიძეები, სეიდ ფაშასი და მის ძმების შთამომავალნი ვსცხოვრებთ ვაიოში და ჩვენში ძველმა კაცებმა ამ სეიდ-ფაშა გოგიტიძის და ქართველთ გამაჰმადიანების შესახებ ბევრი ძველებური ამბები იცოდნენო.

ართვინის (ართვანი) გამაჰმადიანება.

(ნაამბობი ლივანაში ქრისტიან კათოლიკეებთაგან და ქართველ მაჰმადიანებთაგან).

ლივანის ხევი - დღეს ლივანად იწოდება. ლივანი ძველად იწყებოდა შესართავთან და იქიდან ართვინამდის მიემართებოდა; ართვანს იქით კი, ანუ ბერთას სამზღვრიდან კლარჯეთი დაიწყებოდა. დღეს აქეთ კლარჯეთის ხსენება არავინ იცის, ყველა ლივანას უწოდებს ამ ადგილებს. ყველა ეს ადგილები ძველად საქართველოს მკვიდრს საკუთრებას შეადგენდა; აქ ქართველთ ტომით იყო მოფენილი, ლივანის დაბა, ართვინიც, ქართველთა მეფეთაგან იყო გაკეთებული; ეს ადგილები ძველადვე დაადგა წარმატების გზას, აქაურნი ქართველნი ადრიდგანვე შეეჩვივნენ მწიგნობრობას, ხელოსნობას, მეცნიერების მიყოლას და ღვთის-მეტყველებას. ამ ადგილებში ძველად შენდებოდნენ მრავალი მონასტერ-ეკვლესია და დიდრონი სასწავლებელნი, რომელთა ნაშთნი დღემდეც შენახულან ბევრგან, აქაურნი ქართველნი იყვნენ მეტად მხნე და ლომ-გულნი, მა-

- 6 -

მულის მოყვარენი და საქართველოსთვის თავ-დადებულნი. ამას ხომ ჩვენი ისტორიაც ამტკიცებს. ამათ დიდხანს იბრძოლეს ქართველების გულისთვის პირისპირ ოსმალებთან, მაგრამ უკანასკნელ ესენიც იძლივნენ, - მუდმივ ომებისაგან დაღალულნი დაემორჩილნენ თავიანთ კარზე მომდგარს შავს ბედს და მიე-

ცნენ ოსმალთა მონებას.

ოსმალთა მონების ქვეშ შესვლას შედეგად მოჰყვა მთელი ამ ადგილების გამაჰმადიანება, გამაჰმადიანებისთვის წამება. ხალხი დიდს უარს იყო გამაჰმადიანებაზე, მაგრამ ხსნა არ საიდგან იყო. უკანასკნელ იწყეს გამაჰმადიანება და რავდენიმე ხნის განმავლობაში მთელი ეს ადგილები, ბერთამდის მცხოვრებნი ქართველნი მთლად გაამაჰმადიანეს. ამათ შემდეგ ბერთას მიადგნენ. ბერთაში ძველად მშვენიერი ეკლესია იყო და ამ ეკლესიას დიდი ზეგავლენა ჰქონდა ამ მხრის ქართველებზე; ბერთას ხსენება სასტიკად ამაგრებდა ქართველთა და ამათ მხნეობით მოსავდა გამაჰმადიანებისწინააღმდეგ, მაგრამ ესეც შემცირდა. უკანასკნელ ოსმალთა სცნეს საქმის ვითარება და მალე ბერთას ტაძარსაც მოხვიეს ხელი, სამღვდელონი გაძარცვეს და ეკლესია ჯამეთ გადააკეთეს. ეს ეკლესია ჯამეთ გადაკეთებული დღემდეც სდგას კლარჯეთში.

ქართველთა ოსმალთ წინააღმდეგ მკაცრად იწყეს ბრძოლა; ესენი ბრძოდნენ სასტიკად მით უფრო, რადგანაც ოსმალეებმა ამათი მოძმე ქართველნი აქა-იქ დასტანჯეს უწყალოდ, და ამ ტანჯვით იგინი მაინც გაამაჰმადიანეს. ბრძოდნენ გმირულად, მაგრამ ბოლოს ქანც-გაწყვეტილებმა იწყეს აქეთ-იქით ლტოლვა; დაბა და სოფლებმა იწყეს ვერანად ქცევა. ოსმალთა თავიანთ ხრიკები შეაჩერეს, ხალხი დაამოშმინეს, რამდენიმე ხნის შემდეგ ხელ-ახლავ მოჰკიდეს გამაჰმადიანებას ხელი და ქართველებს დაუწყეს გამაჰმადიანება და აი როგორ: ოცი, ოცდა-ათ სოფელს დაეცემოდნენ, ამ სოფლის ხალხს ერთად შეჰყრიდნენ, გარს ოსმალს ჯარს შემოაკრავდნენ და თათრობას ეუბნებოდნენ. ქართველთაგან ესმოდათ:

- არ გავთათრდებით, რაც უნდა იქმნეს.

- 7 -

- დაგხოცავთ სუყველას, არც ერთს არ დაგარჩენთ ცოცხალს. ეუბნებოდნენ ოსმალნი.

- ნება თქვენი გახლდესთ, როგორც გერჩიოთ, ისე ჰქმნით საქმე.

- ჩვენი ნება და საქმე თქვენი გამაჰმადიანება არის. მიუგეს ოსმალთა.

- არა, ჩვენ მაგას ვერ ვიზამთ. ჩვენ, თქვენი ნება და ხოცვის მხრით გითხარით, მიუგეს ქართველთა.

- დახოცვა ჭკუის საქმე არ არის, საქმე გამაჰმადიანება არის. ეს ადგილები ჩვენ მიტომ დავიკავეთ, რომ ქართველნი გავამაჰმადიანოთ და არ დავხოცოთ. ჩვენ მაჰმადიანობის გავრცელება გვინდა, რომ ეს წმინდა სჯული მოიფინოს უსჯულო ქართველებში.

- ვერ ვიზამთ მას, მიუგეს ქართველთა.

- არა გიშავთ-რა, ჩვენ შეგარჩევთ, გასწავლით ყველაფერს, მიუგეს ოსმალთა, მაგრამ ქართველნი მაინც არ თანხმდებოდნენ.

ლივანელ-კლარჯელებისთვის დადგა დიდი უბედურების

დღეები. აქ მცხოვრებ ქართველობას გარს აუარებელი ოსმალოდან მოსული ჯარი შემოეკრა, და იწყეს ქართველების დევნა და პატიმრება. მოხუცებულნი ქართველების დედაკაცი და მამაკაცი ხმამაღლა ჰყვიროდნენ ტირილით.

- არ გავთათრდებით... ვაი ჩვენს თავს, ჩვენს ბედს, უნდა გაგვამაჰმადიანონ ძალით, ღმერთო, ნუ გვიწყენ, გვაპატი! პატიმარ ქართველებს მოუყარეს ერთად თავი და ყველა ესენი წყობა-წყობა მიჰყვანდათ ართვინის ხიდის გვერდით, რომელი ხიდიც ჭოროხზე იდგა. აქ აყენებდნენ ქართველთა და გარს ჯარის კაცი სცავდნენ.

პყრობილ ქართველთა პირდაპირ, ხიდის გვერდით, ერთ ალაგას დაასვენეს ერთი ძველი ქართველთა ხატი, რომელსაც ქართველნი დიდს პატივს სცემდნენ. ეს ხატი ართვინის ეკვლესიისთვის წაერთმიათ ოსმალებს. ხატის გვერდით იყო თავ-საკვეთი ქვა და იდგნენ ჯალათები თავ-საკვეთით აღჭურვილნი.

- 8 -

პყრობილ ქართველთაგან სამ-სამნი მოჰყვანდათ ქართველთა ხატის წინაშე და გაკრძალვით აყენებდნენ და თან ეუბნებდნენ:

- თათრდები თუ არა? თუ თათრდები ხომ კაი, თუ არა და აი თავ საკვეთი და ჯალათი.

- არ გავთათრდები, არა და არა. შეუტყის მრავალთა.

- აბა მაშ თავები ამათ, იყვირეს ოსმალთა, ჯალათის წინ წააყენეს პყრობილი ქართველთაგანი და მოჰკვეთეს თავი და დაჭრილი ჭოროხში გადაყარეს. ქართველთა ნახეს მეგობრის წამება სჯულის გულისათვის. ესენი შეჰკრთნენ, შეშინდნენ მტერს დახანება სთხოვეს. ამათ მისცეს მათ ნება. იგინი დაფიქრდნენ. ბოლოს უთხრეს:

- გავთათრდებით, მეტი გზა არ არის.

- ძალიან კარგი, მაშ თუ გათათრება გინდათ, აგერ, იმ ხატს მიაფურთხეთ, რომ ჩვენ დავრწმუნდეთ თქვენს გათათრებაზე.

- ხატს რაღაზე მივაფურთხოთ, იგი რას გიშავებთ თქვენ ან ჩვენ, რა გინდათ მისგან, რომ მივაფურთხოთ?

- რომ ჩვენ დავრწმუნდეთ თქვენს გათათრებაზე, თუ არა და უამისოდ ჩვენ ვერ ვირწმუნებთ თქვენს გათათრებას.

ქართველთა მიუგეს:

- ჩვენ გავთათრდებით, მაგრამ ხატს ვერ მივაფურთხოვთ.

- ვერა და დაიხოცებით. მიუგეს ოსმალთა მრისხანებით.

- ნება თქვენი აღსრულდეს, როგორც გერჩიოსთ, ისე ჰქმენით, ჩვენ არ შევშინდებით;

რავდენიმე ქართველთა პყრობილნი წარსდგნენ წანა და მოჰკვეთეს ამათ თავები და გადაჰყარეს ჭოროხში. ამ მოწამეების სიკვდილი და წამება რა ნახეს მრავალთა, ესენი შეშინდნენ, იწყეს დრტვინვა, თავის დანანება და ამიტომ ისურვეს ოსმალთა ბრძანების აღსრულება და ხატზედ მიფურთხება. ხატ-

ზე მიფურთხების შემდეგ მიმფურთხავს ათავისუფლებდნენ და იქვე ათათრებდნენ. ორი დღის განმავლობაში რვაას ქართველს

– 9 –

მოსჭრეს თავი და გადაჰყარეს ჭოროხში. რომელთაც ვერ გაბედეს ხატზედ მიფურთხება, ზოგნი კი ასახელებენ, რომ ათას ოთხას კაცს მოსჭრეს თავიო.

ასე და ამ გვარად, ართვინის ხიდის გვერდით დიდ-ძალი ქართველობა გაწყვეტილა ოსმალთა წინაშე ბრძოლაში მაჰმადიანობის გამო. დახოცილებში ბევრი დედაკაციც რეულა და მღვდლებიც. ვინც დარჩა, ისინი გაათათრეს და მათში სასტიკის შიშიანობით დაამკვიდრეს მუსლიმანობა.

აქაური ქართველნი მეტად ჭკვიანნი და მხნენი იყვნენ. ბევრმა მათგან იწყეს კათოლიკეთ თავის აღიარება, ზოგმა სომხობა და ამით გადირჩინეს თავი წამებისაგან, რადგანაც ოსმალნი კათოლიკებსა და სომხებს არ ატანდნენ ძალას. საქართველოს კათოლიკეთ თვით პაპი მფარველობდა. პაპს სულთანთან პირობაც ჰქონდა შეკრული. სომხებს კი ხმას არ სცემდნენ, რადგანაც მათი მორიდებაც არ ჰქონდათ. მარტოდ ქართველებს მტრობდნენ, რომ ამათ საქართველოს მეფესა და ერთან კავშირი არა ჰქონიყოთ.

ამ ადგილებში ქართველნი გათათრდნენ, მაგრამ ქრისტიანობას მაინც არ სტოვებდნენ, საიდუმლოდ ქრისტიანობდნენ. ეს ამბები ოსმალთა შეიტყეს, ამიტომ მათ ქართველებს სასტიკად უწყეს დევნა და ტანჯვა-წამება. უკანასკელ საქმე იქამდის მივიდა, რომ ლივანელ და კლარჯელ ქართველებს ქართულს ენაზე ლაპარაკიც კი დაუშალეს. ქართულს ენაზე ლაპარაკის დაშლამ დიდი ზედგავლენა იქონია ქართველებზე და ამიტომ მათ ლტოლვა იწყეს საქართველოს იმ ადგილებისკენ, სადაც ქართველი მეფე იჯდა, ქართველთა გამგეობა იყო. ოსმალთა მალე მოიღეს ამის წინააღმდეგი ძალა და იარაღი; ამათ ოსმალს ჯარი დაახვიეს ქართველებს გარს და სასტიკის მუქარებით აუწყებდნენ თავიანთს ბრძანებას. ვინც თანახმანი იყვნენ ბრძანების – იმათ სტოვებდნენ თავისუფლად და ვინც წინააღმდეგი იყო, იმას აპატიმრებდნენ; წინააღმდეგ პირებს ერთად აგროვებდნენ და ბოლოს ყველა ამათ მისირში რეკავ-

– 10 –

დნენ. ამ გარეკილ ქართველების ადგილებზედ კი ნამდვილს ოსმალებს ასახლებდნენ.

აი ამ მიზეზით აიხსნება, რომ ლივანის ხევის დასასრულს მრავალს ალაგას სოფლებში დღეს ქართული ენა აღარ სუფევს და ზოგიერთს სოფლებში მცხოვრებნი ოსმალურად ლაპარაკობენ. ამ მრავალ ოსმალთა მეოხებით ყველა სოფელში თვით მკვიდრთ ქართველთა მცხოვრებთაც დაჰყარეს თავიანთი დედა-ენა. ოსმალთა ნატვრაც ეს იყო, ამისთვის ბრძოდნენ იგინი. აი, ამიტომ არის, დღეს ლივანის ხევის დასას-

რულს ადგილებში ქართული ენა დავიწყებული და მოსპობილი. აქ ისიც უნდა ითქვას, რომ ლივანის ხევს იქით, კარგა გზას რომ გასცილდებით, იქითა მხრის სოფლებში კი ყველგან ქართული ენა სუფევს. ლივანის ხევიდან წაყვანილ და გადასახლებულ ქართველთა რიცხვით ძველად სავსე ყოფილა მისირი, შამი და დიარბექირი. ეს ასევე მარწმუნა ადრე აყყვისთაველმა ჰუსეინ ხაბაზ ქამჯარამემ, სახალხო მელექსემ, რომელიც დიარბექირს და ხსენებულს ადგილებში 20 წელიწადი ყაჩაღად იყო გავარდნილი.

აი უმთავრესი მიზეზები იმისა, რომ ართვინის ახლო-მახლო ქართული ენა ზოგიერთ სოფლებში სრულიად მოისპო.

ართვინის (კლარჯეთამდის) გამაჰმადიანება.

(ნაამზობი ბ. ლუკა ანდლულაძის მიერ).

რუსეთმა რომ ბათუმი ჩაიბარა, მე მაშინ სამსახურში შეველ, მალე ბათუმში ვიქმენ განწესებული და იქიდგან გურიის მილიციაში ვემსახურებოდი. აჭარის ჩაბარების შემდეგ მე აქედ ვმსახურებდი, ხან აჭარაში, ხან ზეგანს, ლივანას და მურულუს ჩაბარებაშიაც თვით ვიყავ დამსწრე და მონაწილეობის მიმღები. იმ დროებში ჩვენ აქ ძლიერ ბევრი ღრმად მოხუცებული ქართველ-მაჰმადიანები ვნახეთ, რომელნიც ლაპარაკობდნენ თამამად შემდეგს:

– 11 –

მას შემდეგ სამი თაობა ს გავიდა, რაც ართვინის ხალხი კლარჯეთამდის გამაჰმადიანდაო. ართვინელნი დიდად მაგრობდნენ და ამიტომ ოსმალოსაგან დიდძალი ჯარის კაცი იქმნა მოგზავნილი და ამ ჯარის კაცებმა ქრისტიანობის გულისთვის 1400 ქართველს მოსჭრეს თავი და ეს თავები ჭოროხში ჩაყარესო. აქეთ ბევრ მოხუცებულთ ახსოვთ გაგონილი ამბავი, რომ ქრისტიანობის გულისთვის ერთს დროს ქართველთ 1400 კაცს მოსჭრეს თავიო. მოხუცებულთა ფიქრით ეს უნდა მომხდარიყოს 1740 წლებში.

(ქედის ხოჯა ახმედ ხალიფაშვილის ნაამზობი).

ზეგანი ნებით არის გამაჰმადიანებული, აქ ოსმალებს სი სხლი არ დაუღვრიათ. – ამიტომ ზეგანი ნებით გაქრისტიანდებო. ამის ნიშანი ჩვენ უკვე ვნახეთ, შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილი, ზეგნელი, თავის ნებით გაქრისტიანდა. ძველად ხოჯა ხერხეულიძე ასე იტყოდა: რომ ნებით არც ერთი მხარეა გამაჰმადიანებული. სადაც კი გამაჰმადიანებულან, ყველგან ძალით მომხდარა. ზეგნელები აჭარელებზედ არა ნაკლებ უტანჯნიათ. ნახევარი ზეგანი ფოცხვისა და ქვაბლიანისკენ გაწყდა ბრძო-

ლაში, რადგანაც არ თათრდებოდნენო. დანდალომ ზეგანს მიჰბაძა და მიტომ გაწყდნენ ესენიც ბრძოლაში. დანდალოს აჭარამ მიჰბაძა და აჭარაშიაც დიდი სისხლი დაიღვარა. ხოჯა ხერხეულიძეს კარგად ახსოვდა ის დრო, როცა აჭარაში ხალხი ქრისტიანობდაო.

ხერხეულიძე ღრმად მოხუცი გარდაიცვალა, ასე 90 წლი-სა. ეს იტყოდა ხოლმე, რომ ჩვენის გვარიდან პირველად მამა-ჩემი გამაჰმადიანდაო. მამაჩემი მაშინ 20 წლი დელეყანდი იქ-ნებოდა და სჯულზე ძლიერ მაგრობდაო. თურქებს ბრძოლა აუტეხეს, მამაჩემის ერთი ნათესავი დაიჭირეს და თავი მოჰკვე-თეს, ზოგი ბაწრით დაარჩეს; მამაჩემს შეშინებია და გამაჰმა-დიანებულა. ეს ამბები უნდა მომხდარიყოს 1770 წლებშიო.

ხულოს ეკლესია რომ დააქციეს, მაშინ ზეგნელები ძრი-

- 12 -

ელ ჯავრობდნენ და ლაპარაკობდნენ, რომ რად აქცევნო. ფაშასთან მივიდნენ და სთხოვეს:

- ფაშა, აგრემც თქვენს მუხლებს ვენაცვალებით. ამ ეკ-კლესიას ნუ აქცევთ, ცოდოა, ჩვენი ძველების გაკეთებულიაო, ნუ იზამთ ამასაო!

ფაშამ ამათ ლალატი შესწამა; ქრისტიანობას სწამებდნენ, ამიტომ თავები მოჰკვეთეს. ეკლესია მაინც დააქციეს, ეკლესიის ქვებით ფაშის სახლი გააკეთეს და მათ მეზელოუხ (სასაფ-ლაო) ყორე შემოავლეს, ჯამეს საძირკველი მით ჩაჰყარეს და წყაროს კედლებიც მით გააკეთეს. სხალტა რომ ჯამეთ გააკე-თეს, მე პირველად ვალოცე იქ ხალხი, პირველად მე დავიძახე მაჰმადის ლოცვა მის მინარიდგან. სხალტის ეკლესიის სურა-თებს რომ ცეცხლს ვაძლევდით, ესეც ძლიერ ბევრს მოხუცე-ბულებს სწყინდათ.

აჭარელებზედ მეტი სისხლი მაჰახელმა დაღვარა. აჭარის გამაჰმადიანების შემდეგ გავიდა ბარე 50 წელიწადი და მაჰა-ხელი არც თათარი იყო და არც ოსმალს იცნობდა, იგინი ხარჯს არავის აძლევდნენ, იყენენ კაი თოფების და ხმალ-ხანჯ-ლის მკეთებელნი და ამიტომ ერთთავად ომი და სისხლის ღვრა უყვარდათ; ესენი აჭარლების სიტყვით გამაჰმადიანდნენ, თო-რემ ოსმალები ამათ ვერაფერს დააკლებდნენო. მაჰახლის სრუ-ლიად გამაჰმადიანება უნდა მომხდარიყოს 1790-1805 წლე-ბამდის. ხალიფაშვილი ამბობდა, რომ მე გამიგია სხვებისაგან, შავშეთი და იმერხევიც ნებით არის გამაჰმადიანებული და ისი-ნიც თავისს ნებითვე გაქრისტიანდებიან; შავშელნი ისეთი ხალ-ხია, რომ ისინი ყველაზედ ადრე გაქართველდებიანო.

მურღულის გამაჰმადიანება.

(ნაამბობი სხვა-და-სხვა მოხუცებულ ქართველ მაჰმადიანებთაგან).

ლებმა იგინი არ შეუშვეს. შეკრეს მურღულის შესავალი კარი და ოსმალთ შეუთვალეს:

მურღულს უბრალოდ ეჩხუბებით, მის ალებას ვერ მოახერხებთ. გინდ რომ აიღოთ, ხალხი მაინც არ ჩაგბარდებათ.

- ჩვენ ავიღებთ და ჩავიბარებთ კიდეც, მიუგეს ოსმალთა.

- ეს ქვეყანა თამარ დედოფლის არის, ამას ვერა სახელმწიფო ვერ აიღებს, ჩვენ არავის მივსცემთ ამის ალების ნებას! მიუგეს მურღულელებმა.

- ეგ ჩვენ ვიცით, როგორც ავიღებთ, თქვენ რაც გერჩიოთ, ის ჰქენით, აწი თამარ დედოფალი წამოგეშველოსთ.

- კარგი, აწი დაიწყეთ ომი, და ვნახავთ, ვინ ვის აჯობებს.

ოსმალთ გადასწყვიტეს ომი, მაგრამ ვიდრე ომს დაიწყებდნენ, მათ განიძრახეს მურღულის მოწინავე კაცების შესყიდვა. დაიბარეს ეს კაცები და თავიანთი წადილი განუცხადეს, მაგრამ მურღულელებმა უარი უთხრეს.

- ჩვენ როგორ შევძლებთ თქვენის თხოვნის ასრულებას?

- რატომ, მიზეზი რა არის? ჰკითხეს ოსმალთა.

- მიზეზი ის გახლავსთ, რომ ჩვენ ვიღვწვით თქვენს წინააღმდეგ, ხალხს ჩვენ ვაბრძოლებთ და აბა ჩვენ რომ მათ ვულალატოთ, ეს როგორ იქნება, მიუგეს ქართველთა.

- ბეგობას და ალიობას მოგცემთ, აილულს, ფულს, ოღონდ ჩვენი სიტყვა შეასრულეთ.

- ვერ ვიზამთ მაგას, ვერ შევასრულებთ. მიუგეს ქართველთა.

- მაშ დაგაპატიმრებთ.

- დაგვაპატიმრეთ, როგორც გენებოსთ. უთხრეს ქართველთა.

- დაგხოცავთ და საქმე უფრო ცუდათ წავივით, მიუგეს ოსმალთა.

- დაგვხოცეთ, მაგრამ რისთვის და რაზე: ჩვენ თუ დაგვხოცავთ, ჩვენს გარდა მურღულში სხვებიც არიან ჩვენზედ

უკეთესნი. ისინი გაუწევენ წინამძღვრობას. როგორც გერჩიოსთ, ისე ჰქენით.

ოსმალთ დააპატიმრეს ეს კაცები და დაუწყეს ტანჯვა-წამება, მაგრამ მაინც ვერ დაიყოლიეს. ბოლოს ესენი დაახრჩეს ბაწრით. ამათი ამბები მურღულში მივიდა. ოსმალებს ეგონათ, რომ ეს კაცები რომ დაგვხოცოთ, მათ შემდეგ მურღულელები თავს დაგვიკრავენ და დაგვმორჩილდებიანო. ეს კაცები ამაგრებენ მათაო. ის კი არა და ამ კაცების დახოცვის მეოხებით მურღულელები უფრო გაგულისხმდნენ, - გაცხარდნენ და ოსმალთ სასტიკი უარი შეუთვალეს. ოსმალთ მალე

დაიწყეს მათთან ომი. ომი დიდხანს გაგრძელდა, მაგრამ ოს-მალი ვერაფერი გააწყეს; მურღულელებმა ოსმალთა ჯარის უმეტესი ნაწილი გაწყვიტეს, სულ უკან იფრინეს. ასეთი დამარცხება ჯარისა მურღულელებისაგან ხშირად მომხდარა ხოლმე. ოსმალებს გაუძნელეს აღება. მურღულის ხალხის გამირობას ის უფრო ამხნევებდა და ინახავდა, რადგანაც მურღულში ბატონად ერთი ქართველი მღვდელმთავარი იჯდა, რომელიც მართავდა და განაგებდა მურღულის ქართველთა საქმეებს.

ბევრის სისხლის ღვრის შემდეგ ოსმალთა სძლიეს მურღულელებს. მთლად აიღეს, მაგრამ დიდის შიშით და ძრწოლით. ოსმალთ უთხრეს:

- თქვენ ოღონდ ჩვენს ხმაღს მოუნდეთ და სხვაფრივ თქვენ ჩვენი ფიქრი ნუ გაქვსთ, ჩვენ თქვენ არაფრით შეგაწყუხებთ. სხვა ხეობის ქართველებსავით სჯულს არ გამოგაცვლევენებთ. თქვენ ოღონდ ხარჯი გვაძლიეთ.

მურღულელნი დაემორჩილენ მათს სიტყვას და დაიწყეს ცხოვრება. ოსმალთა იწყეს ფეხის გამაგრება. ნელ-ნელა შეიწყიდეს აქა-იქ მოწინავე კაცები და უკანასკნელ მურღულის ქართველებს გამოუცხადეს შემდეგი:

- მურღული ოსმალისა არის, თქვენ ქართველებიც ოსმალისახართ, ამიტომ ჩვენ ვითხოვთ, რომ თქვენ ჩვენი წმინდა სჯული მიიღოთ და გაათათრდეთ.

- 15 -

- ოჰ! ჩვენ მაგას ვერ ვიზამთ, ეგ არ შეგვიძლიან, მიუგეს ქართველთა.

- ომი მოხდება, დაიღუპებით, საქმე წაგიხდებათ.

- როგორც გერჩიოსო, დაიწყეთ ომი, ვნახოთ, როგორ იქნება ბრძოლის საქმე!

ოსმალთა მალე დაიწყეს ომი; პირველ ხანებში იძლივნენ, მაგრამ მალე ტრაპიზონის და არზრუმის ჯარები მოვიდნენ და ასეთის შეერთებულის ძალით მურღულს დაუწყეს ომი. მურღულის ერი მოსდრიკეს. მონების ბორკილი დაადვეს კისერზედ. დამონების უმალვე გაათათრება უთხრეს, მაგრამ ამაზედ უარი მიიღეს. ოსმალთა მალე მღვდლების გარეკვა დაიწყეს. მოკლე დროის განმავლობაში მურღულში ერთი მღვდელიც არ დარჩა, თვით მღვდელმთავარიც გამოაგდეს. საჩქაროდ ეკკლესიების ნგრევა-დაგცევაც დაიწყეს. ისე უწყალოდ და შეუბრალებლად მათ არსად დაუქცევიათ ქართველთა სისხლი და ეკკლესიები, როგორც მურღულში. მურღულის ქართველობამ თითქმის ასახელა თავისი არსებობა; ოსმალნი გააკვირვეს ამათ თავიანთის გამირობითა და ბრძოლით; ესენი ოსმალებს სჯულის გულისთვის დაუცხრომლად 1790 წლებამდის ებრძოდნენ. ამ ხანამდე აქ ბევრს სოფელში ქართველნი ქრისტიანობდნენ; ქრისტიანობისთვის ესენი არც ოსმალებს უშინდებოდნენ. როგორც შეეძლოთ, ისე ბრძოდნენ და იღვწოდნენ, მაგრამ ესენიც მოხეზრდნენ ბრძოლას და უკანასკნელ მთლად

მურღულის ქართველნიც გამაჰმანდიანდნენ.

ოსმალნი დაწყნარდენ და მურღულის ქართველებს მიუყენეს ჭანელ მოლა-ხოჯები. მურღულელთ მალე დაისწავლეს მუსულმანური ლოცვები და ლოცვის წესები. ესენი მალე ისე დახელოვნდნენ, რომ ამათგან ზოგიერთმა ყმაწვილებმა სასულიერო წოდებაში შესვლაც ისურვეს და ამისთვის მზადება. მურღულელ ქართველთაგან მალე მოლა-ხოჯებიც გამოვიდნენ. ამათ იწყეს ხალხის მზადება და მაჰმადიანობის გავრცელება, მტკიცე ნიადაგზე დამყარება. ამათ ოსმალთ დაუნიშნეს საკუთარი მუდერისი, ამას ჰქონდა თავის „მეჯლიში“ და ეს

– 16 –

განაგებდა მურღულის ერის საქმეებს. მუდერისი სხვა მხრის მცხოვრებ მაჰმადიან ქართველებს არ ჰყავდათ. მურღულელებს ოსმალებმა ასეთი უპირატესობა უფრო შიშის გამო მიანიჭეს, რადგანაც მურღულელების ეჭვი ჰქონდათ, ქრისტიანობას სწამებდნენ, ეკლესიების პატივისცემას და სხვანი, მაგრამ მათ ვერც ხოჯების და ვერც მუდერისით ვერაფერი გააწყეს. ყოველივე ამაოდ დაუშთათ. მურღულელების ზოგი სულ ვერ გატეხეს.

1840 ოსმალთა დიდის მეცადინეობით შეიტყეს, რომ მურღულში თურმე გათათრებული ქართველები ჩუმად ქრისტიანობდნენ, და ეს ჩუმი ქართველი ქრისტიანები მთელს მურღულის ხეობის ქართველებსაც ამაგრებდნენ სჯულზე, ამათ მიმხრობილ ჰყვანდათ თვით მოლა და ხოჯები. ქრისტიანების რიცხვი აღმოსჩნდა სოფელს გევლეში, თხილაზორში, მანცულას, თასმალოს და რამდენიმეც სხვა სოფლებში. საქმის გამოძიების შემდეგ აღმოსჩნდა, რომ ხსენებულ სოფლის ქართველთ სჯულის გულისათვის ასი წელიწადი ოსმალთ წინააღმდეგ უბრძოლიათ და ასი წელიწადიც ამათ ქრისტიანობა ჩუმად შეუნახავთ.

ერთს დროს ესენი მუსულმანებიც ყოფილან და საიდუმლო ქრისტიანებიც. მუსულმანობას დღისით ასრულებდნენ. მუსულმანობა ისე ოსტატურად ეკავათ, რის გამოც კაცი მათ ვერაფერს ეჭვს აართმევდა. ბაირამას, რამაზანს და ასეთს დიდს დღესასწაულებს და მარხვებსაც დიდის ამბებით იხდიდნენ, სუნებსაც სიამოვნებით იხმობდნენ თავიანთს სახლებში, ერთის სიტყვით კაცს ეს ხალხი ნამდვილ მუსლიმანები ეგონებოდათ, ვერაფერს ეჭვს შეიტანდა მათზედ.

ქრისტიანობას ესენი ასრულებდნენ ღამე: მათ ერთი ოთახი ჰქონდათ ამორჩეული, ეს ოთახი ერთი მოსახლის ქვეშ იყო გაკეთებული, სარდაფივით. დანიშნულს დროს ამ ოთახში გროვდებოდნენ და აქ ლოცულობდნენ ქრისტიანულად. ამათ ჰყავდათ ღვდელი; ეს მღვდელი ტრაპიზონში იყო ნაკურთხი ბერძნის ეპისკოპოზისაგან. ეს მღვდელი დღისით ნამდვილი

– 17 –

მუსლიმანი იყო და ღამე ქრისტიანი, ერის კაცის ტანთ-საც-მლით იარებოდა ხალხში. სალოცავს ოთახში კი იგი ფილო-ნით შეიმოსებოდა. მღვდელს ჰყვანდა ვაჟიშვილი, და ეს ამ-ზადებდა მას, რომ მამის შემდეგ მღვდლათ შვილი უნდა კურ-თხეულიყოს. ამათ გვარის წევრთ ასე მოუხერხებიათ ხოლმე ყოველთვის და ესენი ყოფილან მღვდლებად.

მღვდელი საეკკლესიო ნივთებსაც ინახავდა, ბარძიმ, ფე-შხუმს; სამთლებსაც აკეთებდნენ, სამთლებს შიშის გამო ცო-ტას ანთებდნენ, საკმელს კი ხშირად აკმევდნენ; სხვა რამ სა-ეკკლესიო ნივთებიც ჰქონიათ, ნამეტურ ძველი ხატები, მაგ-რამ ყველა ესენი მათ სწყობიათ სალოცავ ოთახის ერთს დო-ლაბში, რომლის კარებიც კედელში ისე ოსტატურად ყოფი-ლა ჩატანებული, რომ ხამი, უცხო კაცი იმას ვერ გაარჩევდა, ვერას შეატყობდა. საიდუმლო ქრისტიან-ქართველები საი-დუმლო ლოცვას გარდა მცირედ კარშიაც ქრისტიანობდნენ. მაგალითებურ, შობა ღამეს ამათ იცოდნენ „ალილოს“ თქმა: პატარა ბიჭები ერთად შეიკრიბებოდნენ და აქა-იქ ქართველე-ბთან „ალილოს“ ძახილით წავიდოდნენ; ოსმალთა მოლა, ხო-ჯები კი ასე ჰფიქრობდნენ: რომ ვითომც ბავშვები მღერია-ნო. ქართველნი ყველა ქრისტიანთ დღესასწაულებსაც იგო-ნებდნენ ხოლმე და ნამეტურ უქმობდნენ შობას, აღდგომას, წყალ-კურთხევას, ახალ წელიწადს და ელიობას, ქრისტიან-ულ მარხვასაც ინახავდნენ. საიდუმლო ქრისტიან ქართვე-ლებს ერთი ჭანელი ხოჯა და ერთი მოლა გადაეკიდა: ესენი დიდის ოსტატობით ადევნებდნენ მათ თვალ-ყურს და უკანა-სკნელ დარწმუნდნენ ქართველთა ქრისტიანობაზე, ამიტომ მათ საჩქაროდ დააბეზლეს ქართველნი. ოსმალთა სასულიერო მთავრობამ მალე კაცები გამოგზავნა; გამოძიება მოახდინეს, და რამდენიმე ბავშვი გატეხეს, რომ იგინი ქრისტიანობდნენ. პატარები რომ არ გამოეტეხათ, დიდრონებთაგან ვერას შეიტყობდნენ. საქმე გამოაშკარავდა, ქრისტიანებთაგან საქმის დამალვა აღარ იქნებოდა. ამათ მიმართეს ასე:

– 18 –

– ბატონებო, თქვენ რა გეპრიანებათ ჩვენის რჯული-საგან, ჩვენ ხომ მუსლიმანებიცა ვართ.

– არ შეიძლება, თუ მუსლიმანი ხართ, მუსულმანი უნ-და იყოთ და არა გიაური – ქართველი, გიაურო' და მუსლიმა-ნი ერთად არ შეიძლება რომ იქმნეს.

– ჩვენ გიაურები არ ვართ, ჩვენ გურჯები ვართ, მიუ-გეს ქართველთა.

– თქვენ სუყველას დაგხოცავთ, არც ერთს აღარ დაგ-ტოვებთ. მიუგეს ოსმალთა.

– ნება თქვენი აღსრულდეს, ხოლო ჩვენ რაც, ვართ, ის ვიქნებით და იმითივე გავსწყდებით.

საქმის გამოძიების და გარკვევის შემდეგ საიდუმლო ქრი-სტიანი ქართველები სიკვდილით იქმნენ განკითხულნი. დანი-შნულს დღეს გაიყვანეს ისინი და ზოგი სახრჩობელაზე ჩამოჰ-

კიდეს და დაახრჩეს, ზოგს თავი მოჰკვეთეს და ზოგი დაჩეხეს; მაგრამ არც ერთმა მათგანმა ამ დროს წარბიც არ შეიხარა. ქართველთა დახოცვის შემდეგ ოსმალთა მოსძებნეს სამლოცველო ოთახიც, იქ იპოვეს ყველა საეკლესიო ნივთები და წიგნები; წიგნებს ცეცხლი მისცეს და დასწვეს, ოქრო ვერცხლის ხატები თვით წაიღეს და დაჰყიდეს, სხვა და სხვა ნივთები კი თათრებს დაურიგეს, სამლოცველო ოთახიც მთლად დააქციეს.

ოსმალებმა ესენი ასე უწყალოდ მიტომ დასაჯესო, რადგანაც სხვა ქართველების ეჭვიც ჰქონდათო, რომ სხვებიც არიან აქ ვინმე ჩუმი ქართველ-ქრისტიანები, იმათ ნახონ ამათი ჟღერა, წყვეტა და თავი გაანებონ გიაურობსაო. ზემოხსენებულ ქრისტიან ქართველთ გარდა სხვებიც ყოფილან ჩუმი ქრისტიანები, რომლებიც აქა იქ სხვა-და-სხვა სოფლებში სცხოვრობდნენ და ჩუმად ქრისტიანობდნენ. ამათ რა ნახეს თავიანთ მოძმეების დიდი ტანჯვა-წამება, შემდეგ თვითონაც განშორდნენ ქრისტიანებს და სრულიად მუსლიმანობა იწყეს, – მეტი გზა აღარ ჰქონდათ, რას იზავდნენ! ასე და ამ გვარად მოსპეს ოსმალებმა მურღულში ქრისტიანობა. ამის მოსპობის

– 19 –

შემდეგაც მურღულელი ქართველნი ქრისტიანულს წესებს არ სტოვებდნენ თურმე და, როგორც ერთმა ბერძენმა (ლაზარევმა) მოსწმუნა „ალილოს“ თქმა მურღულში გათათრებულ ქართველთა შვილებს 1870 წლებამდის სცოდნიათ. შობა ღამეს თურმე ესენი ამ ლოცვით დაივლიდნენ და მიულოცავდნენ იმ ქართველთა ოჯახებს, სადაც ასეთი მილოცვა მოსწონდათ. ჩვეულებად შერჩათ კიდეც საღვთოს დაკვლა და წითელი კვერცხის შეღებვა, მაგრამ ოსმალთა მძლავრობის მეოხებით არც ეს იქმნა დიდხანს დაშთენილი მათში; უკანასკნელ ომის წინად ყველა ესენი სასტიკის ბრძანებით იქმნა მათში აკრძალული და მოსპობილი.

დღეს მურღულში ქრისტიანობის აღარაფერი ნიშნებია დაშთენილი; მურღულელნი ნამდვილი ფანატიკოსები არიან, მოძულენი ქართველთა და საქართველოსი. უკანასკნელს ომის დროს ყველაზე დიდის ფანატიზმით ესენი აღმოჩნდნენ. მთელი მურღული ოსმალში წავიდა.

უწყიან რომ მურღულელების მსგავსადვე იბრძოდნენ ქრისტიანობის დასაფარავად პარხალის ხეობის ქართველთ მაჰმადიანთა ზოგიერთი სოფლელებიო. ამ საუკუნის 1860 წლებამდის პარხალის ერთს სოფელში ქართველ მაჰმადიანებს ქრისტიანობაც ეკავათ და საიდუმლოდ ქართველობდნენო. მღვდლად მათ მღებრაძე ჰყანდათო. მაგრამ ამათაც შეუტყეს ოსმალებმა და დასჯა დაუპირესო. პარხლელებმა თავი გაიმართლეს, სიკვდილს გადარჩდნენ, მხოლოდ ქრისტიანობას კი სამუდამოდ გამოემშვიდობენო. ამ ცნობას დ. ბაქრაძე და გ. ყაზიბეგიც მოიხსენებენ. 1873 წ. დ. ბაქრაძეს ლივანაში მგზავრობის დროს შეხვედრიან ისეთი მოხუცებული მაჰმადიანები,

რომელთაც უამბნიათ, რომ პარხალში და მურღულში 1833 წლებამდე იყვნენ ისეთი ქართველი მაჰმადიანები, რომელნიც საიდუმლოდ ქრისტიანობდნენო.

– 20 –

ქედის მუფთის ხალიფაშვილის ნაამბობი.

როგორც შემიტყვია ჩვენის ძველებისაგან, ოსმალნი იმ კუთხეების ქართველთ უფრო მალე ათათრებდნენ და ქართულ ენას ავიწყებდნენ, სადაც ქალაქი ადგილები იყო და იქ ფაშები ისხდნენ. სწორეთ ამის მიზეზია, რომ არდაჰანისკენ, ახალციხის, არდანუჯის და ართვინისაკენ ქართველნი ადრევე გაათათრეს სისხლის ღვრით და ქართული ენაც დაავიწყეს. სადაც ფაშები არ იყვნენ და კაი მაკანები, იქით თათრობაც გვიან შევიდა და ქართული ენა. მიტომ დარჩა. ოსმალთ ძრიელ სძულთ ქართული ენა, ადრე მე ჯამეში ქართულად ვქადაგებდი. წარმოიდგინეთ, რომ ამაზედ თათრის მოლა, ხოჯები გადამემტერნენ, სტამბოლში დამაბეზღეს, ამაზედ პასუხი მომთხოვეს და მეც დროით ავხსენ საქმის გარემოება: ქართველთ მძულვარება მოლებს და ხოჯებს ედებათ კისერზედ ცოდვათ.

შავშეთის და იმერხევის გამაჰმადიანება.

(ნაამბობი ბერიკაცებისაგან შავშეთშივე).

ჩვენს ბერს კაცებს მოვესწარ და ისინი ამბობდნენ, რომ თორთომ ხეობის გამაჰმადიანების შემდეგ ტაო გამაჰმადიანდა და ამის შემდეგ ზარუშეთიო; ზარუშეთის შემდეგ შავშეთი და შავშეთს შემდეგ იმერხევი. ყველაზე გვიან აჭარა და მაჭახელი გამაჰმადიანებულა. ამათ ასი წელიწადი უბრძოლიათ სჯულისთვის, კინაღამ მთლად გაწყვეტილან. მერე ერთს ამათ ჭკუიანს კაცთაგანს უთქვამს:

– ჯანუმ, რაზე ვიხოცავთ თავებს და ბედი ავად ვაწყდებით აქა-იქ? აგერ სხვები გამაჰმადიანდნენ და ჩვენც გავმაჰმადიანდეთო.

ჩვენ მოგვბამეს მათ, ჩვენ შემდეგ მირატის ხევი გამაჰმა-

– 24 –

დიანდა და მირატის ხევის შემდეგ აჭარელნი, მაგრამ ზოგი ხეობა ადრე, ზოგი გვიან. მე ვკითხე მას:

– ზარუშეთს, – თქვენ რომელ მხარეს უწოდებთ? – ჩვენს ქითაბში (წიგნში) ზარუშეთი არსად მოიხსენება, ჩვენში ერუ-

შეთს იტყვიან. საით სძევს ზარუშეთი?

- შავშეთის გადაღმა, აღმოსავლით, არდაჰანის მხარეს, სადაც თვით არდაჰანი სძევს; აგერ, შეხედე არსიანის, შავშეთის და არდაჰანის ტიტვლიკანა მთებს. აი იმ მთებს იქითა მდებარე ადგილებს ზარუშეთი ჰქვია.

მე ვკითხე:

- კარგად, ეხლა მივხვდი, რომ ჩვენს წიგნებში მოხსენებული ერუშეთი თქვენებური ზარუშეთი უნდა იყოს. ეს, მე მგონია, მას შემდეგ უნდა შეცვლილიყოს, რაც ეს ქვეყანა ოსმალთ დაიჭირეს.

- ალბად, ასე იქნება. ოსმალნი შავშეთსაც სხვა სახელს უწოდებენ.

რა სახელს, ვკითხე მე.

- ხან „ნისლათას“, ხან „ნისლიანს“ ჩვენს ძველებს ასე უთქვამთ მათთვის და მათაც ეს სახელი ჩაუწერიათ თავიანთ ქითაბებში (წიგნებში).

- ეს კარგი; აბა ეხლა ის მიაძებთ, თუ შავშეთისა და იმერხევის ხალხი როგორ გამაჰმადიანდა?

- აი როგორ გამაჰმადიანდა: პირველი ღმერთის ბრძანება იყო და მერე ჩვენი მუჰამედისა. ქრისტიანი რომ გამაჰმადიანდება, ის უეჭველათ სამოთხეში წავაო, იმას რაც უნდა ცოდვები ჰქონდეს, სიკვდილის შემდეგ ღმერთი აპატიებსო. ეს ამბები და ღვთის ბრძანება ჩვენ მალე ვერ შევიტყუეთ. სანამ შევიტყობდით მანამდის ოსმალებს ვეჩხუბებოდით, რა ზორი გვქონდა, მაგრამ არა გვესმოდარა და უბრალოდ თავებს ვიხოცავდით. ასე, ჩვენ როცა ეს ამბები შევიტყუეთ, მაშინ ჩვენ ჩვენი ნებით გამაჰმადიანდით. ვისაც არ უნდოდა გამაჰმადიანება, ისინი თქვენსკენ გამოიქცნენ. ვინც აქ დარჩ, ყველამ თავყანი-სცა მაჰმადიანობას.

- 22 -

პირველათ ვინც გამაჰმადიანდა თქვენში, ის ხომ წმინდა, კარგი კაცი იყო?

- ო, რასაკვირველია, რა ფიქრი უნდა, დიდი, სუფთა კაცი ყოფილა.

- ვინ იყო ის კეთილი და წმინდა კაცი კაცი?

- აგერ, შეხედე. აი იმ მთას. იმ მთის ხეობაზე სძევს სოფ. მიქელეთი; იმ სოფ. მიქელეთში ძველად ერთი ზენგინი (მდიდარი) კაცი სცხოვრობდა. ერუშეთი რომ გამაჰმადიანდა, მაშინ ეს კაციც გამაჰმადიანდა, სხვა ამის ნათესავები კი თქვენსკენ გამოიქცნენ, რადგანაც მათ გამაჰმადიანება არ ინდომეს. გვარად რას ეტყვიან იმ ძველს კაცი კაცს?

- იმ მემელექეთის სახელს, მიქელეთს, მიქელ ოღლის, მიქელამეს, ესენი ზათ სულ აქაურები ყოფილან. ამიტომ ჰქვიან ამ სოფელს და ხეობას მიქელეთი. მიქელამეები დიდი გვარის ფაშებიც ყოფილან გურჯისტანის დროს.

- მერე, რა ჰქმნა იმ მიქელეთელმა დიდმა კაცმა? ვკითხე მე.

- იმან ის ჰქნა, რომ გამაჰმადიანების შემდეგ ის დანიშნეს არდაჰანის უფროსად და ბეგობა მისცეს, რადგანაც ის ძალიან ცდილობდა ხალხის გამაჰმადიანობას. იმ დროს ერთი ჩვენი ძველებთაგანი არდაჰანში ჩასულა და მიქელამეს გამოსცხადებია. მიქელამეს უცვნია, კარგად მიუღია და ამისთვის უთქვამს: ბიჭო, რაზედ იხოცავთ თავებსაო, მაჰმადიანობა წმინდა და სჯული ყოფილა, ქრისტიანი რომ გამაჰმადიანდება, ის პირდაპირ სამოთხეში წავაო. რაზე იჭირვებთ, ძმანო, საქმეს, გამაჰმადიანდით და მოისვენეთ დავიდარაბისაგანაო.

ჩვენ ძველს სიტყვა მიუცია. მიქელოღლის ამისთვის ერთი კარგი ცხენი უჭუქებია და ეს ისე გამოუსტუმრებია იმერხევში. ჩვენი ძველები აზნაურები ყოფილან, მთელი ხეობა მათ სჭერიათ, სოფ. წყალსიმერში მდგარან. ამათ შეუყრიათ იმერხევის ბეგები და აღიები: თურმანიძე, საღირასძე, ლომინაძე და მრავალიც სხვანი და უთქვამს მათთვის მაჰმადიანური სჯულის სიწმინდავე, სამოთხეში წასვლა, ცოდვების პატივება და არ-

- 23 -

დაჰანის ბეგისაგან დაპირებული წყალობის მიღება. ესენი წასულან მალე არდაჰანში, უნახავთ მიქელამე, იმას კარგად მიუღია, ყველაფერი სჯულის საქმეები შეუტყობინებია, თან ფადიშახის მოწყალებას დაჰპირებია და ბოლოს გამოუსტუმრებია ესენი ჩვენსკენ. ესენი მოსულან შინ. მალე ამ ხეობის სოფლის ხალხი შეუყრიათ ერთად და თავიანთი სურვილი განუცხადებიათ. ხალხს მათი აზრი კარგად მიუღია. ამათ გახარებით კიდევ და უთქვამთ:

- დიდის სიხარულით ვიწამებთ მუჰამედს და ნამდვილი მაჰმადიანები გავხდებით.

- აქ მალე მოუყვანიათ ხოჯა-მოლები და ხალხს თავის ნებით დაუწყია გამაჰმადიანება. რამდენიმე ხნის შემდეგ შავშეთისა და იმერხევის ხალხი მთლად გამაჰმადიანებულა. ამ დროს სოფ. წყალსიმერს, შუა სოფელში ეკკლესია ყოფილა. ეს ეკკლესია დაუქცევიათ და ეკკლესიის მასალით იმავე ალაგას დღევანდელი ჯამე დაუდგამთ. ამ ალაგას ახლა ახალი ჯამე სდგას. ასევე კიდევ სხვა სოფლებში გააკეთეს, ეკკლესიები დააქციეს და ეკკლესიის მასალით იმავე ადგილას კარგი ჯამეები დააკეთეს.

- რატომ ტბეთის ეკკლესია კი არ დააქციეს? ვკითხე მე.

- ტბეთის ეკკლესია იმიტომ არ დააქციეს, რადგანაც შავშეთი და იმერხევი ერთობ ადვილად გამაჰმადიანდა. აჭარლებსავით და მაჭახლელებსავით ამათ დიდი სისხლი არ დაუღვრიათ: როგორც უთხოვნიათ თუ არა, ესენი მაშინათვე გამაჰმადიანებულან ღმერთის ბრძანებით. ტბეთს რაღაზედ დააქცევდნენ, მაგაზე უკეთეს რას გააკეთებდნენ, რომ დაექციათ? იმავე თავითვე ეგ ჯამედ გადაუკეთებიათ. იმიტომ დარჩა ქლესია აქამდის, თორემ ეს რომ ჯამედ არ ყოფილიყო გაკეთებული, იქნება აქამდის არც კი მოედწია.

- შენის ფიქრით, ეს რამდენი თაობა უნდა იყოს მას

შემდეგ გასული, რაც აქ მაჰმადიანობა შემოვიდა? ვკითხე მე.

– მეექვსე თაობა, რადგანაც ჩემი მამის მამა იტყოდა, რომ ჩემი ბაბა, (მამა) ქრისტიანი ყოფილა და პატარა გაუმა-

– 24 –

ჰმადიანებით. მას შემდეგ 300 წელიწადი უნდა იყოს გასული. მაჰმადიანები ასეთი კაცები არიან, რომ ტბეთი არ დააქციეს, ჯამეთ გადააკეთეს და ხალხს მისცეს სალოცავად, და თქვენ კი ჩვენი ახალციხის ჯამე ქლესიად (ეკლესია) გადააკეთეთ, ზანგინები ჩამოჰკიდეთ და არახუნებთ.

სხვა ძველი კაცები ამ რიცხვს უარს ყოფენ და ამბობენ, რომ ამ ადგილების გამაჰმადიანებიდგან 200 წელიწადზე მეტი არ უნდა იყოს გასული, ჩვენ ასე გაგვიგონიაო.

ამის შესახებ საუბარი დაუწყე და აუხსენი საქმის ვითარება და ისიც, რომ ძველად ეს ჯამე ქართველების სალოცავად იყო-მეთქი, მაგრამ მან არ დაიჯერა და ეს კი მითხრა.

– ჩვენ ქლესიებსაც პატივს ვსცემთ, რადგანაც ჩვენ გურჯები ვყოფილვართ, მხოლოდ გამჩენი ღმერთის ნებით ჩვენი ძველები გადაბრუნებულან. ამიტომ ჩვენ ჩვენი ძველების სალოცავები არ გვეჯავრება. ქლესიებს მიტომ აქცევდნენ, რომ დანაქცევის მასალით ჯამეს აკეთებდნენო. ტბეთს გარდა რამდენი კიდევ სხვა ეკლესიები არის დარჩენილი და ჯამეებთ გადაკეთებულიო. ხახულის ეკლესი, თორთომისკენ ართვინიდგან 5 დღის სავალზე, იშხანას და პარხალს, ესენი დღეს სულ ჯამეებთ არის დაკეთებული. ამათზე იტყვიან შემდეგს: „ხახულის ეკლესიის სილამაზე, იშხნის სიჭრელე და პარხლის დაჯდომა და დასვენებაო“. ეს ეკლესიები თამარ მეფეს გაუკეთებია, ამის გაკეთებისთვის მას ფული დაკლებია. ამიტომ მას თავის ნაწნავი თმები მოუჭრია, ის გაუყიდნია და იმით ანაღები ფულით შეუთავებია ხსენებული მონასტრები. ქვაბლიანი და ფოცხოვის ხალხი მაშინ გამაჰმადიანებულან, ჩვენს ძველებთან ერთად. ზარზამაც მიტომ არ დააქციეს. რაც დიდი ეკლესიები არის დარჩენილი, ყველა ჯამეებთ იყო გადაკეთებული. ეხლა კი ისევ გურჯებს უთმობენ ამ ქლესიებს. ტბეთში მიტომ მოვშალეთ ჯამე და ცალკე დავდგით.

– 25 –

შავშეთის გამაჰმადიანება და ტბეთის ტაძარი.

(ნაამბობი შავშეთის მაჰმადიანის გორდაძის მიერ, ციხის თავის მამასახლისის მიერ, ლომინაძის და სხვათა მაჰმადიანთა).

ტბეთის ეკლესია ამ მხარეში პირველი ეკლესია არის, ასეთ ეკლესიას კაცი ვერსად ნახავს. მე ბევრი ეკლესია მი-
ნახავს, ბევრად ამაზე დიდი, მაგრამ ასეთი კოხტა, ლამაზი

ეკლესია კი არსად მინახავს. ამბობენ, რომ ეს ეკლესია თამარ დედოფალს გაუკეთებიაო. ჩვენში ძველი კაცებიც იტყოდნენ ხოლმე, რომ თამარ მეფეც შიგ ამ ეკლესიაში მარხიაო. თამარ დედოფალს აქ, შავშეთში უცხოვრია, ეს ადგილები და ხალხი ძლიერ ჰყვარებია. ამ სოფლის ადგილები და ტყეები სულ შავშეთის ხალხისათვის დაუმტკიცებია. იგი ძალიან კარგი ხელმწიფე ყოფილა. იმის სიკვდილის შემდეგ აქ ოსმალები მოსულან და ყველაფერი სოფლები და ადგილები აუღიათ. ხალხი თავის ნებით ჩაბარებია. ჩხუბი არ უქნიათ. მერე მაჰმადიანობაც შემოსულა. ჩვენები მალე გამაჰმადიანებულან. ამათ ოსმალოსთვის უთხოვნიათ ასე:

- ჩვენ გავმაჰმადიანდებით, თქვენს ბრძანებას შევასრულებთ, მხოლოდ თქვენთან ერთი სათხოვარი საქმე გვაქვს; თუ ამას შეგვისრულებთ, მაშინ უფრო ერთგულნი ვიქნებით თქვენიო.

- ბრძანეთ, სთქვით, უთხრეს ოსმალთა.

- ჩვენ ვითხოვთ, რომ ჩვენ გამაჰმადიანების შემდეგ ტბეთის ეკლესია არ დააქციოთ, რადგანაც იმ ეკლესიაში ჩვენი თამარ დედოფალი მარხია. იქ არის მისი მეზელუხი. თუ ის დაგვიტყობს, ჩვენ ამას ვერ მოვითმენთ, მთლად გავწყდებით.

- ძრიელ კარგი, სალოცავს სახლის კედლებთან რა ხელი გვაქვს, რომ დავაქციოთ? იყოს მაგრე. ჩვენ ხელს არ ვახლებთ. ჩვენ ისევ თქვენს სალოცავად გავაკეთებთ, ჯამეთ გადავაკეთებთ.

- ნუ, შენი ჭირიმე, ჩვენ სხვა სალოცავს გავაკეთებთ,

- 26 -

ეგ მაგრე დარჩეს და დაკეტილი იყოს მისი კარები. გადაკეთებით იქნება ჩვენ ღმერთი გავარისხოთ. მიუგო ხალხმა.

ამათ ეგონათ, რომ ოსმალებმა ეს ადგილები დროებით აიღეს. ამათ აქედან მალე გავრეკავთ და მიტომ ეს ეკლესია ჯამეთ რათ გადავაკეთოთო. ის კი არა და ოსმალებმა უფრო გაიმაგრეს ფეხი და შავშეთით სხვა ადგილების დაჭერაც დაიწყეს და ხალხსაც მაჰმადიანობა გამოუცხადეს. საქმე სხვა რიგად წავიდა. ხალხს ჯამეს კეთება დააწყებინეს. ამათ ჯამეს კეთება გაუძნელდათ. ერთმა სთქვა:

- ბატონო, ჯამეს რაღაზე ვაკეთებთ, ჩვენი სალოცავი აქ არ არის, გავაღოთ მისი კარები და შიგ დავიწყოთ ლოცვა.

ხალხი თანახმა გახდა. მალე ოსმალთ გამოუცხადეს ეს ამბავი. ოსმალთ ნება მისცეს, მალე კარები გააღეს, შიგ შევიდნენ, მაჰმადიანებრ მოაწყეს და ლოცვა დაიწყეს. მინარად პატარა ეკლესია გააკეთეს, სადაც ზანგინები იყო. სხვა რამეები მიწაში დაუფლავთ. რაც ეს ეკლესია ჯამეთ არის გაკეთებული, მას შემდეგ ორასი წელიწადი იქმნება.

- ეკლესიის ზოგიერთი კედლები რომ დაქცეულია, ეს რისგან მომხდარა, ვის დაუქცევია, ან შიგ ვის წაუხდნია?

- ეგ არ ვიცი, ბატონო, იტყოდნენ ხოლმე, რომ ეს დაქცეულები წინადაც იყოვო, სანამჯამედ გადაკეთდებოდა.

ძველ ჩხუბიანობის დრო შიგ აქაური ხალხი ს შედიოდა და თავს იმაღავდა, გარედან მტერი მოადგებოდა და ზარბაზნებს ესროდაო და მისგან დაქცეულაო. შიგ კიდეც ეჯემებს წაუხდენიათ. ჩვენში იტყვიან, რომ ეს ქვეყანა ეჯემსაც (სპარსნი) ეჭირათ და ამათ წახდინეს შიგაო. ჩვენ ვერ წავახდენდით მასაო, რადგანაც ძველებისაგან სიტყვა გვაქვს დარჩენილი, რომ ამ ეკლესიას ხელი არ ახლოთ, ერთი ქვაც არ დააკლოთო.

ახლა ამ ეკლესიას ზემოთ (გუმბათს) მეხი დაეცა. ჩვენ შევშინდით, ჯამე სხვაგან გავაკეთეთ. 1500 მ. დაგვიჯდა. ამ ეკლესიას ხელი არ ვახლეთ, ამის მინარა დავაქციეთ მხოლოდ,

– 27 –

ქვები ვიხმარეთ იქ. ამბობენ, ეკლესიაში რომ დიდი ქვა სძევს, მის ქვეშ მარხია თამარ მეფეო.

(მეორეს ნაამბობი).

ეს ადგილები საქართველო ყოფილა, ჩემი მამაც ასე იტყოდა, იმასაც ასე გაუგონია თავის მამისაგან და იმის მამასაც ასე გაუგონია თავის ძველებისაგან. ჩვენ სულ ქრისტიანები ვყოფილვართ, ჩვენი ხელმწიფე თამარ დედოფალი ყოფილა. ის რომ მომკვდარა, იმის შემდეგ ჩვენ მეფე აღარ გვყოლია, წავმხდარვართ. ჩვენს ბებეგიებს აქ ოსმალები მოუყვანიათ და ეს ადგილები ჩაუბარებიათ.

ასე უთქვამთ:

– ჩვენ ჩვენი მეფე მოგვიკვდა აღარა გვყავს და ამ ქვეყნის მეფე თქვენ ბრძანდებოდეთ, თქვენ გაბარებთ. იმათ უთქვამთ:

– ჩვენ ჩაგებარებთ, მივიღებთ ყველაფერს, თუ კი ჩვენს სჯულს მიიღებთ და გათათრდებით.

მაშინ აქ, ტბეთის ეკლესიაში, ერთი დიდი ქეშიში მჯდარა და იმას უთქვამს:

– ჩაგებარდებით, მაგრამ არ გავმაჰმადიანდებით. გამაჰმადიანება რა საჭიროა. ოსმალთ უთქვამთ.

– ჩვენ ძალათ აგიღებთ და გაგამაჰმადიანებთ, მაშინ უარს ველარ იტყვიით.

ქეშიშმა უთხრა:

– როგორც გერჩიოთ, ისე ჰქენით, მე ხალხს ნებას არ მივსცემ, რომ გამაჰმადიანდნენ .

ხალხს ძრიელ შეეშინდა. ქეშიშთან მისულან უთქვამსთ:

– ქეშიშო, ჩვენ ჩვენი მეფენი არა გვყავს და რა ვჰქნათ მამ? ჩვენ ოსმალებთან ჩხუბს ვერ გავბედავთ. თქვენ თუ არა გნებავთ იგინი, თქვენ წაბრძანდით სხვაგან.

ქეშიშმა გაიგონა ხალხის სიტყვა. მოჰკრიბა ეკლესიის ბარგი, თქვენსკენ წამოვიდა და ყველა ისინი იქ წამოიღო. ამას შემდეგ ხალხი ოსმალთ ჩაბარდა და ძალე გამაჰმადიანე-

ბაც დაიწყეს. გამაჰმადიანებულებმა სალოცავად ეს ეკკლესია გააკეთეს და აქნობამდის ჩვენ შიგ ვლოცულობდით. ზოგნი ძველი კაცები იტყოდნენ, რომ ამ ეკკლესიის შუა ალაგას მიწაში ჩაფლესო. მისი ზანგინებიც იქ დაუმარხავთ ძველათაო. გიმაჰმადიანების შემდეგ რაც რამ ყოფილა, სულ მიწაში ჩაუმარხავთო. ჩვენი ძველების სიტყვა გამართლდა და ახლა რავლენჯერმე თქვენებური კაცები იყვნენ აქა, ეკკლესიის ადგილები დათხარეს, შიგ მეზელურები აღმოჩნდა, იქ რაღაცა-ები ნახეს, ამოალაგეს და თან წაიღესო.

- ქართული ენა როგორღა დაჰკარგეთ, თქვენ აქაურები არ უნდა იყოთ?

- აქაური გახლავართ, მე აქ დაბადებულ-გაზრდილი ვარ, არსიანის მთის იქით ფეხიც არ გამიდგამს, ისევ დავბერდ.

- მოხდა ასე, რომ დავჰკარგეთ. როცა გავმაჰმადიანდით, მერე მაჰმადიანურათ დავიწყეთ სწავლება. ბერიკაცები ქართულად ლაპარაკობდნენ და პატარები კი ეჩვეოდნენ ოსმალურს. სასამართლოებში ყოვეთვის ოსმალურად გველაპარაკებოდნენ. მოლა-ხოჯებიც ოსმალურად გვალოცებდნენ და, მამ მეტი რა გზა გვქონდა, რომ არ დაგვესწავლა მაჰმადიანური!

- თქვენ რომ დაისწავლეთ მაჰმადიანური და ქართული დაივიწყეთ, რატომ თქვენ სოფლებს ახლო მდებარე სოფ. ახალდაბამ, ჯვარემა და გარყილუფმა კი არ დაივიწყა? ეს როგორ მოხდა? ვკითხე მე.

- მაგაზე ასე იტყოდნენ, რომ ეგენი ერთობ გვიან გადაბრუნდნენ სჯულიდან, გვიან მიიღეს მაჰმადიანობაო. ოსმალნი მათ ძალით არ ამაჰმადიანებდნენ და იგინი კიდევ არ მაჰმადიანდებოდნენ და გამაჰმადიანებულებთანაც მისვლა-მოსვლა არ ჰქონდათ; ერთმანეთში ჰქონდათ მეგობრობა, ნათესაობა და ყოველთვის ქართულს იტყოდნო. იმერხევზედაც მაგრე გამიგონია და ასეც იტყოდნენ, რომ შავშეთის გამაჰმადიანების დროს ნახევარზე მეტი ხალხი გაიქცა, არ გამაჰმადიანდაო; სოფლები განახევრდა, სახლები და მამულები ცა-

რიელები იყოვო. ოსმალებმა აქ ქურთები და თურქები მოიყვანეს და დაასახლესო. ისინი აირივნენ ჩვენში და მერე იმათის ლაპარაკით და მეზობლობით ჩვენც ოსმალური ლაპარაკი შევისწავლეთ და ქართული დავკარგეთო. ქართულის დავიწყება პატარებიდგან დაწყებულაო, რადგანაც ჩვენი და ქურთის და თურქის ყმაწვილები ყოველთვის ერთად იყვნენ ხოლმეო. იმერხევში კი ოსმალებს არავინ ჩაუყვანიათ და არც დაუსახლებიათო.

(მესამეს ნაამბობი).

შავშელებმა ქართული ენა მიტომ დაჰკარგეს, რადგანაც ამათზე წინეთ გოლამ (კოლა) დაკარგა, ზარუშეთმა (ერუშეთი) და სხვა ადგილებმა. ჩვენი ძველები იტყოდნენ, რომ ჩვენ ქართულს ვიტყოდითო და ერუშეთი, გოლა, თორთომ-ოლთი კი მაჰმადიანურს ლაპარაკობდნენო. იქ რომ ჩავიდოდით და რამეს ჩავიტანდით გასასყიდლად და ქართულს ვიტყოდით ჩვენ გაგვიცნობდნენ და გვეტყოდნენო:

- ბიჭო, რაზე ვერ დაისწავლე მაჰმადიანური ენაო?

თქვენ აჭარლები ხომ არა ხართო? რატომ რჩებით მაგრე ბე ჩათო? ქართული მუსლიმან კაცს არ მოუხდება? რომ თათრული ვერ დაისწავლოს, მაშ ლოცვებს როგორ დაისწავლითო?

შავშელებს თათრული ენის სწავლება დაუწყევიათ და შეუსწავლიათ ნელ-ნელა. ესენი ხანდისხან ყარსს, არდაჰანს და ოლთს რომ მიდიოდნენ სავაჭროდ, იქ მაჰმადიანის და ქურთის ქალებს ირთავდნენ ცოლად, და მოჰყვანდათ შინ იმ აზრით, რომ ყმაწვილებმა მაჰმადიანური დაისწავლონო; თორემ ჩვენებური ქალები შვილებს ქართულად ელაპარაკებოდნენ და ამიტომ პატარანი მაჰმადიანურს ვეღარ სწავლობდნენო. ძველად შავშეთის სოფლებში არ ყოფილა არც ერთი ოჯახი, რომ იქ ორი თუ არა, ერთი მაჰმადიანის ან ქურთის ქალი მაინც არ ყოფილიყოს, ამიტომ გადაბრუნდა შავშეთის ხალხი ქართულის ენიდგანაო.

იმ დროს აჭარ-მაჭახელი ქრისტიანები იყვნენ და ჩვენსა

- 30 -

და იმათშუა დიდი ჩხუბი იყო ხოლმე. ოსმალნი ჩვენ აჭარაში აღარ გვიშვებდნენ, რომ იქ აჭარა მაჭახლელებთან ქართულად არ გველაპარაკანა, რადგანაც იგინი ჩვენ გვემტერებოდნენ, მაჰმადიანურად არ ლაპარაკობდნენ, მტერობით გაცარცვაც დაგვიწყეს, მთლად ფირალად გახდნენ, შავშელ კაცს სადაც დაიჭერდნენ, იქ მაშინათვე გაჰქუცავდნენ, წაართმევდნენ ყველაფერს. ვინც ძალაზე დაუდგებოდა, იმას თავსაც მოსჭრიდნენ. აჭარლებზე უარესი მაჭახლელები იყვნენ. მათგან ყოველთვის შეწუხებაში ვიყავით. სადაც დაგვიჭერდნენ, გვცემდნენ, გვცარცვამდნენ, გვხოცავდნენ, ვინ იცის რაებს არ გვიშვრებოდნენ. მთლად აგვიკლეს, არ მოისვენეს, აღარც ჩვენ გვასვენებდნენ, - შავშელნო, რად გამაჰმადიანდითო! ამიტომ ყველაფერ ცუდს საქმეებს ჩადიოდნენ. იგინი აღარც მუშაობდნენ, არც სთესდნენ, არც ხნავდნენ, მარტო-მარტოდ ფირალობდნენ და ჩვენის შრომით სცხოვრობდნენ.

ამათ ისე არიეს ქვეყანა და ხალხი იმ ზომამდის შეაწუხეს, რომ უკანასკნელ ოსმალმა დაიჭირა იგინი. მაგრამ არც იმათ დაემორჩილნენ. იმათაც დიდხანს ეჩხუბებოდნენ და არ მორჩილდებოდნენ. ბოლოს მათ გამაჰმადიანება დაუწყეს. არც ეს ჰქნეს ადვილად. ამისთვისაც ჩხუბობდნენ. უკანასკნელ მაინც გამაჰმადიანდნენ და გამაჰმადიანების შემდეგ კი ცოტად დაგვიმეგობრდნენ, რადგანაც ჩვენის სჯულის იყვნენ. ბევრნი იტყოდნენ ხოლმე, რომ აჭარელნი ადრე შავშეთში რომ მო-

ვიდნენ და ტბეთის ეკკლესიას დაინახავდნენ, გარედ პირჯვარს დაიწერდნენ, ქრისტიანულად ილოცავდნენ და შიგ შესვლის შემდეგ კი მაჰმადიანურადაო. აჭარელებსაც დიდად უყვარდათ ტბეთის ეკკლესია, და ამ ეკკლესიის დაქცევა რომ ვისმეს გაეებდნა, იმას აჭარელნი ცოცხალს აღარ გაუშვებდნენო.

შავშეთოში ამ 40 წლის წინად ყველა მოხუცმა კაცმა და ქალმა იცოდა ქართული ლაპარაკი. ამის შემდეგ აქ ხმები მოჰვინეს, რომ გურჯიჯას ენაზე ლაპარაკს თავი გაანებეთ, თორემ დღეს თუ ხვალ რუსი მოვა აქ, ტბეთს აიღებს და მაშინ ვინც კი ქართულად იტყვის რასმეს, იმას უეჭველად გააქრის-

– 31 –

ტიანებენ, შავშელთ დიდად ეშინოდათ ამისი და ამიტომ ყოველი შავშელი თავის შვილს მხოლოდ მაჰმადიანურს ლაპარაკს და წერა კითხვას ასწავლიდა. ასე და ამ რიგად შავშეთში ქართული ენის ძირიანად ამოვარდნის დრო 1840 წლიდან იწყება. შავშელთ მოამბეთა უკანასკნელ მე შემდეგი სიტყვა ვუთხარი: ქართული ენა ამოვარდა იმ კუთხეში, სადაც ძველად ესევე ენა ჰყვოდა. ოსმალთა მეოხებით დაეცა დასავლეთ საქართველო, მაგრამ ღმერთმა არც იგინი დასტოვა, დევესქელის ქართველ მაჰმადიანები ძრიელ უკან ჩამორჩენილი მუსულმანები არიან. ჩემი მოგზაურობის დროს მთელს ხეობაში ერთი ჯამე ვერ ვნახე, რომ იქ ხოჯა ან მოლა ყოფილიყოს მლოცველად. გამაჰმადიანების შესახებაც აქეთ ბევრი ამბები იციან მოხუცებულებმა. თუ არ შეიკრიბა, სულ დაიკარგება ეს ძველებური ძვირფასი ამბები.

დევესქელის ხეობის გამაჰმადიანება.

(ნაამბობი სოფ. პეტრულის მცხოვრებ ქართველ მაჰმადიან ეუბასაგან, და ამის მოხუც მამის და სხვათა მაჰმადიანთაგან).

დევესქელის ხეობა სძევს ლივანაში. იგი ლივანიდან აღმოსავლეთ-სამხრეთით მიემართება. შვენიერი ხეობა არის, მეტად ცუდი გზები კი აქვს. დევესქელის ხობაზე ადრე ოცზე მეტი სოფელი ყოფილა, ეხლაც ამოდენივეა. მაშინდელ დევესქელის სოფლის ხალხთა კარგ ეკკლესიად პეტრულის პატარა ეკკლესია ყოფილა. ამ ეკკლესიის გვერდით წელიწადში ერთხელ ხალხი შეიკრიბებოდა და ლოცვას და ლხინს გადაიხდიდა. დევესქელის ხალხი ძალიან მხნე და ყოჩაღი ხალხი ყოფილა.

ოსმალებმა ლივანის გამაჰმადიანების შემდეგ მაჭახელასა და დევესქელის ხეობის გამაჰმადიანებას მიადგნენ. მაჭახელმა ძლიერ იწინააღმდეგა, ბევრი სისხლი დაღვარეს, ამათვე მიჰბამეს დევესქელის ხეობის ქართველთაც. ხალხი გაწყდა თითქ-

მის, განახევრდა სოფლები, მაგრამ მაინც ვერა გააწყეს რა. ოსმალებსაც მობეზრდათ ჩხუბი და დროებით თავი დაანებეს. ხალხში მოიფინა ხმები, რომ ოსმალები ქართველებს აღარ ამაჰმადიანებენო. ყველანი ემადლიერებოდნენ მაჰმადიანებს.

მალე დევესქელის ხეობა ხელ ახლა გაივსო ხალხითა. აქ ხალხი საქართველოდგან მოსულა, რადგანაც მათ შეუტყვიათ, რომ დევესქელის ხეობაში, სოფლებში ცალიერი სახლები ბევრგან არისო. გარდა ამისა საცხოვრებელი მიწებიც ბევრიაო. ამ ადგილებს ხალხი მით უფრო ეტანებოდა, რადგანაც აქეთ პურის მოსავალიც იცის. დევესქელი მალე გაივსო ხალხით, მოშენდა ისევ ძველებურად სოფლები და გამრავლდა ხალხი.

განვლო დრომა და ოსმალთა ხელ-ახლა დაიწყეს ბრძოლა და მეცადინეობა გამაჰმადიანების შესახებ. მალე დევესქელის ხეობასაც მოადგნენ. დევესქელის ხალხი შეიარაღდა, ხელ-ახლა ჩხუბი დაიწყეს. მაგრამ ძალი აღარ იყო. ოსმალთ დევესქელის ორივე მხრის ხეობათა გზები შეჰკრეს და სასტიკის ბრძანებით გამაჰმადიანება გამოაცხადეს. მეტი გზა აღარ იყო, ხალხი უნდა გამაჰმადიანებულიყო, თორემ ყველას ანიავება ელოდა. მალე სასტიკი ბრძანება გამოიცა და ხალხმაც იწყო გამაჰმადიანება, მთელი დევესქელის ხეობა გამაჰმადიანდა.

იმ დროს აქა იქ თითო ოროლა მღვდლები იყვნენ და ხალხს ქრისტიანებრ ალოცებდნენ, მაგრამ ამანაც დიდხანს არ გასტანა. მღვდლებს ლოცვები აღეკრძალათ და გარეკილ იქმნენ სხვაგან. ვინც გამაჰმადიანება ისურვა, ისინი აქ დასტოვეს. პეტრულში დარჩენილა ერთი მოხუცი მღვდელი, რომელიც ჩუმად ალოცებდა ხალხს ქრისტიანულად. ეს მღვდელი მთელს დევესქელის ხეობის ეკკლესიებს ჰპატრონობდა და უვლიდა. ხალხი, რადგანაც ახლად გამაჰმადიანებული, ამ მღვდელს საკმარისად პატივს სცემდა, ყველა ემორჩილებოდა მის სიტყვას, ხოჯებიც არ უშლიდნენ, რადგანაც იგი ბერიკაცია და დღეს თუ ხვალ მოკვდებაო. ასეც მოხდა, მოხუცი მღვდელი

მალე გარდაიცვალა. ამის შემდეგ დევესქელში მოისპო მთლად და სამუდამოდ მღვდლების რიცხვი.

თუმც მღვდლები აღარ იყვნენ, მაგრამ ხალხი მაინც ჩუმად ქრისტიანობდა და ლოცულობდა აქა-იქ ეკკლესიებში, ნანეტურ პეტრულის ეკკლესიაში. მოხუცი მღვდელიც პეტრულის ეკკლესიაში მდგარა. სიკვდილის შემდეგ იქვე დაუმარხავთ ჩვენ ხოჯებს. ხალხის ჩუმს ლოცვებს და ქრისტიანულს წესებს ჩვენმა ხოჯებმა ჯეროვანი ყურადღება მიაქციეს და იგინი სასტიკად უკრძალავდნენ ქრისტიანებრ ლოცვას და მალვით ეკკლესიებში სიარულს, მაგრამ მაინც ხალხში ვერ სპობდნენ ქრისტიანობის სიყვარულის ნიშნებს. რამდენიც ისინი წინააღმდეგნი იყვნენ, იმდენი ჩვენები უფრო მაგრა და სასტიკად ას-

რულებდნენ ყველაფერს.

იმ დროში კი შიგა და შიგ შეგნებით ნამდვილი მაჰმა-დიანობის მექონი ქართველნიც მრავლდებოდნენ; ხოჯები მალე დარწმუნდნენ მასზედ, რომ ხალხს მალე ვერ დავავიწყებთ თავიანთ წეს-ჩვეულებასაო. მათ ითათბირეს და უკანასკნელ იჩივლეს ბათუმში, რომ დევსქელის მუსლიმანები ჩუმად ქრისტიანობენ და რა უნდა ეშველოთ მათაო? ბრძანება მოვიდა: რომ რაც ძველი ეკკლესიები აქვთ, სულ დაუქციეთ და ხალხსაც სასტიკად აღეკრძალოს ეკკლესიებისაკენ სიარული და ქრისტიანებრ ლოცვაო.

ბრძანების შესასრულებლად მალე ჯარიც მოვიდა და ხალხს გამოეცხადა ბრძანება.

- მთავრობა გიცხადებსთ თქვენ, რომ დღეის შემდეგ ქრისტიანობის აღარ ილოცოთ რა, თორემ ყველას თავები დაგეჭრებათ.

- ჩვენ მაჰმადიანები ვართ, თათრის რჯული გვიჭირავს, ამას სუფთად ვასრულებთ და სხვაც რომ ვილოცოთ, ამასთან ვის რა საქმე აქვს? მიუგეს ქართველთა.

- ეგ არ შეიძლება, ბრძანება ასე არის! სთქვეს იქ მყოფ ხოჯა-მოლებმა.

- 34 -

ასევე მიუგეს ჯარის კაცთა და მალე განაცხადეს ხოჯებმა შემდეგი:

- აბა ვინც ნამდვილი მუსულმანები ხართ, გამოდით და პეტრულის ეკკლესია დააქციეთ.

- ჩვენე თუმცა ნამდვილი მაჰმადიანები ვართ, მაგრამ პეტრულის ეკკლესიას ვერ დავაქცევთ, ეს არ იმეიძლება, იგი ჩვენს ძველებს გაუკეთებიათ ჩვენთვის და ჩვენ რას ვემართლებით, რომ იგი დავაქციოთ.

- არ შეიძლება, უნდა დააქციოთ, გაისმა ხმა მოლა-ხოჯებისა და ჯარისაც.

საქმე ძალაზე მივიდა, ხალხს ორგულობას სწამებდნენ: ალბად ნამდვილი მაჰმადიანები არა ხართ, რომ ამ ეკკლესიის დაქცევა არ გინდათო. სულ ამ ეკკლესიის ბრალია, რომ დევსქელის სოფლების ხალხი ჩუმად ქრისტიანობსო. ამის დაქცევა აუცილებლად უნდა მოხდესო. მოხუცებულ ქალებსა და კაცებს ძლიერ ეწყინათ თურმე, კინაღამ ტირილი დაიწყეს, მაგრამ რას გააწყობდნენ, საქმე ძალაზე მივიდა.

მაშინ ქართველ ახალ გამაჰმადიანებულებში რამდენიმე კაცი გამოსულა და ამათ უთქვამთ:

- ჩვენ დავაქცევთ, ჩვენი ფიქრი ნურაფრის გაქვსთ, ჩვენ ნამდვილი თათრები ვართ.

- კეთილი, სთქვეს ხოჯა-მოლებმა.

მალე მოზიდეს ბარი, ნიჩაბი, წერაქვი და სხვა იარაღები და შეუდგნენ ეკკლესიის დაქცევას. ერთი ხოჯა წინამძღვრობდა ამას. ერთმა გათათრებულმა წერაქვი აიღო, ავიდა ეკკლესიის თავზე და დაქცევა უნდა დაეწყო. ამან პირველად

წერაქვი ჯვარს დაჰკრა, ჯვარი მოვარდა, მაგრამ თვით დამკვრელიც ვერ დარჩა იქა, ისიც უცხად გადმოვარდა ძირს, კინალამ მოკვდა. ხალხმა იყვირა:

- ღმერთი არ ყაბულობს მის დაქცევასაო.

- ჩვენ დავაქცევთო, იყვირეს მოლა, ხოჯებმა და ახლა სხვა თათარი აგზავნეს მალლა გუმბათის დასაქცევად, მაგრამ ვერც ამან მოახერხა, ამასაც იგივე დღე დაადგა, რაც პირ-

- 35 -

ველს. ერთიცა და მეორეც ავადმყოფი წაიყვანეს შინა და ლოგინში ჩააწვინეს. ერთს ამათგანს იმ დაქცევის დროს რაღაც საეკლესიო ნივთები ეშოვნათ და შინ წაეღო. წამლები ავად გახდა თურმე და ძლიერაც შეწუხდა. ერთ ღამეს ასეთი სიზმარიც ნახა მან:

- მე თქვენი ძველების ხელით ვარ გაკეთებული და გამშვენებული, ჩემში თქვენი ძველები ლოცულობდნენ და დღეს კი თქვენ მე მქუცავთ, და მაქცევთ. რას მემართლებით? რა დამიშავებია თქვენთვის? ჩემი ნივთი ჩემს გვერდით მაინც იყოს! ჩემი სიტყვა შეისმინე, თორემ ბოლოს ერთობ შეგანანებ. კარგად არ გახდები.

ავადმყოფმა სიზმარს ყურადღება მიაქცია, საჩქაროდ გაიქცა, ის ნივთი მიიტანა და ეკლესიის გვერდით დასტოვა. ამის შემდეგ ის ავადმყოფი ძალიან მალე მორჩა. ხალხი გოცდა ამაზე. ერთ კაცს კიდევ იქიდან რაღაც ქინძისთავი წაეღო, მეორე-მესამე დღეს ავად გამხდარიყო და შემდეგ გაგიჟდა კიდევ. მერე სიზმარი ენახა და პეტრულის ეკლესიის ჩივილი შეეტყო, რომ ნუ მაქცევთ მაგრე და ნუ მქუცავთო. მან ის ქინძისთავი საჩქაროდ მიიტანა იქ და დასდო, რის მეოხებითაც იგი მალე მორჩა. ამაზე ხალხი ერთობ გაჰკვირდა.

უკანასკნელ ყველანი დარწმუნდნენ მასზე, რომ ამ ეკლესიას ძალა ჰქონიაო, და ამიტომ მას ნუ დავაქცევთო, ხალხიც ამას ითხოვდა. მოლა, ხოჯებიც დარწმუნდნენ ამაზე და მის დაქცევას თავი დაანებეს. მერე აქ მომსვლელ მაჰმადიანებსაც არ უშლიდნენ ლოცვას. ხალხიც დიდხანს იარებოდა სალოცავად, მაგრამ უკანასკნელ ესეც დაივიწყეს, რადგანაც მაჰმადიანობა წმინდათ მტკიცდებოდა აქედ.

ჩვენ გავმაჰმადიანდით, დღეს ნამდვილი მაჰმადიანები ვართ, მაგრამ ამ ეკლესიის ამბებს კი არ ვივიწყებთ და მას ერთ კენჭსაც არ მოვაცლით. ვინც რამეს წაიღებს მისგან, ჩვენში ნათქვამია, რომ იგი კაი დღეში არ ჩავარდებაო. სწორედ ამის მიზეზი გახლდათ, რომ 1890 წელს ჩვენმა თათრებმა ამ ეკლესიას კარებიც გაუკეთეს და შეუბესო. აბ ეკვლე-

- 36 -

სიაში აქაურებს ჩუმი ლოცვა 1830 წლებამდის ჰქონიათ. დევესქელში სრულად ქრისტიანობის ნიშნების მოსპობის დრო სწორედ ამ წლებს მიეწერება.

(ნამბობი ს. ორცველის აბდულ ეფენდი მიქელაძისაგან).

შავშეთი მიტომ გამაჰმადიანებულა, რადგანაც ამაზე წინად გოლა გამაჰმადიანებულა, ერუშეთი, თორთომი და თავსკერი (თაოსკარი); ამათ შემდეგ ჩვენ გავმაჰმადიანებულვართ. ახალციხემ იმ დროს უკვე გამაჰმადიანებული ყოფილა. ფოცხოს და ქვაბლიანსაც ცოტათი წინად დაუწყეს გამაჰმადიანება; იქ ხალხი არ თათრდებოდა, ბევრნი აქეთ-იქით გაიქცნენ, სოფლებში ბევრი სახლები ცარიელი დაშთა. იქ ოსმალთა თათრები მირეკა და დააყენა. ბოლოს იქაურნიც გამაჰმადიანდნენ, მოსულ ხალხში აირივნენ და თავიანთი ენა დაჰკარგეს. ჩვენ ცოტა ხნით მათ შემდეგ გავმაჰმადიანდით.

ბერიკაცებისაგან გამიგონია, რომ შავშელნი მეტად ლაჩარი ხალხიაო, რასაც ეტყვი, იმას დაგიჯერებენო. ოსმალის მათ ძლიერ ეშინოდათ. იგინი მალე გამაჰმადიანდნენ და ცდილობდნენ, რომ ყველაფრით ოსმალებს დაჰგვანებოდნენო. ამიტომ ოსმალნი მათ არ ვნებდნენ, ქართულიც მიტომ დაივიწყეს თურმე .

აჭარელნი კი ასეთი არ იყვნენ. ესენი ოსმალს ასი წელიწადი ებრძოდნენ ქვეყნის დაჭერის დროს, მერე სჯულის გამოცვლის გამო ჰქონდათ ჩხუბი, ხოცვა, ჟლეტა, წყვეტა და სისხლის ღვრა. ყოფილა ისეთი დრო, რომ ესენი ოსმალს სისხლს დალევედნენ ომის დროს და ნამეტურ მაჭახლელნი. ამათ მოაბეზრეს ოსმალნი; იგინი ვერას აწყობდნენ. ამ საუკუნეში აჭარლებმა ოსმალნი კინმლამ გარეკეს აქედან, ომი ასტეხეს და ოსმალს ბევრი ჯარის კაციც მოუკლეს. ოსმალმა დიდის ტანჯვით და შრომით გაათათრა აჭარელნი, მაგრამ სრულიად მაინც ვერ მიიმხრო თვისკენ, ამათში ქართული ენა ვერ მოისპო, მცირედაც ვერაფერი ავნო.

– 37 –

ოსმალებმა აჭარლებს ბევრნაირად დაუწყეს პატივისცემა. სულთანს თავის მცველებად ყოველთვის აჭარლები ჰყვანდა და მათში ზოგნი ფაშობამდისაც მიაღწევდნენ. აჭარელს რომ ესურვა ოსმალს სამსახურში შესვლა და რამე ადგილის შოვნა, იგი მალე მიაღწევდა თავის წადილს, რადგანაც ოსმალთ აჭარლებისთანა ყოჩადი ქვეშევრდომი იშვიათად ჰყვანდა, და ამიტომ აჭარლებს სიამოვნებით აძლევდნენ უპირატესობას. ამ უპირატესობის მინიჭებით აჭარელი მიაღწევს თავის მიზანს, იგი ხდებოდა სადმე მთელი მაზრის უფროსად, და ისიც შუაგულს და განაპირს ოსმალს ხალხსა და ქალაქებში. ყველა ეს პატივისადები მხარეები ოსმალთაგან აჭარელთათვის იმ მიზნით იყო შემოღებული, რომ ამ ოსტატობით და აჭარლების დაყვავებით აჭარაში მაჰმადიანობა მტკიცე ნიადაგზე დამყარებულიყო, აჭარელი ოსმალს ერთგული გამხდარიყო და როცა საჭირო იქნებოდა, მაშინ იგი დაუზოგავად გამოსულიყო ბრძოლის ველზე მტრის წინ საომრად. ოსმალთა მიაღწიეს

თავიანთ წადილს, აჭარლებს ქართული ყველაფერი ამოაცალეს, სული, გული, გრძნობა და ხასიათიც კი, მხოლოდ ვერ ამოაცალეს ქართული ენა და ვგონებ ამის ამოცლას ისინი მალე ვერც მოახერხებენ, თუმცა 1850 წლების შემდეგ აქაც იწყეს მედგრად მოქმედება და მოღვაწეობა ქართული ენის წინააღმდეგ .

ოსმალთა ხოჯა-მოლები და თვით ქართველ გვარის ხოჯებიც აჭარელთ ისე აზიზღებდნენ ქართველებს, რომ ქართველთ თვით სისხლის დაღვევასაც კი უქადაგებდნენ. მაინც მათ მიაღწიეს საწადელსა და აჭარლებს ისე შეაძულეს ქართველობა, რომ უკანასკნელ ომის დროს, მაგალითებრ 1877 წ. აჭარელნი ქართველებს ისე უმზერდნენ, როგორც თავიანთ დაუძინებელ მტერს, სისხლის დამლევს და ათასიც სხვა ამ გვარებს. აჭარელი მონატრე იყო მის, რომ მათ მთელი საქართველო დაეკავებინათ და ქართველი ერიც სულ მოესპოთ და გაეწყვიტათ. ასეთი მტრობა იყო ჩვენში დათესილი ჩვენს მოძმე ქართველ ქრისტიანებზედ.

– 38 –

(ნაამბობი შავშეთის სოფელს გარყილუფში, შავშთას, ჯვარებს და ივეთს მცხოვრებ მოხუცებულებთან).

ქართველები გათათრების დროს მაგრად იდგნენ. ამათ ოსმალთ მორიდება არ ჰქონდათ. ოსმალთს შიშს ესენი არ ემორჩილებოდნენ. ერთი სოფლის ხალხი მეტად უარს იდგა გამაჰმადიანებაზე. დიდროვან თათრის კაცებს ასე უთხრეს:

– გინდ ე ყელები დაგვჭერით, გინდ ჭოროხში ჩაგვყარეთ და გამაჰმადიანება კი არ გვინდა, ვერ გაგმაჰმადიანდებით!

– ჩვენ გაგამაჰმადიანებთ, მაგის ფიქრი ნუ გაქვსთ. ბევრს თქვენისთანებს უთქვამთ, რომ არ გავთათრდებითო, მაგრამ ბოლოს გათათრებულან. იწამეს წმინა სჯული, მიუგეს ოსმალთს დიდმა კაცებმა.

– ჩვენგან ეგ არ იქნება, ნუ ელით მაგას! ჩვენ ჩვენის ძველებისაგან ფიცი გვაქვს მიღებული, რომ ჩვენ იმათ სჯულს არას დროს არ ვუღალატებთ. მიუგეს ქართველთა.

– მაშ ეგ არის თქვენი პასუხი, არ მაჰმადიანდებითრად? ბოლოს ინანებთ, ჩვენ ძალით გაგამაჰმადიანებთ და თქვენი უარი უბრალოდ დაშთება.

– ვნახავთ, მაგრამ გეტყვით იმას, რომ ასე იქნება თუ ისე, ჩვენ მოლა-ხოჯებს-მეჩითებს ვერ დავემორჩილებით. პირველ გამაჰმადიანების დროს ქართველნი საერთოდ მეჩითს უწოდებდნენ სუნნის სალოცავს, რასაც დღეს ჯამე ეწოდება. ოსმალნიც ასე უწოდებენ „ჯამეს“.

ოსმალნი შეუდგნენ გათათრების საქმეს და მალე ამ ცნობილ სოფლის ხალხსაც დაუწყეს გამაჰმადიანება. ესენი დიდად გაგულისდნენ, გაჯავრდნენ. ჯავრთან ძალი არ შესწევდათ, თორემ ოსმალებს კბილებით დაჰგლეჯდნენ. ამათაც მალე წახუნდათ საქმე. რომელი სოფელიც ამათ ამაგრებდა და დიდსა მეგობრობას უწევდა, იმ სოფლის ქართველთა იწყეს გამაჰმა-

დიანება. რავდენიმე ხნის განმავლობაში ივინი მთლად გამა-
ჰმადიანდნენ და იწყეს მაჰმადიანურად ლოცვა. ბევრნი კი გა-
მაჰმადიანების შემდეგაც ქრისტიანობდნენ ჩუმად.

– 39 –

– ბიჰო, რაიზა გამაჰმადიანდით, ქრისტიანობას როგორ
სჯობია მაჰმადიანობა?

– ხოჯა-მოლებმა გვითხრეს. რომ ქრისტიანობა ლჰებო,
მაჰმადიანობა კი მაგრდებო. ჩვენ დავიჯერეთ ესა; ჩვენ ქრის-
ტიანები ვართ და ძალი არ მოგვდევს! აბა თუ ჩვენი რჯული
მართალია, აბა ქრისტემ გვიშველოს. მაშ, რატომ არ გშვე-
ლის? ივინი უსჯულოები არიან და ჩვენზე, სჯულიანებზე უფ-
რო ძლიერნი, მუჰამედი მათ შველის!

– აი, თქვე ოხრებო, თქვენა, თქვენ მაჰმადიანობაზედაც
ლაჰარაკობთ? მიუგეს ქართველთა.

– მეტი რა ზორი გვაქვს, რომ ასეა საქმე? დღეს ჩვენ
მაჰმადიანები ვართ და დღეში ხუთჯერ ვლოცულობთ. უსჯუ-
ლოები ვართ და ასე სუფთად ვიქცევით და როცა ქრისტი-
ანები ვიყავით, მაშინ კი ჩვენ დღეში ერთხელაც არ ვლოცუ-
ლობდით.

– რატომ არ ლოცულობდით, ვინ გიშლიდათ, რას შვრე-
ბოდით მაშინ?

– რასა და ყურძენს ვკრეფდით, ღვინოს და არაყს ვწუ-
რავდით, ვსვამდით და ვითვრებოდით, დამთვრალნი ერთმანეთს
ვეჩხუბებოდით, ვსცემდით, ვაგინებდით და ყველა გონჯს საქ-
მეს ვშვრებოდით. ლოცვისთვის ვიღას სცალოდა? მიუგეს გა-
მაჰმადიანებულთა.

ამათ კინაღამ ჩხუბი მოუვიდათ. კარგად შელაჰარაკდნენ,
ერთმანეთს დიდად გაუწყრნენ, გაჯავრდნენ.

გამაჰმადიანებულებმა იწყეს ცხოვრება და მეცადინეობა.
სადაც ქრისტიანად დაშთენილნი იყვნენ, ამათ ივინიც აიყო-
ლიეს და ლივანაში მაჰმადიანობამ იწყო მოფენა. ესენი ყვე-
ლას არწმუნებდნენ, მაჰმადიანობა კარგი არის, ჩვენ ვცადეთო,
თქვენც სცადეთ და ამაზე დარწმუნდებითო. ტყუილად თავებს
ნუ წაიხდენთო, ჩვენს ძველს სჯულს იმდენი ძალა არ აქვს,
რამდენიც თათრებისასაო. ხალხს სჯეროდა ამ კაცების სიტყვე-
ბი და ადვილად თათრდებოდნენ. ამ საქმეების გამო ქრისტიან

– 40 –

ქართველები დიდად ჯავრობდნენ გამაჰმადიანებულებს სასტი-
კად გადაეკიდნენ. იმათ გამოუცხადეს ასე:

– ოსმალთა ჩხუბს თავს დავანებებთ და თქვენ დაგიწ-
ყებთ ჩხუბს, არ შეგარჩენთ სჯულიდან გასვლას, ეკლესიების
ჯამეთ გადაკეთების ნებას არ მოგცემთ, დაიცადეთ თქვენა!
ესენი ასე ამბობდნენ, მაგრამ გამაჰმადიანებულთა იწყეს გამა-
ლუანება. საქმემ მალე იქამდის მიაღწია, რომ ტბეთის საყდა-
რი ჯამეთ გადააკეთეს და მაჰმადიანურად მორთვა დაუწყეს.

ქრისტიან ქართველებს ეს ამბავი დიდად ეჯავრათ. მრავალნი ეტყოდნენ მათ:

- ბატონო, რა ზორი გაქვს, რომ მაგრე სტირით და სწუხთ, რა წახდება მით, ღმერთის სალოცავად იქნება. რა არის აქ სატირალი?

ქრისტიანები დაემუქრნენ თათრებს: არ შეგარჩენთო, თქვენს ჯავრს ამოვიყრითო. ამათ აი რა მოუხერხებიათ ახალ გამაჰმადიანებულებისათვის.

რამდენიმე ალაგას ჯამეს ცეცხლი მისცეს და გადასწვეს და ეს ისე მოახერხეს, რომ მათ ვერავინ რა შეუტყო, თავი-ანთ მეგობარ ახალ გამაჰმადიანებულს ქართველთა ჯამეებსაც ავენეს.

ჯამე ხისაგან იყო გაკეთებული, მაგრამ გვარიანი ჯამე კი იყო. ჯამეს საძირკვლის მაგიერ დიდრონი ბოძები ჰქონდა მიცემული, ამ ბოძებზე იდგა ჯამე. ქრისტიან ქართველებმა ამ ჯამეს ძირის ბოძებს დაჭრა დაუწყეს, ნელ-ნელა ძირს უფულურობდნენ. ეს ჯამე მაღალ ალაგას მდგარა, წინ დიდი გადმოსავარდნი ჰქონია. ერთ დღეს ხალხს მოუყრია თავი და შესულან ჯამეში სალოცავად. ხოჯა დამდგარა თუ არა ლოცვაზე და უთქვამს „ელაუეჰბერ" და მუხლი მოუყრია, ამის მუხლის მოყრის უმაღვე მთელი ხალხიც დამხოზილა ძირსა. ამ დროს ჯამეს უგრიალია და დაქცეულა მთლად ხალხი და ჯამე კლდეში ჩაცვივნულან. ზოგი მომკვდარა, ზოგი დამტვრეულა და ზოგი კი გადარჩენილა. ამ ჯამეს დაქცევის საქმე სტამბოლამდის წავიდა. აქ კი ვერავინ მიხვდა მის მიზეზს, თუ

- 41 -

ეს ახლად გაკეთებული კარგი ჯამე რა მიზეზით დაიქცა. ქართველებმა დაცინვა დაუწყეს გამაჰმადიანებულ ქართველებს:

ასე ეფენდუმ, ქართველები უბრალოდ მტრობდნენ წმინდა ისლამს და ათასნაირ ბოროტებას ჩადიოდნენ, მაგრამ მაინც ღმერთმა ისლამი დაიფარა და ქართველებში განავრცო იგი. მერე უთქვამსთ:

- ბიჭო, აგერ ნახეთ, რა მოგივიდათ! ღმერთმა დაგანახვათ, რომ თქვენ კაი საქმიებს არ შვრებით, სჯულიდან ხელს იღებთ. თქვენ პატარა მოითმინეთ და ბევრ სხვა რამეს გიჩვენებთ ღმერთით. ახლა მაინც არ დაიჯერებთ, რომ მაჰმადიანობა ქრისტიანობას არ სჯობია და, გინდ სჯობდეს, მაინც ქართველი კაცისთვის სჯულის გამოცვლა კარგი არ არის?!

- ჩვენ რაკი გადავბრუნდით, მოხდა ეს საქმე, ეხლა ვერ გადმოვბრუნდებით. დაიცადეთ, ვნახოთ, თუ სხვა ჯამეებიც დაიქცევა, მაშინ კი გავბედავთ და გადმოვალთ ისევ ძველს სჯულზე. მეტი გზა არ იქნება.

- აბა, შვილო ეკლესიებზე რომამბობდით, რომ ლპებაო, იმდენ ხანს ვერ სძლებენ, რამდენსაც ჯამეებიო. აბა ნახეთ, თქვენი ახალი ჯამე როგორ დაიქცა დამძალი სახლივით! აბა ერთი ეკლესია გვაჩვენეთ, რომ ის თავის ნებით იყოს დაქცეული?

ამ შეითნებმა თურმე ისეთი სიტყვები უთხრეს იმ ახალ გათათრებულებს, რომ კინადამ სჯულიდან გადააბრუნეს იგინი. ბევრი კი მიიმხრეს თურმე თვისკენ და ჩუმად დააწყებინეს გაიურულად ლოცვები.

ის შეითანები აი რას შვრებოდნენ თურმე: აქეთა სოფლებში დაძვრებოდნენ და ზოგს ჯამეს ჩუმად ცეცხლს აძლევდნენ, ზოგს ძელებს უჭრიდნენ, ქვის ჯამეებს სხვაფრივ აზარალებდნენ და მათის ოსტატობით ზოგი ჯამე ცეცხლისაგან იწოდა, ზოგი მთლად იქცეოდა, ზოგს კედლები ენგრეოდა. მთელი დუნია დაფიშმანდა ამაზე მაგრამ მიზეზი ვერ შეიტყეს. გაიურებს კი ერთმანეთში ფიცი ჰქონდათ მიცემული, რომ არავის რა შევატყობინოთ.

– 42 –

ხალხს კი ისე ეგონა, რომ ყველა ეს უბედურებანი გამჩენელი ღმერთის ბრძანებით ხდებოდა. ამას თვალთ გვაჩვენებს, რომ სჯულიდან ხელს ნუ იღებთო, ნუ მაჰმანდიანდებითო! ამიტომ მრავალთა იწყეს უკან გადაბრუნებაო. სჯულის გადაბრუნება ღმერთს არ მოეწონა, ამიტომ მან ერთს ქართველს გულში წმინდა ჰაზრი ჩაუნერგა: ეს ქართველი ქრისტიანი მივიდა გამაჰმანდიანებულ ქართველებთან და უთხრა:

– ძმებო, თქვენს ჯამეებს გამჩენელი ღმერთი კი არ აქცევს, არამედ ქართველები აქცევენ და ცეცხლს აძლევენ უჩუმრად, თქვენ კი სხვა გგონიათ. მეც იმათში ვერიე. აი გიჩვენებთ ყველაფერს.

ოსმალთა და ახალ!გამაჰმანდიანებულთ გაეხარდათ. ამათ დაუწყეს ქართველებს ჩუმადნ ზვერვა. დამბეზღავი ქართველიც მალე შეუერთდა ისლამს. მაჰმანდიანობა მიიღო. ამის ნათესავ ქართველებმა შეიტყეს ამ კაცის გამაჰმანდიანება. ამათ სთქვეს, რომ ახლა კი შეგვიტყობენ საქმესაო. გამაჰმანდიანებული გაგმცემსო. ამათ ჯამეების ქცევა-ნგრევას და ცეცხლის ძლევას თავი გაანებეს, საქმე ცუდათ წაუვიდათ, გამჩენელმა ღმერთმა არ შეარჩინა, ყველაფერი შეიტყეს ოსმალთა. ამათ მალე გაიგეს თურმე, რომ ჩვენი საქმე ცუდათ არისო. ან გაგვამაჰმანდიანებენ და ან თავებს დაგვჭრიანო. გამაჰმანდიანებას ჩვენ ვერ ვიზამთო. რაც უნდა დაგვემართოს, ჩვენ მაინც გაიურები უნდა ვიყოთ, ისე უნდა ვილოცოთ, როგორც ჩვენს ძველებს ულოცნიათო.

ესენი თურმე ერთ ღამეს მოემზადნენ გაქცევასა და როცა შუალამე გახდა და სოფლის ხალხს დაემძინათ ღრმა ძილით, მაშინ ამათ აღკაზმეს ცხენები, ზედ შესხეს ქალ-ბაღანა, ვისაც ფეხით შესძლებია სიარული, ის ფეხით წასულა, თან წაუღიათ მხოლოდ ლოგინი და წასულან უჩუმრად და გასულან ქრისტიანების მიწაზე. მეორე დღეს მაჰმანდიანები შევიდნენ სახლებში და სახლები ხალხით მთლად ცარიელი დახვდათ, არსად ერთი კაცი აღარ იყო. მთლად ამათი ქონება, საქონელი და ავეჯი კი აქ დარჩენილიყო. ყველა ესენი ახალ გამა-

ჰმადიანებულებმა და თურქებმა აიღეს და გაინაწილეს. ზოგი ქონება და ნივთები ამ შეითანებისაგან დამწვარ და დაქცეულ ჯამეების განახლებას მოანდომეს. ამ სოფლის ხალხის გაქცევის შემდეგ აქეთკენ მაჰმადიანებით მთლად მოფენილა. ესენი იყვნენ თურმე გაუტეხავნი და ესენი რევდნენ ქვეყანას.

ქართული ენის დაკარგვა შავშეთში.

(ნამბობი შავშეთის სხვა და სხვა სოფლის მოხუცებულ ქართველთაგან).

არდაჰანი (არდაგანი) გამაჰმადიანებულა, იქაური ქართველები ბევრნი სხვაგან გაქცეულან, არდაჰანის სოფლებში ქართველების ცოტა ხალხი დარჩენილა, ზოგნი შავშეთში გადმოსულან, – მაშინ შავშეთი მთლად ქრისტიანი იყო, ქართულად ლაპარაკობდა. არდაჰანის გამაჰმადიანების შემდეგ შავშელებზე წინეთ ფოცხოვი და ქვაბლიანი გამაჰმადიანდა. აქედამაც ბევრი ხალხი გაიქცა გურჯისტანისაკენ. იგინიც არ მაჰმადიანდებოდნენ, მაგრამ საქმე გაუძნელდათ. დარჩენა აღარ შეიძლებოდა. ამ ადგილების ხალხმა მალე იწყეს თურქულად ლაპარაკი. მცირე ხნისგანმავალობაში მათი ყმაწვილები მთლად შეეჩვივნენ თურქულს და ქართულ ენას ივიწყებდნენ. ამ დროს შავშეთშიაც შემოვიდა თათრობა. შავშელთა მიიღეს მაჰმადიანობა. ამათ მიჰბადეს არდაჰანს, ფოცხოვს, ქვაბლიანს და იწყეს მათებურად, თურქულებურ ლაპარაკი. ყველა სცდილობდა, რომ თურქული ესწავლოთ, მოლა-ხოჯებიც იტყოდნენ შემდეგ დარიგებას:

– ჩვენი სჯულის ენა თურქულია; ეცადეთ, რომ ეს ენა დაისწავლოთ, თორემ **გურჯიჯა** თქვენი საქმე არ არისო.

ჩვენი სოფლის ხალხი კეთილი ხალხია, უფროსის სიტყვის გამგონი. მათ მოისმინეს მთავრობის და მოლა-ხოჯების თხოვნა, თურქულ ენის შესწავლა დაიწყეს; თურქულის შესწავლის დროს ქართული ენის შენახვის თავი აღარ ჰქონდათ.

ამიტომ დაჰკარგეს ქართული ენა, დაავიწყდათ. დღეს შავშეთში ქართული ენა არავინ იცის, მაგრამ ჩვენ მაინც გურჯები ვართ. მე ქართული არ ვიცი, მაგრამ ჩემს თავს გურჯს ვუწოდებ. ოსმალნიც ასე გვიწოდებენ. აი ამიტომ დავიწყებითა შავშელთ ქართული ენა, რადგანაც ესენი მორჩილნი ყოფილან თავიანთის უფროსების. ქართული ენის დავიწყების პირველი ბრძანება ახალციხის ფაშისაგან გამოდიოდა, ამიტომ პირველად იქით ივიწყებდნენ ქართულს. ამ საქმეში ახსიხელები, ქვაბლიანელები და ფოცხოველები გვჯობდნენ, ისინი ჩვენზედ მალე ივიწყებდნენ ქართულს.

(მეორეს ნაამბობი).

შავშეთის ხალხი გამაჰმადიანებულა, ბევრი მათგანი აჰმადიანებაში გაქცეულა, რადგანაც გამაჰმადიანება არა სდომნიათ; შავშეთის სოფლები განახევრებულა, ისე, რომ თითო სოფელში 10-15 კომლი მოსახლე დარჩენილა, ამაზე მეტი ცარიელი სახლები. ამ ცარიელ სახლებში საცხოვრებლად ოსმალებს თურქები და ქურთები მოუყვანიათ და დაუსახლებიათ. ამ დროს შავშელნი გამაჰმადიანებულან. მერე გამაჰმადიანებულს ქართველებს თურქებს და ქურთებს შუა ნათესაობა ჩამოვარდნილა, ერთმანეთს ქალებს მიათხოვებდნენ, ქირვათ გაჰყვებოდნენ. რადგანაც ქართველები გამაჰმადიანდნენ, ამიტომ მათ თათრული ენის შესწავლა იწყეს; შავშელთ მალე შეისწავლეს თურქული, თურქებმა და ქურთებმა კი ვერ დაისწავლეს ქართული, ამათთვის არც იყო საჭირო, რომ დაესწავლათ ქართული ენა. ყველას თათრული უნდა სცოდნოდა, რადგანაც ხემწიფე და მთავრობაც თათრის იყო.

ყველა დიდი კაცები თათრულად ლაპარაკობდნენ, ამიტომ ქართველებმა დაივიწყეს ქართული ლაპარაკი, ოსმალურად დაიწყეს საუბარი. ეს საქმეები მაშინ უფრო წავიდა წინ, როცა ქართველებს, ოსმალებს და ქურთებს შორის ნათესაო-

– 45 –

ბა ჩამოვარდა. შავშელნიც ხშირად ირთავდნენ ოსმალოს და ქურთის ქალებს. რომელ ოჯახშიაც თურქის, ან ქურთი ქალი შესულა ცოლად, იმ ოჯახის შვილებს ქართული მალე დავიწყებიათ. მე მოვესწარი ისეთ მოხუც ბერ კაცებს, რომელთაც ქართული ლაპარაკი კარგად იცოდნენ. დღეს მათ შვილის-შვილებმა კი ქართული აღარ იციან, რადგანაც ზემოხსენებულ მოხუცებულთა ახალგაზდობაში ზოგს ქურთის ქალი მოეყვანა ცოლად და ზოგს თურქისა.

(მესამეს ნაამბობი).

მთელი შავშეთის სოფლის ხალხნი სულ ქართველები ვართ, ეს ადგილებიც საქართველოა, ამას ფიქრი არ უნდა. აი ტბეთის ტაძარი, ოპიზის და სხვების მიტომ გაუკეთებიათ, რადგანაც აქ საქართველო ყოფილა. ყველა აქაურ სოფელს, მთასა და ხეობას ქართული სახელები აქვს. აი მეც ქართული გვარი მაქვს: ჯინჰაროლი – ჯინჰარაშვილი, თუმცა ერთი სიტყვა ქართული არ ვიცი. მამაჩემი კი იტყოდა, რომ ჩვენმა ძველებმა ყველამ იცოდნენ ქართულიო. აქ ქართული ენა მიტომ ამოვარდნილა, რადგანაც ფადიშაჰის (სულთნის) ბრძანე-

ბა ყოფილა.

გარდა ამისა, ჩვენ ძველ კაცებს ბრძანება მოსვლიათ; რომ თქვენ შვილებს დღეის შემდეგ ქურთის ან თურქის ქალები უნდა შეერთოთ, რომ ყმაწვილებმა თურქული ენის ლაპარაკი დაისწავლონო. ვინც ჩვენ ბრძანებას არ შეასრულებს, იმას სასტიკად მოვეკიდებითო, დავსჯითო. შავშელები ბრძანების შესრულებას შეუდგნენ, იწყეს არდაჰანისკენ მგზავრობა, იქიდან ქურთის და თურქის ქალები მოჰყვანდათ ცოლებად, თავიანთ ქალებს კი ქურთებს და თურქებს აძლევდნენ ცოლად. აი ამის გამო დაისწავლეს შავშელთ ყმაწვილებმა თურქული ენა და ქართული დაავიწყდათ. თორემ ეს რომ ასე არ

– 46 –

მომხდარიყო, მაშინ ვინ დაავიწყებდა ქართულს ლაპარაკს შავშელ კაცს! მე ვკითხე:

– ეგ ძალიან კარგი და პატიოსან, მაგრამ ეს როგორ მოხდა, რომ მთელ შავშელთ დავიწყეს თავიანთი ენა და ამ ხალხთან ახლოს მდებარე იმერხევის სოფლებში კი ყველა ქართულს ენაზედ ლაპარაკობს, ეს როგორღა მოხდა, ამაზე არა ფერი იცი შენა?

– იმერხეველებზე იტყვიან, რომ ეგენი მთლად ისე დარჩნენ, როგორც იყვნენო. ოსმალებმა იქ არც ქურთები დაასახლეს და არც თურქები. იმერხევის მორიდება ოსმალებს არ ჰქონდათ. თვით იმერხევიც ისეთი ადგილებია, რომ მას ოსმალნი არ ეტანებოდნენ, აქ არავის ასახლებდნენ, შავშეთი კი ყველას მოსწონდა და ნამეტურ ოსმალოს. ამათ ჰშურდათ, რომ შავშეთში მათი ხალხი არ ესახლა, ამიტომ მოიყვანეს აქ ოსმალნი, ქურთნი და ასახლებდნენ, რომელთა მეოხებითაც შავშეთში ქართული ენა ადრიდგანვე მისცემია ამოვარდნას.

(მეოთხეს ნაამბობი).

შავშეთი საქართველოა, ჩვენც გურჯები (ქართველები) ვართ, ხოლო გურჯული ენა აღარ ვიცით. ჩემი გვარი გორდაძეა, სოფ. ციხისთაველი ვარ. მე ბერი კაცი ვარ და ჩვენი ბერი-კაცებისაგან შემიტყვია ასე:

შავშეთში ქართულის დავიწყება თავის ნებით იქმნაო. გამაჰმადიანების შემდეგ ქართული ენა ჩვენთვის აღარ იყო საჭირო, ჩვენ ჩვენს სჯულის ენაზე ვიწყეთ სწავლება და ქართული მთლად დაგვავიწყდა. ამის მოდავე არავინ იყო. ჩვენ თვითაც დიდათ ვსცდილობდით, რომ ჩვენი სჯულის ენა დაგვესწავლა, სხვა თუნდ დაგვევიწყებოდა, ეს არაფერი სადარდელი საქმე იქნებოდა. ჩვენმა ძველმა კაცებმა ქართული კარგად იცოდნენ, თათრული მიძიმედ, იმათ შვილებმა და შვილის-შვი-

– 47 –

ლებმა ვიმეცადინეთ და თათრული ენა კარგად დავისწავლეთ, ამიტომ ქართული დაგვავიწყდა. მე ვკითხე:

- თქვენ თუ დაგავიწყდათ, რატომ ახალ-დაბის, ჯვარების და გარყლუფის სოფლებს კი არ დაავიწყდა, ისინიც ხომ თქვენს სოფლებს ახლო სცხოვრობენ?

- იგინი ბატონო, ერთობ გვიან გადაბრუნებულან სჯულიდამ, მიტომ არა იტყვიან თათრულს.

- იმერხევი ხომ შავშეთთან ერთად გამაჰმადიანდა, რატომ იქ კი არ დაივიწყეს ქართული?

- ეგ იმიტომ რომ ოსმალები იმერხევს არ ეტანებოდნენ, ქვიანი ადგილია, იქ მცხოვრები კაცი მხნე, მუშა კაცი უნდა იყოს და მასთანავე იცოდეს იქაური ადგილების საქმეები. ამიტომ ოსმალები იქ არავის ასახელებდნენ გარედამ მოყვანილებს. იმერხეველებს იმიტომ შერჩათ ქართული ენა, შავშეთიც რომ ასე ყოფილიყო, მაშინ აქაც ასე იქნებოდა, მაგრამ შავშეთი ლამაზი ქვეყანა არის, კარგი ადგილებია, ოსმალებმა ეს ადგილები ვერ დასთმეს, აქ ქურთები და ოსმალები მოიყვინეს და დაასახლეს, ჩვენი ძველები იმათში არეულან და მიტომ დავიწყებიათ ქართული ლაპარაკი.

დღეს შავშეთში ნახევარი თუ ქართველის კაცის არის დარჩენილი, ნახევარი ქურთ-თურქების. და ყველა ესენი ისე ჰგვანან ერთმანეთს, რომ იგინი ერთმანეთისაგან ვეღარ განირჩევიან; ყველას თავის ძველების ამბები დავიწყებიათ და ამბობენ, რომ ჩვენ ძველთაგანვე აქ ესცხოვრებდით შავშეთშიო, ყველას გურჯად მიაჩნია თავისი თავი. ეს დღეს უფრო გახშირდა, რადგანაც აქაურებს ეშინიანთ, რომ გურჯათ არ ვსთქვათ ჩვენი თავები, მაშინ შეიძლება, რომ ოდესმე აქედან გაგვრეკონო, რადგანაც ეს ადგილები გურჯისტანია, და თქვენ კი თათრებსა და ქურთებს აქ რა ადგილი გაქვთო.

(მეხუთის, ღრმად მოხუცის ნამბობი).

ჩვენში, ბატონო, აი როგორ ყოფილა სჯულიდამ გადაბრუნება და გურჯის (ქართული) დავიწყება:

ოსმალებს გურჯისტანი (საქართველო) აუღიათ, მერე ზარუშეთი (ერუშეთი) გამაჰმადიანებულა. ზარუშეთი არდაჰანს (არტაანს) იქით არის, ზარუშეთის 'შემდეგ გოლა (კოლა), სადაც არდაჰანი სძევს. გამაჰმადიანების შემდეგ გოლას და ზარუშეთს ხალხი ცოტა დარჩენილა, ოსმალებს თავისი კაცები მოუყვანიათ და დაუსახლებიათ. იქ დარჩენილი გურჯები ახალ მოსულ ხალხში არეულან, ამათი ენა შეუსწავლიათ და თავიანთი დავიწყებიათ. იმ დროს შავშეთი ქრისტიანი ყოფილა. ჩვენი ძველები ზარუშეთის ერთს ხევში მდგარან, ჩილდირში, სოფ. წყაროს თავში, იქ დიდი ქლესიაც არის, იქიდან აქ მო-

სულან და დასახლებულან.

შავშელებს მაშინ იქით მისვლა-მოსვლა არ ჰქონდათ, რადგანაც სჯულიდამ გადასულები სძულდა. ტბეთში დიდი ქეშიში იჯდა და ეს არ უშვებდა, რომ შავშელები გამაჰმადიანებულიყვნენ. რამდენიმე ხნის შემდეგ ტბეთს ქლესიიდან დიდი ქეშიში გააგდეს (წინამძღვარი) და ქლესიის კარები დაკეტეს; მერე ხალხს გამაჰმადიანება სთხოვეს. შავშელნი მალე გამაჰმადიანდნენ. გამაჰმადიანების შემდეგ შავშელებმა ზარუშეთში და გოლაში გადასვლა-დმოსვლა იწყეს, იქ ყველი, ერბო, პური და ხილი მიჰქონდათ და ჰყიდნენ. ამიტომ შეისწავლეს თათრული ენა; მერე ჩვენში ნათესაობაც ჩამოვარდა, ერთმანეთში ავირიენით და ამიტომ მოხდა, რომ შავშეთში დაივიწყეს ქართული. ჩვენს გარშემო ზარუშეთში და გოლაში ალარავინ ლაპარაკობდა ქართულს და ჩვენ აბა რას ვიზამდით?

ყველაზე უფრო კარგა ხანს ჩილდირში დარჩა ქართული ენა. მე კარგად მახსოვს, რომ იქიდან ჩვენსა ბერი კაცები რომ მოვიდნენ, მაშინ ისინი მამაჩემს ქართულად ელაპარაკებოდნენ, მე კი თათრულს ვლაპარაკობდი, მათი ენის არაფერი მესმოდა. ჩილდირში ხან კაიმაკანი იჯდა, ხან ბეგი და ადრე ფაშაც (ჩილდირი-ყარსის გუბ. ჯავახეთს და ფოცხოვს შუა სძევს)

– 49 –

მჯდარა. რაც შავშეთში ქართული ენა დაიკარგა, მას შემდეგ 80 წელიწადი იქნება, მეტი არა. ამ 30 წლის წინეთ შავშეთში ყველა ბერმა კაცმა და ქალმა იცოდა კიდევ ქართული ლაპარაკი, თუმცა ისინი თავიანთ შვილებმა ქართულს აღარ ლაპარაკობდნენ. შვილებს თითრულს ენაზე ელაპარაკებოდნენ, რომ შვილები თათრულს შესჩვეოდნენ, ამ ცოდნით ლოცვის თავებიც გაეგოთ. ხოჯებიც ამას ითხოვდნენ.

ლივანის გამაჰმადიანება.

(დევსქელის ხეობაში ნაამბობი სოფ. პეტრულის მამასახლისისაგან და ბორჩხაში მცხოვრებ გასომხებულ ქართველ კათოლიკეთაგან).

ლივანში, ბორჩხის ზემოდ, ჩხალის ხეობაში, ძველად ქალების მონასტერი ყოფილა. გამაჰმადიანების დროს თათრებს მოლოზნებისთვის ხმა არ გაუციათ. მღვდლები და ბერები კი სულ გამოურეკიათ. რამდენიმე დღის შემდეგ ამ მონასტერს დასცემიან თათრები და მონასტერი მთლად გაუპარცვავთ, მოლოზნებიც სულ მოუტაცნიათ; ერთი მოხუცი დედა მოლაზონი კი დაუტოვებიათ. მოტაცებული მოლოზნები ტრაპიზონში გაურეკიათ და ზოგი იქ გაუყიდნიათ თათრებზე და ზოგი სხვაგან. მონასტერში დარჩენილი მოხუცი მოლოზანი მონასტერს არ შორდებოდა; იმან დიდი გაჭირვება გამოიარა, ხშირად თავდასხმა და გამარცვაც, მაგრამ მაინც აქაურობას

არ შორდებოდა. ნაცვლად ამისა, იგი ოჯახებში დადიოდა და ახალ გამაჰმადიანებულ ქართველ ქალებს ქრისტიანობაზე და-რიგებას აძლევდა.

ერთ აღდგომა დღეს მოლოზონმა კვერცხები შეღება, საადგომო სანოვაგე მოამზადა და აღდგომა დღეს ახალ გამაჰმადიანებული ქართველი ქალები დაჰპატიჟა. ქრისტიანულად მიულოცა; მათაც ქრისტიანულად მიუგეს პასუხი, რად-

– 50 –

განაც ახლად გამაჰმადიანებულნი იყვნენ და ქრისტიანული ლოცვებისა ბევრი რამ ახსოვდათ.

ეს ამბები ლივანის ბეგმა შეიტყო. ამან მოლოზანს განუცხადა, რომ მაგ ალაგს თავი დაანებე, თორემ ყაჩაღები მოგკლავენო. მოლოზანმა შეუთვალა:

– სიკვდილი ყველგან დამხვდება, მე აქედგან არსად წავალ, ამ ეკლესიას უნდა უპატრონოვო.

ეს დედაკაცი კაი მოხუცი ყოფილა, თათრობის მოყვარეც, ამიტომ მას აჭარელ თათრის ქალებიც ეხმარებოდნენო.

რამდენიმე დღის შემდეგ ამ ქალების მონასტერს ოსმალები დაეცნენ. მოხუცი მოლოზანი მოჰკლეს და თუ რამე ჰქონდა, ისიც ყველაფერი მოსტაცეს. ამ დროს ქალებში ჩუმი ქრისტიანები კიდევ ყოფილან და ამათ ძალიან უგლოვნიათ მოკლული მოლოზანი და თვით ამ ქალებსვე დაუმარხავთ მიცვალებული. ამ მოლოზნის მოკვლის შემდეგ ლივანაში აღარაფერი დარჩენილა ქრისტიან ქართველთა.

ამ მოლოზნის მოკვლა თათრის მთავრობას და ხალხსაც ძრიელ სწყენიათ, სწყენიათ მით უფრო, რადგანაც იმ დროს აჭარა ავაზაკებით გაივსოვო. კაცის კვლა ბევრმა საქმეთ გაიხადა, ამიტომ ხშირად ზოგი ერთნი ყაჩაღობას ახალ გათათრებულებს აბრალებდნენ. ეს კიდევ თათრობისთვის არ იყო მოსაგები. ამიტომ თათრის მთავრობამ აჭარაში და მთლად ქართველთ სათათრეთში კაცის ყველა სასტიკათ აკრძალა. ფაშამ გამოაცხადა, რომ კაცის მკვლელ ჩვენ მოვკლავთ და მასთან ნათესავებსაც დავსჯით და ქონებასაც წამართმევთო, მაგრამ მაინც არა ეშველარა, ყაჩაღების რიცხვმა არ იკლო ნამეტურ აჭარა-ლივანაში.

ასეთი ავაზაკები არც თათრები იყვნენ, არც ქრისტიანები. იგინი ტყეში იმალებოდნენ და ქრისტიანს ეტყოდნენ ქრისტიანი ვართო, თათარს ეტყოდნენ თათარიო. ასე მოტყუილებამ ოსმალოს მთავრობა ძრიელ გააჯავრა, ამის არც ხოჯები იყვნენ მადლობელნი. ასეთის „თათრის“ თქმით

– 51 –

ხალხს აძულებენ ქვეყანასა და მასთან თათრობასაცაო. თათრობა კი ისეთი წმინდა რამ არის, რასაც კაცის კვლა ძრიელ სძულს და ეჯავრება. თათრისაგან ლოცვა არის საჭირო და არა კაცის კვლაო. მეტი გზა აღარ იყო, ოსმალოს მთავრო-

ბამ ლივანას, მარადიდს, ბორჩხას, მაჭახელს და აჭარას ხაფსი-ხანები გააკეთეს და თავ-საკვეთი. ციხეები აღარ ჰყოფნიდათ. დიდი ციხე სოფ. წითურეთშიაც აღაგეს. ყაჩაღებს იჭერდნენ, აქ ამ ციხეებში ამწყვდევდნენ და მერე ვინც ფიცს დასდებდა და აღარ იავაზაკებდა, იმას უშვებდნენ, მას თათრობაც უნდა მიეღო. ვინც ამას არ შვრებოდა, იმას აქედამ ამევებდნენ და ეტყოდნენ, რომ თუ დღეის შემდეგ თავი არ დაანებე ყაჩაღობას, იცოდე მოკლული იქმნებო. ამის შიშით ბევრს ყაჩაღს უწამებია ისლამი, წმინდა მუჰამედი და მის შემდეგ იგი კაი თათარი, კაი კაციც გამხდარა. ეს დრო უწევს ამ ორასი წლის წინედო.

ლივანის გამაჰმადიანება.

(ნაამბობი სოფ. ნადარბაზვეის მცხოვრებ მაჰმადიან მოხუც თათრის აფიცრად ყოფილის თიკანადის მიერ – იგივე სოფიოშვილი*).

ოსმალებმა ლივანა დაიჭირეს, ლივანა არ ემორჩილებოდაო, ამისათვის ლივანელებმა უბრალოდ ბევრი სისხლი დაღვარეს. ლივანში ოსმალთა კაცები გამოგზავნეს და მორჩილება ითხოვეს. ლივანელთ უარი შეუთვალეს, მათ შეკრეს ჩხალის ხეობა, გაამაგრეს ამ ხეობაში მდებარე თამარ მეფის ციხე, გაამაგრეს მაქრიალის გზები და მოემზადნენ ოსმალთა საჩხუბრად; გაიმართა ჩხუბი. ორსავე მხარეს ბევრი ხალხი გაწყდა. ჩვენები სჯოჭნიდნენ ოსმალთ. ჩვენის მხრიდგან ქალებიც ომობდნენ

---

*) ჩვენი ძველებიც ასე იტყოდნენ, რომ ძველთაგან ასეა ნათქვამი „თიკანაძეების ამბავიო, ნამდვილი ჩვენი ძველი გვარი კი სოფიოშვილი გახლავსთ. თიკანაძე მერე დარქმევიათ, სოფიოს შვილი კი ძველის ძველია.

– 52 –

თურმე. ბოლოს საქმე მაინც გაჭირდა. ღვთის ძალით ლივანელი იძლივნენ, ოსმალთ გაიმარჯვეს, ლივანა აიღეს, მალე ხარჯიც დაადვეს ლივანელებს. ხალხი არ დაყაბულდა, ბევრნი საქართველოში გამოიქცნენ, უმეტესი აქ დარჩნენ. ჩვენებიც აქ დარჩენილან.

ქართველ მეფეების დროს ჩვენები აზნაურები ყოფილან. თამარს მეფის დროს მიუღიათ მათ აზნაურობა. თიკანაძეც მაშინ დარქმევიათ გვარად, რადგანაც თამარ მეფის თიკნების შემნახველთ უფროსი ყოფილა ჩვენი ძველი.

პირველ ხანებშივე ოსმალნი კარგად მოექცნენ ხალხს. ხარჯს გარდა გამაჰმადიანება არავის უთხრეს, ამაზედ ძალას არ ატანდნენ. რამდენიმე ხნის შემდეგ კი დაატანეს ძალა, მაგრამ ვერაფერი ჰქმნეს. ამბობენ, რომ ერთს დღეს მარადიდში ოთხას კაცს მოსჭრეს თავი გამაჰმადიანების გულისთვისაო. მარადიდის დიდი ეკკლესიაც დააქციეს, მარადიდის ხიდიც დასწვეს, რომ ხალხი აჭარაში არ გაქცეულიყო. მაშინ აჭარა ჯე-

რედ არ აქვნდათ დაჭერილში.

ჭოროხის ხიდის ამბავი მე ძლიერ გამიკვირდა. ამაზედ ვახუმტსაც არა აქვს ცნობა. მე არ დავიჯერე და გაცეებით გამოვკითხე ჭოროხზედ ხიდის ამბავი. ვკითხე:

- ნუ თუ აქ ხალხი ისეთი ძრეელი ყოფილა, რომ ჭოროხზედ, ასეთ დიდ წყალზედ, ხიდის გაკეთებაც შესძლებიათ? მომიგო მან.

- ძალა ჰქონდათ მაშა. თამარ მეფე ხომ გაგიგონია, ეს ხიდიც და სხვებიც სულ მას გაუკეთებია.

მერე ამ ხიდის ადგილი ვკითხე. მან ასეთი პასუხი მომცა.

- მე კი არ მოვსწრებივარ, ხიდი არ მინახავს, ხოლო ჩვენი ბერი კაცები იტყოდნენ, რომ ერთი ხიდი მარადიდს ქვეით იყოვო, შესართავთან ახლოსო, სადაც ადგილის ვიწროები არის. იქ დღემდე სჩანს ხიდის კედლის ნიშნებიო.

მართლაც ჭოროხის ხიდის ამბავი ჩვენთვის საყურადღებო უნდა იყოს. ამის დაქცევა უნდა მომხდარიყოს XVIII საუკუნახევარში.

- 53 -

განვავარდობ ისევ მოთხრობილ ამბავს.

- ჩვენებს ლივანაში საქმე გაუჭირდათ, მაგრამ არც ოსმალნი ყოფილან მოსვენებაში, ამათ უფრო გასძნელებიათ ხალხის გამაჰმადიანების საქმე. ჭოროხის ნაპირას, ახლომახლო მდებარე სოფლებში ადვილად გაუმაჰმადიანებიათ. რომელი სოფლებიც მეტად შორს ყოფილა, იქ ვერაფერი მოუხერხებიათ. იქიდან ხალხს დიდხანს უბრძოლია, მაგალ.: ჭოროხის ნაპირს სოფლებს ცოცხების მიყრუებულ ადგილებიდან და სოფლებიდან, რომლებიც მაღალს მთებზე სძევს. ამათ დიდხანს უბრძოლიათ ოსმალთ წინააღმდეგ და ქრისტიანობით დიდხანს შეუნახავთ თავი. ბოლოს ოსმალთ მოუგონიათ ასეთი კარგი, ღვთის მოსაწონი საქმე. ამ მხრის მოწინავე კაცები დაუბარებიათ და გამოუცხადებიათ შემდეგი:

ვინც აქ იმეცადინებს და ხალხს გაამაჰმადიანებს, იმას ჩვენ აღიობას მივცემთ და თითო ოჯახის გამაჰმადიანებაში თითო ოქროსაც ფულს ვაჩუქებთ.

მოწინავე კაცებს ეს ძლიერ გახარებიათ: ამათ დაუწყიათ შორს, მაღალ სოფლებში სიარული და ხალხში მეცადინეობა, ლაპარაკი, რომ გამაჰმადიანდით, თორემ ბოლოს საქმე წავვიხდება, ოსმალნი მაინც გაგვამაჰმადიანებენ და ძალიან დაგვსჯიან კიდევაცო, მეტი გზა არ გვაქვსო. ხალხი ისმენდა ლაპარაკს, ესენი მაშინვე მღვდლებს რეკავდნენ სოფლებიდან და ამათ მაგიერ ხოჯებს იბარებდნენ. პირველ ხანებში აქეთ თურმე ხოჯები ეკლესიებში ალოცებდნენ ხალხსა და ხალხი ამიტომ უფრო არ შინდებოდა მაჰმადიანობის მიღებ-შეჩვევას. მოწინავე კაცებმა ამ საქმეებისაგან დიდი ფული იშოვნეს და ამ ხალხის ბატონობაც მათ ჩაბარდათ ოსმალებისაგან. ესენი რომ არ ყოფილიყვნენ და ამათ რომ არ ემეცადინათ აქ ხალხის გამაჰმადიანებაზედ, მაშინ შესაძლებელი იქნებოდა, რომ

ლივანაში მაჰმადიანობა 100 წლის შემდეგ შემოსულიყო, რადგანაც ლივანის ზემოდ, ჭანეთს შუა ისეთი მივარდნილი და მიყრუებული მთებია და იქ ისეთ ადგილებშია სოფლები, სადაც გამაჰმადიანების შემდეგ ოსმალებს ფეხიც აღარ შეუდგამთ

– 54 –

დღევანდლამდის. ოსმალნი აქ ადვილად ვერაფერს გააწყობდნენ. მაგრამ ღმერთის დახმარებით მათ ყველაფერი მოახერხეს. ეს ადგილებიც დაიჭირეს და ხალხსაც მიაღებინეს წმინდა მუსულმანობა – თათრობა. თუმცა ლივანში ერთხნობით ძლიერ გასძნელებიათ ხოჯა-მოლებს ხალხის გამაჰმადიანება. გასძნელებიათ მით უფრო, რადგანაც დღეში ხუთჯერ ლოცვას ვერ შეუჩვევიათ ხალხი. გარდა ამისა ფეხის ბანას ხომ უფრო გაუჭირებია საქმე. ერთ დღეს ხალხს ხოჯისთვის უთქვამს.

– ხოჯა, ეს რაფერ იქნება, რომ დღეში ხუთჯერ ვილოცოთ და მასთანვე ზამთარში ფეხები ცივი წყლით ვიბანოთო.

– რა ვქნათ, ძმაო, ჩვენი სჯული ასეთი წმიდა არის, სუფთა. თქვენ რომ ქრისტიანები იყავით, მიტომაც არ გქონდათ ესენი და მურდლები იყავით.

– ეგ კი, მაგრამ, მაინც გვიძნელდება წაღების გახდა და სიცივეში დაბანვა.

– არა უშავს რა, წაღებს ნუ გაიხდით, ის მაინც მოახერხეთ, რომ ხელები წყლით დაისველოთ და სველი ხელი წაღებზედ სამჯერ გარედან წაისვათ, ვითომც წაღები გაგიხდიათ და დაგიბანიათ, მაჰმადი ამას არ იწყენს, რადგანაც თქვენ ჯერ-ახალი თათრები ხართ.

ასეთის დარიგებით შეაჩვიეს მოლა-ხოჯებმა ახალი ქართველ თათრები ფეხის ბანასაო...

ქართველთ ბარე არ უნდოდათ შეჩვევა და ამის წინააღმდეგ დიდათაც იბრძოდნენ, მაგრამ ვინ იყო მშველელი, არავინ. მათის სიბრძევით ყველგან სისხლი იღვროდა უბრალოდ. თათრობა კი ამის წინააღმდეგი იყო.

(ს. აგარის მაჰმადიანთ უზეირ ალა დევრიშოლი დევაპეების გვარში დარჩენილი).

ოსმალნი ლაზისტანში შემოვიდნენ და მთლად დაიჭირეს იქაურობა, მაქრიალის ციხეში ფეხი გაიმაგრეს; იქიდან აჭარ-

– 55 –

ლებზედ მოინდომეს გამოლაშქრება და გამაჰმადიანება. აჭარელებმა ეს ამბები შეიტყვეს და ძლიერ შემინდნენ. ამათ მაშინვე თავიანთი დიდი კაცები შეკრიბეს და ლაპარაკი დაიწყეს, თუ საქმეს რა ვუყოთ, რა გვარ მოვაგვაროთო. დიდკაცებმა უთხრეს, რომ ჩვენ ძალი არა გვაქვს, ტყუილად წავიხდნეთ თავს, იგინი ბოლოს მაინც დაგვიჭერენ, ამიტომ უმჯობესი

იქნება, რომ ჩვენ წავიდეთ იქა და მაჰმადიანობა გამოუცხადოთ, ვთხოვოთ, რომ ჩვენზე ომსა და განადგურებას თავი გაანებონ. ხალხის უმეტესი ნაწილი უარზე დადგა: ჩვენ მათ ვერ ჩავბარდებით, რადგანაც მაგენი მურდლები არიანო და გინდ რომ ჩავბარდეთ, სჯულს მაინც არ გამოვიცვლითო, ჩავბარდებით, ხარჯს მივცემთ და სჯულთან რა საქმე, რა ხელი აქვთო. ასეთი პირობა გავგზავნოთ, რომ ჩვენ თქვენი დიდი ერთგულები ვიქნებით, ხარჯს გადავიხდით, რასაც გვიბრძანებთ, ყველაფერს აგისრულებთო.

ამ გარდაწყვეტილების წაღება იქ ვერავინ ვერ გაბედა. ოსმალნი პასუხს უცდიდნენ. ბოლოს ორმა მღვდელმა წაიღო ეს ამბავი და მივიდნენ მაქრიალში. იქ ამათი ამბავი მოისმინეს ოსმალთ და პასუხად მოსცეს, რომ არ შეიძლებაო. ოსმალთ ხელში ყველა მუსლიმანი უნდა იყოს, გაიური არ შეიძლებაო. ეს ამბები იქიდგან მღვდლებმა-კი არ მოიტანეს, არამედ ოსმალის კაცებმა. მღვდლებს მაშინათვე თავები დასჭრეს. ამის შემდეგ კიდევ წავიდნენ მოსალაპარაკებლად მღვდლები, მაგრამ იქ ნებას არ აძლევდნენ, იჭერდნენ ამათ და აპატიმრებდნენ. მერე ეს მღვდლებიც თათრდებოდნენ სიხარულით.

იმ დროებში მაქრიალში ოსმალთ სულთან სელიმი მოუვიდათ. სულთან სელიმის ამბავი ჩვენმა დიდ კაცებმა რომ შეიტყეს, ძლიერ გაეხარდათ. მაშინათვე ამათ აქ ხალხი შეკრიბეს და დაიწყეს ლაპარაკი, რომ ჩვენ სულთან სელიმს დავმორჩილდეთ, ფიცი მივცეთ ერთგულებაზედ, რომ გავმაჰმადიანდებით და ის ამის გამო ჩვენ გაგვანთავისუფლებს, ჩვენ აქ დაგვტოვებს და თვით წავა ოსმალეთში და ჯარსაც თან წაიყვანს. მერე როგორც გვინდა, ისე მოვიქცეთო.

– 56 –

ამ რჩევის უპირველესი პირი თავადი აბაშიძე იყო, რომელიც იმერეთიდგან იყო გადმოსახლებული, აქა სცხოვრობდა. იგი დიდი თავადი იყო. ეს წავიდა სულთან სელიმთან; ამას რამდენიმე სხვა კაცებიც გაჰყვნენ. აბაშიძე მივიდა, სულთანს თავი დაუკრა და უთხრა:

– მე ვარ თავადი აბაშიძე, მე მსურს თქვენი სჯული მივიღო და ჩემთან მთლად აჭარის ხალხმაცაო.

ძალიან კარგო, მიუგო სულთანმა.

აბაშიძე იქვე გამაჰმადიანდა. ამას მისცეს ბეგიობა ანუ სანჯახ ბეგობა და ჩააბარეს მთელი აჭარა, კახაბერი და ბათუმი. იმ დღიდგან აბაშიძეები გაძლიერდნენ აქ და დაიწყეს ბატონობა. მაქრიალიდან აბაშიძე მობრუნდა, თან მოიყვანა ხოჯები, სოფლებში დააყენა და ხალხს უთხრა შემდეგი:

სულთანმა თქვენი თხოვნა შეისმინა და რაკი მაჰმადიანობას მიიღებთ, მერე ფიქრი ნუ გაქვთ, იგინი აქედგან წავლენ და თქვენ დაგტოვებთ თავისუფლადაო.

ხალხს ძლიერ გაეხარდა, სთქვეს: გავმაჰმადიანდებით და მათ წასვლის შემდეგ ჩუმი ქრისტიანებიც ვიქმნებითო. ამათ მალე ხოჯები და მოლები მოუვიდნენ და ზოგიერთ სოფლებ-

ში გამაჰმადიანდენ. პირველ ხანებში ესენი ჩუმად ქრისტიანობდნენ. ეგონათ მაჰმადიანობა ცუდი იყოს, მაგრამ რომ ნახეს მაჰმადიანობა უფრო წმინდა ყოფილა ქრისტიანობაზე, ამათ ჩუმათ ქრისტიანობას თავი გაანებეს, ნამდვილ მაჰმადიანებად გახდნენ. მღვდლებს გამოუცხადეს, წადით ჩვენგან, თქვენ ჩვენი აღარა ხართ დღეს, ჩვენი ხოჯები, იმამი და მოლები არიანო.

მღვდლებმა იწყინეს, მათ უთხრეს:

აი, თქვე მურდლებო, თქვე ურჯულოებო, სჯულიდამ გასულებო, სჯული გაყიდეთ, ქრისტიანობა თათრის სჯულზე გასცვალეთ; შეგირცხვეთ კაცობა! სანჯახბეგს ამაზე ჯავრი მოუვიდა. იმან შეაკრებინა რაც მღვდლები იყვნენ, ბაწარში გაუბა ყველას თავები, ერთი მეორეს მიაბა და მერე ყველა ესენი გურიაში გარეკა.

– 57 –

სანჯახ-ბეგებმა ბევრი კარგი საქმე ჰქნეს; ვინც მაჰმადიანობდნენ, იმას ესენი დახმარებას და აილულს აძლევდნენ, ადგილებს და სხვა საჩუქრებს. ვინც არ მაჰმადიანდებოდა, იმას ჯერ მოლა-ხოჯებს მიუჩენდნენ და მაჰმადიანობას ურჩევდნენ, რომ ამასაც მიეღო მაჰმადიანობა. ვინც არ შეისმენდა, იმას ან დააბამდა, ან გურჯისტანში გაგზავნიდა, აქ კი არ დახტოვებდა .

ეს ქვეყანა ასე ძალით გამაჰმადიანებულა და ამას ძალით თუ გააქრისტიანებენ, თორემ ნებით არაფერი იქნება; ძალით კი გააქრისტიანებას და გაუსჯელობას დიდი ზარალი მოჰყვება. მაშინ ვინც მალე გამაჰმადიანდნენ, ისინი ყველანი კაი კაცები იყვნენ, კაი ალიები, სულ ბეგები გახდნენ.

შენიშვნა.

სულთან სელიმის და აბაშიძეების ისლამთან დაკავშირების გამო.

ამ გარდმოცემის შესახებ უნდა მოვიყვანოთ შემდეგი: სულთნები სელიმის სახელით ბევრნი იყვნენ. პირველ სელიმ სულთანი სცხოვრობდა XVI საუკ. ეს იყო ძე ბაიეზით სულთნისა, სელიმი გამეფდა კონსტანტინეპოლს 1511 წ. მეორე და სხვანი ამ სახელის მექონი შემდეგ იყვნენ. ჩვენი მეფეების დროს უკანასკნელი სელიმ სულთანი 1780-1800 წლებში სცხოვრებდა. ამ სულთანმა მეფე გიორგის ახალციხის სელიმ ფაშა მოციქულად გამოუგზავნა და აუწყა შემდეგი:

შენ ოღონდ გურჯისტანს რუსეთს ნუ უერთებ და მე პირობას გაძლევ, რომ დღეის შემდეგ თქვენს ქვეყანაში არც ჩვენ და არც სპარსელები აღარ შემოვიდნენო. ამას გარდა ჩვენგან წართმეულ ქვეყნებსაც დაგიბრუნებთო. არცარავინ ტყვის ყიდვით და სჯულის გამოცვლით დაატანს ძალას თქვენ

ილო. ჩვენ ასე ბევრჯელ მოგვატყუილეს და ამიტომ არ მსურს მათი წინადადებაო.

რაც შეეხება ხალხის ცნობას, თუ კახაბერსა და აჭარაში აბაშიძეები როდის უნდა მოსულიყვნენ იმერეთიდან, ან რომელ სულთან სელიმს ეახლნენ ესენი და როდის მიიღეს მასთან ისლამი, ჩვენ არც ეს ვიცით კარგად; და არც ისტორიულის წიგნებიდამ სჩანს. ვახუშტის მიერ დაწერილ „იმერეთის“ ისტორიაში ის კი არის მოხსენებული, რომ იმერეთიდან რამდენიმე წევრნი აბაშიძის გვარისანი იმერეთიდან აჭარაში გადასახლებულ იქმნენ XVII საუკ. ნახევარს ჩვენ ვიფიქრებთ, რომ აწინდელ ქართველ მაჰმადიანთ აბაშიძეების გვარის წევრნიც მომდევარნი უნდა გახლდნენ ზემოხსენებულ თავად აბაშიძეების, ხოლო რაც შეეხება ამათ ისლამთან დაკავშირებას, ესეც უსათუოდ XVII საუკ. ბოლოს მოხდებოდა, რადგანაც თავდგირიძენი ქობულეთში და აბაშიძეები კახაბერ აჭარისაკენ გამაჰმადიანებულნი 1693 წ. უკვე სჩანან და მოხსენებულნიც არიან ისტორიულად.

ამიტომ ქართველ მაჰმადიანების გარდმოცემა, რომ აბაშიძეები ეახლნენ სულთან სელიმს და სამუსულმანო საქმეები გააკეთესო, ეს ამბები მათის ფიქრით ერთობ ახლო დროს შეეხება და აბაშიძეების ისლამთან დაკავშირებაც მათის ფიქრით ამ დროს უნდა მომხდარიყოს, მაგრამ არა. ხალხის გარდმოცემა დროს განსაზღვრაში სცდება, ცნობები კი შეიძლება მართალია, რომ აბაშიძეებიც სულთან სელიმის დროს დაუკავშირდნენ ისლამს, ხოლო იგი XVIII საუკუნის ბოლოს კი არ უნდა ყოფილიყოს, არამედ XVII საუკუნის მესამე ნახევარს, დროს, როცა ათაბეგების წინაშე ქართველთ თავადებმა ისლამი იწამეს. ამ თავადების რიცხვში იყვნენ ხიმშიაშვილები, ერისთავები ფალავანდისშვილები, ავალიშვილები, დიასამიძენი, შარუამიძენი, თავდგირიძენი, ბეჟანიძენი, ნაკაშიძეები და ამათთან ერთად აბაშიძენიც და სხვანიც. ჩვენ ასე ვფიქრობთ და ამას ისიც გვაფიქრებინებს, რომ აბაშიძეებმა არამც თუ

მუსულმანობა, არამედ სანჯაყ ბეგობაც 1780 წლებზედ ბევრად წინად მიიღეს. აბაშიძეების გვარის ამბების შესახებ ხალხის გარდმოცემა მხოლოდ დროს განსაზღვრაში სცდება.

ევფრატის და იმერხვის გამაჰმადიანება. თამარ მეფე და ევფრატის ტამარი.

ეს ამბები დარჩენილია სოფ. ევფრატელ ცეცხლაძეების გვარში.

თამარ მეფე შავშეთიდან კარჩხალის მთაზე გადმობრძანდა. ევფრატელებმა და მაჭახელელებმა თამარ მეფეს მაჭახელში მობრძანება სთხოვეს. თამარ მეფემ შეისმინა ეს თხოვნა და ბრძანა:

- რამდენსამე ხანს აქ მთაზე დავრჩებით და მერე დაბრუნების დროს მაჭახელში გიახლებით.

ერს ძლიერ ესიამოვნა მეფის ბრძანება. მეფის ბრძანებით კარჩხალის მთის წვერზე მდებარე ერთ ვაკე ალაგს დაარქვეს „თავკალო“. ამავ თავკალოზე მისივე ბრძანებით ალაგეს დუქნები და გააჩინეს ტბა. თვით თამარ მეფისთვის გააკეთეს მშვენიერი კოშკი, რომელსაც გარს სულ ირმის რქები ეკრა. სამეფო საქმეების გაკეთების შემდეგ თამარ მეფე სტუმრებს მიიღებდა ხოლმე. სტუმრები სამეფო ტანთსაცმელით უნდა გამოსცხადებოდნენ. სოფ. ევფრატში გაკეთებული იყო ერთი დიდი სასახლე, სადაც აუარებელი ტანთსაცმელი ეწყო. აქ მოვიდნენ თამარ მეფის მნახველნი, თავიანთს ტანთსაცმელს გაიხდიდნენ, სამეფო ტანთ-საცმელს ჩაიცვამდნენ და თავშიშველა წავიდოდნენ კარჩხალის მთაზედ თამარ მეფის სანახავად. ნახვის შემდეგ ესენი დაბრუნდებოდნენ ევფრატს, სამეფო ტანთ-საცმელს გამოიცვლიდნენ, ისევ თავიანთსას ჩაიცვამდნენ. მალე თამარის ბრძანებით კარჩხალიდან ევფრატამდის საურმე გზა გააკეთეს. კარჩხალიდან ხალხი ურმით ჩამოდიოდა ევფრატს.

ერთს საღამოს ჟამს, როცა თამარ მეფე თავის კოშკში

- 60 -

ბრძანდებოდა და აქეთ-იქით იმზირებოდა, ევფრატის ეკკლესიის გვერდით შენიშნა ერთი მეტად საუცხოვო ბრწყინვალე ცეცხლის შუქი. თამარ მეფემ ამიტომ კარჩხალიდან მალე ისურვა ევფრატში ჩამოსვლა და ნახვა იმ ეკკლესიისა, სადაც მან შუქ მფინარე ცეცხლი დაინახა. საქმე აღარ დაახანა, მალე ჩამოვიდა ევფრატში და ნახა ის ადგილი და ეკკლესია, საიდანაც მან ცეცხლი დაინახა. ევფრატის კარგი ეკკლესია მაინც-და-მაინც დიდად არ მოეწონა და ბრძანა:

- მე ჩემის ხარჯით ერთი კარგი ეკკლესია ხერთვისში უნდა ავაშენო სამახსოვროდ ჩემის აქ მოსვლისა და კარჩხალის მთაზედ ყოფნისა.

რამდენიმე დღის შემდეგ ხერთვისში ეკკლესიის კეთება დაიწყო. დღისით ხელოსნები და მუშები მუშაობდნენ, საღამოთი იარაღს ეკკლესიის შენობასთან აწყობდნენ და თითონ ისვენებდნენ; დილა რომ გათენდებოდა, ხელოსნები მოვიდოდნენ ეკკლესიასთან სამუშაოთ, მაგრამ თავიანთ იარაღს აქ ვეღარ ნახავდნენ, არამედ 8 ვერსის მოშორებით, სოფ. ევფრატის ეკკლესიის გვერდით ნახავდნენ იარაღს დაწყობილს, რამდენჯერმე მოხდა ასეთი მაგალითი და ხელოსნები ერთობ გაკვირვებულნი იყვნენ ასეთის საკვირველ-მოქმედებით. ესენი წავიდნენ და თამარ მეფეს მოახსენეს ყოველისფერი დაწვრი-

ლებით. თამარ მეფე დაფიქრდა და ბრძანა შემდეგი:

– მაშ დანებეთ თავი ხერთვისში ეკლესიის კეთებას, დარჩეს ისევ ისე ევფრატის ეკლესია ამ ხეობის მცხოვრებ ქართველთა დედა ეკლესიათ. თუმცა ეს ეკლესია ღარიბათ არის ნაშენი, მაგრამ მე გავამდიდრებ, მე შევმოსავ მას ყოველის სამკაულებით.

ხელოსნები თავთავიანთკენ წავიდნენ. მესამე დღეს თამარი ჩამობრძანდა ევფრატში, ეკლესია შემოსა ძვირფას განძეულებით, სასულიერო წოდებას გადაახდევინა პარაკლისი და შემდეგ ამისა მაჭახლის გზით დაბრუნდა ლივანას. მაშინ მთელს მაჭახელში საურმე გზა ყოფილა გაკეთებული. რამდენიმე ხნის შემდეგ ეს ეკლესია შეაკეთეს და ის კედელიც შეამკვეს ძვირ-

– 61 –

ფასი ფარჩა მარგალიტებით, რომლის კედლის თავზედაც თამარ მეფემ მეტათ სხივოსანი კვამლი დაინახა. გაკეთების შემდეგ წყევლა-კრულვა დაუდვიათ, რომ არამცა და არამც ეს ეკლესია არავინ დააქციოს. თუ თავისით დაიქცეს ოდესმე, ეცადნენ, რომ მაშინ ეს კედელი მაინც დარჩეს საშვილიშვილოთაო.

ამავე დროს თამარ მეფეს გაუკეთებია ხერთვისის ორი ხიდი, სოფ. ჩხუტუნეთის ახლოს და ერთი დიდი კოშკი სოფ. აჭარ-აღმართას ზემოდ, მაჭახლის წყლის პირას, რომლის ციხის კედლები დღევანდლამდე სდგას. მაჭახლის პირიდან მტერი რომ შემოსულიყო, ის მხოლოდ ამ ციხემდის მოაღწევდა და ამას აქეთ ფეხს ვერ შემოსდგამდა, რადგანაც გზაში კარები დაკეტილი დახვდებოდა.

თამარ მეფის შემდეგ გავიდა რამდენიმე ხანი და ოსმალთა საქართველო აიღეს. რამდენიმე ხნის შემდეგ ქართველთ გამაჰმადიანება დაუწყეს. უკანასკნელ გაამაჰმადიანეს აჭარელნიც და გაუმაჰმადიანებელი დარჩა მაჭახელი და იმერხევი. უკანასკნელ ოსმალებმა აქაც მოჰკიდეს ხელი და დაუწყეს მაჭახლელთა და იმერხეველებს გამაჰმადიანება. იმერხევის ხალხი და შავშეთი ადრე გათათრებულან, მაჭახელს კი ბევრი უბრძოლია და უჩხუბნია, მთელი მაჭახელი გაწყვეტილა ბრძოლაში. ბოლოს ესენიც გაუთათრებიათ და გათათრების შემდეგ აქ განწესებულან ხოჯა-მოლები და ჯამეები გაუკეთებიათ. ეკლესიების ქცევა-ნგრევაც შემოუღიათ. ახალ გამაჰმადიანებულთ დიდად დაუვედრებიათ ოსმალთათვის, რომ ევფრატის ეკლესიას ნუ დააქცევთ, მაგ ეკლესიის შესახებ ჩვენის ძველებისაგან წყევლა-კრულვა არის დატოვებული, თუ ვინმე მას დააქცევსო. ოსმალთ თხოვნა შეუსმენიათ, ევფრატის ეკლესია არ დაუქცევიათ, მხოლოდ ეკლესიის კარები დაუკეტიათ. თუმცა ხალხი გამაჰმადიანებულა, მაგრამ პირველ ხანებში დღესასწაულ დღეებს ხალხი ამ ეკლესიას არ ივიწყებდა, მიდიოდნენ და შიგ სანთლებს ანთებდნენ და ლოცულობდნენ. ნამეტურ ლოცულობდნენ მოხუცებულნი. ეს ამბები აქაურ ახალ მოლა-

ხოჯებს სტამბოლს მთავრობისათვის უცნობებით. იქიდან ბრძანება მოსულა, რომ ეგ ეკკლესიაც დააქციეთ და ხალხსაც გამოუცხადეთ, რომ იქ ფეხი სალოცავად არავინ შედგასო. მალე ხალხი შეკრიბეს და გამოუცხადეს. ხალხმა მიუგო:

- ჩვენის ძველებისაგან ანდერძად გვაქვს დატოვებული, რომ ეს ეკკლესია არავინ უნდა დააქციოს, ვიდრე თავისით არ დაიქცევა.

- არ შეიძლება, რაც გებრძანათ, უნდააღასრულოთ, ევფრატის ეკკლესია უნდა დავაქციოთ. უბრძანეს ოსმალთ.

- ვინც მას წერაქვს და ბარს დაჰკრავს, იმას მაშინათვე ხელები მოსწყდება და გაქვავდება. კარჩხალი და „პაწა-მთა“ იწივლებს, იქ ქართველი მდევები მარხიან, თამარ მეფის საფლავიც „თავ კალოზეა“, ისინი აღდგებიან და ჩამოვლენ ჩვენ შესარცხვენად, ჩვენ გაქვავდებით. ოსმალთა მაინც არ ქმნეს და ძალას ატანდნენ, რომ ეს ეკკლესია თვით ქართველთა ხელით დაქცეულიყო და მით დარწმუნებულიყვნენ ესენი, რომ მის დაქცევით არაფერი მოხდება. ხალხს დიდი ძალა დაატანეს. ბევრნი ახლად გამაჰმადიანებულნი მოხუცნი ქალნი და კაცნი მწარედ სტიროდნენ და ქვითინებდნენ, ხმა-მაღლა ჰყვიროდნენ:

- ევფრატს აქცევენ ღმერთო, ევფრატს აქცევენ, ღმერთო! მაშინ ამ ეკკლესიას ევფრატს უწოდებდნენ და არა ეკკლესიას.

ამის დაქცევის გულისათვის დიდი ძალი ხალხი გაწყდა. ბევრმა თავი მოიკლა, რომ მე არ მხვდეს ევფრატის დაქცევაო. უკანასკნელ რომ ვეღარ მოაგვარეს რა, ოსმალთ ასე განუცხადეს თანხმობაო.

- ჩვენ, თქვენი ერთგულნი ვართ და მუჰამედისა. ჩვენ, როგორც ერთგულნი, მოგახსენებთ და გთხოვთ, რომ ამ ეკკლესიას ჩვენ დავაქცევთ, შევასრულებთ ბრძანებას, მხოლოდ ნება მოგვეცით, რომ მარჯვენა კედლის მცირე რამ კედელი არ დავაქციოთ, სადაც ჩვენს მამებს გამჩენელ ღმერთის საკვირველება უნახავთ.

ოსმალთ ნება მიუციათ და ქართველთ დაუქცევიათ ევფრატი, მხოლოდ დაუტოვებიათ ის კედელი, სადაც თამარ მეფეს ნათლის შუქი დაუნახავთ, ეს კედელი დღევანდლამდის დგას დაურღვეული. მემდეგ დროებში ამ კედლის დაქცევაც განუზრახავთ, რადგანაც ამ კედლის გვერდით შეიყრებოდნენ ხოლმე მოხუცებულნი და ხან ტიროდნენ ცრემლებით და ხან ლოცულობდნენო. ახალგაზდა ქართველ თათრებმა კი არაფერი იცოდნენ მისი და ყოველთვის გაკვირვებით უმზერდნენ თავიანთ დედ-მამის ტირილსაო. ამ 30-40 წლების წინად აქ ყოფილან ისეთი მოხუცებულნი, რომელთაც კარგად ხსომებით ეს ამბავი. ამ 30 წლის წინად გარდაიცვალა ევფრატი-

საკენ ჭიჭინოლის (ჭიჭინაძე) მოხუცი დედა, რომელსაც კარგად ხსომებია ეს ამბები და თვითაც ხშირად ულოცნია ხოლმე იმ კედლის გვერდით.

ევფრატის დაქცევის დროს ქართველ მაჰმადიანების თავიანთის შვილებისთვის წყევლა კრულვა დაუდვიათ, რომ ამ ეკლესიის ქვები არავინ გაზიდოს აქედანაო და სახლების საკეთებლად არ იხმარონო. შთამომავლობას მტკიცედ შეუნახავს ძველების სიტყვა და იქიდგან არავის რა წაუღია. დაქცეულის ეკლესიის კედლის ქვები იქვე არის. ზოგიერთ ბელტოებს სამი-ოთხი საყენი სიგრძე-სიგანე აქვთ. ამ ეკლესიის სამრეკლოსთვის ხელი არ უხლიათ. სამრეკლო აღმოსავლეთის კარის წინ ყოფილა და ქვეშ გასავლელი იყოვო. სამრეკლო დაუქცევიათ უკანასკნელ ომის დროს, ასე 1877 წ., რადგანაც აქ ქართველები მოვლენ და ამის ძალით ჩვენც გაგვაქართველებენო. უწყიან, რომ მაშინ რამდენიმე კაცმა გაბედა აქედან ქვების წაღებაო. ერთი კაცი ავად გახდა და მოკვდა, მისმა შვილებმა თავიანთ სახლიდან გამოიღეს აქედან წაღებული ქვები და ისევ უკან მოიტანესო, გარდა ამისა ცხვარი დაუკლეს და ხალხს დაურჩესო.

ამ ეკლესიის რამდენიმე ქვა ამ სოფლის მამასახლის ტყიბორიძეს წაუღია და თავისის სახლის კედლების შენების დროს შიგ ჩაუტანებია. ერთ ქვას ქართული ნაწერები ჰქონია. ეს

– 64 –

კაცი დღესაც ცოცხალია და ამბობს, რომ ზოგიერთი ქვები, რომლებსაც ნაწერები აქვს, აქვე ეკლესიის გვერდით ყრიან, მხოლოდ ერთობ ძირს არის მოქცეულნი, ასე რომ მათ ზემოდ 2-3 საყენი ქვები და კედლის ლოდები ჰყრიაო. 1880 წელსაც განუძრახავთ აქაურებს ქვების გაზიდვა, მაგრამ შიშის გამო ვერ გაუზიდნიათ.

ევფრატის ეკლესია ტფილისის ანჩხატის ეკლესიის გეგმით ყოფილა გაკეთებული, 5 საყენი სიგანე ჰქონია და 7-8 საყენი სიგძე. ეს ცხადად სჩანს დღევანდლამდე დამთენილ საძირკველის კედლებიდან. აქვე უწყიან, რომ ძველად იტყოდნენ ხოლმე: ამ ეკლესიის ნივთები და ფული აქვე ეკლესიის ქვეშ მიწაში მარხიაო; ყველა ესენი გათათრების დროს ჩვენს ძველებს მიწაში დაუმარხავთ, რადგანაც შინებიან, რომ ოსმალებმა არ მოგვტაცონო. ეკლესიის გვერდით ძლიერ ბევრი სახლები ყოფილა ძველად. ამ სახლების კედლები დღევანდლამდე სჩანს. უკანასკნელ ომის დროს აქ ყოფილა 80 კომლი ქართველ მაჰმადიანებისა, ომის შემდეგ იმათგან 72 კომლი ოსმალებში გადასახლებულა და აქ დარჩენილა მხოლოდ 8 კომლი. დღეს ეს რვა კომლი 14 კომლია.

კარჩხალის მთის ქედ ქედ არის ერთი დიდი მთა, რომელსაც ნინოწმიდა ეწოდება. ძველად აქედ საცალა ეკლესია თუ მონასტერი ყოფილა, რომელსაც სახელად ნინოწმიდა რქმევია. პირველ გათათრების დროს ეს ეკლესიაც მთლად დაუქცევიათ, არსად ერთი ქვაც აღარ დარჩენილა. დღეს ამ მთას

ქართველ მაჰმადიანები „ინ წმინდის მთავს“ უწოდებენ და იმასაც უწყიან, რომ ძველად იქ ეკკლესია იყო და ხალხი სცხოვრებდაო. გამაჰმადიანების დროს ხალხი დაუბოციათ და ვინც დარჩენილა, ისინიც აქეთ-იქით სოფლებში გაქცეულან. ფიქრი არ უნდა, რომ ეს სწორედ ასეც იქმნებოდა. ხალხი გარდმოცემით თამარ მეფეს თუ კარჩხალის მთაზე ცხოვრება დადად უყვარდა, მაშასადამე იგი ამ საყვარელ უმშვენიერეს მთებზე რომელიმე ქართველთ წმიდანის სახელზედ ეკკლესიას ალაგებდა და მით შეამკობდა. სჩანს, რომ თამარ მეფეს თუ სხვა ვინ-

– 65 –

მე ქართველთ მეფეს აქ ნინო-წმიდის ეკკლესია ან მონასტერიც უნდა აღეშენებინოს. ნინო-წმიდის მთიდან ერთი გზა კარჩხალის მთით შავშეთში გადადის და მეორე ლივანას.

დღეს ამ ადგილებში აღარავინ სცხოვრებს. მთლად ცარიელია ხალხით. ამბობენ, რომ ამ უდაბურს ადგილებსა და ტყეებში ერთი ვეფხვიც სცხოვრებსო. ვგონებთ არზრუმის გზიდან უნდა იყოს შეცდომით შემოპარულიო. ამიტომ ჩვენც შიშით ვმგზავრობდით.

სხალტის ხეობის გამაჰმადიანება.

(ნაამბობი სხალტას უსუფ ყარა მამედ ოღლი ბოლქვაძისაგან-ბორჩხელისა).

ამ ხეობაზედ ქართველებს დიდი ხანი შეუნახავთ თავი, მაგრამ ბოლოს მაინც ბრძოლა მოჰბეზრებიათ და გამაჰმადიანებულიან. რამდენიმე სოფელს-კი საიდუმლოდ დიდხანს გაუმაგრებია თავი; გასულა რამდენიმე ხანი, ოსმალებს თავიანთი ხოჯები და მოლები აქეთ ძლიერ გაუმრავლებიათ. თითო სოფელში ორ-ორი ხოჯა და მოლა დაუყენებიათ. ქრისტიანობით დარჩენილ ხალხს ესენი ასწავლიდნენ მუსლიმანობის სიწმიდეს და ასმენდნენ, რომ ვინც მუსლიმანობას მიიღებს, ის ცხონდება, იმას სამოთხის კარებზედ არაფერს მოჰკითხავენ, მას ყველა ცოდვებს მიტომ აპატივებენ, რადგანაც მან დაივიწყა კერპებზედ ლოცვა და მიიღო წმინდა სჯული, სჯული ღვთისაგან მოცემული, რომელიც ერთად-ერთს ღმერთსა და მუჰამედს სცნობსო. რამდენიმე ხნის შემდეგ ზოგი დარიგებით და ზოგიც ჩაგონებით გათათრდნენ ქართველები. პირველ ხანებში მღვდლებს სთხოვეს, რომ თქვენც მიიღეთ მუჰამედის სჯული, ჩვენ გასწავლით ლოცვებს და მერე ხოჯობას მოცემთო, მაგრამ მღვდლებმა უარი განაცხადეს და ზოგმა-კი მიიღო მუჰამედის სჯული.

– 66 –

ამ სოფლებში დარჩა გაუმაჰმადიანებელი მხლოდ სოფ. ყინჩაური, რომელი სოფელიც სხალტის ხეობაზედ მდებარეობს. ყინჩაურელებმა დიდხანს იმაგრეს თავი, ამისი მიზეზი იყო სოფ. ყინჩაურის მღვდელი, რომელიც მეტად მწიგნობარი ყოფილა, მქადაგებელი და ქრისტიანობის მოყვარე. ეს მღვდელში ამაგრებდა თავის ხალხს. ეს მღვდელი წინამძღვრობდა მათ. ეს ოსმალოს უქუმათს ეუბნებოდა:

- ჩვენ დაგვაყენეთ ჩვენს სჯულზედ და ჩვენ არაფერს დაგიშავებთ, თქვენი ერთგულნი ქვეშევრდომნი ვიქნებით.

სამართალი ამას ნებას აძლევდა, რადგანაც ის მღვდელი მეტად მოხერხებული კაცი ყოფილა, მასთან კერპი და თათრების მოძულე. ეს მღვდელი ახალ გათათრებულებს თურმე აგინებდა, ლანძავდა, სწყევლიდა, რადგანაც თვითაც არ ესმოდა თათრობის კარგი სწავლა. ამით მან ბევრი ჭკუა და საქმე წააგო, ბევრი ზარალი მიაყენა თავის სოფლის ხალხს და გათათრებულებსაც აღარ ასვენებდა. ეს მღვდელი თუ მღრდე-ლი თავის სოფლის ხალხს გარდა სხვა სოფლებშიაც დადიოდა და ლაპარაკობდა, რომ თათრები ნუ ხდებიან, თათრობას გაიურობა სჯობიაო, ჩვენ წმინდანები ვართ და თათრები კი ამას მოკლებულნი არიანო.

ამ მღვდელს წინედ თურმე ნება ჰქონდა მიცემული მასზედ, რომ თქვენი სოფლის ხალხში იცხოვრე და ილაპარაკე, მხოლოდ თათრობაზედ ლაპარაკი კი არ გაბედოვო. ამის პირობა მღვდელსაც ჰქონია მიცემული, მაგრამ პირობას გადასულა, თავის სოფელში ლაპარაკის დროს თათრობაზედაცუთ-ქვამს ხოლმე სიტყვები. ამ სოფელს გარდა სხვა სოფლებშიაც დადიოდა თურმე და ლაპარაკობდა, რომ მუსულმანობა ასეთია და ისეთიო. ასეთი ლაპარაკი ყველას სძულდა, ნამეტურ ხოჯებს და მოლებსაც, თვით ახალ გათათრებულებიც ემდუროდნენ ამ მღვდელს და ეუბნებოდნენ, რომ ჩვენს თათრობაზედ სიტყვას ნუ ამბობო. ამან მაინც არ დაიშალა. მაშინ ახალ გათათრებულებმა ლივანის ფაშას შეატყობინეს, რომ სოფ. ყინჩაურის მღვდელი თათრობაზედ ხშირად ლაპარაკობ-

სო, სოფ. ყინჩაურის ხალხს გარეშე სხვა ახალ გამაჰმადიანებულს ქართველებშიაც ჰქადაგებს ძველს სჯულსაო, ბევრი გადაიყვანა მან ძველ სჯულზეო. ამის გამო დიდი შიში აწვიეს ამ მღვდელს ხიმშიაშვილებმა. ქრისტიანად დაშთენილებს უკანასკნელად გამოუცხადეს, რომ თქვენ სჯულზე მტკაცედ იდექით, მღვდელს ნუ აჰყვებითო. მალე ამათ ხოჯა და მოლები გაუგზავნეს ჯამე გაუკეთეს და ლოცვას დროს ხალხს აქ დაუწყეს შეკრება; მღვდელს ხმა არ გასცეს, ამას უთხრეს.

შენ შენს ეკკლესიაში ილოცე, ხმა არ ამოიღო, თორემ მაშინათვე თავს მოგჭრითო.

ამ დროს მღვდელი მოხუცებული ყოფილა, მას ძალაც აღარ ჰქონია. ქადაგებისთვის თავი დაუწებებია და ეკკლესიას კი არ გამოვრებია, ეკკლესიაში დარჩენილა და თვითონ მარ-

ტოკა ლოცულობდა თურმე და ეკკლესიას ჰპატრონობდა,

რამდენიმე ხნის შემდეგ ეს მღვდელი ავად გამხდარა. ამას იქ ახალი გამაჰმადიანებული ქართველები თურმე შიშის გამო ვერ ეკარებოდნენ, ეშინოდათ, რომ მთავრობამ არაფერი დაგვწამოსო. მღვდელი ძლიერ ავად გახდა და შეწუხდა, საქმე გაუჭირდა. სწეულმა მიმართა ყინჩაურის ხოჯას და სთხოვა თავისთან მისვლა. ხოჯა მივიდა. მღვდელმა უთხრა:

- რა კი ასე დავიღუპებით ჩვენ და აქეთ ჩვენის კაცი-სა აღარავინ არის და არც არავინ მეკარება მე, ამიტომ დაგავალებ შენ, ჩემი სიკვდილის შემდეგ შენ მაინც მიპატრონო, დამასაფლავე.

მღვდელი მალე გარდაიცვალა, მივიდა მასთან ხოჯა, თათრულის წესით მოამზადა და ბოლოს ასწიეს და წაასვენეს სასაფლაოზე და ხოჯამ დაასაფლავა. ამ მღვდლის და ეკკლესიის ნივთები ხალხმა დაისაკუთრა და ამათ წაიღეს ყველაფერი. მალე დაქცეულ იქმნა თვით ეკკლესიაც, ისე რომ დღეს ყინჩაურში მხოლოდ ნასაყდრევი ადგილი და ქმები-და სჩანს.

ლაპარაკობდნენ ძველად, რომ სხალტის ზარები და ნივთები მიწაში დაფლეს, რადგანაც გამაჰმადიანების დროს ესენი იმერეთს და ქართლს ვერ წაუღიათ და აქაურ ჩუმ ქრისტიან-

- 68 -

ნებს ისინი მიწაში ჩაუმარხავთ, რომ თათრებმა არ მოიტაცონო. ძველად ხიმშიაშვილებმა იცოდნენ ეს ადგილი, სადაც ემარხა ეს ყველაფერი სხალტის ეკკლესიისაო. ზოგნი ამბობენ, ვითომც ხიმშიაშვილებმა იგინი ერთ დროს ამოიღესო.

სხვა-და-სხვა ეკკლესიის ხაზინაც იქვე, მის ახლომახლო უნდა იყოსო; ძველად ეს ადგილები ჩვენში ბევრს ბერიკაცებს და დედაკაცებს სცოდნიათ, მაგრამ იგინი არავის ეუბნებოდნენ ამას, რადგანაც რომ შეიტყოს ვინმემ, ის ამოიღებს და წაიღებსო, ოსმალნი მოიტაცებენ და ჩვენ კი იმედი გვაქვს, რომ ოდესმე გურჯები მოვლენ და ყველა ესენი მათ დარჩებათ. ესენი თათრებისათვის რა საჭიროა? შემდეგ დროში რომ მოხუცებულთ იმედი გადაუწყდათ და ქრისტიან ქართველები აქ არ ჩნდებოდნენ და ნამდვილ მაჰმადიანობა დამყარდა, მას შემდეგ ესენიც აღარავის რას ეუბნებოდნენ და მალავდნენ, დედ-მამას თავიანთ ღვიძლი შვილების შიში კი ჰქონდათ. ბერიკაცები და დედაკაცები დაიხოცნენ და იმ ადგილების ცნობებიც მათ თან გაიყოლიეს, სადაც კი მიწაში რამე იყო დამარხულ-დაფლული. სომხებს ხშირად უნახავთ ასეთი ნივთები. გათათრებულ ქართველებისაგან იგინი ამაებს სიამოვნებით ყიდულობდნენ. ხშირად ჩვენი ქალებიც მიჰყიდდნენ ხოლმე მათ ძველ ნივთებს სხვა-და-სხვა სავაჭრო ნივთებზედ.

სხალტის და მირატის ხევის გამაჰმადიანება.

(სოფ. ფანჩხის მამასახლისის სულიმან მურად-ოღლის (იგივე გელამე) და სხვათაგან ნაამბობი).

ჩვენი ქრისტიანობის დროს სცხოვრობდა ერთი მეფე, რომელსაც სახელად თამარ დედოფალი ერქვა. ამ მეფეს აქეთ ცხოვრება დიდად უყვარდა. ერთხელ ამ ხეობისაკენ მოუხდა გამოვლა და დარჩენა იმ ალაგას, სადაც დღეს სხალტის ეკლესია სდგას. აქ ყოფილა ერთი ისეთი დიდი მსხლის ხე,

– 69 –

რომელიც თავის ტოტებით მთელ მის მიდამოებს ჩრდილავდა და ჰფარავდა. თამარ დედოფალმა ისურვა იმ ხის ქვეშ ღამე დარჩენა, გათიება; აქ გაათიეს ღამე. თამარ დედოფალმა ის ხე სიზმარში ნახა. მეორე დღეს ბრძანა! რომ აქ ეკვლესია უნდა გავაკეთოთ. რამდენიმე ხნის შემდეგ ეკვლესიისათვის შენობის მზადება დაიწყო. მალე იმ ცნობილ ხესაც დაუწყეს მოჭრა, მაგრამ რამდენსაც მოსჭრიდნენ იმ ხეს, იმდენჯერ იმას მეორე დღეს ისევ შეერთებულს, მთელს ხედავდნენ. ხალხმა ვერაფერი გააწყო და შეწუხდა ძლიერ, ბოლოს ერთმა დაარიგა ასე.

დღეს რომ ხე მოსჭრათ, მონაჭერის ძირს ცულები დაარქეთ და ისე დასტოვეთ ამაღამ და ხვალ იგი აღარ შეერთდებაო.

ხე მოსჭრეს, ცოლები ისე დაურქეს, იმ ღამეს ისე დასტოვეს. მეორე დღეს მივიდნენ და ნახეს, რომ ხე მოჭრილია, აღარ შეერთებულა, ცულებიც ისევ ისე წინანდებურად დასტოვებულნი იყვნენ.

მალე დაიწყეს ეკვლესიის კეთება. ეკვლესიის ერთი კარები სწორედ იქ მოაქციეს, სადაც ის დიდი ხე მდგარა. კარებში ორ ალაგას ამისი ბოძები დააყოლეს, რაზედაც უნდა შეებათ ეკვლესიის კარები, და აი სწორედ ის ხეები, რომლებიც დღეს კარებშია ჩატანებული, ეს სწორედ იმ ხისგან არის დარჩენილიო.

სხალტა კიდევ აი რისთვის დარქმევია ამ ეკვლესიას: როცა ამის შენება დაუწყიათ, ეს ამბები მთელს ამ მხრის ხალხს გაუგია, ხოლო ვინც დაშორებით იყვნენ და ვერ ხედავდნენ ეკვლესიის შენებას, ისინი ისეთ პირს ჰკითხავდნენ ხოლმე, რომელთაც ეკვლესიის შენობა ენახათ:

– დიდს ეკვლესიას სად აკეთებენო? ამაზედ მნახველნი მიუგებდნენ:

– მსხალთან, დიდი მსხლის ხე რომ სდგასო. ეს ხე ყველას სცოდნია მაშინ და შემდეგ დროებში სიტყვა „მსხალთან“ სხალტად გადაკეთდაო.

– 70 –

ყველაზე ადრე ახალ გამაჰმადიანებულ ქართველებში შარბათის სმა სხალტის, მირატის და ტბეთის ხეობაში შემოსულა, რადგანაც აქაური ხალხი უფრო მუშა ხალხი ყოფილა, იმ

დროს ყველას ჰქონდა თავისი ვენახი და მარანიო. ახალ გამაჰმადიანებულთ ხშირად როცა რამე კარგი ლხინი ექნებოდათ, ესენი თავიანთ ქრისტიან ნათესავებს დაჰპატიჟებდნენ ხოლ-

მე და ამათ ღვინის მაგიერ შარბათს მიაართმევდნენო, რადგანაც გამაჰმადიანებულთ აღკრძალული ჰქონდათ ღვინის კეთება და სმაო. მათ უკრძალავდნენ თვით ვაზის მოშენასაც-კიო! სხალტის და მირატის ხევის გათათრება ერთ დროს მომხდარა. გათათრების შემდეგ სხალტის საყდარიც ჯამეთ იქმნა გადაკეთებული. აქ ჯამე დიდხანს გვექონდა, მეც მილოცნია შიგ.

ნაამზობი დერვიშ ბეგ ბეყანიძისაგან.

სოფ. წაბლანის და სოფ. ფაჩხას გვერდით ერთ მთის ძირობას, სადაც ხოდაბუნის ადგილებია, ძველად ყოფილა ეკკლესია. ეს ეკკლესია მაჰმადიანობის მიღების შემდეგ დაუქცევიათ და ეკკლესიის ქვები აქეთ-იქით მიუყრ-მოუყრიათ, ზოგი ხალხს წაუღია. ერთი ქვა ამ ხეობის წყლის ნაპირას ჩაგორებულა. დიდი ქვა ყოფილა და ზედაც ქრისტე ჯვარცმით დახატული. ამ ქვასთან დედაკაცები მივიდოდნენ ხოლმე, სარეცხს მიიტანდნენ, აღნიშნულს ქვაზედ შესდგებოდნენ და სარეცხს წყალში რეცხავდნენ და ავლებდნენ.

ერთ დღეს ერთმა დედაკაცმა მიიტანა სარეცხი, შედგა ქვაზედ და დაიწყო რეცხა. ამ დროს ფაჩხის კლდის ერთ დიდ ლოდს დაუყვირნია იმ ქალისთვის:

- ადექი, გაათავე, წადი, თორემ მოვდივარო. ქალმა ყურადღება არ მიაქცია. კლდემ კიდევ განიმეორა სიტყვა ყვირილით.

- სთქვი რამე მიდიხარ თუ არა, თორემ საცაა წამოვალო? ქალმა უთხრა:

- 71 -

- ჯანაბას შენი თავი, მე რას მიყვირი, წამოიქეცი და დაიქეციო.

ქალმა როგორც გაათავა ყვირილი, იმ წამსვე წამოვიდა ის დიდი კლდე და დაეცა იმ ქვას, რომელზედაც ქალი იდგა და ქალი თავისი სარეცხით შიგ მოაყოლა და გაქვავდა. ეს საქმეები ალბად იმიტომ მოხდა, რადგანაც ის ქვა ეკკლესიისა ყოფილა და ზედ ჯვარი და წმინდანები ყოფილან დახატულნი. ალბად ღმერთი არ ჰყაბულობდა მას, რომ ჭუჭყიანის ფეხთსაცმელით და ჭუჭყიანი სარეცხის გასარეცხად დედაკაცები ზედ შესდგებოდნენ და სარეცხს რეცხავდნენ.

მაშინ ქალები ახლად გამაჰმადიანებულნი იყვნენ და ესენი პირის ბადის ხურვას ჯერ მტკიცედ არ იყვნენ შეჩვეულნი. ყველაფერ საქმეებს მოურიდებლივ აკეთებდნენ. მას შემდეგ ზოგიერთ სოფლის დედაკაცებს 1850 წ. დიდი შიში ჰქონიათ

ხოლმე, ესენი წყალზე სარეცხს ვერ წაიღებდნენ დასარეცხად; ყველას ახსოვდა იმ დედაკაცის ამბავი. დღეს კი ეს ამბები აღარავინ იცის. ამის გამო ანდაზად დარჩენილა ხალხში: – „რას იძახის ფაჩხის კლდესავითაო“.

ხულოს ხეობის გათათრების ამბები.

(მოხუცის ყადი ოლლი ბოლქვამის ნაამბობი).

ხულოში დიდი მშვენიერი ეკკლესია ყოფილა, მთელი ეკკლესია თლილი ქვით ნაშენი. მე არ მინახავს და მამაჩემი-კი იტყოდა ხოლმე, რომ ხულოს ეკკლესია ტბეთისთანა იყოვო, სხალტას სჯობდაო. ამ ეკკლესიის მღვდლებად ჩვენი გვარის კაცები იყვნენო, ბოლქვამეები. ქართველებს რომ გათათრება დაუწყეს, მაშინ ჩვენ ძველებიც გაათათრეს; გათათრებულს მღვდელს ბოლქვამეს ყადობა მისცეს და ამიტომ გვეწოდა ჩვენ ყადი ოლლი. ჩვენ თუმცა თათრებად გავხდით, მაგრამ ხულოს ეკკლესიას კი პატივასცემას და პატრონობას არ ვაკ-

– 72 –

ლებდით, სუფთად ვინახავდით. აჭარის ფაშა რომ გაძალუნდა, მაშინ ამან დაიწყო ხულოს ეკკლესიის დაქცევაზე ფიქრი. მიზეზი არავინ არ იცოდა. ერთს დღეს ფაშამ დაიბარა ჩვენი პაპა და გამოუცხადა ასე:

– ხულოს ეკკლესია უნდა დავაქციოთ და გიცხადებ ხალხი მოაგროვო დასაქცევად.

– როგორ შეიძლება, ფაშავ, მისი დაქცევა. ის ჩვენის ძველების სალოცავი იყო, სალოცავი მუსულმანის თუ ქრისტიანის, ორივე ერთია და როგორ იქნება მისი დაქცევა?

– უეჭველად უნდა დაიქცეს, სთქვა ფაშამ.

– ჯამედ გადავაკეთოთ, ცოდვაა მისი დაქცევა. მიუგო ყადი ოლლი ბოლქვამემ.

– არ შეიძლება, ეგ მაგარი ქვის ეკკლესია არის, დღეს თუ ხვალ აქ ქართველნი მოვლენ, იგინი ამ ეკკლესიაში შევლენ, აქედგან დაგვიწყებენ ბრძოლას და მოგვერევიან. ჩვენ მაშინ მათთან ვერაფერს გავაწყობთ. საქმე წაგვიხდება. ქვის ჯამე ჩვენთვის საჭირო არ არის, მისს ალაგას ხის ჯამე ავაგოთო, სთქვა ფაშამ.

– ფაშა! ხის ჯამე დალპება, ყოველთვის შიში ექნება და ქვის ჯამეს-კი არაფერი წაუხდება. ნუ ვიქთ მას, ნუ დავაქცევთ.

– არ შეიძლება, უნდა დავაქციოთ, მისი შიში გვაქვს.

რამდენსამე ხნის შემდეგ ფაშის ბრძანებას შესრულება დაუწყეს და ეკკლესია დააქციეს. ისე დააქციეს, რომ სამირკვლისა მხოლოდ ერთი არშინი კედელი-ლა დასტოვეს. მაშინ მთელი ხულო სავსე ყოფილა ეკკლესიის ქვებით; ქვების უმე-

ტესი ნაწილი ფაშას გაუზიდვინებია და იქვე ხულოში თავის-
თვის აბანო და სარაია გაუკეთებინებია. ზოგი ქვეები ჯამეს გა-
ლავანს ახმარეს, ზოგი ქვეებით იქვე ახლოს წყარო გააკეთეს,
ეს წყარო დღევანდლამდის არის დამთენილი ჯამეს გვერდით.
ზოგი ქვეები სოფლელებმა გაზიდეს სახლების საკეთებლად. ეკ-
კლესიის კედლებზედ დადგეს ხის ჯამე.

გავიდა რამდენიმე ხანი და ხის ჯამე დალპა. დამპალი და-

– 73 –

აქციეს და მის ალაგას ახალი დადგეს. რამდენიმე ხნის შემდეგ
ფაშის სახლ-კარი და სარაიაც დაიქცა და ყველაფერი გაფუჭ-
და. ამის შემდეგ არ გავიდა დიდი ხანი, რომ ხულოში მტე-
რიც მოვიდა და ყველაფერი დაიმორჩილა. მტრის მოსვლას
ვერც არა ეკკლესიის დაქცევამ უშველა და ვერც არა სხვა
სიმაგრეებმა. ძველები იტყოდნენ ხოლმე.

ფაშამ ეკკლესიის დაქცევით ღმერთი გაარისხა, კარგი საქ-
მე არ ჰქნა! მისი სახლ-კარიც მიტომ დაიქცევავო. ეს თქმუ-
ლობაც მართლა აღსრულდა. დღეს ფაშის სახლ-კარი ხულო-
ში ნანგრევად არის ქცეული.

მე ვნახე ხულოს ჯამეს საძირკველი. ძლიერ ბევრი ჩუ-
ქურთმიანი ქვეები აღმოჩნდა, რომელთაც ცხადად ეტყობა, რომ
ისინი წინად ეკკლესიის უნდა ყოფილიყოს. როდის მოხდა
ყოველივე ეს ამბები, ამას ხალხის გარდმოცემა არ ასახელებს
და ან რომელ ფაშის დროს იყო, არც ეს ვიცით.

ჩაქვისთაველის ღრმად მოხუც ყადის ჩიჯავამის ნაამბობი.

აჭარაში გათათრების საქმე ერთობ გამწვანებულა. ზოგი-
ერთ მოხუცებული კაცები და ნამეტურ დედაკაცები ქრისტია-
ნობაზედ მაგრა იდგნენ, თან ოსმალს ხოჯებსაც ეკამათებო-
დნენ და ედავებოდნენ; ამ მოხუცებულებს ყოველთვის და
ყველგან სულ ქრისტიანობაზედ ჰქონდათ ლაპარაკი. ახალგაზ-
რდებს ყოველთვის იმას ელაპარაკებოდნენ.

ეგები ოდესმე თქვენი ძველების სჯულზედ გადახვიდეთ.

ასეთ მოხუცებულთ რიცხვი აჭარაში დიდი ყოფილა; ამათ
თურმე ხოჯებს გაუჭირეს საქმე. ბოლოს მთავრობისაგან ასე-
თი ბრძანება გამოსულა.

ყველა ეგენი დაიჭირეთ და გაათათრეთო, თუ არ გათა-
თრდნენ, მერე დახოცეთო.

მალე აჭარის მოხუცებულნი შეუკრებიან და საფრიხანა-
ში დაუმწყვდევიათ, საპატიმროებში ხოჯები მიუგზავნიათ და

– 74 –

ხოჯებს ლოცვები დაუწყიათ. ზოგიერთ მოხუცებულნი მიუ-
ზიდნიათ და ზოგნი კი ვერა. ვინც ვერ მოაქციეს, ესენი აჭარ

წყლის შესართავთან მიურეკიათ, სადაც ძველად თამარ მეფის ხიდი ყოფილა. აქ დადეს თავ-საკვეთი და უთხრეს მათ:

- მოხუც ბერო კაცნო, რაზედ იფუჭებთ თავს, მოდით გონს, იწამეთ წმინდა მუჰამედი და ისლამი, რათ ჰკარგავთ ცხონებასა და საიქიოს ბედსა.

მოხუცებულებმა იფიქრეს, მართლაც რაზედ ვართ ასე კერპად. მივიღოთ წმინდა სჯულით და ვილოცოთო, ღმერთ-მა იგინი გონზედ მოიყვანა და მათ იწამეს წმინდა სჯული. იტყოდნენ ხოლმე ბერი კაცნი, რომ ბარე სამისთვისაც კი (ბევრის ლომანეს სამი) მოუჭრიათ თავიო. ეს ამბები მომხდარა ამ ორასი წლის წინედ.

აი, ჩვენ ასეთის ძნელის საქმეებითა ვართ გათათრებული, ამიტომ ჩემო ძიავ, თქვენ თუ ჩვენი გაგაიურება გინდათ - ეს არ მოხდება მთლა გავწყდებით კი ამას არ ვიზამთ. რაც დავრჩით აქ, ჩვენც მუჰაჯირად წავალთ და თქვენსას კი არ ვიწამებთ. მე ბათუმის ყადი გახლავარ და ამას პირდაპირ გეუბნები, რომ ჩვენი თათრობა ამისთვის გაწყდება.

მაჭახლის გამაჰმადიანება.

(ნაამბობი სოფ. ბაზარეთში და ძნელიეთში მოხუცებულ მაჰმადიანის ძნელადის და სხვა მოხუცებულ მაჰმადიანებისაგან).

მაჭახელში მთლად გათათრდა ხალხი, მაგრამ სოფ. ეფფრატის ხალხმა-კი დიდხანს შეინახა თავი. ამათ ოსმალები ხმას არ სცემდნენ, რადგანაც ძველთაგან ბრძანება ასე იყო.

ეფფრატის გათათრება არ შეიძლებაო. ძველად იქ თამარ-მეფის სახლი და დიდი ეკლესია იყოვო. ამ ეკლესიაში მარხია თამარ-მეფე და იქ რომ ხალხს დაუწყონ გათათრება, ეს ძალიან ცუდი იქნება და ღმერთი არ იყაბულებსო. გარდა

- 75 -

ამისა, მის ზემოდ კარჩხალის მთა არის, იქ ეშმაკებით სავსეა, ბევრი ლომები და არწივები არიან დაბმულნი, გამაჰმადიანების დროს სულ აწყდებიან იგინი, ჩამოვლენ ძირსა და ხალხს დასჭამენ, აღარც ერთს ოსმალს ცოცხალს არ გაუშვებენ და „გვანცალელაც“ ვინ იცის რაებს იზამსო. ეს ამბები ქართველებს გაუვრცელებიათ პირველ გათათრების დროს, რომ ხალხი ადვილად არ გათათრდესო. მაგრამ ეს ტყუილი ამბები მალე გამოსჩნდა და აჭარელთ სიამოვნებით მიიღეს თათრობა-ისლამი.

ჩვენები ეფფრატის გამაჰმადიანებას ხელს არ ჰკიდებდნენ; რამდენსამე ხნის შემდეგ ოსმალოს კაცები მოვიდნენ. ამათ დაიჭირეს იგი და მათის სიტყვით გაამაჰმადიანეს ხალხი. მერე აქედგან კარჩხალის მთაზედ ავიდნენ და იქ ნახეს თამარ მეფის სასახლე, საიდგანაც ის მთელს მაჭახელს დაჰყურებდა. ნახეს მისი ხაზინა, ტბა, სასახლეები და დუქან-ბაზარი და ეკლესი-

ები. ყველა ესენი დააქციეს, ამის შემდეგ უკან დაბრუნდნენ. გურჯებმა ამაზედ ბევრი იწუხეს დაიტირეს, მაგრამ ვერაფერი ჰქმნეს. მაჭახელი მთლად გათათრდა და ევფრატიშიაც ყველაფერი მოაწყეს. ევფრატელები გამაჰმადიანების შემდეგ ჩუმად კიდევ დიდხანს ინახავდნენ თავს, მაგრამ მაინც ვერაფერი გააწყეს. როცა ბათუმის ფაშამ შეიტყო ეს ამბავი, ესენი დაიბარა და ძლიერ შეაშინა.

თუ დღეიდგანვე ნამდვილი მუსლიმანები არ გამხდარხართ, მაშინ მე თავებს დაგჭირთ სუყველას და გაგაქრობთ მიწაზეო.

ესენი მაინც დიდხანს არ ივიწყებდნენ და არ სტოვებდნენ თავიანთს ძველს წეს-ჩვეულებას.

მაჭახლის შესახებ ბევრნი ამბობენ, რომ გამაჰმადიანების გამო ყველაზედ ბევრი სისხლი მაჭახლელებს დაუღვრიათ. ამდენი სისხლი არც აქარელთ, არც ზეგნელთ, არც ლივანელთ და არც სხვათა არ დაუღვრიათ, რამდენიც მაჭახლელებს. რაც აქედგან ხალხი გაიქცა გურჯისტანისაკენ, იმდენი ხალხი არც ერთის აქაურის მხრიდგან არ გაქცეულა იქითკენაო. მაჭახე-

- 76 -

ლი ძალით არის გათათრებული და ძალითვე გაქართველდებაო. მაგრამ ჩვენი თქმულობა არის, რომ ეს ისევე უნდა გაქართველდეს, უამისობა არ იქნებაო. ამბობენ და ჩვენი ძველებიც იტყოდნენ ხოლმე, რომ ერთს ღამეს, ხერთვისის ეკკლესიასთან ოსმალები დაეხსნენ თავს ჩვენს ძველებსა და სულ დახოცეს, რადგანაც მათი ბაირამი იყო. ღამე ეკკლესიაში შეროვილიყვნენ, სანთლები დაენტოთ და აშკარად ლოცულობდნენ ოსმალების გასაჯავრებლად და ოსმალებმაც ამიტომ დაუხოცეს ყველა იქ მყოფნიო. ვაი რა ჩერჩეტები ყოფილან ზოგი ჩვენი ძველები. ძალიან სცდებოდნენ მასზედ იგინი, რომ წმინდა სჯულის წინააღმდეგ თავს იხოცავდნენ, მაგრამ რა გაეწყობა, ბეჩნი იყვნენ და მითომ ხდებოდა ასე. როცა გონს მოვიდნენ, მის მერე კი იწამეს ყოველივე მუსულმანურ-თათრულიო.

ლაზისტანით ოსმალი ლივანაში შემოვიდნენ, აქედგან მაჭახელში. მაჭახელი მათ მაგრად და გულადად დახვდა; მაჭახლის ხალხი მეტად მაგარი და გაუტეხავი ხალხი იყო: ესენი ადვილად არ ჩაბარდნენ მაჰმადიანებს, ბევრი იჩხუბეს, მაგრამ ბოლოს მაინც ვერაფერი გააწყეს და ჩაჰბარდნენ ოსმალებს. ოსმალთ მაჭახლელებს მალე გამაჰმადიანებაც გამოუცხადეს; ეს ამბავი მაჭახლის ხალხს დიდად ეჯავრა. ამის გამო დაიწყეს ჭოჭმანობა და ბოლოს ოსმალოს წინააღმდეგ ჩხუბი ასტეხეს, გამაჰმადიანება არ გვინდაო. ოსმალთა ამაზედ ძლიერ ბევრი მაჭახლელები დახოცეს. მაჭახლელებიც ბევრს ხოცავდნენ ოსმალთ, მაგრამ საქმე მაინც მაჭახლელებს გაუჭირდათ, რადგანაც ოსმალი თოფ-იარაღით იყვნენ და მაჭახლელებს კი არაფერი ჰქონდათ. ბევრი ხოცვის შემდეგ ოსმალთ სისხლის ღვრას თავი გაანებეს. ამათ სხვა ნაირის ოსტატობით დაუწყეს გამა-

ჰმადიანებ – ვინც არ მაჰმადიანდებოდა, იმას დიდს ხარჯს ადებდნენ, სამართალში უკან აყენებდნენ, მოწმად არსად იღებდნენ, უბრალო დანაშაულობის გამო სჯიდნენ, სულ უბრალო საქმის გამო მამულებს ართმევდნენ და იმ პირებს აძლევდნენ და ჰმატებდნენ, ვინც ახლად იყვნენ გამაჰმადიანებულ-

– 77 –

ნი; ახალ გამაჰმადიანებულთ აღიობასაც აძლევდნენ, ზოგს ბეგიობასაც. ასეთი საქმეებით გაავრცელეს აქეთ მაჰმადიანობა და ამიტომ იტყვიან ამაზე, რომ მაჰახელი ნებით არის გათათრებული და ნებითვე გაქართველდება.

მაჰახელში ძველად საკმარისად გამოჩენილი აზნაურის გვარი იყო ძნელაძეების გვარი. ესენი სცხოვრებდნენ სოფელ **ძნელიეთსა** და **ბაზარეთში**. ამათ ებარათ რამდენიმე სოფლის ხალხი და გამგეობა. ძნელაძეებს გარდა მაჰახელში სხვა აზნაურებიც იყვნენ, მაგალითად ქავთარაძეები, რომელნიც ადვილად გამაჰმადიანდნენ და ამიტომ ოსმალთ ამათ ბეგიობა მისცეს. ისევე აზნაური ზაქარიაძეები, რომელნიც ბეგებად იქმნენ წოდებულნი, და მრავალიც სხვა გვარის ხალხნი გამაჰმადიანდნენ ადვილად. მაჰახელში მაჰმადიანობა მოიფინა და სოფ. ძნელიეთამდე და ბაზარეთამდე მიაღწია. აქ დაბარებულ იქმნა ჩვენის ძველების ერთი უფროსი ძნელაძე, დიდის მამულ-დედულის პატრონი, ამას გამოუცხადეს გამაჰმადიანება იმ პირობით და იმ საჩუქრებით როგორც სხვები გამაჰმადიანდნენ. ძნელაძემ უთხრა:

– მე არც გავმაჰმადიანდები და არც თქვენი საჩუქარი მიიღებ, ქრისტიანობას მაჰმადიანობაზე არ გავცვლი. ეს არასდროს არ იქნება. მე ამას ნულარ მეტყვით, თორემ ჩხუბი მოხდება. მაჰმადიანობა ამას ცუდი რამე ეგონა. ოსმალთ ძლიერ ეწყინათ და უთხრეს.

– კარგი, მაგრამ ბევრს შეგანანებთო. ძნელაძემ მიუგო:

– ნება თქვენი გახლდესთ!

რამდენსამე ხნის შემდეგ ოსმალთ აუტეხეს დავა, დაუწყეს ცილის-წამება, ჰზრალდებოდა ტყუილად კაცისკვლა, გაქცევა, ახალ გამაჰმადიანებულების შეწუხება და სხვანი. თავს მართლულობდა, მაგრამ უბრალოდ. ოსმალნი ძალიან სჩაგრავდნენ. ასეთი ბრძოლის გამო მას ხელიდგან წაუვიდა თავისი მამულების უმეტესი ნაწილი. ოსმალნი ეუბნებოდნენ:

– გამაჰმადიანდით და ყველაფერს გაპატიებთ, ყველაფერს გაჩუქებთ. ძნელაძე ეტყოდა:

– 78 –

– გვარად ძნელაძე ვარ და საქმიტაც ძნელაძე უნდა ვიქმნე. მე აი ეს ყელი და ენა რომ მომჭრაო, მაინც არ იქნება, არ გავმაჰმადიანდები. რათ უნდა გავთათრდე, ჩვენმა სჯელმა რა დაგიშავათ, რა გიყოთ, მე ვერ ვიზამ, ჩვენ ფიცი გვაქვს მიცემული, რომ ვიდრე ძნელაძეებს პირში სული გვი-

დგია, მინამ ჩვენ ჩვენს სჯულს და ქვეყანას არ ვუღალატებთ. სხვებს თუ ნებავე ჩემს სოფლებს გამაჰმადიანდნენ, მე ნურავინ მერიდება.

ამ კაცის მეგვარეებს და მოყმეებს დიდი მორიდება ჰქონდათ ამ პირისა; იმისი ჰრცხვენოდათ და ვერ მაჰმადიანდებოდნენ. რამდენისამე ხნის შემდეგ ესენიც გამაჰმადიანდნენ. მალე გამაჰმადიანდნენ თვით ამ კაცის ძმები და შვილებიც, მაგრამ ეს არ გამაჰმადიანდა. ამის გამო იგი შეებრძოლა ოსმალთ და ამ ბრძოლის დროს მთლად დაჰკარგა თავისი მამულები და დარჩა ცარიელი. გაღარიბდა, გაღატაკდა, მაგრამ თათრობა მაინც არ მიიღო. ასეთს სიღატაკეში მყოფი ავად გახდა, სიკვდილზედ მივიდა. ამ დროს მაჰახელი მთლად გამაჰმადიანებული იყო, მღვდლები აღარსად იყვნენ, იქიდგან გარეკეს და ეკლესიებიც დაანგრიეს. ზოგი ჯამედ გადააკეთეს. ევფრატის ეკლესიაც მაშინ დაუქცევიათ. ავადმყოფ ძნელადეს საქმე გაუჭირდა.

სიკვდილის წინად ძნელადემ შვილები დაიბარა და უთხრა:

- ეს არის ვთავდები, ვჰკვდები, აქ ბევრი ვეწვალე, ბევრი ვიტანჯე ჩემის სჯულის გულისათვის. დავჰკარგე ყველაფერი, ჩემი მამა პაპის მამული ოსმალებმა წამართვეს შარებით და მისცეს იმათ, ვინც ადვილად გამაჰმადიანდნენ. მე თქვენ ყელები დაგჭერთ, ცალიერი გაგიშვით. ჩემის გულისათვის ოსმალებმა თქვენც არაფერი მოგცეს, რადგანაც ჩემი ჯავრი სჭირდათ. ეხლა მე ვჰკვდები დიდის მწუხარებით და ჩემის მამა-პაპის სჯულზედ, რომელიც მე დიდის ტანჯვით შევიწახე. ეხლა ჩემი მწუხარება ის არის, რომ ჩემის სიკვდილის შემდეგ ჩემი დამარხვა, ვაი თუ ქრისტიანულის, ქართულის, ჩემის მამა-პაპის წესით არ მოხდეს. თქვენ გამაჰმადიანებული ხართ და

- 79 -

და მაჰმადიანურათ დამმარხავთო. სიკვდილის დროს ბევრი იტირა მან, ბევრი ეხვეწა თავისს ნათესავეებს, რომ ქრისტიანულად დამმარხეთო. ამათ ფიცი მისცეს, რომ მღვდელს მოვიყვანთ და ისე დაგმარხავთო, ამ დაპირების შემდეგ ძნელადე გარდაიცვალა,

მიცვალებულის ძნელადის ნათესავეები წავიდნენ ართვინში და იქიდან მღვდელი მოიყვანეს. მღვდელმა უწირ-ულოცა და როცა მიცვალებული წაიღეს, მაშინ ზოგიერთ ახალ გამაჰმადიანებულებმა უყვირეს:

- მღვდელო, უნათე, მღვდელო უნათეო და სხვანი. ანა-სუნი იმის მამას, ქოფაკს. წაიღეს და აი, ამ პატარა ეკლესიაში დამარხეს. რა უჭირდა, ბატონოს, რომ გამაჰმადიანებულიყო? ან ჩვენ რაზე დაგვლუპა და იმოდენა მამულები რაზე დაჰკარგა, ჩვენ რად ჩაგვაგდო ამ დღეში და ან თვით რას იტანჯებოდა? ხომ ნახა, რომ გამჩენელ ღმერთის ბრძანებას ვერას უზამდა! ის არ გათათრდა, მინამ ცოცხალი იყო. აქა-იქ თითო-ოროლა კაცს კიდევ ეკავა ქრისტიანის სჯული და ის რომ მოკვდა, მის შემდეგ-კი მაჰახელაში ერთი კაციც აღარ

დარჩენილა ,ყველა გამაჰმადიანებულა და საქმეც დაწყნარებულა და მორჩენილა. იმერეთსა და ქართლ-კახეთში მცხოვრები მნელაძეები სულ აქედამ არიან გასულნი თათრობის გამო. მაშინ მნელაძეების ერთ სოფ. 30 კ. ყოფილა. დღეს, მაჰახ-ლულნი ნამდვილ სუფთა, კარგი მუსულმანები არიან. ჩვენ თუ არ ძალით, ისე ჩვენი სჯულიდამ გადასვლა არ იქმნება. ჩვენ ამისთვის გაგწყდებით. ჩვენი გიაურობა ხომ არ გინდათ თქვენ?

ზედა აჰარის გამაჰმადიანება.

(ნამბობი სოფ. ნაგაზეულში ყადი ნური ეფენდი ბერიძის მიერ, სულეიმან გელაძის გურჯ-ოღლის მიერ და სხვათა მაჰმადიანთ ქართველთა).

ქვედა აჰარაში თათრობა უფრო ადრე შემოსულა, ვიდ-

– 80 –

რე ზედა აჰარაში. ახალციხის მხარეში კი უფრო ადრე მოფენილა მაჰმადის სჯული, ვინემ ზედა აჰარაში, სხალტის ხეობა-ზედ, ტბეთის ხეობაზედ, შავშეთამდის. ახალციხიდან თათრობა უფრო არდანუჯისკენ და არტაანისკენ გაუვრცელებიათ; მცირე ხნის შემდეგ შავშეთსა და იმერხევშიაც შემოუტანიათ და ამას აქეთა მხარე აღმოსავლეთის აჰარის ნაწილი-კი დარჩენილა ქრისტიანობაში. ამათ კარგა ხანს შეუნახავთ თავი გიაურობით, მაგრამ ბოლოს საქმე გასჭირვებიათ, რადგანაც ესენი შუაში ყოფილან მომწყვდეული და გარშემო-კი სულ ახლად გამაჰმადიანებული ქართველები ჰყოლიათ შემორტყმული. ამათი საქმე მაშინ გაჭირვებულა, როცა ქვედა აჰარის ერთი ნაწილიც გამაჰმადიანებულა და აქედან ნელ-ნელა ზედა აჰარის ზოგი ერთ სოფლებშიაც შემოსულა.

ყველაზედ მაგრად დანდალოს ხალხი მდგარა, მაგრამ მალე აქაც შეუტანიათ ისლამი. დანდალოდან წასულა აღმოსავლით და სხალტის სოფლებს მიახლოვებია, მაგრამ სხალტის გარშემო და ხულის ხეობაში კი ეს ადვილად ვერ შეუტანიათ. აქ ხალხი გამაგრებულა. აქ ისე გამაგრებულან, რომ ოსმალოს ჯარს გარდა ამათ თვით ახალ გამაჰმადიანებულის ქართველების წინააღმდეგაც დაუწყვიათ ბრძოლა. ამ ბრძოლაში დიდის გმირობით უბრძოლიათ დანდალოს ხალხსა და ხულისას. დანდალოში ოსმალოს ჯარიც ყოფილა. ამათ დაუქცევიათ დანდალოს სახლები. დანდალოს ეკკლესიის დაქცევა ძლიერ სჯავრებია ხულის ხეობის ხალხს და ამიტომ ამათ ოსმალოსთვის არამე თუ მარტო მუსლიმანობის გულისთვის გამოუცხადებიათ წინააღმდეგობა, არამედ თვით ოსმალოს მფლობელობისათვისაც, რომ ჩვენ თქვენი მორჩილება არ გვინდაო.

ოსმალოთ რა უნახავთ საქმის გაჭირვება, ამათ ხულის ხეობისთვის თავი დაუნებებიათ და მიუძმართავთ სხალტისა და ტბეთის მხრის სოფლებისათვის: აქ ამათ მოწინააღმდეგენი არა-

ვინ აღმოუჩენიათ. ორივე მხრის ხალხს ოსმალეთის ძლიერ მალე დაუკრავს თავი. აქ გამაგრებულნი ოსმალონი სხალტისკენ წასულან, აქ მიმხრობიან სხალტის მოწინავე კაცები და

– 81 –

მათის დახმარებით შესულან ხულოში; ამ მხრის ხალხისათვის დამდგარა დიდი მწარე დღენი, მაგრამ მაინც ესენი ომს არ შეშინებიათ. ამათ დაუწყიათ ომი და ოსმალს ჯარისათვის ბევრიც უვნიათ, მაგრამ ბოლოს მაინც დაჰმორჩილებულან ოსმალთ. მაშინათვე დაუწყიათ აქ სჯულის გამოცვლის შესახებ ლაპარაკი და უთქვამს ასე:

– თუ სჯულს გამოიცვლით, ხომ კარგი, თუ არა და იცოდეთ, რომ ჩვენ თქვენ აქ აღარ დაგაყენებთ, თქვენს მოწინავე პირებს თავებს დავსჭრით და დანარჩენს ხალხს კიდეც შამისკენ გადაგრეკავთ.

ბევრი მაინც მაგრად მდგარა. ბევრს შეშინებია და ბრძანებას დამორჩილებია. აქაც მოფენილა თათრობა და ამის გაძლიერებისათვის დიდად ცდილან ოსმალნი. დღეს ხულოს ეკკლესიის საძირკვლებზედ გაკეთებულია ხულოს დიდი ჯამე; ეს ამბავი ბევრმა მოხუცებულმა იცის. ხულოდან ოსმალნი წასულან აჭარისკენ და საცა რამ ეკკლესიები შეხვედრიათ, მისი ზოგნი ჯამეთ გადუკეთებიათ. მთელს მხარეში მაჰმადიანობა მოფენილა და ოსმალს ხოჯა-მოლებს ხალხისთვის ლოცვების შესწავლა დაუწყებინებიათ და მალე დარწმუნებულან ქართველთა ნამდვილს მაჰმადიანობაზედ.

მაჰმადიანობის დროსაც ესენი თურმე არ სტოვებდნენ ქრისტიანულს წესებს და ყოველს საქრისტიანო დღესასწაულებსაც იხდიდნენ. მაგალითად აქ აღდგომას ღებავდნენ წითელს კვერცხებს და წაიღებდნენ ხოლმე სხალტის ეკკლესიაზედ და შესწირავდნენ ხულოს ეკკლესიის ნანგრევებთან, აგარის და სხვათა მხრის ეკკლესიებთან. ეს ჩვეულება ხულოს ხეობაში დღევანდლამდე არის დაშთენილი და აქ დედაკაცები დღესაც ღებავენ კვერცხებს და აღდგომა დღეს ზოგიერთ ეკკლესიის ნანგრევებთან მიიტანენ. ქართველთა ქრისტიანულ წესების ამბები მალე იქმნა ოსმალთათვის ცნობილი. ოსმალთა სასულიერო პირნი დიდად აღელდნენ ამაზედ. მათ მოუწე-

– 82 –

რეს ხონთქრის რისხვა სელიმ-ფაშა ხიმშიაშვილის მამას აბდულ ბეგს.

მაგ მხარეში ყველა ეკკლესიები უნდა დაიქცეს და ხალხს აღეკრძალოს ნანგრევებთან სიარული და ქვებზედ ლოცვაო.

აბდულ-ბეგი ოსმალს ჯარით დაეცა მთელს ამ მხრის სოფლის ეკკლესიებს და სულ მთლად მოსპო; გადარჩა მხოლოდ სხალტა და ვანის ტაძარი. ესენი იმ აზრით არ დაუქცევია აბდულ-ბეგს, რადგანაც იმ ეკკლესიის ჯამეთ გადაკეთება ჰსურებია. ეს ტაძრები მალე ჯამეთაც გადაუკეთებიათ, მა-

გრამ სხვა-და- სხვა მიზეზებისა გამო ჯამეთ დიდხანს არ დარჩენილან. ხალხს თურმე ცუდი სიზრმეები ესიზმრებოდა ამაზე და ამიტომ აქ სალოცავად არ დადიოდნენ. მალე ჯამეები მოიშალა აქ დატოვებულ იქმნა. იმ დროებაშიაც ზოგ ალაგას საიდუმლოდ ქრისტიანობდა ხალხი, ერთს და იმავე დროს ესენი მაჰმადიანურს ლოცვებსაც ასრულებდნენ და ქრისტიანულსაც.

ეს ამბები ერთმა ოსმალოდამ მოსულმა ქართველმა ხო-ჯამ შეამჩნია. ამან დაწყო ჩუმ ქრისტიანებთან მეგობრობა და თავის თავს საიდუმლო ქრისტიანად აღიარებდა. ესეც სიამოვნებით მიიღეს ჩუმ ქრისტიანებმა და ყველა საიდუმლო ქრისტიანები გააცნეს მას. გააცნეს ჩუმი სამღვდელი პირნიც, რომელნიც ერის კაცის ტანთსაცმელით იყვნენ მოსილნი. ესენი კარგა დაუმეგობრდა ამათ, თავს ნამდვილ ქრისტიანად აჩვენებდა. ასეთის საქმით მოლამ ჩუმ ქრისტიანების შესახებ ძლიერ ბევრი ცნობები შეჰკრიბა. ამან შენიშნა რომ ზედა აჭარაში ყველა სოფელში თითქმის საიდუმლოდ ყველა ასრულებს ქრისტიანულს წესებსაო. თუ ვინ იყვნენ აქ ქრისტიანულის წესების მფარველნი და მლაღადებელნი, ამათი ცნობებიც კარგა სარწმუნოდ შეჰკრიბა. ბოლოს ეს საიდუმლო ქრისტიანი გადგა თავის გზაზედ, ხალხს ჯერედ დარიგება მისცა კეთილად, რომ ისლამს ნუ ღალატობთო, მერე მთავრობასაც აცნობა. ამ ამბავმა დიდად გააკვირვა ოსმალნი. ამ კაცს მაშინათვე საჩუქარი მისცეს, ხალხის შესაშინებლად და ქრისტიანულის წე-

– 83 –

სების მოსასპობად ამათ შემოიტანეს კაცის თავის მოჭრა, კლდიდგან გადაგდება, დარჩობა, დაკუწვა, ჯაჭვებით დაბმა და ირგვლივ ქანაობა და ტრიალი, რაც ძალიან ძნელი იყო და მძიმე და ათასი სხვანი, მაგრამ ეს ვერ დაინახეს სასარგებლოდ, რადგანაც ყველა ჩუმი ქრისტიანი რომ მოვკლათ, მაშინ მთელი მხრის ორი ნაწილი ხალხი გაწყდებოდა. ამიტომ ესენი სხვა გზას დაადგნენ.

ჰვანის ხეობის გამაჰმადიანება.

(ჰვანელის მოხუც გვათუასაგან ნაამბობი).

სამეგრელოში გვათუამ რაღაც დააშავა. სამეგრელოს მთავარი მას სასტიკად დაემუქრა. გვათუა სამეგრელოდგან ზეგანში გამოიქცა. სოფელს ჰვანში მოვიდა, დასახლდა, მალე თათრობაც მიიღო, შემდეგ წავიდა სამეგრელოში, მოტყუებით წამოიყვანა თავისი ცოლშვილი და მოყვანისათნავე ყველა ესენი ჰვანში გაათათრა. შემდეგ ამისა გვათუამ საქართველოში გოგო-ბიჭის ტაციაობა გაიხადა საქმედ და ამით ვაჭრობდა თითქმის. ეს დიდს დახმარებას აძლევდა ოსმალთ, რომ ამათ სა-

მეგრელოში მაჰმადის სჯული შეეტანათ და გაეგრცელებინათ. უკანასკნელ გვათუები საშინლად წახდნენ და ომის შემდეგ ოსმალეთში გადასახლდნენ. დღეს მხოლოდ ერთი მოხუცილა სცხოვრებს ჭვანაში და ესეც გარდამეტი მტერი ქართველთა და დიდად მოწადინე ქაბაში წასვლისა. ამან მითხრა ასე:

– მე ძლიერ მებრალები, რომ შენ, მაგეთი წმინდა ოსტატი კაცი, სიკვდილის შემდეგ უნდა წაწყმდე. ცოდო არა ხარ შენა, რომ ჯოჯოხეთში წახვიდე? გამაჰმადიანდი, რომ შენი სული სიკვდილის შემდეგ სამოთხეში წავიდე; გთხოვ რომ წამოხვიდე. – გვათუების მეოხებით ბევრი მეგრელი გამაჰმადიანებულა. ესენი თურმე მემამოხე მეგრელს სამეგრელოდგან თვისკენ იხმობდნენ, ზეგანში ასახლებდნენ და მერე ამაჰმადია-

– 84 –

ნებდნენ. 1790 წლებში ამათ მიუმხრიათ 30 მეგრელი და მალე ყველა ესენი გაუმაჰმადიანებიათ. ამათ იქ ცოლები შეურთავთ და მერე სამეგრელოზედ გათარიშება უწყიათ და ტყვეების ტაციობა და ოსმალში გაყიდვა.

„ვაოს“ ამბავი.

(აჭარელის დევრიმ ზეგ ბეჟანიძის ნამბობი).

სოფელს „ვაიოს“ ქართველების გამაჰმადიანებამდე სხვა სახელი ჰქმევია. აი როგორ: „ვაიოს“ გალმა მხრის ქართველი გამაჰმადიანდნენ. სოფელ „ვაიოს“ მხრის სოფლის ქართველი ხალხნი-კი ქრისტიანად დაშთნენ. გამაჰმადთრებულნი მიეცნენ თათრულს ცსოვრებას, – ზნესა და ჩვეულებას. ქალებმა პირზე პირბადე ჩამოიფარეს, ქრისტიან და გამაჰმადიანებულ, ქართველებთან მორიდება დაიწყეს, აღარ ვის ეჩვენებოდნენ. ქრისტიან ქართველ ქალები-კი ყოველთვის პირბადე ახდილნი იყვნენ და ყველას თავისუფლად ეჩვენებოდნენ. ახალ გამაჰმადიანებულ ქართველებს თათრების ყველაფერი მოსწონდათ, გარდა ქართველებისაგან პირის დამალვისა. ამათ ძლიერ ენატრებოდათ ახალ გამაჰმადიანებული ქალები, რომ ქრისტიან ქართველ ქალებივით პირ ახდილნი ყოფილიყვნენი. მაგრამ რას იზამდნენ! ახალ გამაჰმადიანებულნი ძლიერ ეტრფოდნენ ქრისტიან ქართველ ქალებს.

ერთი გამაჰმადიანებული ქართველი გადაეკიდა ერთ ქრისტიან ქართველის გოგოს, მაგრამ გოგო არ მიჰყვებოდა ამას ცოლად, რადგანაც ეს ეუბნებოდა მას, რომ შენ მაჰმადიანი ხარო. ისეც გაქრისტიანდი და მაშინ შეგირთავო. საქმე დიდხანს განეგრძო. ბიჭმა თვალ-თვალება დაუწყოს გოგოს. ერთთხელ გოგო თავის მშობლებმა წისქვილში გაგზავნეს და თან ხორბალი გაატანეს. გოგო წისქვილში მიმავალმა ბიჭმა დაინახა. გოგოს წისქვილში მისვლისას რამდენიმე კაცით თავზედ

დაეცა და მოიტაცა. ამ მოტაცების დროს გოგომ მორთო ყვირილი.

– 85 –

„ვაი, ვაიო!“ მიშველეთ, მიშველეთ, დამიჭირეს ამ სჯულ გამოცვლილებმა!

მაგრამ მშველელი არავინ გაჩნდა. გოგო გაიყვანეს გაღმა, ახალ გამაჰმადიანებულ ქართველებში, ქალმა ბევრი იდარდა, იწუხა, იტირა, ეხვეწებოდა ასე:

– ნუ მათათრებთ, დამანებეთ თავი, თორემ თავს მოვიკლავ, მოვიწამლავ, იარ ვიცოცხლებ.

მერე გაამაჰმადიანეს და ბიჭუნად ახტი უქნეს (აქორწილეს). ზემოხსენებულ სოფელს ამ შემთხვევის გამო დაერქვა სახელად „ვაი-ვაიო“.

სოფ ვაიოზედ ბევრნი კიდეც სხვა ცნობებს ლაპარაკობენ. ვაიოში ქრისტიანობის დროს ერთი დიდი მშვენიერი ეკლესია ყოფილა, – ერთიც პატარა. დიდი ეკლესია დაქცეულა. პატარა ეკლესიის კედლები დღევანდლამდის სდგას. ზოგნი ამბობენ, რომ „ვაიო“ მიტომ დაერქვა იმას, რადგანაც გამაჰმადიანების დროს ხალხი სულ „ვაის“ ჰყვიროდაო; ზოგნი ამბობენ: ამ სოფელს ყოზილბაშები დაეცნენ და როცა აოხრებდნენ, მაშინ ხალხი „ვაის“ ჰყვიროდაო და ამიტომ დაერქვა. ზოგნი ამბობენ, რომ მტრის დაცემის და წასვლის შემდეგ სოფლიერნი თავიანთ ნათესავეებს, ტყვეთ წაყვანილებს გლოვობდნენ, ტიროდნენ და სულ „ვაის“ ჰყვროდნენო. ზოგნი კიდეც სხვანაირად ლაპარაკობენ.

ვაიოს შემდეგ გათათრების დიდს ბინად ქედა ყოფილა დანიშნული. პირველ ხანებში ვინც არ თათრდებოდა, დაიჭერდნენ, ქედაში მიიყვანდნენ, პარასკევ დღეს, ლოცვის დროს, ჯამეში შეიყვანდნენ. ვინც თათრობას მიიღებდა, ის ლოცვაზედ შთებოდა, ვინც არა და იმას კარში გამოიყვანდნენ და ლოცვის შემდეგ ხეზე მიაკრავდნენ ჯაჭვით და თან დარიგებას აძლევდნენ. ერთ ჯუმა (პარასკევი) დღეს ქედაში 50 კაცი და დედაკაცი დასაჯეს უჯიათობისთვის. მერე კი ამათაც იწამეს წმინდა სჯული და ისლამი.

– 86 –

დანდალოს გამაჰმადიანება.

(ქართველ მაჰმადიანთ ავალიანთ გვარში დარჩენილი სოფ. დანდალოში).

აჭარაში გათათრების გამო დიდი ბრძოლა დანდალოს ხალხმაც გამოიარა. ამათი საქმეები ყველასათვის საკვირველი ყოფილა. მთელი დანდალო მკაცრად დადგა ოსმალს წინა-

აღმდეგ სჯულის გამოცვლის გამო. თვით დედაკაცებმაც კი აიღეს ხმალ-ხანჯალი ხელში და გამოვიდნენ საბრძოლად. ამათ გარდაწყვიტეს, რომ ან მამა-პაპის სჯულზედ უნდა დავრჩეთ და ან უნდა გავწყდეთო, ჩვენი გათათრება არ შეიძლებაო. ამათ დაიწყეს ბრძოლა, საკვირველი საქმე დაჰმართეს ოსმალთ, ოსმალნი ათასობით დახოცეს, მაგრამ ბოლოს მაინც ოსმალნი მოერივნენ, რადგანაც ამათ მოიშველიეს ახალ გათათრებულ ქართველნი. დანდალოს ერი დამარცხდა და ამ დამარცხებით მთლად გაწყდა ხალხი, გაწყდა ისე, რომ არსად ერთი კაცი არ დარჩენილა, ქალი, ბავშვი და სხვანი მთლად დახოცეს, გაწყვიტეს, რადგანაც ამათ დიდი ზარალი მისცეს ოსმალთ, დიდძალი ხალხი დაუხოცეს, ამის გამო მოსპეს ოსმალთ ესენი და ვინც დარჩა, ისინიც ოსმალში გარეკეს. მთელი დანდალო ცარიელი დარჩა. სახლები, სოფლები უპატრონოთ იყო დაშთენილი და შიგ კაცი არ იყო მცხოვრები. ეს დანდალოს ხალხისთვის მეტად ცუდი იყო. მათ რომ მალე შეეგნოთ და გათათრებულიყვნენ, მაშინ მათ ბევრი უბედურება ასცდებოდა. თათრობა სუფთა რამ არის და რათ იბრძოდნენ ამისთვის – უბრალოდ თვით იზარალებს.

ამ დროს აჭარაში გაჩენილა ერთი თევდორე ავალიანი-ავალიშვილი –საქართველოში მეფის წინაშე ამას რაღაც საქმეები ჩაუდენია. ამის გამო ის სამართალში მიუციათ და მეფეს გაუმტყუნებია. ამ საქმის გამო მისთვის სიკვდილ განუწყესებიათ. თევდორე ავალიანს დრო უშოვნია და გაქცეულა აჭარაში. მალე მოსულა დანდალოში და ერთ სოფელში დასახლებულა. ავალიანი აზნაურშვილი ყოფილა და ყმა და მამუ-

– 87 –

ლის პატრონი, ხოლო ამან რა დანაშაული ჩაიდინა ისეთი, რომ მას სიკვდილი მიუსაჯეს, ამის ამბავი არავინ იცის. დანდალოს სოფელში დასახლებულ თევდორე ავალიანს კარგად გაეცნენ მთელი აჭარის ბეგები და ხალხი. ხალხს ახლად დასახლებულთათვის კაი დახმარება მიუციათ. თევდორე ავალიანი უკვე მტკიცედ დამკვიდრებულა. რამდენიმე ხნის განმავლობაში ამან თათრობა კარგად შეიგნო. შემდგომ ამის ახალ გათათრებულ ქართველთა დახმარებით ეს სტამბოლში წასულა, სულთანს გამოსცხადებია და შემდეგი საქმენი მოუხსენებია.

– მე საქართველოდგან გახლავარ, ქართველი, აზნაურშვილი. საქართველოში ცხოვრებას თქვენს მფარველობას ქვეშ შემოსვლა ვარჩიე. მე მოველ თქვენს საბრძანებელს, აჭარის დანდალოში. დანდალოს სოფლები ვნახე და თქვენ იმ ადგილებს თუ მიბოძებთ და მასთანვე აზნაურშვილობითაც დამტოვებთ, მაშინ მე მზათ გახლავართ, მაჰმადი ვიწამო, შემოვუერთე თქვენს სჯულს, თქვენი ერთგული ქვეშევრდომი გავხდე და გარდა ამისა ვეცდები, რომ საქართველოდგან ჩემი სოფლის კაცებიც გადმოვასახლო თქვენს სამეფოში, ზემოხსენებულს სოფლებში დავასახლო და რამდენიმე ხნის შემდეგ ისინიც გავათათრო. ამას გარდა მე დიდს დახმარებას აღმოვუჩენ

ხოლმე, როცა-კი თქვენი დიდებულება ისურვებს საქართველო-ზე გალაშქრებას.

უმბრძანა სულთანმა – კეთილიო! მომიცია დანდალო თქვენს საკუთრებად.

ამის შემდეგ თვედორე ავალიანი წაიყვანეს გასათათრე-ბლად. მალეც გაათათრეს. გაათათრების შემდეგ ეს წამოვიდა დანდალოში და მთელი ეს ადგილები ჩაიბარა. ადგილების ჩა-ბარების შემდეგ ეს ჩუმად წავიდა საქართველოში, თავის სა-ყმოში, ნახა ყმები, საიდუმლოდ ელაპარაკა, მათ დანდალო უქო დიდად. თანაც დასძინა, რომ ოსმალნი ხალხს არ ათა-თრებენ, იქ ჩვენ თავისუფლად ვიქნებით, თქვენც მარტო ხარჯს გადაიხდითო, ბატონ-ყმობაც მოისპობა ჩვენის იქ მისვ-ლის შემდეგაო, ოსმალში ბატონ-ყმობა არ არისო.

– 88 –

ყმებს ბატონის ასეთი რჩევა ძლიერ მოეწონათ, დაიჯე-რეს ყველაფერი და რამდენიმე დღის შემდეგ ბატონს სურვი-ლი განუცხადეს დანდალოში წამოსვლისა და ადგილების და-სინჯვისა. თუ მოგვეწონა, მერე ცოლ-შვილსაც გადმოვასახ-ლებთო. ბატონი წამოვიდა და საიდუმლოდ თან გამოჰყვენ შემდეგნი გლეხნი: ჯალაბაშვილი, გელიაშვილი, გიორგაძე, გოგიაშვილი, გეგელიძე, არზანაშვილი, ბალაძე, ზაქარაშვილი, კაკაშვილი, ბაბუჩაშვილი, ძანაძე და სხვანი, რომელთა გვარე-ბი არა სჩანს. ესენი მოსულან დანდალოში და დანდალო გა-უსინჯავთ. დანდალო ძლიერ მოსწონებიათ, ბატონისთვის გად-მოსახლების პირობა მიუციათ. ბატონს ამათთვის მიუცია ძველი ნაოხარი სოფლები, თითო გვარისათვის თითო სოფელი; სოფ-ლებში სახლები მზად ყოფილა, დანდალოს ეკლესიაც მთლად მდგარა ამ დროს. სოფლების ჩაბარების შემდეგ ბატონს დაა-წერინეს ამ სოფლების დამტკიცების ქაღალდი. ამ ქაღალდს შინ წავიღებთ და ჩვენს ცოლ-შვილს ვუჩვენებთ და დავარწმუნ-ებთ მათ ამაზედ, თორემ იქნება ჩვენი სიტყვა არ ირწმუნონ და არ წამოვიდნენ აქეთაო.

ეს ქაღალდი ქართულად ყოფილა დაწერილი. გლეხები მისულან შინ, ცოლ-შვილისთვის უამბნიათ ყოველივე დაწვ-რილებით, თან წერილიც უჩვენებიათ. დაურწმუნებიათ, რომ იქ ბატონ-ყმობაც არ იქნებაო. ბატონს მარტო ხარჯ მივცემთ, ამას გარდა ჩვენ სხვა არაფერი ხარჯი გვექნება, შვილებსაც არავინ დაგვიყიდის, ჩვენი ხემწიფე ნებას არავის მისცემსო. დედაკაცებიც შეგულებულან და რამდენიმე ხნის შემდეგ ზე-მოსხენებული პირები თავიანთ ჯალაბებით გადმოსახლებულან დანდალოს სოფლებში. სადაც სოფლებში ვინმე დასახლებუ-ლა, იმას ამ სოფლისთვის თავისი გვარი უწოდებია სახელათა. ეს სოფლები დღესაც არსებობენ ამ პირების სახელწოდებით და აქ ამ გვარის ხალხს გარდა სხვა გვარის ხალხიც სცხოვ-რობს.

გლეხნი დასახლებულან, ცხოვრებისთვის მიუყვიათ ხელი და როცა კარგა მაგრა დამკვიდრებულან და ფეხი გაუმაგრე-

ბიათ სოფელში, მერე თევდორე ავალიანს გამოუცხადებია, რომ სულთანის ბრძანება არის, რომ ჩვენ ყველანი უნდა გავმაჰმანდიანდეთო. ხალხს არ უქნია. დიდი მწუხარება ჩამოვარდნილა მოხუცებულებში, ზოგს საქართველოში გამოქცევა დაუპირებია, მაგრამ ვეღარ მოუხერხებიათ. ბოლოს ასეთი პირობა დაუდვიათ.

ჩვენ მოხუცებულნი ჩვენ სჯულზე დავრჩეთ, დავიხოცებით და დღეის შემდეგ რაც შვილები მოგვეცემიან, ისინი სულ მაჰმადიანის წესით იქმნენ მიღებულნიო.

ავალიანი დასთანხმებია, ეს სულთანისათვის უცნობებია. სულთანს ამისთვის დანდალოს ბეგიობა მიუცია. იმ დროიდან შემოხსენებულს ხალხში ვინც დაბადებულა, ყველა გაუმაჰმადიანებიათ და თვით მოხუცებულნი-კი ძველის სჯულით დარჩენილან. ხალხი მწუხარებაში ყოფილა, მაგრამ კიდეც მადლობელნი იყვნენ მასზე, რომ ჩვენ მოხუცებულნი დაგვტოვეს ჩვენს სჯულზეო. რამდენიმე ხნის განმავლობაში მოხუცებულნი მთლად მოსპობილან და ახალგაზდები ვინც ყოფილან, ყველანი მაჰმადიანები და მასთანვე მოყვარენი მაჰმადიანობისა ყველა კაი მუსულმან თათარი გამხდარა.

ავალიანები დღეს თევდორ-ოღლებად იწოდებიან, სცხოვრებენ ძლიერ ღარიბად, ზოგნი ამათგანი ოსმალში არიან გადასახლებულნი.

ეს ხალხი აქ ცხოვრება და მუშაობით საკმარისად დამდიდრდნენ. ამათში ქალი, კაცი და პატარა ყოველთვის თავგანწირულად მუშაობდნენ ყანაში, ვენახში და არაფერს ერიდებოდნენ, დღეს დანდალოს სოფლების ხალხი სუფთა კარგი მუსულმანები არიან.

მერისის ხეობის გამაჰმადიანება.

(სოფ. მერისელის ქართველ მაჰმადიანის მოხუცის ერისთავის ნაამბობი და სხვების).

ძალით გამაჰმადიანებული ქრისტიანობდნენ და ესენი საიდუმლოდ ღორის ხორცსაც სჭამდნენ. იგინი გარეულ ღორებს ხოცავდნენ თურმე ტყეში და ატყავებდნენ. იქ სჭრიდნენ ხორცს და მერე შინ მიჰქონდათ. ქვედა მარადიდში ერთხელ ასეთი შემთხვევა მოხდა: ხოჯას დაუჭერია ხალხი ღორის ხორცის ჭამაზედ. ამაზედ დიდი დავიდარაბა ამტყდარა. ხალხი სამართალში მიუციათ და ბოლოს აღმოჩენილა, რომ ესენი ჩუმად ქრისტიანები ყოფილან. მათ თავიანთი მღვდელიც ჰყო-

ლიათ. მღვდელი ერის კაცის ტანთსაცმლით ყოფილა. ამათ ღორის ხორციც უჭამიათ, ღვინოც უწურავთ ხოლმე და მით ზიარებულან კიდევაც. ამ ამბების შეტყობის შემდეგ მთელი ეს ხალხი მიურეკიათ ჭოროხის ნაპირზედ. ამათში ქალებიც ყოფილან ბევრნი. უკან ხმალ ამოღებული ოსმალები დასდგომიან და მოლებს დაუყვირნიათ:

- სთქვით, რომ დღეიდან თათრები ხართ, ქრისტიანო-ზე ხელს იღებთ და ღორის ხორც აღარა სჭამოთო.

- არ შეგვიძლიანო, დაუყვირნიათ ერთად ყველას. ოსმალებს მიუგია:

- რაკი არ შეგიძლიანთ, მაშ შედით მაგ ჭოროხში და ვინც შიგ გაცურდება, გაღმა გავა, ის დარჩება ქრისტიანად. ვინც არ შევა, იმას ხმალი დახვდება უკან. ამაზე ბევრნი შეშინებულან და განუცხადებიათ, რომ დღეიდგან ნამდვილი მაჰმადიანები ვიქნებით და ყველაფერს ბრძანებას შევასრულებთო. ვინც წინააღმდეგნი ყოფილან, ისინი სულ შესულან ჭოროხში; ჭოროხი ამ დროს დიდი ყოფილა და ყველა ეს საბრალოები შიგ დამხრჩვალან და ერთიც არ გასულა გაღმა. ამ დროს ქვედა მარადიდში 50 კომლო იყო და ყველა ესენი ჭოროხში ისე დაილუპნენ ქრისტიანობის გულისათვის, რომ

- 91 -

სოფელში 5 კომლი და დარჩაო და აი ამ მიზეზით მოისპნენ ამ სოფლის მცხოვრებნიო. შემდეგ თურმე დასცინოდნენ მათი შთამომავალნი, რომ ჩვენმა ძველებმა ღორის ხორცის ჭამის გულისათვის თავები ჭოროხში დაიხრჩვესო. ამ შემთხვევის შემდეგ-კი მარადიდელნი მთლად გაუმაჰმადიანებიათ და მათი სოფლის ეკკლესიაც ჯამეთ გადუკეთებიათ.

ჩვენ კარგათ ვიცით, რომ მარადიდელნი ქრისტიანობის გულისთვის ოსმალების წინ ეწამნენ, დაიტანჯნენ, მათგან დედაკაცებიც კი ებრძოდნენ ოსმალებს გათათრების გულისთვის, სისხლს ღვრიდნენ, მაგრამ არ იქმნა. უკანასკნელ იგინიც მობეზრდნენ ბრძოლას და გათათრდნენ სჯულით. ერთ ღამეს მარადიდის ტყეში, მაღლა, ერთ ეკკლესიის გვერდით, ექვსმა დედაკაცმა მოიკლა ხანჯლით თავი, ორმა თოკით დაიხრჩო, სამმა მოიწამლა და რამდენი კიდეც სხვა გვარის სიკვდილი ეწამა, ჩვენ ყველას მერე მოვსთვლით!

აჭარის გამაჰმადიანება.

(სოფ. დერეხობნაში ნაამბობი ქართველ მაჰმადიანის მოხუცი ლეზგა მხაცკაძისმიერ)

მე რომ შვიდის წლისა ვიყავი, კარგად მახსოვს, რომ მაშინ სოფ. დერეხობის ნახევარი ხალხი ქრისტიანები იყვნენ და ესენი ჩუმად ინახავდნენ ქრისტიანობას. ესენი ღამე შეიყრე-

ბოდნენ ხოლმე ერთს სახლში, ერთს ჭრაქს დაანთებდნენ, მღვდელი იდგა ხოლმე და ჩუმიდ ლოცულობდა და ხალხს ალოცებდა. მღვდელს ვერავინ რას შეატყობდა, რადგანაც ის ვაჟკაცურად (ერის კაცად) იყო ჩაცმული. ეს ჩუმი ქრისტიანები მაჰმადიანობასაც ასრულებდნენ, პარასკეობით ჯამეზედაც მოდიოდნენ და ლოცულობდნენ. ასე და ამ გვარად დიდხანს ინახეს ამათ თავი, მაგრამ ბოლოს შეუტყეს ეს საქმეები, ყველანი დაიჭირეს და გარდაწყვეტით გამოუცხადეს, რომ თუ

– 92 –

ქრისტიანობას თავს არ გაანებებთ, იცოდეთ, რომ თავები მოგეჭრებათო. შეშინდნენ ყველანი და გამაჰმადიანდნენ სრულიად. ასე რომ დერეხოხნის ქართველთ გათათრება 100 წელიწადი არ არის.

ამ 60 წლის წინად მე კარგად მახსოვს, რომ აჭარაში აქა-იქ ჩუმიდ ღვინოს დასწურავდნენ ხოლმე, ხან დედაკაცები ჩარექებით ეკვლესიებში მიიტანდნენ და დააწყობდნენ. აჭარაში ეკვლესიებში სანთლის მიტანაც იცოდნენ, ფულის და ზამბის. ვინმე ავად რომ გახდებოდა, მაშინვე ეკვლესიებს მიუტანდნენ ძველ შესაწირავს და იქ დააწყობდნენ. ამის შემდეგ ავადმყოფი მორჩებოდა. ვინმე რომ ყვავილით ან სხვა რამით გახდებოდა ავად, იმას თქვენებურს ლოცვებს უმღერებდნენ ხოლმე და ავადმყოფები მორჩებოდნენ. ყველა ესენი გადავარდა ამ ოცდა ათის წლის წინად. ჩვენს დედაბერს დედაკაცებში თქვენებური ლოცვები დღესაც ბევრმა იცის ზეპირად. მოლებმა და ხოჯებმა ერთს დროს ჩვენებურს ქალებს დაუშალეს თქვენებურ ლოცვების თქმა, ამიტომ როცა ავად გახდებოდა ვინმე, მაშინ ჩვენი კაცები წავიდოდნენ გურიაში, იქ დაიქირავებდნენ გურულს დედაკაცებს, მოიყვანდნენ აქა და ამათ ათქმევინებდნენ ხოლმე ქართულ ლოცვებს და გალობას. მაგრამ ბოლოს ესეც აკრძალეს ხოჯა-მოლებმა, რომ ჩვენის კაცისათვის ქრისტიანის ლოცვა არ შეიძლებაო. თუ გინდათ, ხოჯები წაიყვანეთ და ყურანი და ლოცვები აკითხვინეთო. ასე დაავიწყდა ხალხსა და მას შემდეგ ჩვენში ავადმყოფი რომ წუხდება, ამისათვის ხოჯას იხმობენ და ლოცვას წაკითხებენ „ყურანიდამ“, რომ ავადმყოფი მორჩეს.

აჭარის გამაჰმადიანება.

(ნამბობი თევდორე ორცველის სააკ-ოღლისაგან).

აჭარა ყველაზედ გვიან გამაჰმადიანდა. სპარსელს საქარ-

– 93 –

თველოსთან ომი ჰქონდათ. სპარსელთ ქართველებს ვერაფერი

დააკლეს, მათ მხოლოდ აჭარა დაიჭირეს და ბევრი შავი დღე-ეზი დააყენეს. ქართველნი ძრიელ შეწყუბდნენ ამაზედ მცირე ხნის შემდეგ ესენი დაირაზმნენ სპარსელთ წინააღმდეგ და ერთს დღეს ომი განუცხადეს: აჭარელთ დაეხმარნენ სხვა ქართველნიც, ამათ დაიწყეს ომი და სპარსელნი საქართველოდან განდევნეს და თავიანთი ქვეყანა განათავისუფლეს. რამდენიმე ხნის შემდეგ ოსმალნი ჭანეთის გონიამდის მივიდნენ და გონიაში გაიმაგრეს ფეხი. გონიის ციხილამ ამათ დაიბარეს აჭარის მოწინავე პირები და გამოუცხადეს ასე:

- სპარსნი გარეკეთ. ბევრი წვა-დაგვა მოგადგათ, ახლა ჩვენ გვინდა აჭარაში შემოვიდეთ და ძალით თქვენი ქვეყანა დავიჭიროთო. თუ გინდათ, თქვენ ჩვენ ნებით დაგვმორჩილდით და თავი დაგვიკარით, თუ არა და ჩვენ ძალით შემოვალთ აჭარაში, - ომს დავიწყებთ და ძალით დაგიმორჩილებთ.

დაფიქრდნენ ქართველნი, პასუხი იქ ვერ მისცეს, სთხოვეს შემდეგი:

აჭარაში გაგვიშვით და იქ ჩვენებს დავეკითხებით და მალე მოგცემთ პასუხსო.

ქართველნი წამოვიდნენ აჭარაში და ყოველისფერი აჭარლებს მოახსენეს, რომ ოსმალნი ასე გვითვლიან და თქვენ რას იტყვითო. ერმა მიუგო:

- ჩვენ არ შეგვიძლიან, ოსმალს თავს ვერ დავუკრავთ, მათი თავის დაკვრით ბოლოს ჩვენ გაგვათათრებენ და დავიღუპებით. ხალხი უარზედ დადგა. მოწინავე პირებმა რჩევა მისცეს ასე:

საქმეს წავაგებთო. ისევ ნებით დავუკრათ თავი. ხალხმაც ნება მისცა. ესენი წავიდნენ და ოსმალთ მოახსენეს ასე:

ოღონდ ნუ აგვაოხრებთ და ჩვენ ჩვენის ნებით გემორჩილებით. ოსმალთ მიიღეს, იმ ყველა მოიწინავე პირებს დახმარება მისცეს, საჩუქრები, მიწები დაურიგეს და როგორც თავისის ნებით დამონებულს ერს, ხარჯად ათის თავი დაადეს.

რამდენიმე ხნის შემდეგ ოსმალთ ამ პირებს აჭარის ადგი-

ლების გამგეობა ჩამოართვეს და მის ნაცვლად საჩუქრები დაუნიშნეს. ამის შემდეგ ოსმალთ გამოუცხადეს ქართველებს, რომ თქვენ ოსმალური ენა უნდა შეისწავლოთ, რადგანაც სახელმწიფოსთვის ეს საჭიროაო. მალე სტამბოლიდგან გამოუგზავნეს მასწავლებელ ხოჯები და ქართველ ყმაწვილებს სწავლება დააწყებინეს თათრულის ენისა და წერა-კითხვის. რომელ ყმაწვილიც-კი დაისწავლიდა თათრულს ანბანს, იმას კარგს საჩუქრებს და საქმეებს აძლევდნენ; ამით წაახალისეს ქართველთ ბავშვები და მათში ააღორძინეს თათრულის ენის სიყვარული.

რაკი ეს მოხდა, მერე ხოჯებმა ბავშვებს მცირეოდნად მუსლიმანობაზე ქადაგებაც დაუწყეს და ეს სარწმუნოება ყმაწვილებს შეასწავლეს. ამ დროს აჭარა ისევ ქრისტიანობაში იყო. ოსმალთ დაიწყეს დიდად მეცადინება. მალე ოსმალთ მიიხმეს ქართველთ მოწინავე პირები. ამათ მისცეს დიდი საჩუქ-

რები და სთხოვეს შემდეგი, თათრის სჯულის გავრცელებაში თქვენ ჩვენ დაგვეხმარეთო.

მოწინავე პირებმა სიტყვა მისცეს და დაიწყეს მაჰმადის სჯულის გავრცელება ქართველ ხალხში. უმეტესად ახალგაზრდებში ავრცელებდნენ ამას და მოხუცებულებს ისე სტოვებდნენ, ნამეტურ ქალებს. რამდენიმე ხნის შემდეგ აჭარას გამოღმა მხრის უმეტესი სოფლები გამაჰმადიანებულ იქმნა. ყველაზე დიდი ხანი ქრისტიანობით თავი შეინახეს გაღმა მხარეში ქედამა და სოფ. ორცვამ. აქ ქრისტიანობის სასტიკ მფარველად სოფ. ორცვის მღვდელი კაკაბაძე იყო. ეს მღვდელში იყო დიდი მქადაგებელი, მოყვარე და პატივისმცემელი ქართველთა. ეს მღვდელი დღე და ღამე დადიოდა ხალხში და ხალხს ამაგრებდა. ეს ამბები ოსმალთ იცოდნენ, ორცვის კაკაბაძე-მღვდელს დიდად ემუქრებოდნენ, მაგრამ მღვდელი მაინც არ უშინდებოდა მუქარას.

ეს მღვდელი ქედის დიდს ეკკლესიაში დადიოდა, იქ ზარს რეკავდა, ოთხი-ხუთი სოფლის ხალხს ლოცვაზე იხმოზდა. რამდენიმე ხნის შემდეგ მაჰმადიანობა ქედაშიაც შემოვიდა; ახალ გამაჰმადიანებულ ქართველთ კაკაბაძე მღვდლისა ძლიერ ეში-

– 95 –

ნოდათ და მაჰმადიანობას ჩუმად ინახავდნენ. განვლო რამდენიმე ხანმა და ამათ ჯამეს კეთება მოინდომეს, მაგრამ კეთებას ჯერჯერობით ვერ ჰხედავდნენ, კაკაბაძე მღვდლის შიში ჰქონდათ.

ბოლოს ეს ეკკლესიაც დაუქცევიათ. კაკაბაძე მღვდელი მოსულა, შორიდგან შეუხედნია და ეკკლესია დაქცეული უნახამს, ეკკლესიის გვერდით-კი უცბად დადგმული ხის ჯამე. კაკაბაძე მღვდელს გულს შემოჰყრია, ტირილი დაუწყია და უთქვამს:

– ვაი მე, ახლა-კი დაეცა აჭარაო!..

ბევრი უწუხნია, ხალხშიაც ბევრს ცდილა, რომ ქრისტიანობა არ დაცემულიყო, მაგრამ ველარა მოუხერხებია-რა. ბოლოს საქმე იქამდის მისვლია ამას, რო სოფ. ორცვადგან გაქცეულა და ჩაქვისაკენ წასულა, რადგანაც ჩაქვას იქითა მხარე იმ დროს საქართველოს ეკავა და იქ ისევ ქრისტიანი ქართველები იყვნენო. კაკაბაძეს ცოლ-შვილი-კი ორცვაში დარჩნენ და მღვდელს იგინი აღარავინ დაანება. ესენი ოსმალს მთავრობამ გამოიკითხა და კაკაბაძე მღვდლის შვილებს ქეშიშ-ოღლი უწოდეს და ერთს შვილს თათრული წერა-კითხვა დაასწავლეს, მალე ხოჯა გახდა. ასე უთხრეს:

რადგანაც მამაშენი ქეშიში, მღვდელი იყო, იმის ნიშნად ამ დღის შემდეგ ამ სოფლის მღვდლობა თქვენი გვარის კაცებს ჰქონდესთ.

მასშემდეგ ასეც არის და ორცვაში ხოჯა-მოლოზა ყოველთვის ქეშიშ-ოღლებს უკავიათო. ამ მღვდლის შემდეგ-კი აჭარაში მაჰმადიანობა ერთობ კარგა წავიდა, მხოლოდ მოხუცებულებს-კი არ ამაჰმადიანებდნენ და ქართველ ქალებსაც

ხმას არა სცემდნენ.

გამაჰმადიანების შემდეგ აჭარის ქართველებში მევენახობა ამოვარდნილა. ამბობდნენ ხოლმე, რომ მთელი აჭარა სულ ვენახებად იყო გარდაქცეული და სოფლიდან სოფლამდის სულ ვენახებით იყო დაფარულიო. ზოგნი-კი ამბობენ, რომ ვენახები ვითომც აჭარაში სპარსელებმა მოსპეს და ამათ შემდეგ რა-

– 96 –

კი აჭარა ოსმალთ აიღეს, მის შემდეგ აქ ქართველებმა ვაზის გაშენება ვეღარ გაბედეს, რადგანაც ოსმალეთიც უშლიდა ამასაო.

შემდეგ და შემდეგ ოსმალოს ხოჯებმა ქართველებში დაიწყეს ქართულის ენის მოსპობის შესახებ ქადაგება, რომ მუსლიმანი კაცი ქართულ ენაზედ არ უნდა ლაპარაკობდესო. მაგრამ ენა-კი ვერ მოსპეს და რაც ქართული ძველი წიგნები იყო, ესენი-კი სულ დააწვევივნეს, რადგან ესენი ხალხს ეუბნებოდნენ:

სახლში ქართული წიგნების შენახვა ჩვენის სჯულის წინააღმდეგია. ხალხს არაფერი ესმოდა; ასეთი ქაღალდები თვით ჩვენს ძველებსაც დაუწვავთო.

მე მახსოვს, რომ აქეთკენ დიდრონი წიგნების ტყავები-საგან ჩასაცემელ ჩუსტებს აკეთებდნენ, ქალამნებს, პატარა გუდებს და სხვა-და-სხვა ნივთებს აკრავდნენ ზევიდგანაო. ზოგიერთი ისეთი წიგნები ყოფილა აქეთ, რომ თითო წიგნი ნახევარი ფუთი გამოვიდოდაო.

ხოჯებისა და მოლების ასეთი ქადაგების მეოხება იყოვო, რომ ამ თხუთმეტი წლის წინად (ეს ნაამბობია 1891 წ. მაშასადამე ეხლა 1015 წ. 40 წლის წინედ იქნება). აჭარის ორს სოფელშიაც დაუწვავთ წიგნები, სახელდობრ: ხერთვისსა და კაპნის თავში.

აჭარის გამაჰმადიანება.

(ნაამბობი ქედაში ორცველის ქართველ მაჰმადიანის შავლედანაკაშიძის მიერ).

I

აჭარაში გამაჰმადიანება ლივანიდან შემოუტანიათ. პირველად მაჰმადიანობა აჭარის მარჯვენა მხრის სოფლებისკენ გაუვრცელებიათ, მარცხენა მხრის სოფლები კი ისე დაუტოვე-

– 97 –

ბიათ. მარჯვენა მხრის სოფლები გავამაჰმადიანოთ და მარცხენა მხრის ხალხი თვითონ მოგვეყვებაო. გამაჰმადიანებულთ და

ქრისტიანთ შორის ყოველნაირი მეგობრობა მოსპობილა.

ერთხელ ერთ ქრისტიან ქართველთაგანი გასულა მაჰმადიან ქართველ სოფლებში. რამდენსამე დღეს ეს ბიჭი ერთს სოფელში დარჩენილა, თავის ნათესავებში. აქ ეს ბიჭი ბევრის დარიგების შემდეგ გაუმაჰმადიანებიათ. გამაჰმადიანების შემდეგ ბიჭი გასულა გაღმა. ქრისტიან ქართველებს უნახავთ და უკითხავთ:

- ბიჭო, ამდენს ხანს რას აკეთებდი იმ თათრებშიო? ამან მიუგო:

- გამამაჰმადიანეს, ალი დამარქვეს სახელადაო. ქართველნი გაოცდნენ და უთხრეს:

ბიჭო, მიტომ გახველი თათარში, რომ გახტილდი? აი შეგირცხვეს კაცობა!

ეს ბიჭი სულ მთლად მოიძულეს ქართველებმა. მეტ სახელად გახტილდი უწოდეს. შემდეგ ცოლი შეერთო ამან, შვილებიც გაამაჰმადიანა, გვარად გახტილდი დაერქვათ; დღესაც ასე იწოდებიან. ბოლოს მარცხენა მხარეც გაამაჰმადიანეს. ვინც არ ინდომა გამაჰმადიანება, ისინი სოფელ საღორეთში წავიდნენ და იქაურ ციხიდგან იბრძოდნენ ოსმალთ წინააღმდეგ უბრალოდ.

ნაკაშიძეები გურულები ყოფილან; გურიაში რაღაც საქმე ჩაუდენიათ, ამათ სხვა თავადიშვილები დახოცეს: ამისგამო ამათ გადაეკიდა გურიელი. მაშინ ნაკაშიძენი სამნი ძმანი ყოფილან. ერთი ძმა ბაღდადში გაქცეულა და იქ გამაჰმადიანებულა. მეორე ძმა სტამბოლში გაქცეულა და იქ გამაჰმადიანებულა, ამისთვის მალე ფაშობაც მიუციათ. მესამე ძმა აჭარაში მოსულა, სოფ ორცვაში დასახლებულა, მერე ცოლ-შვილიც მოუყვანია აქ. რამდენიმე ხნის შემდეგ ესენიც გამაჰმადიანებულან. ერთხელ ნაკაშიძე თავის გამაჰმადიანებულ შვილებით სადღაც ერთ მთაზედ წასულა. მთიდგან ძირს გადაუხედათ

- 98 -

და ერთი უშველებელი ტყე უნახავთ, რომელიც ხილით ყოფილა სავსე. ნაკაშიძემ რომ დაინახა ბევრი ხილი, დაიყვირა, ეს რა ბევრი კაკა არისო.

ამის გამო იმ ალაგს კაკა დარქმევია; მერე იქ სოფელი გაშენებულა და სოფლისთვისაც კაკა უწოდებიათ; თვით მას კაკაძე დარქმევია, და ახლა-კი კაკა-ოღლი არიან. სოფ. ორცოვაში ნაკაშიძეებს დიდათ უმეცადინეათ ხალხის გამაჰმადიანებაზედ, ამით ხალხისთვის ბევრი სიკეთე უქმნიათ და სისხლი არ უღვრევინებიათ.

მერისის ხეობას მიტომ დაერქვა ეს სახელიო, რადგანაც, როცა აჭარას ამაჰმადიანებდნენ, მოლები ამბობდნენ: მერე ისიო.

II

- ჯერ აჭარა გავამაჰმადიანოთ, ჯერას ამას მოვრჩეთ და მერე ისი, ანუ მერე ისიო და ამისაგან დაერქვა ამ მოცილებულს

ხეობას მერისიო.

III

ქედას ზევით, ვაიოს პირდაპირ, არის ერთი მთა, რომელსაც სახელად „ქალო ჯვარას“ უწოდებენ. ეს სახელი მას ამ შემთხვევის გამო დარქმევია: ვაიოს მხრის ქართველ ქრისტიანები გამაჰმადიანდნენ, დარჩნენ გაღმა მხრისა. გაღმა მხრის ერთი ქალი ერთხელ ვაიოსკენ გავიდა; იქ ეს გამაჰმადიანდა და ერთ ახალ გამაჰმადიანებულ კაცზედ დაინიშნა. დანიშვნის შემდეგ ეს თავიანთსა დაბრუნდა და შინ გამოუცხადა:

მე გავმაჰმადიანდი.

ამაზედ მთელი სოფლის ხალხი გაოცდა, რადგანაც აქედ ყველაზედ ძნელად უფრო ქალები მაჰმადიანდებოდნენ. ქალმა შინ რამდენიმე დღე დაჰყო და თავისი ბარგი მოაგროვა, ვაჟიანთას აპირებდა წასვლას. დედ მამა არ უშვებდა. ესენი ეუბნებოდნენ:

- ქალო, პირს ჯვარი დაიწერე, ქალო, პირს ჯვარი და-

- 99 -

იწერე, რა შენი საქმეა მაჰმადიანობა, ქალო, პირჯვარი! - სირცხვილიაო.

დედ-მამამ და ნათესავებმა საქვეყნოდ შეარცხვინეს ქალი და ყვიროდნენ.

ქალო, ჯვარი დაიწერე. აი ამ ადგილსაც მიტომ დარქმევია „ქალო-ჯვარა“, რადგანაც ეს ამბები აქ, ამ მთაზედ მომხდარა.

კახაბერის აჭარის, შუახევის და ხულოს გამაჰმადიანება.

(ნაამბობი სოფ. ზვარელ 80 წლის სელიმ ალა-იშიოღლისაგან და სხვა მაჰმადიან თურმანიძეებისაგან).

ოსმალთ აჭარა მაგრა დაიმორჩილეს. მერე გამაჰმადიანება დაუწყეს, მაგრამ საქმე ერთობ გაუჭირდათ. აჭარელებს ოსმალთაგან მოციქულები მოუვიდათ და მაჰმადიანობა განუცხადეს; მოციქულები უკან დააბურნეს, თან გააყოლეს თავიანთი მოციქულებიც და შეუთვალეს ასე:

- ჩვენ გვიმსახურეთ ისე, როგორც გენებოთ, ხოლო სჯულს-კი თავი დაანებეთ, ჩვენ ჩვენს სულს არ დავჰკარგავთ, გავმაჰმადიანდებით:

ქართველების ასეთი უარი ოსმალს ფაშას ძლიერ ეწყინა. მალე ტრაპიზონითგან ოსმალს ჯარი მოვიდა, კახაბერში ომი ატყდა. ომში ოსმალნი დაეცნენ, აჭარელნიც ბევრნი გაწყდნენ; ბოლოს ოსმალთ დააწყნარეს ხალხი, დაიმეგობრეს დამშვიდებით თათრობის სიწმინდე და სიკეთე, ასეთის კეთი-

ლის დარიგებით, ბათუმის ზემოდ, კახაბრისა და აჭარას შუა, პირველად სოფ. ერგეს ხალხი გამაჰმადიანდა. ოსმალთა მუსლიმანთა სალოცავი ჯამეც პირველად ამ სოფელში გააკეთეს. აქედან წავიდნენ აჭარისაკენ და დაიწყეს მეცადინება, მაგრამ მალე ვერსად რა მოახერხეს, ვერც თხოვნით და ვერც შიშით ვერავინ გამაჰმადიანეს. უკანასკნელნი მივიდნენ სოფ. ორცოში და მცხოვრებთ დაუწყეს დარიგება ასე:

– 100 –

– ერგე გამაჰმადიანდა და თქვენ რას იტყვით?

ორცოს მცხოვრებთ ეს წინადადება ჯერ ეუცხოვათ, ეჯავრათ, მაგრამ მალე დამორჩილდნენ ბრძანებასა და მიუგეს:

– ყოველივეს აღვასრულებთ, რასაც-კი გვიბრძანებთ, გავმაჰმადიანდებით სიამოვნებით.

ესენი მალე გამაჰმადიანდნენ, მეორე ჯამეც ამათში გააკეთეს, კაკაშვილების სახლების მახლობლა. აქედან წავიდნენ მერისში. მაშინ სოფ. მერისში 700 კომლი სცხოვრობდა. ოსმალთ მერისელთაც აცნობეს გამაჰმადიანება:

– ერგე, ორცო და სხვა სოფლები გამაჰმადიანდა, თქვენ რაღას იტყვით. მაჰმადებთ თუ არა?

მერისელთ უარი უთხრეს:

– არ გავთათრდებით, გინდა დაგვხოცეთ და მაგას კი ვერ ვიზამთ!

რამდენიმე დღის შემდეგ ამათში ჩხუბი გაიმართა. ს. მერისის მცხოვრებთ რიცხვი მთლად გაწყდა; შვიდას კომლში მხოლოდ ერთი გვარის რამდენიმე ოჯახი გადარჩა, ცეცხლაძეები. დანარჩენნი: კაცი, ქალი, მოხუცი, ახალგაზდა და ყმაწვილი გამწყდარან მთლად ბრძოლაში. მერისში მაშინ სოფლის სახლები ისე ახლოახლო იყო, რომ კატა ერთის სახლის სახურავიდან მეორე სახლზედ გადახტებოდა ხოლმეო. ეს სახლებიც მთლად დაუქცევიათ ოსმალთ. ბოლოს ცეცხლაძეებიც გამაჰმადიანებულან. მერისელთ უბრალოდ დაუღვრიათ სისხლი და საქმენიც წაუხდენიათ. მერისელთ გათათრების შემდეგ მესამე ჯამეც მერისში დაუდგამთ. აქედგან წასულან შუა ხევის სოფლებში და სოფლელებისთვის უთქვამთ:

– აჭარა გამაჰმადიანდა და თქვენ რაღას იტყვით, გამაჰმადიანდებით თუ არა? შუახველთ გამოუცხადებიათ:

– რაკი აჭარელნი გამაჰმადიანდნენ, მეტი რა გზა გვაქვს, ჩვენც გავმაჰმადიანდებითო. შევიტყეთ რომ თათრობა წმინდა რამ არის.

ესენიც გამაჰმადიანებულან. ამათთვის დაუდგენიათ ხოჯა და მეოთხე ჯამეც აქ გაუკეთებიათ. შუა ხევის გამაჰმადიანების

– 101 –

შემდეგ ოსმალნი წასულან ხულოში. მაშინ იქ ერთი დიდი მღვდელი მჯდარა და ერთიც ქართველი თავადიშვილთაგანი. ოსმალთ ამათვისაც განუცხადებიათ გამაჰმადიანების ამბავი.

- ფადი-შაჰის ბრძანება მოვიდა და გეცხადებათ, რომ თქვენ უნდა გაჰმადიანდეთ, წმინდა სჯულის გახდეთ.

უფროსს მღვდელს და მართველს თავადს უთქვამთ:

- ჩვენ, ხალხის გამაჰმადიანებაზედ პასუხს ვერ მოგცემთ. ჩვენ, არ ვიცით, ხალხი რას იტყვის. დღეს ხალხთან მოვილაპარაკებთ, ხვალ გადავწყვეტთ საქმეს და ზეგ მოგცემთ პასუხს.

ოსმალნი დასთანხმდნენ. დიდმა მღვდელმა და თავადმა ფადიშაჰის ბრძანება ხალხს აცნობეს, მაგრამ ხალხმა სთქვა:

- არ გვინდა, არ გავმაჰმადიანდებით, დავიხოცებით მაგას კი არ ვიზამთო.

მეორე დღის საღამოს შეშინებული დიდი მღვდელი და თავადი ხულოდგან სხვაგან გაიქცნენ და დაიმაღნენ. ხალხი უპატრონოდ დარჩა. ამიტომ მათში დიდი შლილობა მოხდა. ოსმალთ ბევრი აღარ აცალეს და პირველ ბრძანებისათნავე დაუწყეს გამაჰმადიანება, ფადი-შაჰის ბრძანების ასრულება, ძვირად დაუჯდათ ზეგნელთ, ესენი ცხარედ ებრძოდნენ, თითქმის მთლად გაწყდნენ უბრალოდ. ვინც დარჩნენ, იმათ პიროხა მისცეს ასე:

- ოღონდ ჩვენ ნუ გავგამაჰმადიანებთ, მოგცემთ პირობას, რომ დღეის შემდეგ ჩვენ ჩვენს შვილებს-კი გავგამაჰმადიანებთო. ასე მოისპობა ერთ დროისთვის აქ გაიურობა. ჩვენ მოხუცნი ვართ და ამიტომ ასე იქმნეს ჩვენი თხოვნა შესრულებული.

ოსმალთ ნება დართეს. ხალხი დარჩა თავისს სჯულზედ, მხოლოდ ვისაც შვილი მიეცემოდა, ის-კი ოსმალთა „სუნეთს“ უნდა მიეღო და გაემაჰმადიანებინა. მაშინ მოსიარულე „სუნეთები“ აქ ბევრნი ყოფილან ოსმალოდგან მოსულნი. იმ დღიდგან პირობისამებრ ხალხს დაუწყვიათ შვილების გამაჰმადიანება და 10-15 წლის განმავლობაში უკვე გამოჩენილან პატარ-პატარა ქართველი თათრები. ერთს ზაფხულის დღეს

- 102 -

ქრისტიან ქართველებს ყანაში მკა ჰქონიათ. ერთ ხნიერ კაცს ერთ ახალ მოზარდ ქართველ მაჰმადიანისთვის უთხოვია ასე:

- შვილო, თათარო, წადი ერთი დოქი ცივი წყალი მოიტანე. ყმაწვილ ბიჭს ძლიერ სწყენია თათრად წოდება და უთქვამს:

- მე თათარი რაში ვიქნები, თათარი-კი არ ვარ, ქრისტიანი ვარ, ქართველი. იქ მყოფთ მიუგიათ:

- რა ვქნათ, შვილო, მაგრე ხარ შენ გადანათლული და ჩვენ რა ვქნათ. ჩვენც არ გვინდოდა, მაგრამ ბრძანებამ გაგათათრა. ყმაწვილი ბიჭი ძლიერ გაგულისდა, გაგულისებული საჩქაროდ გაიქცა ყანისკენ, ერთი გოჭი დაიჭირა, ხელდახელ დაკლა, გამოწლა, ხორცი შესწვა მწვადად, მალე ჭამა დაიწყო და თან უყვიროდა ხალხს:

- ეხლაც თათარი ვარო! ახლა მაინც არ დამეხსნებითო?

მაჰმადიანობის პატივის-მცემელთ ქართველთ ჯავრი მოუვიდათ და ამათა სთხოვეს მას:

დღეის შემდეგ აღარა ჰქნა შვილო ეგ, თორემ საქმე ცუდად წაგივა. ფადი-შაჰი შეგიტყობს, მაშინათვე დაგსჯიან სასტიკად.

ასევე დაურიგებიათ ყმაწვილი დედ-მამას. ყმაწვილს პირობა მიუცია და უთქვამს შემდეგი:

- დღეის შემდეგ აღარ ვიზამ ასეთ საქმესა, დღეში ხუთჯერ ნამაზს ვილოცამ, ყოველს ვახტის ლოცვისათვის ჯამეში წავალ, წმინდა მაჰმადიანობას დავიჭერ, ქრისტიანობას და ქართველებს შევიჯავრებო. ასეთი ამბები ბევრი კდევ სხვა მომხდარა მაშინ გამაჰმადიანების გამო. მოხუცებულნი კაცნი და დედაკაცები ხშირად მოგროვდებოდნენ ძველ ეკკლესიების გვერდით და ლოცულობდნენ, მათ მღვდლები ანუ ქეშიშები კი აღარ ჰყვანდათ. მათ სოფელ ზვარეს ეკკლესიის ნივთები სულ მიწაში დაუმარხავთო.

აჭარაში და ნამეტურ მერისის ხეობა თუმც გასწყდა სჯულის გამო ბრძოლაში, მაგრამ შემდეგ ისევე გამრავლდენ. გურიიდგან ძლიერ ბევრი გაჭირებული გლეხ-კაცობა მორბოდა,

- 103 -

მაჰმადიანდებოდა და სახლდებოდა, რადგანაც საქართველოში მებატონები ძლიერ აწუხებდნენ თავიანთ ყმებს. აჭარელებს ხელობად ჰქონდათ მიღებული, საქართველოში სიარული და გოგო-ბიჭების სყიდვა. ესენი დადიოდნენ გურიაში, ქართლში, იმერეთში და სხვაგან, ქართველ თავადაზნაურებისაგან ყიდულობდნენ დიდძალ გოგო-ბიჭებს; ამათ მოერეკებოდნენ აქ, ყველას ათათრებდნენ, ზოგს აქვე ასახლებდნენ და ამით ამრავლებდნენ მაჰმადიანებს. ზოგიც მიჰყვანდა ტრაპიზონს, სტამბოლს, ქურთისტანს და იქაურს დიდრონ ფაშებზედ ქართველ ყმაწვილებს კაი ფასად ჰყიდდნენ.

მერისის ხეობის სოფლებს ერთი დიდი ეკკლესია ჰქონიათ. ეს ეკკლესია ხალხის გამაჰმადიანების შემდეგ დაუქცევიათ. ამ ეკკლესიის საძირკველზედ კარგი ჯამე დაუდგამთ. მერისელ ქართველებზე ერთობ გაჯავრებულნი ყოფილან: ვაი, თუ მერისის ხეობას მსგავსად სხვა სოფლებმაც გვიმტყუნონ და გვეჩხუბნონ ისე, როგორც მერისელები შეგვებნენო. მერისის ეკკლესიის ნანგრევებს ხალხი ახლოს არ ეკარებოდა, უკანასკნელ ხანებში კი ეს ქვებიც გაუზიდ-გამოუზიდნიათ. ერთი წამლებთაგანი ავად გახდა და მოკვდაო. ასეთ ამბებს მერისელ მოხუცნი ხშირად ლაპარაკობდნენ და თან დასძენდნენ:

- ალბად ცოდვა ყოფილა ეკკლესიიდგან ქვების წაღება, აქაური ეკკლესიები სულ ჩვენი ძველების გაკეთებულია.

ადრე მერისში ერთ ალაგას მიწის თხრის დროს „ხაჩი“ იპოვნესო, ე. ი. ჯვარი. ჩვენდა საკვირველად მერისის ხეობაში და მთლად მთელს ქართველ მაჰმადიანებში ჯვარს „ხაჩს“ უწოდებენ. ეს წოდება სომხურია. ქართულად ჯვარს ნიშნავს. მე ვკითხე.

თუ ხაჩს რად ახსენებთ, რატომ ქართულად არ უწოდებთ მეთქი.

მათ მკითხეს:

- ქართულად რა ჰქვიან ხაჩს? მე მივუფე;
- ჯვარი. ხაჩ სომხურია! მათ მითხრეს;
- ჩვენი ძველებიც ასე უწოდებდნენ, ოსმალურადაც ასე

- 104 -

უწოდებენ. ალბად ოსმალთაგან შემოსულა ეს სახელი და ქართული დაკარგულა.

ყველგან ეკვლესიას აქაც „ქლესიას“ უწოდებენ. წინად ჩვენში ვისმეს ბავშვი რომ ავად გაუხდებოდათ და შეუწუხდებოდათ, ავადმყოფებს ძველის ნაეკვლესიარებში მიიყვანდნენ და ალოცებდნენო. აქ ლოცვა წამლად მიაჩნდათო. ამის ნაცვლად მოლებმა და ხოჯებმა შემოიღეს ავადმყოფის გვერდით „ყურანის“ კითხვაო. ეს უფრო უკეთესია მუსულმანი კაცისთვისო.

ჩაქვისა და კინტრიმ-ქობულეთის გამაჰმადიანება.

(ნაამბოზი ს. აჭყვისთაველის 110 წლის ქაშჯარამისაგან).

მე პატარა ვიყავი, ასე 6-10 წლისა ვიქნებდი, როცა ოსმალები ბათუმის აქეთ წამოვიდნენ, ციხის ძირს მოადგნენ. რადგანაც მაშინდელი გურიისა და ოსმალთა სინორი ციხის ძირთან იყო. გურულებსა და ოსმალთ დიდი ჩხუბი მოუხდათ. გურიელები მაშინ ჩვენში ცხოვრებდნენ და ხალხს აქეზებდნენ ომისათვის. ყველაზედ კარგად ჩვენები ომობდნენ. ციხის ძირთან დიდძალი ხალხი გაუწყვიტეს ოსმალთ, მაგრამ ბოლოს მაინც გაჭირდა საქმე, ოსმალთა გვძლიეს და ციხის ძირს გადმოვიდნენ. ესენი აქეთ ფეხს ვერ გადმოდგამდნენ, მაგრამ ჩვენში გამოჩნდნენ ისეთი ჭკვიანი კაცები, რომელთაც იფიქრეს, რომ ცარიელი სისხლის ღვრით არაფერი გამოვა და ამიტომ ისევ მორჩილება სჯობიაო. კაი ქმნეს ამათ, ესენი გახლდნენ სოფ. ზენდიდელი გუგუნავები, დუმბაძეები და ძველი ქობულეთელ ჭყონიები. ამათის დახმარებით გადმოვიდნენ ოსმალნი სინორს და მთლად ჩაქვი დაიჭირეს.

მაშინ ჩვენს მხარეს სახელად კახაბერი ერქვა. კახაბერი ჩოლოქიდგან იწყებოდა, აჭარისა და ლაზისტანის სინორზედ თავდებოდა. ასე ამ მხარეს ძველად კახაბერი ერქვა და არა

- 105 -

ჩაქვი, ბათუმი, ქობულეთი, კინტრიმი და სხვ. ეს ბოლოს შემოვიდა ხმარებაში. ჩაქვის ალების შემდეგ ოსმალნი კინტრიმისკენაც მალე გადმოვიდნენ, ორი კვირის განმავლობაში მთლად დაიმორჩილეს აქაურობა. მერე აქედგან ხინოსკენ წავიდნენ. ხინოში მაშინ ეკვლესია იყო, იქ დიდი ქეშიში (ეპის-

კოპოსი) იჯდა. იმ ქეშიშს სხვა ქეშიშებიცა ჰყვანდა. ესენი სოფლებში დადიოდნენ; ჩუმად აჭარის სოფლებშიაც გადადიოდნენ, იქ გამაჰმადიანებულს ხალხს რაღაცებს უშვრებოდნენ. ოსმალებმა ეს დიდი ქეშიში თავის სხვა ქეშიშებით აღარ დააყენეს, მალე გამორეკეს იქადგან და უთხრეს, რომ აქ ერთი ქეშიშიც კმარაო. ქეშიშები სულ წამოვიდნენ. იქ დარჩა დიდი ქეშიში მარტო. ჩვენები დადიოდნენ იქ სალოცავად და ცხვარი და ქათმები მიჰყვანდათ ქეშიშისათვის; ჩვენს გარდა სხვებიც დადიოდნენ სალოცავად. ხან-და-ხან ცეკვა-თამაში და თოფის სროლაც იცოდნენ.

ოსმალების აქ დაბინავების შემდეგ ჩვენებურები აქ არ დგებოდნენ, ნახევარი ჩაქვი და ქობულეთი გურიაში გადასახლდა, სახლ-კარს ოხრად სტოვებდნენ და მიდიოდნენ გურიელებისაკენ, რადგანაც გამაჰმადიანებისა ეშინოდათ. თუმცა პირველად ოსმალები არ გვამაჰმადიანებდნენ, მაგრამ ჩვენებს მაინც ეშინოდათ, რადგანაც ამ დროს აჭარა უკვე გამაჰმადიანებული იყო. ბევრნი დარჩნენ აქა და ბევრნი გაიქცნენ გურიისაკენ; გაქცეულები იქ ძალიან დაღარიბდნენ. ჩემი დედისდედაც გაიქცა, მეც თან წამიყვანა. ჩვენ წავგიყვანეს ქუთაისისაკენ, ერთ სოფელში, სადაც ჩვენი ნათესავები სცხოვრობდნენ, ჩვენი მეგვარეები. იქ კარგა ხანს დავრჩით. მე კარგად მახსოვს, რომ იქ ორჯელ მაზიარა ეკკლესიაში ჩემმა ნენემ და ღორის ხორციც მიჭამია ბარე სამჯერ (ე. ი. ბევრჯელ). იმერეთში ღორს ძალიან სჭამენ.

რამდენიმე ხნის შემდეგ ამბავი მოვიდა, რომ ოსმალები ხალხს არ ამაჰმადიანებენო; ამბობდნენ, რომ ჩვენ ძალით არავის გავამაჰმადიანებთო და ამიტომ ყველანი ჩვენის სახლ-კარი საკენ და სოფლებში დავბრუნდითო. თუ გამაჰმადიანებას დაგ-

– 106 –

ვიწყებენ, მერე კიდევ გამოვიქცეთო. ძლიერ ბევრნი დასთანხმდნენ ამაზედ და დაბრუნდნენ თავ-თავიანთ სოფლებსაკენ. ყველა დაბინავდა თავის სახლში. ეკკლესიებში ხუცები ღოცულობდნენ. ხინოს ხუცესსაც ნება მისცეს სხვა ქეშიშების მოყვანისა. ჩვენც ჩვენს სოფელს აჭყვაში დავდექით. ოსმალებს მცირე ხარჯს ვაძლევდით, არ გვაწუხებდნენ, არც სჯულზე გველაპარაკებოდნენ. ბევრნი თავადები და აზნაურები კი არ დარჩნენ ჩვენსკენ და გურიაში გადავიდნენ.

რამდენიმე ხნის შემდეგ ოსმალმა დიდძალი ჯარი მოიყვანა და ჩვენი და გურიის საზღვრები შეჰკრა. ზოგი ჯარი სამზვრებზე დააყენა დაჰ ზოგი სოფლებში: ჩვენ გვეგონა, რომ ჯარი საზღვრების გასამაგრებლად მოიყვანესო, მაგრამ ასე არ აღმოჩნდა. რამდენიმე დღის შემდეგ მთელი კინტრიმ-ქობულეთის მამაკაცები ერთ ალაგას დაიბარეს და გამაჰმადიანება გამოუცხადეს. ხალხმა შესძახა:

– არ შეგვიძლიან, ჩვენ არ გავამაჰმადიანდებით, დავიხოცებით და მაგას კი არ ვიზამთ!

ოსმალთ არ ჰქნეს, არ შეისმინეს თხოვნა. ამ ჩხუბის

დროს გუგუნავა, დუმბაძე და ჭონია მაჰმადიანებად აღმოჩნდნენ; ესენი წინადავე გამაჰმადიანებულიყვნენ. ამათ იყვირეს:

- ბიჭო, ჩვენ გამაჰმადიანდით და რა დაგვაკლდა? არაფერი, გირჩევთ გამაჰმადიანდეთ თქვენცა, თორემ ბევრი დაიხოცებით. ხონთქარი ძლიერია.

ხალხმა მაინც არ ჰქნა. ოსმალთ მოთავე კაცები დაიჭირეს და ამათ სთხოვდნენ, რომ ხალხს გამაჰმადიანება ურჩიოთ. ამათ არ ჰქნეს და იმ დროს გამაჰმადიანებული თავდგირიძეები დიდად ლანძღეს. ამაზედ ჩხუბი ასტყდა და ეს კაცები ერთი კვირის შემდეგ ჭახათის ზემოთ ერთი დააპატიმრეს და თან დარიგებას აძლევდნენ მაჰმადიანობის შესახებ. დიდი შლილობა მოხდა, დიდი სისხლის ღვრა; ოსმალნი ქრისტიანებს აქ არ აყენებდნენ და არც სხვაგან უშვებდნენ; ჩვენები კიდევ არ მაჰმადიანდებოდნენ და ამიტომ დღე და ღამე ხალხის ვაება იყო. დედაკაცებისა და ბავშვების დიდი უბედურება.

- 107 -

ოსმალთ ბევრი ხალხი დახოცეს, მალე ჭახათისკენ, გემის საბამისკენ, ქვის სარჩობელა და თავსაკვეთი გააკეთეს. იქ ძლიერ ბევრი ხალხი ჩამოარჩეს, მაგრამ მაინც არ იქნა, ოსმალთ ვერ შეაშინეს აქაურები. ამ დროს ბებია ჩემი ხელ-მეორედ გაიქცა ოზურგეთისაკენ და მეც თან წამიყვანა. მაშინ ვიქნებოდი 10 წლისა. მე და ერთი ჩვენსავით გამოქცეული ქობულეთელი ჯაში გრ. გურიელის პაპასთან დაგვაყენეს. ბებიაჩემი ბიონს გურიელს ეხვეწებოდა.

ეს ბიჭი არავის მისცეთ, რომ არ გამიმაჰმადიანონო.

ბებიაჩემი კი ისევ შინისკენ დაბრუნდა და სთქვა:

- სადაც ჩვენები დაიხოცებიან, მეც იქ უნდა მოვკვდეო.

ოსმალთ ხალხის გაუმაჰმადიანებლობა არ ჰქნეს, ამის გამო დიდძალი ხალხიც დახოცეს. საქმე გაჭირდა. ბოლოს რამდენიმე მდვდელი სიმონ გურიელთან მოვიდნენ და შველა სთხოვეს. სიმონმა პირობა მისცა და ეს მალე სტამბოლში წავიდა, მეც მოსამსახურეთ თან წამიყვანა; მასთან სხვა თავადებიც იყვნენ. ამათ ხონთქართან მორიგება ჰქმნეს და ნება აიღეს, რომ ქობულეთის და ჩაქვის ქართველები არ გაამაჰმადიანონო. ამიტომ მალე წამოვიდნენ და აქაურ ფაშებთან ხონთქრის ბრძანება ჩამოიტანეს, საქმე გაათავეს. ყველა დამშვიდდა, ყველა თავის სახლ-კრის გაკეთებას და გამგეობას შეუდგა; ყველამ შეიტყო, რომ მორიგება მოხდა, ხონთქარმა ნება დაგვრთა, რომ ქრისტიანებად ვიქმნეთო. ჩემი ბებია გადმოვიდა გურიაში და მეც უკან წამიყვანა ბატონისაგან, რადგანაც გამაჰმადიანების შიში აღარ გვაქვს ბატონის წყალობითაო. მეც წაველ, ჩვენსას წასვლა ძლიერ მიხაროდა.

რადგანაც ჩვენში გამაჰმადიანებულნი სოფლებში უკვე ცოტ-ცოტა იყვნენ, ამიტომ ოსმალის ფაშებმა აჭარიდან ხოჯები და მოლები გამოგზავნეს ჩვენში. ესენი ალოცებდნენ ახალ გამაჰმადიანებულ ქართველებს. მალე სოფელ-სოფელ ჯამეების კეთება იწყეს. ჩვენ ხალხს ამაზე ძლიერ მოსდიოდათ

და დაიწყებდა ძახილს, ჩვენები ამაზე დიდად ჯავრობდნენ და ამბობდნენ:

– რას ყვირის ეგ მ – ი, ეგაო და სხვანი. ხშირად ქვას, ტალახს და ხის ნაჭრებს ესროდნენ და გააჩუმებდნენ. მაგრამ იგინი მაინც არ იშლიდნენ თათრულე ლოცვას და ჯამეების კეთებას. გამჩენელი ღმერთის ბძანებით თათრობა ნელ-ნელა ვრცელდებოდა, მაჰმადიანები მრავლდებოდნენ, მალე იქამდის მივიდა საქმე, რომ ყოველ სოფელში ხუთიდან ათი კონახი იქნებოდა თათრის. თათრებსა და ქრისტიანებში ჩხუბი იმართებოდა ხოლმე და ერთმანეთს ხოცავდნენ. ქართველებს სჯულიდგან გასულები ძლიერ ეჯავრებოდათ. ხოჯა-მოლებმა ხონთქართან იჩივლეს, რომ გურჯები ჯამეებს გვიქცევენ, გვაგინებენ, „ლაილაჰეს“ თქმას არ გვაცლიან და ახალ გამაჰმადიანებულთაც ხოცავენო.

ამიტომ ხონთქრის ბრძანება მოვიდა ასე: რაც გურჯები არიან მანდა, ყველანი გამაჰმადიანეთ, ვინც არ გამაჰმადიანდეს, მანდ ერთ კაცსაც ნუ დასტოვებთ გაუმაჰმადიანებლად, რომ საქმე მორჩეს და მოისვენოსო. ქეშიშებიც მთლად გარეკეთ გურიისაკენ და იქიდგან არც არავინ შემოუშვათ თქვენში და არც არავინ გაუშვათო; ვინც იქიდგან შემოვიდეს, დაიჭირეთ და გამაჰმადიანეთო! თუ არ გამაჰმადიანდეს, ისევ უკან გააგდეთო. ვინც მანდედგან გაიქცეს და მოასწროთ სადმე და დაიჭიროთ, მერე იგი თავის ბინაზედ აღარ დააყენოთო. ბრძანებასთან ერთად დიდი ჯარიც გამოეგზავნათ.

ოსმალნი ბრძანების აღსრულებას მალე შეუდგნენ და დაიწყეს ხელ-მეორედ ხალხის დამორჩილება. ყოველ სოფელს გარშემო ჯარი შემოუყენეს და დაუწყეს გამაჰმადიანებაზედ ლაპარაკი, მაგრამ ხალხმა უარი უთხრა: ამაზედ ჩხუბიც ატყდა, დიდი ძალი ხალხი დაიხოცა, ძლიერ ბევრნი აქეთ-იქით გაიქცნენ, ბევრნი დაიღუპნენ, მაგრამ მაინც ბევრი გამაჰმადიანეს, ბევრი დარჩა ქრისტიანებად; ამიტომ ჩხუბიც გაძლიერდა, გურიელებმა ვედარაფერი უშველეს.

დიდი ამბები მოხდა, ქრისტიანებს ძლიერ გაუჭირდათ

საქმე; აქ აღარავის უშვებდნენ, რომ ქრისტიანად დაშთენილიყვნენ და ყველას იმორჩილებდნენ. ეს რომ ნახეს და აღარც ძალა ჰქონდათ ბრძოლისა, მაშინ ყველანი გამაჰმადიანდნენ ისე, რომ აღარსად სოფელში კაცი არ დარჩენილა გაუთათრებელი, მოხუც ქალებს გარდა. ჩვენც მაშინ გავმაჰმადიანდით, მე მაშინ ვიქნებოდი 16-17 წლისა.

თუმცა გავმაჰმადიანდით, მაგრამ ეკკლესიებს და ხატებს პატივს ვსცემდით, ბევრნი ჩვენებურნი ეკკლესიებშიაც დაიარებოდნენ სალოცავად და ჯამეებშიაც. ეს ამბები ხოჯებმა

ხონთქარს აცნობეს, მალე იქიდგან ბრძანება მოვიდა, რომ ეკლესიები ან დააქციეო, ან ჯამეებად გადააკეთეთო. ჩვენში ეს ამბები წინააღმდეგ შეიტყეს. ამიტომ ერთ დღეს, დილა ადრინ, მამაჩემმა გააღვიდა თავისი ძმები, მეც გამეღვიდა, რადგანაც მაშინ ბევრი ვაი-ვაგლახებისაგან ძილი გამკრთალი გვექონდა. მამაჩემმა თავისი ძმები და მეც აჭყვის მთავარანგელოსის ეკლესიაში წაგვიყვანა. ეკლესიის კარები გააღეს, შიგ ბევრი რამ იყო: წიგნები, ხატები, ფული, ჯვრები და სხვანი, ყველა ესენი ერთად შეკრიბეს და ეკლესიის ზეით ერთი დიდი ორმო გათხარეს და შიგ ჩააწყეს, ზევიდამ ხეები დააყარეს და იქ დამარხეს, რომ ოსმალთ არ წაიღონო. ზევიდან კიდევ პატარა ღობე შემოავლეს, რომ ნადირი ან სხვა ვინმე არ მივიდეს იმ ალაგზე და არ დაიპილწოსო. ეს საეკლესიო ნივთები კი დღევანდლამდე იქ მარხიაო. ადგილიც დამანახვა.

(მარადიდში ახმედ-ეფენდი-ხალვაშის ნააზობი).

ლივანის გამაჰმადიანება ყველაზედ მეტად კახაბრისა და ჩაქვის სოფლებს ეწყინა. ქართველნი ძალიან სწუხდნენ ამაზედ. ბევრს მღვდელს მოსდიოდა ჯავრი, რომ ამდენი ხალხი გაამაჰმადიანეს; ამ დროს მახინჯაური გურიას ეკუთვნოდა, აქ სულ ქრისტიანობა იყო; ქრისტიანებს თავიანთი ეკლესიაც

– 110 –

ჰქონდათ. მღვდლად ყოფილა ვიღაც კეკიძე. ამას ხალხში გამოუცხადებია შემდეგი:

მე მარადიდში უნდა გადავსახლდე, იქაურს დიდს ეკლესიას უნდა ვუპატრონოვო.

მღვდელი გადასახლდა მარადიდში, ოსმალთ შეიტყეს, მარადიდში ყოფნა აღუკრძალეს, მღვდელი შეწუხდა. მაშინ აქ სცხოვრებდნენ მახინჯაურელ ხალვაშენები, რომლებმაც კეკიძე მღვდელს ფაშასთან დახმარება აღმოუჩინეს, თხოვნა მისცეს ფაშას და ფაშამ ახალ გამაჰმადიანებულთ პატივისცემად მღვდელს

ნება მისცა მარადიდში დარჩენის და მხოლოდ ეკლესიის პატრონობის, სხვა არაფრისა. თუ ვნახეთ, რომ ამ ეკლესიაში ან გარეშე ვინმეს ალოცებს, მაშინ იცოდეს, ცოცხალი არ დარჩებაო. ამ დროს საიდუმლო ქრისტიანთა რიცხვი აქ დიდი ყოფილა. ესენი თურმე ძლიერ ჩუმად დაიარებოდნენ მღვდელთან და ლოცულობდნენ. მღვდელი აქეთ ბარე 30 წელიწადს დარჩენილა, ამას ბევრს გამაჰმადიანებულებში დაუმყარებია ქრისტიანობა. გამაჰმადიანებულთ ისე შეაყვარა ქრისტიანობა, რომ ესენი მღვდელს ეუბნებოდნენ:

– ჩვენ თავებს დავიკლავთ და ქრისტიანობას-კი არ დაეტოვებთო!

ეს ამბები მარადიდის ხოჯამ შეიტყო. ამან შეკრიბა ყო-

ველისფერი დაწვრილებით და აცნობა ფაშას; ფაშამ კაცები გაგზავნა მღვდლის დასაჭერად და მასთან წასაყვანად. მღვდელს კეკიძეს ეს ამბავი საიდუმლო ქრისტიანებმა წინააღმდეგ აცნობეს. მღვდელი ერთ ღამეს მარადიდებელს გაიქცა, მაქრიალისკენ წავიდა. თან გამოუდგნენ ფაშისაგან გამოგზავნილი კაცები. ამით მაქრიალში დაიჭირეს და ფაშასთან გაგზავნეს. ამით გათავებული მარადიდში ქრისტიანობის საქმე.

რამდენიმე ხნის შემდეგ ბრძანება მოსულა, რომ მარადიდის ეკლესია დააქციეთ მის ადგილს ჯამე გააკეთეთო. ბრძანება შეუსრულებიათ. მარადიდის ეკლესია დაუქცევიათ და

- 111 -

ზედ სამირკველზე დაუდგამთ ის ხის კარგი ჯამე, რომელიც მარადიდში დღევანდლამდე სდგას.

(ნამბობი სოფ. ზენეთში და ძველს ქობულეთში მცხოვრებთ გუგუნავას და დუმბაძის მიერ).

ოსმალებმა მთლად გაამაჰმადიანეს ხალხი, მერე ეკლესიები დააქციეს. საეკლესიო ნივთებს ხალხი სახლებში ინახავდა, მაგრამ ესენიც წაართვეს. ხალხსაც დაუწყეს თათრული ლოცვების შესწავლა და სწავლება. ამას გარდა ხალხს დაუშალეს, რომ არამც და არამც ეკლესიებისაკენ არ გაიართო. ხალხი ამას ასრულებდა. ესენი ყველაფერს ერიდებოდნენ, მაგრამ ეკლესიებში ფეხის ამოკვეთა-კი ძლიერ ედარდებოდათ. დღესასწაულ დღეებისათვის ესენი თავიანთ სოფლებიდან ღამე სხვა და სხვა ახლომხლო ქრისტიანთ სოფლებში და იქ ესწრებოდნენ წირვა-ლოცვას და დღესასწაულ დღეებს, ნამეტურ აღდგომა ღამის ლიტანიას. ასე და ამ გვარად ძლიერ ბევრნი დადიოდნენ ეკლესიებში სალოცავად და მით ინახავდნენ ძველს სჯულს.

ერთ აღდგომა ღამეს ჩოლოქის განაპირა თათრის სოფლებიდან რამდენიმე კაცი გავიდა სოფელ ქაქუთის ეკლესიაში ლოცვაზე დასასწრებლად. ესენი ლოცვას დაესწრნენ და გათენებამდის ყველანი შინ დაბრუნდნენ. ამით სახლში ყველას უხაროდათ, რომ ესენი აღდგომა ღამეს ეკლესიაში წავიდნენ. ეკლესიიდან ამათ წითელი კვერცხიც მოიტანეს. იმ დროებში აქეთკენ სააღდგომოდ ყველგან ღებავდნენ კვერცხებს. იმ ღამეს სოფ. ქაქუთში ერთ მეოჯახეს ცხენი დაჰკარგოდა. ეს ცხენი ეძებნათ აქეთ-იქით და ვერსად ეპოვნათ. ბოლოს ეფიქრათ: აქ რომ სალოცავად გაამაჰმადიანებული ქართველები იყვნენ, უეჭველად ისინი მოიპარავდნენ ცხენებსაო. მეორე დღეს ქაქუთიდან რამდენიმე ქრისტიანი გადმოვიდა,

- 112 -

მოსძებნეს ხსენებული კაცები და მათ დასწამეს ცხენის ქურ-

დობა. ამათ უთხრეს:

- ღმერთი, რჯული, რომ ჩვენ არ წამოგვიყვანია. ჩვენს იქ ყოფნას ნურავის ეტყვიტ აქ, თორემ დავიღუპებით. აი ეს რამდენიმე წელიწადია, რაც ჩვენ საიდუმლოდ ვქართველობთ და ნუ გვიზამთ რამე ცუდს!

- მაშ ცხენი გამოაჩინეთ და არავის რას ვეტყვითო, მიუგეს გურულებმა.

ამათ ცხენი ვერ გამოაჩინეს, რადგანაც არ მოეპარათ. ბევრს ეხვეწნენ, ემუდარნენ და ბოლოს იმითი მორიგდნენ, რომ ცხენის სამაგიეროდ ფული მისცეს და გაისტუმრეს. მაგრამ დახეთ ამათ ავკაცობას: ესენი იქიდგან შინ კი არ დაბრუნდნენ, ქობულეთში გადავიდნენ და ცხენის ქურდობა მაინც უფროსს აცნობეს და ყოველივე შეატყობინეს, რომ აღდგომა ღამეს ჩვენსა იყვნენ და ლოცულობდნენო. ამის გამო ხსენებული კაცები დაიბარეს და კინაღამ თავები დასჭრესო. ცხენი-კი მაინც ვერ აღმოჩნდაო. ამის შემდეგ ჩუმ ქრისტიან ოჯახებს ისე გაუჭირეს საქმე, რომ ქრისტიანობას სრულიად მოაცილესო. ესენი მოსცილდნენ, წმინდად გამაჰმადიანდნენ და მერე ერთ დღეს გავიდნენ და ქაქუთში უთხრეს ქრისტიან დამბეზღებლებს:

- ბიჭო რა მოგემატათ თქვენ, რომ ტყუილად დაგვაბეზღეთ? ჩვენ ეხლა წმინდად გაგვაჰმადიანეს, ჩვენი ქურდობის ცოდვების პასუხის მგებელი თქვენ იქნებით და თქვენი შვილის-შვილებით!

საქმე ასე გათავდა, მერე ოსმალოს კაცები სინორის გზებს თვალყურს ადევნებდნენ, რომ ქრისტიანებისაკენ ჩუმად არავინ გასულიყო. ბევრნი მოხუცებულნი კი ქრისტიანებად დაშთნენ, ნამეტურ ქალები, ამათ გვამს ქრისტიანულად მარხავდნენ. ხან მიცვალებული გურიაში მიჰქონდათ დასასაფლავებლად. ბევრჯელ მოხდა ისე, რომ სიკვდილის დროს ზოგიერთ ახალ გამაჰმადიანებულები თავის ნათესავეებს ავალბდნენ, რომ ჩვენ ქრისტიანულად დაგვასაფლავეთო. ამიტომ მიცვა-

ლებულის დამარხვას ჩვენში ქრისტიანულად ვეღარ ბედავდნენ ხოლმე. მიცვალებულს მისი ნათესავეები ღამე გურიაში წაასვენებდნენ და იქ მარხავდნენ ქრისტიანულად, მაგრამ იქაც ჩუმად, რომ არავის ენახა და აქეთ ამბავი არ მოეტანა. ასეთი შემთხვევებიც მომხდარა, რომ ხანდისხან მკვდრის წამლებთ გზაში ოსმალოს მომხრე კაცები დახვედრიან, მკვდარი წაურთმევიათ, ან კიდევ წამლებთ დაუგდიათ მკვდარი გზაში და თვითონ გაქცეულან დასამალად. რამდენჯერ მკვდარი გზაში დარჩენილა და მერე იგი სხვებს დაუმარხავთ.

სოფ. ქაქუთში მაჰმადიანობის გავრცელება იწყება ახალ დროს და იგი აქ ეს გრძელდება 1800 წლამდე. მის მერე კი შეჩერდა აქეთ გათათრება.

ქობულეთის გამაჰმადიანება.

(გულო ალა კაი კაცისშვილის ნაამბობი).

როცა ქობულეთის გამაჰმადიანება დაიწყო, მაშინ თურ-მე ჩვენი ძველები მეტის-მეტი მტკიცე ქართველ ქრისტიანები იყვნენ. სჯულის გამოცვლა ძლიერ ეძნელებოდათ, მაგრამ რას იზამდნენ, „ძალა აღმართს ხნავსო“ იტყვიანო ჩვენი ძველები. ჩვენც ისე მოგვივიდა, – გამაჰმადიანება გახდა ჩვენს ძალად, ჩვენს იარაღად, ამით ჩვენ შეგვეძლო სიცოცხლის პოვნა, დარჩენა, წინააღმდეგ შემთხვევაში კი გაწყვეტა. ორში ერთი უნდა ყოფილიყო. ან გამაჰმადიანება და მით სიცოცხლის პოვნა, ან გაწყვეტა და ქრისტიანად დაშთენა. გაწყვეტას ისევ დაშთენა ამჯობინეს, რადგანაც მრავალთ იმედები ჰქონდათ, რომ ამ მხარეს ერთ დროს ისევ ქართველები აიღებენ, აქ ისევ ძველებური ცხოვრების წესები აღორძინდებაო.

პირველ გამაჰმადიანების დროს ჩვენმა ძველებმა ბევრი რამ საეკლესიო ნივთები მიწაში დაფლეს. სადაც კი სოფელი

– 114 –

იყო, იქ ეკლესიაც არსებობდა. ეკლესიას თავის ნივთები და წიგნებიც აქვნდა. ამ ნივთების უმეტესი ნაწილი სულ მიწაშია დაფლული და შენახული. ამას ჩვენი ძველები მიტომ ჩადიოდნენ, რადგანაც მათ იმედი ჰქონდათ, რომ ამ მხარეში ქართველთა ხმა და ცხოვრება ოდესმე კიდევ გაყვავილდება, კიდევ გამაგრდებიან. მაშინ ამ ნივთებსაც მიწიდან ამოიღებენ და მით ჩვენც მოგვიგონებნო.

ღვთით, ეხლე, აი უკვე მოვიდა ის დრო, ის ხანა, რასაც ჩვენი ძველები ნატრობდნენ. ეხლა ძველ ნივთებს პატრონობა უნდა, ყველა სოფლის ძველ ეკლესიის თუ ნაეკლესიარების ახლოს ადგილები უნდა გაითხაროს. იქ ბევრი ძველი ნივთები აღმოჩნდება, ბევრს ძვირფასს, უცხო უნახავს კვალს მივაგნებთ. ამას შრომა უნდა მხოლოდ, ცდად და საქმის პატრონობა. ნეტარ-ხსენებულმა გრიგოლ გურიელმა ამ მხრის ამბები ერთობ კარგად იცოდა და ამიტომაც მოგზაურობდა აქეთ, ფულს დაუშურებლათ ხარჯავდა და მიწას ათხრევინებდა. კარგია, რომ ხსენებულ პირის მაგალითებს სხვებმაც მიჰბადონ და აქამდის მიწაში ოხლად შთენილ ქართველთ ნივთებს უპატრონონ.

ახალ გამაჰმადიანებულთ მოლები აი რას ეუბნებოდნენ:

გამაჰმადიანებული თუ ღვინოს ან არაყს დალევს, ან ქართველ კაცს დაუშეგობრდება, იმას სიკვდილის შემდეგ პირში გველი ჩაუძვრება და თავს წელში ამოჰყოფს, სასტიკად დაი-სჯება.

ასწავლიდნენ კიდევ შემდეგს: რაკი შენ გამაჰმადიანდი, დღეის შემდეგ რაკი წმინდა გზა ამოირჩიე, ამიტომ ღმერთი ყველაფერს გაპატივებს. შენ ოღონდ დღეში ხუთჯერ ილოცე

და დანარჩენის ფიქრი ნუ გაქვს, რაც გენებოს ის ჰქენი, ჩვენ სალოცავად ვართ გაჩენილები და ქართველ-ქრისტიანები სამუშაოდ; იმათ უნდა იმუშავონ და ჩვენ უნდა ვილოცოთ. იმათ რომ გინდ ჩვენ ნამუშევარიც წავართოთ, ჩვენ ამაზე მაინც არავინ გაგვრისხავს. იყო ისეთი დროც, როცა ჩვენ ახალ-

– 115 –

გაზდა ბიჭებს ჩვენი სჯულის თავი კაცები მადალს გორაზე აგვიყვანდნენ და გვეტყოდნენ შემდეგს:

– აბა, გადახედეთ გურიას, აგერ, ისინი სამუშაოდ გაუჩენია ღმერთს და ჩვენ კი სალოცავად. თქვენ ოღონდ ილოცეთ და დანარჩენის ზრუნვა ნუ გექნებათ. როცა შეიძლოთ, გადადით, დაეცით მუშებს, ნამუშევარი წაართვით და იცხოვრეთ მით, ღმერთ თქვენ ამაზე არ შეგრისხავთ.

(მოხუცი მჟავანადის ნაამბობი).

ჩვენი ხალხის გამაჰმადიანება, შენი ჭირიმე, დიდის წვალებით მომხდარა. მე რომ მითხრას ვინმემ: გაქრისტიანდი თორემ შვილს მოგიკლავო, მე მაშინათვე გავქრისტიანდები და შვილს კი არავის მოვაკვლევიანებ. სოფელ ჩაქვის ხალხი მთლად გამაჰმადიანების გამო გაწყვეტილა ოსმალთა ბრძოლაში; ყველას პირზედ ის ჰქონია, რომ არ გავმაჰმადიანდებით და არაო. ამის გამო ოსმალებს მთელი ჩაქვი გაუწყვეტიათ. მაგრამ მაინც ვერაფერი გაუწყვიათ: თვით ჩენი ძველები იტყოდნენ და მეც მოვსწრებივარ იმ კაცებს, რომ კინტრიში გაამაჰმადიანეს, ქობულეთსა და ჩაქვის ხეობაში კი ჩუმად ინახავდნენ ქრისტიანობასა, რადგანაც ხალვაშენების და გორგამნეების გვარში მღვდლებს ჩუმად ინახავდნენო.

ამათ მღვდლები საერო ტანსაცმელით ჰყავდათო. ამათაც ბოლოს ოსმალებმა შეუტყეს და ერთ დღეს კინაღამ დახოცეს ყველანი. როგორც ამბობენ, ჩვენი ძველები ქრისტიანობაზედ ძალიან მაგრად მდგარან, ძლიერ ბევრი უშრომიათ მის შენახვაზედ და ბევრიც უწვალნიათ და უტანჯნიათ გამაჰმადიანების გამო. ვერ ნახავთ ვერც ერთ ოჯახს ჩვენის ძველებისას, რომ იქ გათათრების გამო დიდი სისხლი არ იყოს დაღვრილი. თათრობას მით უფრო ერიდებოდნენ და სძულდათ, რადგანაც თათრობა ძლიერ ძნელი რამ არის, ამასთანავე თუმც სუფთა, მაგრამ დღეში ხუთჯერ ლოცვა ერთობ უძნელებს ხალხს საქ-

– 116 –

მეს. ჩემის ახალგაზდობის დროს მე მახსოვს კარგად, რომ ჩვენ არც ერთი ლოცვა არაბულად რიგიანად არ ვიცოდით. აქ დიდხანს მეცადინეობდნენ ხოჯა-მოლები, რომ ჩვენთვის ლოცვები ესწავლებინათ, მაგრამ მაინც ვერ გვასწავლეს და ეს

დღესაც არ ვიცით კარგად, თუმცა დღეს ყველა წმინდა მუსულმანები ვართ.

ხოჯებმა და მოლებმა ერთი ის გვასწავლეს. რომ შენ ქართველი არა ხარ, ქართველი შენი მტერია, ქართველი მურდალია და მისი მომკვლელი თათარიც უეჭველად ცხონდება, ჯეენეთის კარები მას ღია დახვდება, იქ მუჰამედსაც ნახავს. ასე ატყუილებდნენ მოლები. ის კი არ აგონდებათ საწყლებს, რომ კაცის მკვლელი როგორ უნდა ცხონდეს. მოლები და ხოჯები რომ ხალხს არ ატყუილებდნენ, მაშინ ჩვენ რა გვაქვს ერთმანეთში სამტრო. ჩვენ განა არ ვიცით, რომ ქართველთ შთამომავალნი ვართ და საქართველოს შვილები, მაგრამ რა გაეწყობა, რაც გვემართება სულ მათგან ხდება. ზოგში ქისტიანებიც ხართ დამნაშავენი.

ჯავახეთის და სამცხის გათათრება.

(ნაამბობი ზეგნელ მოხუცებულ მაჰმადიანთაგან).

ჩვენ ახალციხელები გახლავართ. ახალციხე და ახალქალაქი რომ რუსმა აიღო, მის შემდეგ ჩვენ იქ არ დავდექით და მთლად ახმედ ფაშას გამოვყევით. იმან აქ ზეგანში მოგვიყვანა და სხვა და სხვა სოფლებში დაგვასახლა. მაშინ, ჩვენ აქ მოსვლამდის, ზეგნელებს შეშინებოდათ, ვაი თუ რუსები მოვიდნენო და ამიტომ ისინი ოსმალში გაქცეულიყვნენ. ჩვენ რომ მოვედით აქ, ზეგანში 40 სოფლამდის იყო - აყრილი და წასული.

ძველად ბატონო, ასე იტყოდნენ ხოლმე, რომ თათრობა ყველაზე ადრე ახალციხეს და ახალქალაქისაკენ შემოუტანიათ. აჭარა შემდეგ ძლიერ გვიან გათათრებულა. ახალციხეს

- 117 -

და ახალქალაქს ყოველთვის ფაშები მსხდარან და ამიტომ ის მხარე ადრე გაუთათრებიათ, ფიქრი ჰქონიათ, რომ ახალციხიდან უფრო შორს, თქვენსკენ წამოვიდოდნენ, იქითაც გაათათრებდნენ. აქეთა მხრის შიში მათ არ ჰქონიათ, ესენი შუაში იყვნენ მომწყვდეულნი, ამიტომ დაუტოვებიათ, ამათ შემდეგ გავათათრებთო. საქმე ახალციხე და ახალქალაქი ყოფილა.

- მაშ ყველაზე ადრე ახალციხის და ახალქალაქის ქართველნი გათათრებულან? ვკითხე მე.

- დიახ, სწორედ, ყველაზე წინ ეგ კუთხეები გათათრებულა. გამიგონია, რომ ჯერარტაანი, ერუშეთი, პარხალი, შავშეთი, აჭარა და ლივანა არ იყო გათათრებული, რომ ახალციხე და ახალქალაქის სოფლები გათათრდაო.

- თქვენის ძველებისაგან არ შეგიტყვია, რომ ძველად ახალციხის და ახალქალაქისაკენ რა ხალხი სცხოვრებდნენ, მთლად ჩვენები, თუ ქურთებიც ესახლნენ, როგორც ეს ეხლა

არის.

- ეგ ამბავი მეც ვიცი: ძველად მთლად ჩვენები ესახლნენ. მათგანი ზოგი გათათრების გამო გამწყდარან, ზოგნი თქვენსკენ წამოსულან, ზოგნი ერთხელ თქვენს მეფეს მიმხრობიან ომის დროს და აქედან აყრილან და მეფეს თან გამოჰყოლიან, ზოგნი ოსმალთ დაუხოცავთ, რომ არ გვიღალატონო. მათ შემდეგ აქა იქ ქურთები მოუყვანიათ და დაუსახლებიათ, უფრო კი ახალციხის და ახალქალაქის გარშემო ჩვენებში აურევიათ.

- შენ ხომ არ შეგიტყვია რამე ცნობა, თუ საით უფრო ადრე იწყეს თურქულათ ლაპარაკი, აჭარაში თუ ჯავახეთში?

- ძველი კაცები იტყოდენ, რომ ახალციხეს თათრულს კარგათ ლაპარაკობდენ. ბეგებს გარდა გლეხებმაც ისწავლესო, ქართულს ივიწყებდენ და თათრულს ეჩვეოდენო. იმ დროს აჭარელებმა კი თათრულის არაფერი იცოდენო. თათრულის შესასწავლებლათ ფაშები, ხოჯები და მოლებიც ცდილობდენო, რადგანაც ამის ბრძანებაც იყო სტამბოლიდამაო. მე გა-

- 118 -

მიგონია, რომ ახალციხისკენ ქართულის ლაპარაკის ემინოდათო.

ამ გარდმოცემის დასამტკიცებელი ცნობები ჯავახეთში ქართველ კათოლიკეთაგანაც შემიტყვია: მათში დარჩენილია თქმულება, რომ ძველად ახალციხის და ახალქალაქისაკენ ქართველ მაჰმადიანებს ქართულ ენას მარტივათ უკრძალავდენ. ვისაც შეუტყობდენ ქართულს, იმას სასტიკად სჯიდენო. ქართველობას თვით ქრისტიანობასაც უკრძალავდენ. იმის მეოხებით გაბატონდა ძველად ქართველ კათოლიკებში სომხური ენაო. ხალხის გარდმოცემა ძლიერ ემოწმება ისტორიულ ცნობებს და სწორედ ამის მეოხებით ყოფილა, რომ ქართული ენა ჯავახეთის ქართველებში ადრიდგანვე დაცემულა.

საოცარია, რომ ახალციხის გასწვრივ ქვაბლიანსა და ფოცხოვს ქართველ მაჰმადიანებში ქართული ენა აღარავინ იცის. იმათ იქით კი ზეგანს, სადაც 120 სოფელია, აჭარას და სხვაგან კი მთლათ ქართულად ლაპარაკობენ ქართველ მაჰმადიანები. ეს ყოფილა მიზეზი, რომ ოსმალთა მთავრობას დიდი ყურადღება ჰქონია მიქცეული ახალციხესა და ახალქალაქზედ და ამიტომაც თავისი მახვილი პირველად აქ უმოქმედებიათ, რადგანაც ამათის გადაგვარების ძალით სდომნიათ დანარჩენ საქართველოს დაჭერა და ქართველების გათათრებაც. ეს არის უმთავრესი მიზეზები იმ გარემოების, რომ დღეს ახალციხის და ახალქალაქისაკენ ქართული ენა ნატამალობს.

სამცხე საათაბაგოს, ანუ

მესხეთ-ჯავახეთის გამაჰმადიანება.

შეკრებილი ქართველ კათოლიკეებში ზეპირ და ისტორიუ-ლის ცნობებით.

ქართველ კათოლიკეთ ერთმა მოძღვარმა თავის ქადაგებაში წარმოსთქვა შემდეგი: ქართველთ გათათრების და ტანჯვა-ვაების ისტორია რომ დაიწეროს, 24-ს ტომზედ ნაკლები არ გამოვაო. ჭეშმარიტად ეს ასე იქმნებოდა, რომ თავის დროს ვისმეს ხელი მიეყო, ცნობები ეგროვებინა და თან ეწერა. ქართველთ გათათრება ადვილად არ მომხდარა, მას დიდი, ვრცელი ისტორია აქვს. სამწუხაროდ ამ გათათრების შესახებ-კი ჩვენ ბევრი არაფერი ცნობები გვაქვს. როგორც კვლავაც გვითქვამს, ამ საგანის შესახებ არც „ქართლის ცხოვრება“-ში და არც სხვა ისტორიულს წიგნებში მოიპოვება რამე. ჩვენი ძველი მწერლობა ამაზედ მდუმარებს.

მესხეთი და ჯავახეთი ოსმალთ აღრიდგანვე გაამაჰმადიანეს. ლაზისტანი, არტაანი, არდანუჯი, ლივანა, აჭარა, თორთომი, ოლთისი და სხვა უშორესი ადგილები გამაჰმადიანებული არ იყო, რომ მესხეთის და ჯავახეთის ქართველებს გამაჰმადიანება დაუწყეს.

1627 წ. ახალციხე ოსმალეთის მთავარ საფაშალიკო ქალაქად დაინიშნა და ფაშად დადგენილ იქმნა ბექა ათაბაგი. ეს ათაბაგი პირველად დაუკავშირდა ისლამს და სახელადაც საფარა ეწოდა.

რადგანაც ახალციხეს ოსმალეთის მთავრობაც იმას სცდილობდა, რომ ამ ადგილის გარეშემო მცხოვრებნის მუსულმანის სარწმუნოების მიმდევარნი ყოფილიყვნენ. ამიტომ ქართველებს ძალით დაუწყეს გამაჰმადიანება და ამ გამაჰმადიანებისათვის

– 120 –

მახვილსაც ხმარობდნენ. არც მესხელ-ჯავახელნი აკლებდნენ მათ მტრობას. მესხთაგან მათ საქმე ძლიერ უჭირდებოდათ, ქართველთ გამაჰმადიანება ერთობ უძნელდებოდა. მესხნი და ჯავახნი ჩვეულებრივის გმირობით ებრძოდნენ ოსმალთა სასულიერო წოდებას და არსად და არას დროს ადვილად არ ემორჩილებოდნენ. დროს განმავლობის და ჟამთა ვითარების მეოხებით მესხნი და ჯავახნიც მოიღალნენ ბრძოლაში და ამიტომ ზოგიერთს ადგილებში იწყეს ბედის მორჩილება, სჯულის გამოცვლა. სჯულის გამოცვლას დიდად ერიდებოდა მესხელი და ჯავახელ ქართველთ დედაკაცობა. ამის საფუძვლად კმარა გავიხსენოთ თუნდა როსტომ ფაშა ჯაყელის ცოლის მაგალითი, რომელმაც დიდის ტანჯვით დასთმო ქრისტიანობა და ისლამს დაუკავშირდა. ამით დააწყნარა მან თავის ქმრის როსტომ ფაშის გული. სამცხეში ქრისტიან ქართველთ საქმე ისე გამწვავდა, რომ 1713 წ. ახალციხეში საქვეყნოდ იქმნა დახრჩობილი ელისე არქიმანდრიტი. ოსმალეთის მთავრობას საკმარისად მობეზრდა ქართველ ქრისტიანებთან ბრძოლა, ის-

ლამის ვრცელება და ამიტომ მესხეთსა და ჯავახეთში შემოიღეს ისეთი წესები, რაც ქართველთ გამაჰმადიანებას ხელს უწყობდა.

პატივცემულ ივანე გვარამაძის მოთხრობილის ცნობებით აი რა წესები ყოფილა შემოღებული ოსმალთაგან.

1) მოლის თუ ხოჯისაგან მინარეთიდგან დამახილ ლოცვის დროს რომ ქრისტიან ქართველს ან გაეცინა, ან დაყვირებით გაეჯავრებინა, ან კენჭი ესროლა და სხვა ამ გვარნი, ამ ქართველს უსათუოდ სიკვდილით სასჯელი ელოდა და მამულების წართმევა. ეს ეპატიებოდა მაშინ, როცა იგი გამაჰმადინდებოდა.

2) ჯამეს წინ თუ გაევილო ქართველს და აქ რამე სიტყვა ეთქვა თათრის წინააღმდეგ ან ჯამეში ლოცვის, ბანვის და სხვა დროს, იმას სიკვდილი ელოდა, პატიება მხოლოდ გამაჰმადიანების მეოხებით მოხდებოდა.

3) ქართველს აგინა თათარმა, შეუგინა ყველაფერი, ქარ-

- 121 -

თველმაც პასუხი მისცა და სამაგიეროდ გადაუხადა სიტყვით ან საქმით, და შეუგინა ზოგიერთი რამ სარწმუნოების მხარეები, მას სასჯელად სიკვდილი ელოდა, სიკვდილი ეპატიებოდა გამაჰმადიანებით.

4) ქართველმა თუ თათრის სასაფლაოზე გაიარა და იქ დაპილწა, ამის სასჯელად ეკუთვნის დარბევა, მამულების წართმევა, ეს ეპატიება მხოლოდ გამაჰმადიანებით.

5) ქართველმა თათრის „მეჯლის“, ყადებს, მათ მასლაათს და ხაფიზ (ღვთის-მეტყველი) ხოჯებს პატივი არ სცა მდივან ხანაში, მის სასჯელად დარბევა და მამულების წართმევა, ეპატივა გამაჰმადიანებით ელოდა.

6) ქრისტიანმა ქართველმა ქართველისაგან ფული ისესხა და აღარ მისცა, ან ფული დასტყუა და უარი სთქვა, ამხანაგი იყო და ამხანაგს უღალატა და ფული გამორჩა, იმუშავა და ფული არ მისცა, იყიდა რამე და სამაგიერო არ გადაუხადა, ყველა ეს მას ეპატიებოდა გამაჰმადიანებით.

7) ქართველმა მოკლა თავისი მამა, დედა, ცოლი, და, ან ძმა, გინდა სხვა მონათესავენიც და მასთან აიკლო დახოცილის ოჯახიც, ქართველს ყველა ეს ეპატიებოდა გამაჰმადიანებით.

8) ქართველმა იქურდა, გაჰქურდა ეკკლესიები, ეკკლესიების ნივთები აქა-იქ დაჰყიდა, ამას გარდა მოჰკლა მღვდელი, მთავარი, დიაკონი და აიკლო მათი სახლ-კარი, მას პატივება ელოდა მხოლოდ გამაჰმადიანებით.

9) ქართველს საფაშო ხარჯი რომ ვერ გადაეხადა და გინდ სიღარიბის გამო მას ამის გადახდა ვერც შესძლებოდა, ამის პატიობა მას გამაჰმადიანებით ელოდა.

თუმცა მესხელ და ჯავახელ ქართველ ამ ცნობებს ვსწერ მე მესხელ ჯავახელ ქართველ კათოლიკეთა მოხუცებულთა თქმით, რომელთაც ამ კუთხის ამბები კარგად აქვს შესწავლი-

ლი. ქრისტიანებს დაუწყეს გადაგვარება, მაგრამ იყვნენ მათში ისეთნიც, რომელნიც თვით უკანასკნელ სისხლის წვეთამ-

– 122 –

დინაც-კი იღვწოდნენ მწარედ, ყოველწარე საიდუმლო საშუალებას ხმარობდნენ, ისლამს უკავშირდებოდნენ, რომ ისლამთან ერთად ქრისტიანობას არ ჰკარგავდნენ და საიდუმლოდ ინახავდნენ, გარეგან-კი ისლამს აღიარებდნენ. ასეთ ჩუმ ქრისტიანთ ქართველთა რიცხვმა ჯავახეთში 1803 წლამდე მოახწია, ასევე იყო მურღულის ხეობისაკენ და პარხალში, რომელთა ქრისტიანეთ მომსწრეთ და მნახველად ითვლებოდნენ გრიგოლ გურიელი და დიმი. ბაქრაძე. მურღულის ჩუმ ქრისტიან ქართველთ მოძღვარი ლებრაძე ყოფილა, – მღებროვი, ტრაპიზონში ნამყოფი, ბერძნების სკოლაში ნასწავლი და იქვე ნაკურთხი იყო ბერძნის ეპისკოპოსისაგან. საინტერესო აქ ერთი ის არის, რომ ტრაპიზონის ბერძენთ სკოლაში გაზრდილს ქართველს და მასთანავე ბერძნულის ენით განვითარებულს ქართული ენა და ისიც ძველი ხუცურის წიგნების კითხვა ისე კარგად სცოდნია, რომ მას თავისუფლად შესძლებია ქართული წიგნების კითხვა და მასთანავე დიდის შიშით და ძრწოლით ქართული ენით ქადაგება, იმ ენით მოქმედება და გრძნობა, რომელი ენაც ოსმალთაგან სასტიკათაც იდევნებოდა თურმე მაშინ.

ოსმალეთის საქართველოში აქა იქ, სადაცკი ქართველთ შეინახეს მამა-პაპური სჯული და ენა, ამათში სამღვდელთ ყოველთვის ერთის ოჯახიდან გამოდიოდნენ. მღვდელი-მამა რომ მოკვდებოდა, მის სიკვდილის შემდეგ მღვდლობა შვილს რჩებოდა, რომელსაც თვით მამა ამზადებდა. მომზადების შემდეგ ამ სამღვდელთ პირს ტრაპიზონს გზავნიდნენ და იქ აკურთხებინებდნენ ბერძნის ეპისკოპოსს. ქართლსა და იმერეთში გადმოსვლას-კი ვერ ბედავდნენ, რადგანაც ოსმალთა სასულიერო წოდებისა ემინოდათ, რომ არ შეგვიტყონო. რამდენსაც ოსმალნი რომელიმე კუთხის ქართველთ უფრო სტანჯავდნენ სარწმუნოების ცვლილებებისათვის, იმდენი საუკეთესო ქართველნი და მებრძოლნიც იქ უფრო ხშირად სჩნდებოდნენ. ასეთია მაგალითებრ ჯავახეთი და მესხეთი.

– 123 –

ასპინძის ომის შემდეგ ოსმალთა ჯავახეთში არამც თუ მართლ-მადიდებელთ, არამედ ქართველ კათოლიკეთაც-კი დაუწყეს დევნა. არსად აღარავის სიტყვის თქმის ნებასაც არ აძლევდნენ და რამდენიმე ალაგას სტანჯეს ქრისტიანები. ასპინძას, სოფ. ბალაჯარის და ახალ-შენის ქართველთ კითოლიკეებიც-კი დასაჯეს და გაათათრეს. ასპინძის და ადუგენის კათოლიკენი მთლად მაშინ გაათათრდნენ, რომელთა შთამომავალ ფანატკი შვილებთაგანნი დღესაც სცხოვრობენ სოფ. ასპინძას და ზოგნი ოსმალშიაც წავიდნენ. ამ დროს ოსმალნი ისე აღ-

მხედრდნენ ქართველებზედ, რომ მათ წინააღმდეგ ვეღარას აწ-
ყობდნენ თვით ქართველთ მხნე პატრებიც. სწორედ ამ დროს
გაათათრეს მათ დიდი ძალი ქართველ კათოლიკეებისა. თუმცა
ასეთი საშინელი გარემოება დატრიალდა ოსმალთაგან, თუმცა
ქართველთ დევნის ზომა საზღვარ გადავიდა, მაგრამ ამ დრო-
საც-კი ქართველთა შორის არ მოსპობილან აქა-იქ თითო-
ოროლა ჩუმი ქრისტიან მოძღვართ რიცხვი, რომელთაც ხალხ-
ში თავ გადადებითაც უღვაწნიათ. ასეთი პირების რიცხვს
ეკუთვნიან ვასილი და საბა მღვდელი ორბელიანები, რომელ-
ნიც XVIII საუკუნის დამლევს სცხოვრობდნენ, გრიგოლ
მღვდელი, დესპოდე ეპისკოპოსი, ტომით ბერმენი.

მესხეთის ქართველთა საიდუმლო ქრისტიანეთ რიცხვი
ყოველთვის არსებობდა და მათი რიცხვი 25 სოფელზედ მე-
ტიც ყოფილა. ამასთან საიდუმლო მღვდელს ოსმალურად ეც-
ვა, თავზედ სარული ეხურა ან დოლოზანდი, ხშირად ჩოხასაც
იცვამდნენ, ზედ ნაზადს ისხამდნენ და საეკკლესიო ნივთებს და
წიგნებს ქვეშ მალავდნენ.

თავიანთი სალოცავი ოთახი გაკეთებული ჰქონდათ დარ-
ნების მსგავსად, თხრილებში, სათონებში და სხვა. საიდუმლო
მღვდელნი ამ ადგილებში ულოცავდნენ ჩუმ ქრისტიანებს.
საღმრთო მსახურებას ისე ოსტატურად ასრულებდნენ, რომ მა-
თის მოქმედებისა ვერავის-რა ესმოდა.

ასეთი მღვდლები 1819 წლებამდე ყოფილან და საიდუმ-
ლო ქრისტიანებიც მრავლად ჰყოლიათ. ეს საიდუმლო ქრის-

– 124 –

ტიან მღვდელნი და ერნი სისწორით ასრულებდნენ თვით მუ-
სულმანთა სჯულის წესებსაც. ჯამეში ერთგულად დაიარებო-
დნენ, ყოველს სავალდებულო წესსაც არულებდნენ, და ისე,
რომ კაცი თავის დღეში ვერ იფიქრებდა, იგინი ნამდვილი მუ-
სულმანები არ არიან და მათში ქრისტიანობის რამე არსე-
ბობსო.

ამით ეს პირნი დიდს შნოს, დიდს ოსტატობას იჩენდნენ.
ასრულებდნენ ქართველთ დღესასწაულებსაც, მაგალითებრ,
აღდგომას; იცოდნენ კვერცხის შეღებვა, მილოცვა, საღმრთოს
დაკვლა და სსვა.

წმინდა სანთელს, ნართს და სხვა ამ გვარებსაც თვითონ-
ვე ამზადებდნენ. ზიარება, სეფისკვრის დარიგება, ზეთის ცხე-
ბაც სცოდნიათ.

საიდუმლო ქრისტიანეთ ასპარეზზედ დიდად დაიმსახურეს
თავი რამდენიმე საიდუმლო მღვდელმა, ორბელიანებმა, ხმა-
ლაძეებმა და სალარიძეებმა. ამათ შორის ფრიად გამოჩენილი
ყოფილა ვასილი მღვდელი ორბელიანი, რომელიც იერუსა-
ლიმიდამ 1757 წ. მოსულა საქართველოში. ეს მღვდელი ანა-
ფორას თურმე ამკარად ატარებდა. ამავე ვასილის დროს ყო-
ფილან მღვდლებად გრიგოლი, დიმიტრი და დესპოდე ეპისკო-
პოზი. ესენი ყველგან ქართველთ ამხნევებდნენ, მომავლის იმე-
დებს უწერგავდნენ და თან არწმუნებდნენ: მაგრად იყავით,

მომავალი ჩვენია, ჩვენქრისტიან ქართველებთან დავკავშირდებითო. საიდუმლო ქართველნიც, რასაკვირველია, გმირულად მოქმედებდნენ და იღვწოდნენ, ყველაფერს ითმენდნენ.

1805 წ. ამ მღვდლების ამბავი შეუტყვია ვიღაც ფანატიკოს ხოჯას, დავა აუტეხია და ეს დავა კონსტანტინეპოლს წასულა, იქაური შეიხ ულისლამი დიდად გარისხებულა. იქი-დამ ახალციხის სელიმ ფაშას დიდი საყვედური და მუქარის წერილი მოსვლია. ფაშა გაცეცხლებულა, მაშინვე დაუბარებია ეს მღვდელნი და უკითხავს:

- შევიტყე, ქრისტიანების სჯულს არა სჯერდებით და სხვებსაც ახვევთ თავზედ?

- 125 -

- არა, ჩვენო ფაშავ, ჩვენ იმდენი დრო სადა გვაქვს და ან როგორ მოვახერხებთ ამას.

- მე დამარწმუნეს, მასთან დიდი საყვედურიც მომივიდაი. გთხოვთ, ჩემს საბრძანებელს მოშორდეთ და წახვიდეთ აქედგან?

- ჩვენ მაგას ვერ ვიზამთ.

- დახოცილ იქნებით და აქ-კი არ დაშთებით.

- დაგვხოცე, მაინც ბოლო ეგ არის ჩვენი.

- უსათუოდ მოისპობით, მოშორდით აქაურობასა.

- ერთს წუთსაც ნუ გვაცოცხლებთ, თუ ჩვენზედ რამე ექვს იქონიებთ, თუ ან ვისმე თათარს ათქმივინებთ, რომ იმას ჩვენ ქრისტიანურად ვალოცებთ ან მათში სადმე რამე გვექადაგოს ქართველებზედ.

- მაშ თქვენ თათრის ოჯახებში რად დაიარებით, იმათში რა გესაქმებათ, რა გინდათ?

- ისინი ჩვენი დოსტები არიან.

მე ეგ არ ვიცი, ბრძანება ასეთია, ან მოშორდით ახალციხეს და ან გათათრდით.

- ვერც ახალციხეს მოვშორდებით, ვერც გავთათრდებით. აქედამ არსად წავალთ.

- იმას გარეშე, რომ თქვენ ჩვენს თათრებში ქრისტიანობას ავრცელებთ და ქართულად ლაპარაკობთ, ახალციხიდან რუსის მთავრობას ცნობებსაც უგზავნით, აქ რუსების მოყვანა გინდათ. თუ არ წახვალთ, იცოდეთ, დაიხოცებით. მე გიბრძანებთ, წახვიდეთ.

- არ წავალთ, არა, არა. რაც გენებოს, ისა ჰქენით, ჩვენთან ლაპარაკი უბრალოა.

- გირჩევთ, დაგვთანხმდეთ, თორემ თქვენი საქმე ცუდად იქნება.

ფაშამ დარიგება მისცა და შინ გაისტუმრა. საპასუხო დროდ მეორე დღე იყო დანიშნული, მაგრამ მეორე დღესაც იგივე პასუხი მიიღო ფაშამ, რომელიც დაემუქრა: საქმე სიკვდილით გათავდებაო.

- 126 -

ესენი წავიდნენ შინ, შეკრიბეს ქრისტიანი ქართველები და გადასწყვიტეს: ჩვენ აქედგან ფეხს არ მოვიცვლითო.

დანიშნულს დღეს წავიდნენ ფაშასთან და მოახსენეს, აქედგან ვერსად წავალთ და ვერც გავთათრდებითო. ფაშას ჯავრი მოუვიდა და კვალად მისცა სამი დღის ვადა.

მესამე დღეს წარსდგნენ ფაშის წინაშე და ასეთი პასუხი მისცეს: „ვიდრე ცოცხლები ვართ, აქედგან წასულელებს ვერ გვნახავ, აქ დავრჩებით და აქვე დავიხოცებით“.

ფაშამ გადასწყვიტა, ეს სამივე კაცი სიკვდილით დაესაჯა. ახალციხის ციხის გალავანში ფაშა სცხოვრებდა, დიდი მედრესეც იქ იყო და ქრისტიანეთ საჯალათოც. აქ პირველად თავი მოსჭრეს ვასილ მღვდელს, ორბელიანს, რომელმაც თავის მოჭრის წინად ფაშას მუქარით უთხრა:

- ყველას ხომ ვერ დასჭრი თავებს, დღეს თუ ხვალ სა-მაგიერო მოგეკითხება ქრისტიანეთაგან.

ვასილის შემდეგ დესპოდე ეპისკოპოსი სტანჯეს, ჰგვემეს და თავი გააგდებინეს. გრიგოლ მღვდელს ამათის საცოდავობის ცქერით გული წაუვიდა და გარდაიცვალა. ესე რომ მისი დასჯა და თავის მოჭრა ველარ მოასწრეს.

ეს შემთხვევა მოხდა 1806 წ., შემოდგომის პირზედ. ამათი წამების ამბები ახალ ციხეში მალე მოიფინა. ფაშისათვის მოუხსენებიათ, მაგ დახოცილებს ერთი ამხანაგიც ჰყავსთო. ეს ყოფილა მთავარი სტეფანე ლორთქიფანიძე. ფაშას სტეფანე დაუბარებია, ფული მიუცია და თან დაუვალეებია, ეს გვამები თქვენებურის წესით დაასაფლავეო. ლორთქიფანიძეს წაუსვენებია და დაუსაფლავებია იქ, სადაც დღეს ახალციხის ქართველ წმ. მარინეს ეკლესიაა. ხსენებულ ტაძრის ერთს კედელზედ არის ქართული წარწერაც, რომელიც ცხადად მოწმობს ვასილი მღვდლის ამაგს.

ამათ შემდეგ ახალციხეში მოღვაწეობდნენ იოსებ მღვდელი ორბელიანი, ძე ვასილისა და პეტრე მღვდელი ხმალაძე და სხვანი.

ამ ორბელიანთ მოძღვართა შთამომავალია აწინდელი ახალ-

ციხის მცხოვრები ცნობილი ქართველი იაკობ იოსების ძე ორბელიანი *) კაცი ხნიერი და ცნობილი კეთილის ადამიანობით. ამათს ოჯახში ბევრი რამ ძველი ამბებია დაშთენილი და ამ ცნობების უმეტესი ნაწილიც მათში შევკრიბე. როგორც თვით იაკობი, ისევე ამათი დაც მეტად კარგი მომთხრობნი არიან ქართველთა ძველებურის ამბების.

მესხეთის და ჯავახეთის უმეტესმა ნაწილმა ქართველმა მაჰმადიანებისამ დაკარგა ქართული ენა. თუმცა გარშემო ქართულად მოლაპარაკე ქართველები ახვევიან, მაგრამ ესენი-კი გათახსირდნენ და ისე გადაგვარდნენ, რომ დღეს არამც თუ ქართული ენის ხმარება, არამედ საქართველოს ხსენებაცკი ჭირივით სძულთ.

ჩვენი წერილი და სჯა ეხება წარსულის ანუსხვას. რაც იყო და რაც ხდებოდა, ჩვენც სწორედ იმას ვსწერთ და ისე, აქ არივინ იფიქროს, რომ ამ წერილის ცნობებით ჩვენ ოსმალებს ვკიცხავდეთ, ან ისლამის გავრცელებას ვემდუროდეთ. არა, ეს ჩვენთვის ორივე ერთია. ისლამსაც მე ისე პატივს ვსცემ, როგორც ქრისტიანობას. ამიტომ აქ რამე კიცხვას და საყვედურს ალაგი არა აქვს. მე ვსწერ იმას, როგორც იყო და სრულდებოდა სხვა და სხვა საქმენი. როგორც დარჩენილია ხალხში და რაც არის თქმული და დასაბუთებული, მეც ისა მაქვს მოთხრობილი მიუდგომლად და სისწორით.

---

*) იაკობ იოსების ძე ორბელიანი მე გავიცან 1800 წ. ახალციხეს, მათსავე ოჯახში, სადაც შევეკრიბე ეს ამბებიც.

საომარი იარაღის ხელოსნობა და მისი დაცემა სამცხე-საათაბაგო და მაჭახელს.

ძველად მაჭახელში განთქმული იყო საომარი იარაღის კეთების ოსტატობაც. მთელ დასავლეთ საქართველოში ქებული იყო ეს კუთხე ასეთ იარაღთა ხელოსნობით. მაჭახლელებს ასეთის კარგის ხელობის ცოდნით ძველადგანვე იცნობდნენ ათაბეგები, გურიელები, დადიანები, შარუაშიძეები, დადიშქელიანები, მთავარნი და მეფენი ქართველთა. საქართველოს ოსმალთაგან დამორჩილების შემდეგ მაჭახლელებმა სახელი განითქვეს ოსმალეთშიაც, ნამეტურ სტამბოლს, დიარბექირს, ქურთისტანს, შამს და სხვა უშორეს ადგილებშიაც.

როგორც ცნობები გვაუწყებს, მაჭახელში ეს ხელობა თითქმის საერთო საკუთრებათ ყოფილა გადაქცეული. ყოველ მაჭახელს კარგად სცოდნია ეს ხელობა თითქმის ძველის დროდან, ვიდრე ოსმალთა დაიჭერდა ამ კუთხეს, მინამდი ყოველი სოფელი თავისთვის ამზადებდა ყოველ საჭირო სახმარ იარაღს, ხოლო იყო ისეთი ადგილებიც – სოფლები, სადაც კერძოდ ამის ქარხნებიც არსებობდა. ასეთია მაგალითებურ სოფ. ხერთვისი, ეფვრატი და სხვანი, სადაც ძველადგანვე ქარხანები არსებობდა და იქ მრავლად მუშაობდნენ ხელოსნები და იარაღი გამოჰყვანდათ.

მაჭახლის იარაღი ქებული იყო ჯერეთ მეფეების დრომდენ და შემდგომ ოსმალთა მფლობელობისა. მაჭახლის იარაღს ქებით მოიხსენებენ მეზღაპრენი თავიანთ ზღაპრებში, მეშაირენი და მელექსენი შაირებში იტყვიან ასე: – „მაჭახელი, ან სტამბოლი“. ე. ი. იარაღი უნდა იქმნეს მაჭახლის ან სტამბოლსაო. ერთობ კაი ფასი ჰქონია აქაურს იარაღს. იარაღთა შორის მთელს აზიაში და ოსმალეთს სახელოვნებდა დამბაჩა „ნალფარა“ ძველადგანვე შემოდებული „სირმა“ დახვეული,

სევადებით „თაფურნე“ და დაკენკილი. ორი შემოდებულია ქართველთ მეფობის დროს და თვით სახელებიც გვაუწყებს მას და ხოლო მესამე კი ოსმალთ მფლობელობის დროს უნდა იყოს შემოტანილი, რადგანაც თვით სიტყვაც ოსმალურია.

ამ სამს დასახელებულთ იარაღს მაჭახლელებს სხვა იარაღებიც კარგად გამოჰყვანდათ, იარაღების სევადები, ყვავილები და ასოები ხელოვნურად ამოჭრილი განცვიფრებაში მოიყვანენ მნახველს. სანაქებოა მათი ნახვა და მზერა, ნამეტურ საინტერესო და მეტად იშვიათი სანახავია ისეთი იარაღები, რომლებიც ქართველთ მეფობის დროს არს გაკეთებული და რომლებზედაც ოსტატურად ქართული ასოებიც არს ამოჭრილი, დღეს კი ასეთი იარაღი იშვიათია და ქართული ასოების ხომ ჭაჭანებაც აღარ არის, რადგანაც მაჭახლელები ველური ფანატიკები არიან და ქართული ენის აღარაფერი სწამთ. მაჭახლის იარაღი ისეთ ფასებში ყოფილა, რომ თოფი, დამბაჩა, ხმალი და ხანჯალი 20 მ. 300 მანეთამდე ავიდოდა და უფრო მეტ ფასიანიც იქმნებოდა, თუ კი მას მსურველი გამოუჩნდებოდა. სტამბოლში ყველია ფაშის სახლში და სახელმწიფო კაცთა იარაღს მაჭახელი პირველობდა, მათს მკერდს და გულს ესენი ამშვენებდნენ. ოსმალეთში ყველა მეომარმა იცოდა მაჭახლურ ოსტატურ იარაღების მნიშვნელობა. ცნობები არს დაშთენილი, რომ მაჭახლური იარაღი სტამბოლს გარდა სხვა ქვეყნებშიაც მიჰქონდათ დასაყიდათაო. ასეთს ქებაში ყოფილა ძველად მაჭახლის იარაღი.

დღეს კი მაჭახელში ამის მსგავსი აღარაფერია დაშთენილი. ყოველივე ჟამთა ვითარების მახვილმა ჩანთქა. აქ დავარდა მთლად ეს ხელობა და დღეს მთელს მაჭახელში სულ ხუთი კაცილა იქმნება, რომელთაც იციან ეს ძველებური სევადიანი ხელობის ოსტატობა. დანარჩენი ყოველივე მოისპო და არქივს ჩაბარდა. კარგად ვიცით, რომ მაჭახლიდამ წელიწადში რამდენიმე ათასი ცალი ხმალი, ხანჯალი, თოფი და დამბაჩა გამოვიდოდა. დღეს მაჭახელში ამის აღარაფერია დარჩენი-

– 130 –

ლი და რამდენიმე ხნის შემდეგ აქ ეს სულ მოისპობა, აღარაფერი დაშთება. იქმნება ეს მოხსენება დაშთეს მის ნიშნად, რომ ერთხელ მაჭახელში ასეთი ხელობა გაბრწყინებული იყო და მრავლადაც მოფენილი აქა იქ. ისიც კი უნდა ითქვას, რომ მაჭახლურ თოფ-არაღის კეთების ოსტატობას სხვა კუთხის მაჰმადიანებიც სწავლობდნენ და მათ ეს ოსტატობა სხვაგანაც გაჰქონდათ.

იმასაც კი ლაპარაკობენ, რომ იარაღისათვის საჭირო რკინა, ტყვია, ფოლადი, თითბერი, სპილენძი და თუჯი აქვე მაჭახელში გამოჰყვანდათ. ყოველივეს აქ პოულობდნენო. აქ იყო ყველა მადნებიო. მაჭახლელებისაგან ეს ხელობა ლაზებს ძველადგანვე შეუსწავლიათ და გაუფრცელებიათ ლაზისტანში. მცოდნე კაცებმა მითხრეს, რომელთაც ლაზიკაში უმგზარნიათ,

რომ ამ ხელობამ იქაც იწყო საკმარისად კლებაო. დღეს თუ რამეა, იქაც ნატამალობსო. ჯიბრს უწევს ევროპიელი იარაღი – ნამეტურ დამბაჩა, ანუ მარტენის სისტემის ლივერი. ლაზის-ტანში ამ ხელობასთან სხვაც ბევრი რამ ეცემა და ეძლევა დავიწყებას.

მაჭახელი და მის ერი ოსმალოს მფლობელობის დროს მთლად გავერანდა და ხალხიც გაველურდა. ესენი იყვნენ ოსმალოს მთავრობის ბრმა მონები და მასთან ცხარე მეომარნიც. ოსმალოს მთავრობასაც ეს უნდოდა. ოსმალეთის მფლობელობის საშუალებით მაჭახლელები სადღეისოდ აღარაფერი არიან, მათში ყოველივე დაცემულია, მეურნეობაც კი, ხვნა, თესვა, ხელოსნობა და ვაჭრობაც. მათში სადღეისოდ მოისპო თვით ის ხელობაც კი, რითაც მაჭახლელები სახელოვნებდნენ და ოსმალეთი მთავრობის წინ ხშირად უმიზეზოთ ქართველთა სისხლსაც ღვრიდნენ. ეს იყო ნაყოფი ოსმალოს მთავრობის. 1878 წ. შემდეგ ეს ხალხი რომ ქართველ კაცს ენახა, იმას ამათი ნახვით გული დარდით აევსებოდა. ასე იყვნენ ესენი გაველურებულნი.

სამცხესა და ლაზისტანში გემების და ნავების კეთება, გემოსნობის და ნავოსნობის დაცემა მათში.

ნავოსნობა და მეგემეობა ქართველებში ერთობ ძველ დროს უნდა ვაკუთნოთ. ევროპის მსწავლულთა თქმით ქართველებს ნავოსნობა ბერძნებზე ადრე სცოდნიათ. ამ აზრისა არის ბარონ როზენიც. კოლხები ძველ მწერლებისაგან შენიშნულნი არიან, როგორც წარჩინებულ ძველ კულტურულ ხალხთაგანნი. კოლხები ხომ ქართველები არიან. კოლხებმა ძველადგანვე იცოდნენ კარგად ზღვაზედ მოგზაურობა და ცურვაც. იგინივე აკეთებდნენ კარგად გემებს, ნავებს, ხომალდებს და სხვა სამგზავრო სატარებელთ. რადგანაც გემების, ნავების და ხომალდების კეთებასთან მჭიდროთ არს გადაბმული თვით ნაოსნობაც, ამიტომ ჩვენ აქ ორივეზედ ერთად ვისაუბრებთ.

გემების და ხომალდების კეთება ითხოვს ისეთ ოსტატთა რიცხვს, რომელთაც კარგად უნდა იცოდნენ ზღვაში მოგზაურობა და ნაოსნობაც. გარდა ამის ისიც უნდა, მოგზაურობის დროს მატარებელს სად რა ხიფათი შეემთხვევა, სად როგორის ვითარებით უნდა ასეთ მატარებელთ მოწყობა, მომართვა და ან კეთების დროს სად რა მხარე რა გვარის ზომით და ნაჭრებით უნდა დაიჭიროს. ესეთი ოსტატობა და მოხერხება ჩვენში ერთობ წინ ყოფილა წასული, რადგანაც მის განვითარებისთვის ქართველ ერის მოგზაურობით პირობებიც მოითხოვდა. ნამეტურ ქართველთ მოგზაურობა საბერძნეთში და სხვაგანაც.

მოგეხსენებათ, რომ ქართველნი საბერძნეთში მოგზაურობას გემებით და ხომალდებით ძველადგანვე შეეჩვივნენ. ქარ-

თველთაგანნი ხშირად მოგზაურობდნენ იქ და ქრისტიანობის მიღების შემდეგიდამ ხომ საქართველოდამ ქართველნი მიემ-

- 132 -

გზავრებოდნენ მუდამ თვეს, კვირას და თითქმის ყოველ დღეს. მიდიოდნენ მეფენი, მთავარნი, მოქალაქენი, გლეხნი, მღვდელნი, ბერნი და ქალებიც. ერთის სიტყვით, არ იყო ისეთი ქართველი კაცი, რომ იმას საბერძნეთში წასვლის ნატვრა არა ჰქონიყოს. ასეთმა გარემოებამ და მგზართა სიმრავლემ ქართველებში ძველადგანვე ააღორძინა ხსენებული ხელობა და მის მიმდევრობა. დროის განმავლობის წყალობით X საუკუნეში ქართველებში ეს ოსტატობა უკვე კარგად იყო მოწყობილი და XII საუკუნეში ხომ დავით აღმაშენებლის ჟამს უმაღლეს ხელოვნების წერტილამდის აღვიდა. საქართველოში ნავოსნობის სკოლაც კი დაარსდა. მის მეთაურთ და ხელმძღვანელ მცოდნე კაცები ირიცხებოდნენ. ამათ საქმე ისე კარგად მოაწყეს და ნავოსნობა ისე დააწინაურეს, რომ მათ ძნელათ რომ რამეში შეცდომა მოსვლიყოთ. ამის აღორძინების დასაწყისი მათში თან და თანის კარგის განითარებით მომხდარა.

ნავოსნებმა კარგად იცოდნენ ზღვაზედ მოგზაურობა და ბანაობა, ამას იგინი სწავლობდნენ პატარაობიდანვე.

მათ კარგად იცოდნენ ტაროსის ვითარება და ზღვის ღელვის დასაწყისი ღელვის ხანა და დაწყნარების დრო.

იცოდნენ კარგად ზღვაში სავალი ფონი, აღმოსავლეთი, დასავლეთი, სამხრეთი და ჩრდილოეთი. კომპასი არ ჰქონდათ მრავლად, მაგრამ თვით იყვნენ კომპასი.

იცოდნენ ერთის სიტყვით ყველა საჭირო მხარე ნავების, გემის და ხომალდების ტარების, მოსმის, გაყვანის, გადატანის, ხალხის მშვიდობით გადასხმის და ვინ იცის რამდენი სხვანი. შესწავლილი ჰქონდათ ღელვის დროს თავის გადარჩენის ოსტატობაც და უკეთ რომ ვსთქვათ ღელვის დაწყების წინა გრძნობა. იგინი იყვნენ ცოცხალი ბარომეტრი და ტერმომეტრი.

იცოდნენ ხელობა გამების კეთების, თოკების და ღაზლების წვნის და გზაში ყოველივე თუ რამ დასჭირდებოდათ, სულ მათის ზედამხედველობის ქვეშ კეთდებოდა, ყველაფერს თვით

- 133 -

აკეთებდნენ, თან ჰქონდათ ყველაფერი იარაღი, რაც კი საჭირო იყო დაზიანებულ გემთა და ხომალდთა გასაკეთებლათ.

ვითყვით აქ კიდევ დამატებით, რომ იგინივე იყვნენ კარგი მეთევზენი და ბადეების მქსოველნიც, სათევზავე საჭერი იარაღების გამკეთებელიც. ბევრის კიდევ სხვა მხარეთა და საგანთა ცოდნა აქვანდათ, რასაც ჩვენ აქ ყველას ვერ მოვსთვლით, ყველა ამ საქმეთა და საგანთა ცოდნა წარმოადგენდა აუცილებელს საჭიროებას და ღირსებას ქართველის გემოსანის, ნავოსანისთვის და სწორედ ესევე ღირსება იყო სახე

ქართველის სანავოსნო სკოლისა. ვიტყვით, რომ ქართველებს სანავოსნო სკოლები ძველადგანვე გვქონდა, მისი ოსტატობა და ღირსება დიდის პატიოსნებით და ოსტატობით იყო გარე შემოსილი და მოსილი. უამისობა არც შეიძლებოდა და ქართველთ ისე კარგად იცოდნენ ზღვაზედ მგზავრობა, რომ ამას აქებენ თავ-თავის დროის ქართველ ხელოვანი მწერლებიც. მოწმობენ, რომ ქართველთა ზღვაზედ მგზავრობა ისე კარგად იცოდნენო, რომ თვით ღელვის დროსაც კი უვნოდ მგზავრობდნენ. გრიგოლ ჩახრუხადის თქმით, თითქოს ზღვა დაწყნარებული იყო და მარტოდენ ნიავი ჰქროდაო, ისე ოსტატურად მიმოდოდნენ ზღვაში ღელვის დროსაც კი ქართველ ნავოსანი და გემოსნებიო. ესე ყოფილა ძველად ქართველ ნავოსნობის სკოლის სწავლის საქმე განვითარებული და ვგონებ ამაში ეჭვი არავის ექნება, ცილს ვერავინ დაგვწამებს.

როგორც სკოლა იყო და მისი წესები საქართველოში ამაღლებული, ისევე კარგი უშიშარი მნიშვნელობა ჰქონდა ხალხში ზღვაზედ მოგზაურობას. რადგანაც ამ საქმის პატივის ცემა და მნიშვნელობა ყველას შეგნებული ჰქონია, ამიტომ ამ საქმეთა ხელობის ცოდნაც დიდის ხალხით იფინებოდა და ისწავლებოდა შავი ზღვის ნაპირას მდებარე მცხოვრებ ქართველთაგან. შესანიშნავია, რომ ამის ასპარეზზედ ძველადგანვე დიდის ხალხით აღმოჩენილან ლაზები, ლივანელები და ყველა ის ქართველნი, ვინც კი ზღვასთან ახლოს სცხოვრობდნენ და სანავოსნო ხელობასაც კარგად მისდევდნენ. ჩვენ

– 134 –

კარგად ვიცით, რომ ლაზები და ლივანელები ნავოსნობით, მეგემობით და ამ სამგზავრო ხომალდთა კეთების სიყვარულით გატაცებულნი ყოფილან. ლაზები ძველადგანვე ზღვის კაცებათ თუ შვილებათ ირიცხებოდნენ და ლივანელნი ჭოროხის ხეობის და მდინარის მდევებათ.

ჩვენდა სამწუხაროდ არ გვაქვს მის ცნობები, თუ გემების და ხომალდების პატრონებად ვინ იყვნენ, თითო კაცი თუ რამდენიმე ამხანაგი, ანუ შემდგარი ამხანაგობა. არც ის ვიცით, თუ მგზავრობის ფასი როგორ იყო და ან მგზავრობა რა გვარად იცოდნენ. ცხადი საქმეა კი, რომ მათ ყოველივე ამის წესები მოწყობილი ექმნებოდათ და ისიც კი უნდა ვსთქვათ, რომ იგი არც უბრალოდ ექმნებოდა მომართული, რადგანაც ხშირად საქართველოდამ საბერძნეთში მგზავრობდნენ თვით საქართველოს უმაღლესნი პირნი – მეფენი, ესენი აბა ტივებზედ და ღია ნავებზედ ხომ არ დასხდებოდნენ, უეჭველია მათთვის შესაფერად მოწყობილი გემები და ხომალდები ექმნებოდათ და მგზავრობის გეგმაც კარგად შედგენილი; შეუძლებელია, რომ ძველად ამ საზღვაო მგზავრობაზედ ქართველებს არა ეწეროთრა. წერით კი დასწერენ, მაგრამ მათ ჩვენ დრომდე ჟამთა ვითარების წყალობით ვერ მოაღწიეს. ეს რომ ასე არ ყოფილიყოს, მაშინ ხომ ჩვენ ასე ცარიელები არ დავშთებოდით. სამწუხაროდ ჩვენი საქმენი ასეა თვით ჩვენ-

განვე მოწყობილნი, რომ წინააღმდეგ მებრძოლად ჩვენს თავს და წარსულს თვით ჩვენვე უხდებით, ჩვენ ვარღვევთ და ვაუქმებთ ყოველივეს ჩვენსას, რაც სხვები უნდა გვირღვევდნენ და გვისპობდნენ, ესე გავთახსირდით ჩვენ. ესე უკუღმა წარვედით ცხოვრების გზაზედ.

დღევანდელ ზოგს ქართველს რომ უთხრათ, რომ ადრე ქართველებს ნაოსნობის სკოლა გვქონიაო, ვინ იცის, იქმნება იგი მგელივით მოგვარდეს და დაგიწყოს კიცხვა და ყვირილი, რომ ნავოსნობის სკოლა კი არა და უნივერსიტეტიც ჰქონიათო! ამას რასაკვირველია მასხარაობით იტყვის. უნდა ვსთქვათ, რომ ნავოსნობა და ბემოსნობა ლაზებს გარდა მეგრელებსაც

– 135 –

კარგად სცოდნიათ. ამის სრული მოწამეა ის გარემოება, რომ ჯერეთ ქრისტეს წინეთ და შემდეგაც იმავე ზღვიდამ, ფოთის მახლობლივ, გემები შემოდისოდნენ რიონში, მერე რიონით მიემართებოდნენ ორპირამდის, მას აქეთ და იქითაც აუარებელი საქონელი გაჰქონდათ და შემოჰქონდათ. ბერძენთა ძველ მწერლებთა ცნობებით აქედამ წლიურად ვაჭრებს გაჰქონდათ ათი მილიონი ცესტრიცის საქონელი, ისევე შემოჰქონდათ. ყოველივე ასეთი პირობები ითხოვდა როგორც ქართველთ დაწინაურებას სახელოსნოს განვითარების მხრით, ისევე ნავოსნობას და მეზღვაურობის კარგად მიხვედრას. ასე იყო ძველად ქართველ ტომის ვითარება ამ საქმეთა ასპარეზზედ. ქართველს საკმაოდ ჰქონია დროის შესაფერად როგორც ხელოსნობის ნიჭი, ისევე მეზღვაურობის, ნავოსნობის და ვაჭრობისაც.

დღეს კი ყოველივე მოისპო ქართველთ ტომისა, ჩვენში აღარაფერია დაშთენილი. ჩვენს საკუთრებათ დაშთა მხოლოდ მეტივობა. ქართველთაგან დღეს მეტივეს თუ დაასახელებს ვინმე და იტყვის, თორემ ნავოსანი, გემოსანი და მეზღვაურთა ხსენება ჭაჭანებითაც აღარ არის, ყოველივე არქივს ჩაბარდა. დღეს აქა იქ თუ ქართველ მენავეობას თუ შეხვდებით, მეზღვაურთ და გემების და ნავეები მკეთებელთ, ესენი იქმნებიან ისევ და ისევ ლაზები, აფხაზნი, მეგრელები და სხვანი, მაგრამ მათი რიცხვიც სულ მცირეა, ისიც უბრალო საქმეები უკავიათ ხელში, რაც დღიურ მუშის ვალს შეადგენს. მეთაურ-მეზღვაურ ხელოვან ოსტატები ჩვენში აღარავინ სჩანს. მთელ დასავლეთ-სამხრეთ საქართველოში ერთ ქარხანასაც ვეღარ ვნახავთ ამისასა. ორიოდ პატარა ქარხანები მოიპოვება ლიმანში, სადაც გამოჰყავსთ ჭოროხში სამგზავრო ნავეები, რომელ ნავებსაც ართვინიდან აწარმოებენ და ამგზავრებენ კახაბრამდის. ისიც კი უნდა ითქვას, რომ ლაზებში ამბათ არი დაშთენილი, რომ ძველად ქართველმა ნავოსნობა და გემების კეთების ხელობა ერთობ კარგად იცოდნენ, ისე რომ იგინი ბერძნებს, ოსმალებს და სხვათაც ამ ხელობის ცოდნით დი-

– 136 –

დათ აღმატებოდნენო. შედარება რომ ყოფილიყო, მაშინ ქართველნი მათზედ მაღლა მდგარნიც აღმოსწნდებოდნენო. ამასვე კარგად აჩენს დღევანდელ ლაზების და ქანების მოხერხებული მეზღვაურობა და გემების ოსტატურად კეთების ხელოსნობა, რაც ლაზისტანში კიდევაც სჩანსო.

ლივანაში, ლაზისტანს და სხვა კუთხეებშიაც გემებს აკეთებდნენ სხვა და სხვა ზომისას. ზოგი ისეთი გრძელი იყო და მასთან მაღალი, რომ სიგძე სიგანით დღეინდელ ევროპის გემებს არაფრით ჩამოუვარდება. ზოგს ისეთი დიდრონი ხუფებიც ეხურა, რომ მასში წვიმა ადვილათ ვერ ჩააწევდა. იალქნები, აფრანი და სხვანი ჭერის ბანზედ აქვენდათ მომართული და ღუზა კი შიგ გემში იდო. როცა დასჭირდებოდათ, იალქნებს, აფრებს და სხვებს ჭერიდამ აუშვებდნენ და აქროლდებოდნენ სხვა მოწყობილობით. ღუზას კი იქ უშვებდნენ, სადაც ალაგი იცოდნენ და საჭირო იყო მათთვის. გემები კლასებათ არ იყო დაყოფილი, ყველა ერთად ისხდნენ, მხოლოდ მოწინავე პირებს საუკეთესო, უპირატესი ადგილი ეთმობოდათ. ფასის გარდახდის საქმეც ვაჭრობით იყო. უნდა ითქვას, რომ ქართველებმა და ნამეტურ ლაზებმა ისე კარგათ იცოდნენ გემების და ხომალდების კეთების ხელოსნობა, რასაც ძნელად რომ ბერძნების და ოსმალების ხელოსნობა სჯობნებოდა, თუმცა ბერძნები ევროპულ ოსტატობის საშუალებითაც იყვნენ გაწურთვნილნი გემების კეთებასა და ხელოსნობაში. ჩვენდა სამწუხაროდ, რაც საქართველოს დასავლეთ ნაწილი დაეცა და გათათრება დაუწყეს, მის შემდეგ იქ დაეცა ქართველთ გვაროვნობა და ისლამის წყალობით ხალხოსნობაც ამოვარდა.

ხალხოსნობას-

თან ერთად დაეცა საქართველ ერისაგან ძველად გაბრწყენილი გემების კეთების ხელოსნობა და მას სრულიად თათრული ანუ ოსმალური სუნი ჩაედგა, ოსმალური სახელი ეწოდა. ის, რაც წინეთ ქართველებისა იყო, დღეს ოსმალებისა არის, იგი დღეს მათს საკუთრებას შეადგენს. სამწუხაროდ ისიც კი უნდა ვსთქათ, რომ ქართველ ტომისაგან მონარუქებული გემების კეთების ხელოს-

ნობა ოსმალთა ხელში დარჩა მკვიდრათ და უმოძრაოდ, მათ ხელში მან წინ ვერ წაიწია. დღეს მათში იგი წარმატების მაგიერ მოსპობაზეა დამდგარი, ეს იცის ისლამმა. ისლამის ხელში ჩვენი მამა პაპისაგან მონარუქებული ხელოსნობა დაჭლერქდა, სული ამოხდა და მოისპო. როგორც დასავლეთ საქართველოში მოისპო ქართველი გვარი, ისევე მოისპო ქართული ხელოსნობაც.

ვიტყვი კი, რომ ქართველ ტომის გემების და ხომალდების კეთების ისტორიას დიდი წარსული აქვს, მისი დასაწყისი რამდენიმე ათასი წლის წინა დროებიდამ იწყება. მას მოიხსენებენ რომაელთ და ბიზანტიელთ ძველი მემკვიდრე მწერლებიც. იგი უმნიშვნელო არავის ეგონოს, მას დიდი ვრცელი ის-

ტორია აქვს, მხოლოდ დაკვირვება უნდა, ძველის ძველ მე- ისტორიეთა ნაწერების კითხვა და ცნობების გარჩევა და გამოაშკარავება. ქართველი ტომის ძეთა დურგლობის, ხურო-ობის და მხერხავობის ნიჭს უარს ვერვინ ჰყოფს. თვით დღე-საც კი ლაზები განთქმულნი არიან ხუროობით და დურგლო-ბით. გემებიც სწორედ ამათგან კეთდებოდა, მხერხაობა საქარ-თველოში საერთოდ ისე იყო გავრცელებული, რომ ამას უაღ-რესად მისდევდნენ თვით რაჭველობაც კი. დღესაც რაჭველე-ბი საქართველოში კარგა ხუროებად, მხერხავებად და დურგ-ლებად ირიცხებიან. რაც შეეხება ლაზებს და მათ ხელოსნო-ბის გემის სასარგებლოდ, ამას ხომ ეჭვი არ უნდა, რადგანაც იგინი არამც თუ მარტოდ გემების და ხომალდების კაი მკე-თებელნი იყვნენ, არამედ კარგი ნავოსნები. ნავოსნობაც ამა-თის წყალობით გაბრწყინდა მძინარ ოსმალთ ტომში და ამის ხელოსნობაც. დღეს შავი ზღვის ნაპირები ტრაპიზონ-სტამბო-ლამდე მოფენილია ქართველ და ლაზელ ტომის შვილებით. იგინი ირიცხებიან საუკეთესო ნავოსნობათ და ხელოსნებათ. იგინი ამგზავრებენ გემებს, ნავებს და მასთან მგზავრობის დროს დაზიანებულთაც შეაკეთებენ კიდევ. ყველაფერს მარდად უძ-ღვებიან, ყველაფერს კარგად აკეთებენ, მხოლოდ ჩვენი უძ-ლურება ის გახლავს, რომ ყველა მათ თურქები ეწოდებათ

– 138 –

და მათი ხელოსნობაც თურქთა ტომის საკუთრებათ შთება, თუმცა ლაზები დღესაც ლაზურად ლაპარაკობენ, თურქული ბევრმა არც კი იცის, მაგრამ რა გაეწყობა, ისლამის წყალო-ბით ჩაყლაპულნი არიან და ჩვენთვის და საყოველთაოდ და-კარგული. დღეს ბევრს იქმნება საკურველათაც კი დაუშთეს ეს ამბავი, რომ ქართველებში ძველად გემების კეთებაც იცოდ-ნენ, ხომალდებისაც და მასთან კარგად მგზავრობა ანუ ნაოს-ნობა. აქ საოცრება არავისთვის რა უნდევ იქმნეს, თუ ჩვენში ისტორიული ცოდნა აღორძინდება და ქართველთა ტომის შვილები კარგა თვალს გაახელებენ, თავიანთ წარსულს ნათელის თვალთ შებედავენ. ამის მოვალეა დღეს თვით ქართველ მა-ჰმადიანთ ახალგაზდობაც, რო მათ შეასმინონ თავიანთი გვა-როვნული მოვალეობა და იძიონ ის, რისაც მოვალეა ყოველი შვილი თავის ქვეყნისა – საქართველოსი. ამის ნიშნები უკვე არის, ქართველ მაჰმადიანთ შვილები იღვიძებენ, თვალს ახე-ლენ ისევე, როგორც ეს უკვე წინეთ ქართველებში და ქარ-თველ კათოლიკეებში მოხდა *).

---

*) თუმცა ასეთ წერილებს აქ ალაგი არა აქვს, ხოლო ვათავსებთ დაუკარგველობისთვის. ეს ამბები მაჭახელში მეზღვაურობის ცოდნით მა-ჭახლელებსაც აქებენ.

გურიის გათათრება

ანუ

ს ა მ ზ ა დ ი ს ი

გურიის გათათრებისა და გათათრებულ ალი
(გიორგი) გურიელის დახვრეტა.

(ზეპირ ცნობები შეკრებილი აჭარაში)

ამ ალი გურიელის ამბავი მეტად უცხოა ჩვენთვის. ჩვენს ისტორიულს მასალებში ამ პირის შესახებ სულ არაფერი ცნობებია დაშთენილი. ამის შესახები ცნობები ადრე მე შევეკრიბე აჭარაში. იგი მიაბზო ერთმა მოხუცმა ქართველ მაჰმადიანმა, რომელიც 1878 წლის შემდეგ ქართველ მაჰმადიანთ ოსმალეთში დიდის გარდასახლების დროს ტრაპიზონში გადასახლებულა და იქ ვაჭრობს. რამდენიმე ხნის შემდეგ ეს ვაჭარი კაცი აჭარაში დაბრუნდა და შემთხვევით გავიცანი. ალი გურიელის შესახებ სხვა და სხვა ცნობებთა ერთი სახალხო ლექსიც მითხრა. ყველა ის ცნობები ერთად შეკრებილი თფილისში გამოვგზავნე „ივერიის“ რედაქციაში დასაბეჭდად 1892 წ.

XVIII საუკუნის დამლევს ოსმალეთის ბმანებით ახალციხის ფაშებმა დიდი ზე გავლენა იწყეს გურიაზედ. ოსმალეთს დიდათ ენატრებოდა გურიის დაჭერა, მორჩილება და გურულების გათათრება. ამათ სურვილს განხორციელება არ ეძლეოდა, რადგანაც გურიელები ოსმალთა წინაშე დიდს ოსტატობას იჩენდნენ. საზოგადოთ გურულები, დადიანები, მასთან ყველა მთავრები საქართველოს ნაწილებისა, იმერეთის ბატონები და ქართლის მეფენი ოსმალთ, სპარსთა წინაშე დიდს ოსტატობას იჩენდნენ, მათ აღმოსავლეთის ერთა მეფეთა პოლიტიკა კარგად იცოდნენ, ამიტომაც გახლდათ, რომ იგინი ამათ ვერ იმორჩილებდნენ, ვერ ატყუილებდნენ, აღმოსავლე-

– 140 –

თის ერთა საქმეებსა და პოლიტიკაში ქართველი მეფენი და მთავრებიც სჯობდნენ, ამის შედარებაც არ შეიძლებოდა. ოსმალ-სპარსებს ჩვენზედ ერთი უკეთესი შწო აქვნდათ მისი, რომ რაკი იგინი ჩვენ ვერ გვერეოდნენ, მერე თვით ჩვენში ემებდნენ შინათ გამცემთ. ქართველებს იმხრობდნენ და შინაურის ღალატის საშვალეებით გვესეოდნენ. სწორედ ამის მაგალითია სამცხე-საათაბაგოს დამორჩილების ისტორია და მისი გათათრების ამბები გურიაში. გურულებსაც კარგად შეეტყოთ. ალი მოვიდა თუ არა გურიაში, მაშინათვე დაიწყო მან საიდუმლოდ მოქმედება და თანამგრძნობთ ჯგუფის გაძლიერება. ხოლო ამის გაძლიერება გურიაში აღარ დასცალდა. გურულებმა მალე დაიჭირეს იგი და დააპატიმრეს. ერთ დღეს ალი გური-

ელს გურიის ერის ღალატის გაუმჟღავნეს. ალი გურიელსა და გურულებს შორის დიდი უსიამოვნობა მოხდა. გურულებმა აღარ უძლეს ალი გურიელს და ბევრის თათბირის შემდეგ ხე-ზედ მიაკრეს და თოფით დახვრიტეს.

ეს ამბავი მთელს ქობულეთის, აჭარის და სხვათა ქართველ მაჰმადიანებს დიდათ ეწყინათ, ამაზედ გლოვა დაიწყეს და მასზედ ლექსიც გამოსთქვეს. ლექსის შინაარსი მოუთხრობდა შემდეგს: როგორც მათში ვარდი აჰყვავდება, როგორც მისი სუნი მოიფინება აქეთ იქითო, ისევე მუსულმანობა აღორძინდება გურიასა და გურჯისტანშიო. მართალია საბრალლო ალი გურიელი დახვრიტეთ გურულებმა, მაგრამ დიდი ფადიშაჰი და მუჰამედი არ შეგარჩენთ თქვენაო.

ოსმალთაც ძლიერ ეჯავრათ ალი გურულის დახვრეტა, გურულებს დაემუქრნენ კიდეც, სამაგიეროს გადახდა უნდოდათ, მაგრამ წადილის შესრულებას კი ვეღარ შეუდგნენ, რადგანაც 1800 წლის შემდეგიდამ საქართველო რუსეთს ჩაბარდა და გურიას და იმერეთთან კი ალი გურიელის გამო დავა-დარბა აღარ გამოდგებოდა, არამედ მისთვის მეგობრობა იყო საჭირო და სიყვარულიო, რომ იმერეთის სამთავროები და სამეფო მათი ერთგულ მოსამზღვრენი ყოფილიყვნენო. დამორჩილების და გათათრებისთვის ოსმალთ აღარ სცალოდათ და

– 141 –

ამიტომ უფრო დაანებეს თავი ალი გურიელის ისე დაკარგვასაო.

ალი გურული რომ გურულებს ისე მალე არ დაეხვრიტათ, იმას რომ ეცოცხლა, გურიის საქმე გათათრებით გათავდებოდაო. იქმნება ეს ზოგიერთებმა დამტკიცებით მიიღონ. მე კი ვიტყვი, რომ ალი გურიელს წადილი ვერ შეუსრულდებოდა, 1800 წლის შემდეგ გურიის ხალხი არ გათათრდებოდა. ვერც ძალით გაათათრებდნენ. ის რაც ქობულეთში 1780 წლებს მოხდა, ეს გურიაში შემდეგ არ მოხდებოდა. ამას თავის მიზეზები აქვნდა. ოსმალთ ეგონათ, რომ როგორც სამცხე-საათაბაგოს ათაბაგი შევისყიდეთ და გავათათრეთო, გურია-საც ასე უზამთო.

სწორედ ასევე სურდათ გურიის დამორჩილებაც, როგორც იქ შეისყიდეს ბექა ჯაყელი, შემდეგ გათათრების საფარ ფაშა, ჯერეთ ეს გაათათრეს, მერე მთელი სამცხე გააუქმეს, მაგრამ დაიჭირეს და ქართველების ყოველივე მოსპეს და დაამხეს. სწორედ ასეთსავე გზას ადგნენ გურიის დამორჩილებაში, ამათ მოსპობაში და გურულების ავტონომიის გაუქმებაში.

XVIII საუკუნეს ბოლოს ოსმალთა მიაღწიეს თავიანთ საწადელს გურულებში, გურულების ოჯახში სცხოვრებდა ერთი გურიელთაგანი გიორგი. გიორგის ვინაობა რაღაც სიბნელით არის მოცული. ეს გიორგი გურიელი სტამბოლში გაზრდილა, ოსმალური ენა და სხვა ენებიც სცოდნია კარგად, თავის დროის კვალად იგი შესამჩნევად ცნობილი პირი ყოფილა და მასთან მოხერხებულებიც. დროს შესვლის ანუ მოწიფუ-

ლობის შემდეგ ოსმალეთიდან საქართველოში დაბრუნებულა. იგი სცხოვრებდა გურიაში, რასაკვირველია გურიელების ოჯახში. მას ყველა პატივს სცემდა, რადგანაც იცოდნენ კარგად, რომ იგი სტამბოლს იყო გაზდილი და ოსმალეთის მთავრობაც იცნობდა კარგად, პატივსაც სცემდნენ მას.

გიორგი გურიელი კარგის პატივით და ნდობით სარგებლობდა გურულების წინაშე. დიდის პატივით აღმატებული ველარ მოთავსდა თავის ქერქში. გურულების ღალატი ჩაიღო

– 142 –

გულში. გაიქცა სტამბოლს, სულთანს გამოეცხადა და უთხრა: დიდებულო მზე და მთვარე, მე მზათა ვარ რომ ვიწამო ისლამი და მაჰმადი, მის მერმე ვეცადო რომ მთელი გურიაც დაგიმორჩილოთ და მის მერმე იგინი ისე გაგიერთეულოდ, რომ ბოლოს თათრობაც მივაღებინო. ხოლო ამისთვის საჭიროა თქვენი მზეებრივი დახმარებაც.

– მერე რა გინდა, რა გსურს, რომ გეწყალობოს ჩვენგან? ჰკითხა სულთანმა.

– მე მსურს, რომ გურიის გურიელობა მე მიბოძოთ, მე ვიყო იქ თავი პირი და თქვენი ერთგული.

სულთანი თანახმა გახდა. გიორგი გურული მალე გაათათრეს და სახელად ალი უწოდეს. მის მერმე იგი იწოდებოდა ალი გურიელად. ვიდრე ალი გურული თავის განძრახვის შესრულებას დაიწყებდა, მანამ მას გურიაში ჩამოსვლა მოუხდა და სათადარიგო კაცებთან თათბირი და ცდა.

ალი გურიელის წადილი გურულებმა მალე შეიტყეს. ლაპარაკი გაუგეს. იგიც გამოტყდა, გაამუღავნა თავის წადილი, ეგონა თანამგრძობთ რიცხვს მალე იპოვნიდა. რამდენიმე იპოვნა, მაგრამ ესენიც წინააღმდეგნი გაუხდნენ. მალე საქმე ისე მოეწყო, რომ ალი გურიელმა გურულები ვერც სულთანის სახელით შეაშინა, ვერც ჯარით და ვერცარა სხვა მუქარებით. გურულებმა არამც თუ თანხმობა განუცხადეს, არამედ როგორც მოღალატე დაიჭირეს, ხეზე მიაბეს და დახვრიტეს. დახვრეტა მიტომ უფრო გადასწყვიტეს, რადგანაც შეიძლება არ გავთათრდეთ, მაგრამ ალი გურიელი არ მოგვასვენებს, გურიელებს გადაეკიდება, ამას ომი მოჰყვება და მერე უფრო ძვირად დაგვიჯდებაო. ეს ჭეშმარიტად ასეც იქმნებოდა. სწორედ ასე მოხდებოდა. სამწუხაროდ ამ ალი გურიელის შესახებ არა ვიცით რა. ვფიქრობთ, რომ ეს ალი გურიელი გურიის მთავართ გურიელების შთამომავალი კი არ უნდა იყოს, არამედ ვინმე გურულთაგანი, რისთვისაც იგი გურიელადაც იწოდებოდა. არ შეიძლება კი რომ ამ პირის შესახებ გურულ

– 143 –

მოხუცებულთ შორის ვინმე არ მოიძებნოს და მან ამაზედ არაფერი იცოდეს.

გარდა ამისი ისიც კარგად ვიცით, რომ გურიის გაათათ-

რების ნატვრა ოსმალთაგან გამოთქმული იქმნა 1680 წლიდამ, ესე იგი მას შემდეგიდამ, რაც ქობულეთში თავდგირიძეები გაათათრეს და მერე ქობულეთსაც დაუწყეს გაათათრება. ქობულეთის პირველი გაათათრება 1690 წლებს ეკუთვნის. გურულებს ათათრებდნენ შესყიდვით, გაქცეულებს და ტყვეთ წყვანილთაც.

ზემოთ მოხსენებული ოსმალოდამ აჭარაში დაბრუნებული ქართველი მაჰმადიანი მე გავიცან ქედას. იგი გამაცნო ქართველ მაჰმადიან შავ. ნაკაშიძემ, ცხენოსან ზავთიამ, ქართული წერა-კითხვის კარგად მცოდნე. ამ ახლად გაცნობილ პირისაგან მონათხრობ ამბის აღწერა, რაც ერთობ საინტერესო იყო, 1891 „ივერიის“ რედაქციაში დაიკარგა, არ დაიბეჭდა. ეს მე შევიტყე შემოდგომას, როცა თფილისში დავბრუნდი. მერე ეს ამბავი ასე მოკლედ დავსწერე, ალი გურიელზედ გამოთქმული ლექსი კი ვეღარ მოვიგონე. მეორე წელს კი ეს ქართველ მაჰმადიანი ვეღარ ვნახე, იგი ოსმალში წასულიყო. ქართველ მაჰმადიანებში სხვა კი ვერავინ ვნახე ამ ამბების მცოდნე და მომგონი. მიკვირს, რომ ამ ალი გურიელის ამბავი ასე მიკარგულა და გურულებშიაც არაფერია მასზედ დარჩენილი. ან იქნება დაშთენილა, მაგრამ ჟამთა ვითარების წყალობით ჩვენ დრომდე ვერ მოაღწიეს.

აფხაზეთის გაათათრება *)

აჭარის გაათათრების შემდეგ ოსმალთა სახელმწიფო და სასულიერო წოდების ძალა აფხაზეთზედ იქმნა მიპყრობილი.

ყველამ ვიცით, რომ აფხაზეთი ძველად საქართველოში განთქმული კუთხე იყო. დავით აღმაშენებელმა, ბაგრატ მესამემ და ბაგრატ მეოთხემაც აფხაზეთში გაიმაგრეს ფეხი და მერე ნაკუწ-ნაკუწად ქცეული საქართველოც განაძლიერეს. საქართველოს სამ სამეფოდ და ხუთ სამეფოდ გაყოფვის შემდეგ იმერეთის კათალიკოზი იმერ-აფხაზთ კათოლიკოზად ირიცხებოდა. დიდი ადგილი და მნიშვნელობა აქვს ამ კუთხეს საქართველოს ისტორიაში. იყვნენ კერძოთ აფხაზეთის კათოლიკოზებიც, ეპისკოპოზნი და მთავრებიც. ბაგრატ მეოთხე როცა ევროპიელთაგან კეისრათ იქმნა წოდებული, მაშინ იგი იწოდებოდა: კეისარი აფხაზთ, ქართველთა. ასე უწოდებენ თვით ბიზანტიის ძველი მწერლებიც ბაგრატს – იმპერატორად.

აფხაზეთი ძველადგანვე შეიმოსა ქართველთ მეფეთა ძლიერებით და მათგან განაკეთის ნაშთებით. დღესაც ამ ნაშთების მნახველი განცვიფრებაში მოჰყავსთ აფხაზეთში დღემდე დაშთენილ დიდებულ ნაშთებს. ასეთ იყო ძველად აფხაზეთი, ასეთი იყვნენ აფხაზნი. ქართული ენის სწავლა მათში უმაღლესად იყო წინ წასული და აღორძინებული. შემდეგ დროს კი, ანუ ოსმალთა გაძლიერებიდამ, აფხაზეთსაც ეწვია უბესურება. როგორც ვსთქვით ზემოთაც, ოსმალთა ადრიდგანვე იწყეს ამ კუთხის დამორჩილება, მაგრამ დაჭერას კი ვერ ახერ-

ხებდნენ. ბევრის ხრიკების და შინაური ღალატის შემდეგ ოს-

*) ხოგი ცნობები კახაბრებში მცხოვრებ აფხაზებთაგა არის მოთ-
ხრობილი.

მაღლა აფხაზეთი დაიკავეს XVIII საუკუნეს დამდეგს, ხოლო მისი ავტონომია კი სამცხე-საათაბაგოს მსგავსად დასტოვეს და მთავრებად შარვაშიძეები, მთავარნი ქრისტიანობით განაგებდნენ და მართავდნენ. მცირე ხნის შემდეგ ანუ 1690 წლ-
ბი დამ აფხაზთა ავტონომიაც მოსპეს, მთავართა და დიდებულთ შორის გათათრება შეიტანეს. მოისპო კათოლიკოზის სახელ-
წოდება. არღა იქმნა იმერ-აფხაზთ კათოლიკოზი. აჭარაში თა-
თრობის დამყარების შემდეგ აფხაზეთის ერის წინაშეც დაიჩოქა გათათრების ბრძოლამ. აქაც მოირთო გლოვის ძამით ქართ-
ველთ სახელოვნება.

აფხაზნი პირველად დიდის გმირობით ეწინააღმდეგებოდ-
ნენ ისლამის მიღებას. აქაც წინააღმდეგი ბრძოლა ისე იყო დაწყობილი, როგორც აჭარას და სხვაგანაც, მაგრამ მაინც ოსმალთა მოახერხეს და მარტოდ ოდენ ოზლად შთენილი ხალხი დაიმორჩილეს, დაამდაბლეს, შეაშინეს და იწყეს მით ისლამის ვრცელება მათში. აფხაზთა გათათრებას დიდი ისტო-
რია აქვს, მეტად სამძიმო. აფხაზნი სჯულის გულისთვის ისე იხოცავდნენ თავებს, რომ მასზედ უსასტიკესი აღარა შეიძლე-
ბოდა რა. მოგეხსენებათ, რომ თვით აფხაზნიც მეტად ყოჩა-
ღი, მხნე ხალხია. იგინი ერთ დროს საქართველოს ძლიერების სახელნი იყვნენ. მიტომაც იყო, რომ ეს კუთხე დიდათ უყ-
ვარდათ ქართველ მეფეებს. ესენი აქ ხშირად ისადგურებდნენ. აქ აგებდნენ ციხე-კოშკებს, შესანიშნავ დიდრონს ტაძრებს, სასწავლებლებს და ხელოვნურად ნაგებ მონასტრებს, რასაც ჩვენი ისტორიაც მოწმობს. იყო ისეთი დრო, როცა საქართვე-
ლო ოსმალთ და სხვათა ეკავათ და აფხაზეთი კი თავისუფლად იყო დაშთენილიდა აქედამ ეფინებოდა დანარჩენ ქართველო-
ბას პოლიტიკურად უფლების სხივები. თვით ბაგრატოვანების დინასტიის განძლიერებაც აქედამ იწყება, რაც შემდეგ მკაც-
რად იქმნა ოსმალთაგან დაცემული.

აფხაზეთი ძველი კერა ქრისტეს სჯულისა, აკვანი მოცი-
ქულთა ანდრიასი და სიმონ ქანანელის, ბინათ სადგური ბაგ-

რატ მესამის, ბაგრატ მეოთხის, დავით აღმაშენებლის და თა-
მარის, სავანე წარჩინებულ ბრძენ მწერალთ აფხაზთა შვილე-
ბის, მწიგნობართა და მწერალთა. იგი ღირსი გახდა შესანიშ-
ნავის ტაძრების და სასწავლებლების. აფხაზეთში ბედიის ტაძა-
რი, დრანდის, პიწუნდის და სხვანი იყვნენ სასწავლებელნიც ერისა. აფხაზთა შვილებს აქედამ ეფინებოდათ დიადი სწავლა და განვითარების სიყვარული. ბედიელნი მამანი საქართველოს ისტორიაში დიდის დიდებით და ბრწყინვით სჩანან. საქართვე-
ლოს ისტორია ასეთ პირთა ამბების მოთხრობით მეტად მდი-
დარია. მის ისტორიას განცვიფრებაში და მგლოვიარებაში მო-

ჰყავს ქართველი კაცი.

XVIII საუკუნის ნახევრიდან კი ასეთ კუთხეს ბედი ეცვალა, დიდებულ ერის შთამომავალთ შვილებს ოსმალთა გათათრება დაუწყეს. ოსმალთა მთავრობის ცდამ იქამდის მიაღწია, რომ 1775 წელს უკვე აფხაზეთი თათრის სჯულის მაღიარებლად იქმნა გამოცხადებული, ამიტომ მის საფუძვლით მათში მრავლად იწყეს თათრის სჯულის თავი კაცების გზავნა, ნასწავლი მოღების, ხოჯების, ხაფიზების და სუნეთების. ოსმალთა მთავრობა ხალხს სასტიკად, მაგრა, ოსტატურად უშლიდა ქრისტიანობის შენახვას. ამ დაშლაში მათი სასულიერო წოდება არ ერეოდა ისე, ეს როგორც აჭარაში იყო. მთავრობა ამ სჯულის შენახვას სპობდა, სასტიკად ჰკრძალავდა, ყველგან ასე აცხადებდა:

„ვინც მთავრობის ბრძანებას ხრ შეასრულებს, ის მთავრობის წინააღმდეგაა ჩაითვლება და ბოლოს სიკვდილითაც დაისჯებაო“. ესენივე სდევნიდნენ აფხაზეთა სასულიერო წოდებას და სასტიკად უკრძალავდნენ აფხაზეთში დარჩენას, მღვდელ მოქმედების აღსრულებას. ყოველივე დევნას მიეცა და 1760 წლიდან ოსმალეთის მთავრობის წყალობით დაკეტილ იქმნენ მონასტერ-უდაზნო სასწავლებელნი, აფხაზეთა შვილების სასწავლებლის ყოველივე ფერფლად იქმნა ქცეული და დაქცეული. ამ დღიდან იწყება აფხაზეთა შვილების სწავლა განათლების დაცემის დასაწყისი.

ოსმალთა აფხაზეტს მარტო ეს არ აკმარეს. მათ დაიწყეს

– 147 –

აფხაზეთა შვილებზედ მძლავრად ნავარდობა, მათი შვილების ტაცვა,

ოსმალში წაყვანა, იქ დასყიდვა. მაჰმადის სჯულის მიღებამდის ყოველი ოჯახის შვილებს, ქრისტიანებს, ოსმალთაგან შვილების მოტაცვა და დასყიდვა მოელოდა. მათს ამ გვარს უბედურების ასაცდენათ მხოლოდ ღა გათათრება იყო დაშთენილი. აფხაზეთა სიმაგრის ასალაგმავათ და დასამორჩილებელ იარაღად ოსმალთა გამოაცხადეს ასეთი წესები, რაც მოეფინა და მოედო მთელს აფხაზეთს.

აფხაზეთში თუ დაშთება ვინმე ქრისტიან მღვდელთაგანი და წინააღმდეგ იმოქმედებს მაჰმადის სჯულის, იმას თუ შეუტყუეთ ეს ამბავი, იცოდეს, რომ სიკვდილის შემდეგ მის სხეულს მიწაში არ დავამარხვინებთ. იგი ღირსი არ იქნება ჩვენგან პატივისცემის.

ესეთი წესები ოსმალთ ერთ დროს სამცხეშიც აქვნდათ წესათ მიღებული. მე მაქვს ერთი ძველი ოსმალური ქალაღდი, რაც ამას მოწმობს. ერთ მღვდელს თურმე შეუტყუეს ქრისტიანობის მფარველობა. ეს მღვდელი ამისთვის უნდა დაესაჯათ, მაგრამ იგი ავად გახდა და მალეც მოკვდა. დამარხვა არ უნდოდათ, მაგრამ სხვებმა აპატიეს მით, რომ გამოძიებას ვერ დაესწროვო. იქნება ჭორები მოუგონესო. ამიტომ ნება მისცეს ამ მღვდლის დამარხვის, მხოლოდ ისიც ისე, რომ სამარე

უნდა გაითხაროს ძალიან ღრმათაო, რომ იქიდან მისი ცოდვილი ლეში უკან ამოსროლა მიწამ ვერ შესძლოსო, რადგანაც თათრის სჯულის წინააღმდეგი მღვდელი ცოდვილი არისო, მტერი მაჰმადისა და ამას კიდევ მიწა არ მიიღებსო. ასეთის ოსტატობით ოსმალთა ძლიერ შეაშინეს ქართველთ ჩუმი მქადაგებელთ ქრისტიან მღვდელნი და მცირე ხნის განმავლობაში აფხაზეთი დაცალეს ასეთის პირებით. მაგარ ქრისტიანთა დასამორჩილებლად დააწესეს ასეთი ხრიკები. ეს ხრიკები მათგან იხმარებოდა 1705 წლიდან. ასე, რომ 1710 წელს საკათალიკოზო მოქვის ტაძარიც გაუქმდა. მასთან სხვებიც გაუქმდნენ, თითქმის სრულიად.

აფხაზის ოჯახს თუ სურს ქრისტიანთა დაშეთს, მაშინ მან

– 148 –

უნდა იცოდეს, რომ თათრებზედ დაბლა იდგება, ყოველივე ხარჯი მეტი გადახდება, წინააღმდეგს ვერ იქმს. ეს წესები ადრიდგანვე იქმნა შესული, ამიტომ 1720 წლიდან გათათრებისთვის ძალას არავის ატანდნენ. თათრობა თავის ნებით მიდიოდა წინ.

ოთხი შვილი თუ ჰყავს, მაშინ ორი მთავრობას უნდა მისცეს ხარკათ და ორი შვილი შეუძლიან თვით იყოლიოს ქრისტიანის სჯულზედ. ქრისტიანობაც აღარ იყო ადრიდგანვე. მოძღვარნი აღარ ჰყვანდათ 1700 წლებიდან თითქმის.

იყვნენ ისეთი ოჯახები, რომელნიც ამ გარემოებას არ ემორჩილებოდნენ. იყვნენ, ისეთნიც, რომელნიც ემორჩილებოდნენ. ყოველ შემთხვევაში ასე თუ ისე, აფხაზთა ოჯახებს დიდი რიცხვი აკლდებოდა თვისი შვილების და მით მათი რიცხვიც მცირდებოდა.

ქრისტიან აფხაზთ ნება აქვდათ, რომ მათ მოეტაცნათ სადუმლოდ შთენილ ქრისტიან აფხაზთა შვილები და იგინი შორს სადმე გადაერეკათ და მხოლოდ პატრონის გაუგებრად ოსმალებზედ კარგ ფასად დაუყიდნათ. ასეთივე ნება აქვდათ იმ აფხაზებს, ვინც მაჰმადის სჯულს აღიარებდა. ამ გარემოებით აფხაზეთის ჩუმ თუ ცხად ქრისტიანთა შვილებს მრავალი მტერი გაუჩნდნენ და მათ შვილებს მრავლად უწყეს ტაცვა, ოსმალეთში გემებით გადაყვანა და დასყიდვა. ამ გარემოებამ მძლავრად და ძირიან-ფესვიანად შეარყია ქრისტიანობის მაღიარებელთ რიცხვი აფხაზთ შორის და მთელი აფხაზეთი XIX საუკუნის დამდეგამდის თითქმის მტერ ფანატკ მაჰმადიანებათ იქმნენ გამოცხადებულნი.

ასეთმავე გარემოებამ შეამცირა მთლათ აფხაზთა რიცხვი. 1650 წ. აფხაზთა რიცხვი იყო ნახევარ მილიონზედ მეტი. თითქმის 600 ათასი. XVIII საუკუნის ნახევარს, ანუ 1770 წლებში იკლო და 400 ათასზედ ავიდა. მერე კი მათი შვილების ტაცვამ, გათათრებამ და მუდმივ ომებმა იქამდის დააუშუძლურა და მოსპო, რომ XIX საუკუნის დამდეგს 200 ათასი ძლივსღა იყო. შემდეგ ესეც მოისპო და დღეს რაც არის აფხაზთა რიც-

ხვი, ის ყველამ ვიცით. ასე დაემხო იუსტინე კეისართაგან დიდებულიად ხმობილი ძველი საქართველოს ნაწილი - აფხაზეთი.

რადგანაც აფხაზეთა შვილები ცქვიტი, მალხაზი და ლამაზი ხალხია, ამიტომ ძლიერ მრავლად გაჰყვანდათ ამათი შვილები სტამბოლს გარეშე სხვა ადგილებშიაც და ჰყიდნენ კაი ფასად. ამ დაყიდვას ცხადად ასაბუთებს აფხაზეთის მალაქია კათოლიკოსისაგან დატოვებული ქადაგებანი, რაც უკვე ვახსენეთ. ამასვე ამტკიცებენ ევროპის მოგზაურნი და ნამეტურ კათოლიკეთ სხვა და სხვა ძმობის მამანი.

სტამბოლსა და სხვა ასეთ დიდს ქალაქებში თითქმის ყველა ოსმალს ოჯახში ნახავდით აფხაზეთა ლამაზ ქალ-ვაჟებს. ზოგ ქალებს ცოლებათ ირთავდნენ, ზოგს ვაჟებს ისიძვებდნენ სილამაზის გულისთვის და ამით ამშვენებდნენ თვის ტომს. ბევრი და ბევრის ბევრიც ოჯახებში მონებად ჰყვანდათ. რაც ქრისტიანობის გულისთვის აფხაზეთს ვაება დაადგა და მათ ეს ვაებაც აიტანეს, ასეთი საქართველოს სხვა კუთხის ქართველთ არა უნახავთ რა. მიზეზი ამათის დიდის უბედურების ის იყო, რომ აფხაზეთი საქართველოდამ ანუ თვის მოსამზღვრე ქართველთ კუთხეებიდამ შორს მიუვალ და მიყრუებულად სძევს, მეზობლობა მას არ აქვნდა დანარჩენ ქართველებთან გაბმული და ამიტომ უფრო იდევენობდნენ ოსმალთაგან და იტანჯებოდნენ. მათ ზღვა მეზობლობდა და ამიტომაც იგინი იყვნენ კარგი მეზღვაურნი, მენავენი და კარგი მობანავენი, თითქმის ზღვის შვილებად იწოდებოდნენ ძველად.

დიახ ბატონო, აფხაზეთა გათათრების საქმეს დიდი ისტორია აქვს. აფხაზეთა გათათრება გახდა იარაღად თვით ამ ხალხის შემცირების და მოსპობის. ამ გარემოებას აწინდელ აფხაზეთა შვილებიც გულ-ცეცხლით სავსე უნდა უმზერდენ. ოსმალეთში აფხაზეთა დაკარგეს ყოველივე გვაროვნელი თვით ცნობიერება და სრულიად გადაგვარდნენ, ოსმალური ენა შეითვისეს და სადღეისოთ ოსმალეთში მათი ვინაობის აღარაფერია დაშთენილი თვინიერ სახეზედ გამოხატულის საქართველოს ერის მონათესავედ ყოფნის სილამაზის და სიკეკლუცისა. ასე იყო

დაემხო ძველ ბიზანტიის სამეზობლო საქართველოს ნაწილი აფხაზეთი. ასე მოისპო ქართველთ ტომის და კუთხის გეგმის ერთი შტო ერისა და მისი კილო-კავიც.

დღეს აფხაზეთს შეუძლიან სთქვას: რომ მე ოდენდა მხოლოდ მოწამე ვარ მისი, თუ ოდესმე როგორ ამაღლდა საქართველო და მოწამეცა ვარ მისი, თუ ან როდის დაეცა ამაღლებული საქართველო და ნამეტურ აფხაზეთიო.

უნდა აღვნიშნო ისიც, რომ აფხაზეთის თავად-აზნაურობას და ნამეტურ მთავართ შარვაშიძეთ დიდი ამაგი მიუძღვისთ საქართველოს წინაშე. ესენი ოსმალთ ყოველთვის მკაცრად ებრძოდნენ და მამულისა, ენის და ქრისტიანობის გულისთვის

ადვილად არას უთმობდნენ. აფხაზეთის მთავარნი არ ჰგვანდნენ სამცხის დიდებულ მთავარ ათაბეგების გვარის წევრთ ბე-
ქა ჯაყელს და სხვათაც, რომელთაც საქართველოს უღალატეს
და გათათრდნენ. შარვაშიძეებში ამისი მაგალითი არ იყო.
მართალია ამათშიაც იყვნენ თითო ოროლა ოსმალთა მომხ-
რენი, მაგრამ ამასაც თავის მიზეზები და პირობები აქვს. სა-
ზოგადოთ ამ გვარს დიდი ამაგი და შრომა აქვს დახარჯული
აფხაზთა ერის წინაშე. ასე და ამ გვარად, აფხაზთა სრულიად
გათათრება ეკუთვნის 1680 წლებიდან 1780 წლამდის ასე რომ
XVIII საუკუნის შემდეგ მთელი აფხაზეთი ისლამს აღიარებდა.
მათში ერთი კაციც აღარ იყო ქრისტიანად დაშთენილი. ასე
დაეცა ერთ დროს აფხაზეთი.

შენიშვნა.

ამ მასალებში ბევრს სიტყვებს მე ჩემებურად ვხმარობ.
მაგალითებრ ქართველ მაჰმადიანები იტყოდნენ: თავი შეინახა.
ამის მაგიერ ვხმარობთ – ქრისტიანობა შეინახა. გადაბრუნდა, –
ვხმარობ ისლამი მიიღო, – ან გათათრდა. ასევე კიდევ სხვა მათ
ნახმარ სიტყვებს მე ჩემებური სიტყვებით ვწერ. შეიძლება მკი-
თხველმა სთქვას, რო ასე რათ დაწერე და რატომ ისე არა,
როგორც ისინი ლაპარაკობენო. ამაზედ ვიტყვით, რომ მათ
ნახმარ სიტყვები სულ უსრულებია და მასთან ჩვენთვისაც ხა-
მი. ამიტომ უფრო ასე დავსწერე, ასე ვამჯობინე, ეს ჩვენთვისაც
ცნობილია და მათთვისაც ადვილად გასაცნობი იქნება.
ყოველივე ეს აქ მიტომ მოვიყვანე, რადგანაც ბევრს წერილ-
ში ისეთი სიტყვებია მოყვანილი, რაც შეუძლებელია, რომ ეს
საქრისტიანო სახელები მუსულმანებმა იცოდნენო. მართალია
ამათ ასე არ იციან ლაპარაკი, ხოლო მათ მაგიერ სხვა სიტ-
ყვების ხმარება კი მაინც იციან. ზოგს ორის და სამის სიტ-
ყვით ახსნიან და ზოგთაც სხვა გვარ.

სამუსულმანო საქართველო და მუსულმან ქართველობა.

დასავლეთ საქართველო საკმარისად ვრცელი კუთხეა, იგი
უდრის ნახევარ საქართველოს. მისი სამზღვრები სამხრეთ ჰაია-
სტანია, დასავლეთ ბიზანტია, აღმოსავლეთ სპარსეთი და ჩრდი-
ლოდ ქვემო ქართლი და სამშვილდე. ძველად ყველა ვრცელს
ადგილთა სოფლებში მთლად ქართველები ესახლნენ ქართუ-
ლად მოლაპარაკენი. ყველა ესენი წინედ ქრისტიანობას აღი-
არებდნენ. 1502 წ. ოსმალეთმა დაიპყრო ეს კუთხე და ამის
გამგეთ ქაიხოსრო ათაბაგი დანიშნეს. ამ დღიდან ქართველნი
ოსმალთ მარტოდ ხარკს ამღევდნენ. 1626 წ. ბექა ათაბაგი

ისლამს დაუკავშირდა. მის შემდეგ ოსმალთ სამცხე-საათაბაგოში მოსპეს ქართველთ წესები ანუ ათაბეგების ავტონომია და მის მაგიერ დაარსეს ახალციხის ვალი ფაშობა და სხვა საფაშალიკოები. ამის შემდეგ ქართველთა იწყეს ისლამის მიღებაც.

ორი საუკუნის განმავლობაში მთელმა სამცხე-საათაბაგოს ქართველობამ იწამა ისლამი. ასეთ ქართველთა რიცხვი იყო ათი და ოცი ათასი კი არა, არამედ მილიონი. გამაჰმადიანებული ქართველების ზოგმა დღემდე დაკარგა ქართული ენა, ზოგ ალაგას შეინახეს. მაგალითებრ მთლად მოისპო ყარსის თემში, არტანის-არდაგანის, ოლთისის, ფოცხოვს, ქვაბლიანს, მესხეთ-ახალციხე და ახალქალაქის ჯავახეთშიაც. ზოგ სოფლებში დაკარგეს ქართული ენა ქართველ მაჰმადიანებმა შავშეთის ერთ ნაწილში, არდანუჯისაკენ და ბევრიც სხვა კუთხეებში. მკვიდრად სუფევს ქართული ენა ბათუმის ოლქის ქართ-

– 153 –

ველ მაჰმადიანებში, ართვინის ოლქის ორ ნაწილს მურღულის და იმერხევის სოფლებში და ზოგიც ოსმალეთის სამფლობელო საქართველოში, უმეტესად დასავლეთ საქართველოს კუთხეებში, რაც შავ-ზღვას და ძველ ბიზანტიას მახლობლად მდებარეობს.

კაცი როცა მოგზაურობს ამ კუთხეებში, ჰკვირობს მასზედ, თუ ამოდონა ქართველობა, ამოდონა სოფლები, ქალაქები და ხალხი ოსმალეთის სახელმწიფომ როგორ დაიმორჩილა, აქ თვის ძლიერება როგორ დაამყარა, ან ისლამი როგორ გაავრცელეს. ამაზედ საქართველოს ისტორიაში ერთობ მცირე ცნობები გახლავსთ მოხსენებული, ამიტომაც ისლამის შესახებ ჩემის შეძლების და გვარად ეს ცნობები შევკრიბე. იმედია, რომ ეს მასალები დიდათ თუ არა მცირედ მაინც მიაღწევნ თავიანთ ისტორიულ მნიშვნელობას.

პროფესორი ალექსანდრე ხახანაშვილის ჰაზრი ამ ისტორიული მასალების შესახებ.

ამ მასალების ერთი პატარა წიგნი მე დავბეჭდე ცალკე და გამოვეცი 1900 წლებს. ეს წიგნი პროფესორმა ალექსანდრე ხახანაშვილმა განიხილა რუსულს ენაზედ და განხილვა დასტამბა იმა დროის, პეტერბურგის რუსულ ჟურნალ „რუსკაია მისლში“ პროფესორის აზრი სულ ერთ ფურცელზეა მოთავსებული და იგი ამის შესახებ სწერს შემდეგს:

ეს წიგნი არის ერთად ერთი მასალა, ერთად ერთი წყარო ქართველებში ისლამის გავრცელების და ქრისტიანობის შესახებო. ამ სჯულის გამოცვლას კი უსათუოდ ქართველებში დიდი ისტორია ექმნებოდაო. ხოლო ჩვენი ისტორია კი ამაზედ სდუმსო. ამიტომ უფრო აქვს ამ წიგნს თავისებური

ღირსება და მნიშვნელობა, რომ იგი ცოტად თუ ბევრად ისლამის გავრცელების შესახებ სხვა და სხვა ზეპირ ცნობებს იძლევაო. სამწუხაროდ ეს რუსული ჟურნალი ველარ ვიპოვინე, თორემ მთლად მოვათავსებდი აქ იმ წერილს.

ქართველ მაჰმადიანებს, ანუ მუსულმან ქართველებს.

ძმებო ქართველ მაჰმადიანებო, თქვენ არ იფიქროთ, რომ ის ცნობები მიტომ ამიკინძავს, რომ ამით თქვენზედ რამე გავლენა ვიქონიოთ, მოგაგონოთ თქვენი ძველი წარსული და ისიც, თუ თქვენს ძველებს რა სისხლის ღვრა გადახდენიათ სჯულის გამო, რომ ამით თქვენ ქრისტიანობა შეგაყვაროთ, ისლამი შეგაძულოთ. ღმერთმა დაგვიფაროს. ამისაგან ჩვენ და მთელი ქართველობა შორს სდგას. ჩვენ ამის ფიქრი არასდროს არა გვქონია და არც გვექნება.

ყოველ ასეთ დიდს შემთხვევებს და მოვლინებას ხალხში აქვს თავის დიდი ისტორია; ამიტომ ყოველ ქართველ მაჰმადიანი დაგვეთანხმება მასზედ, რომ მათს სამშობლოშიაც უეჭველია სჯულის გამო ბევრნაირი ამბები და შემთხვევები მოხდებოდა, ყოველ დროსა და ცვლილებას თავის ისტორიული მიზეზები ექმნებოდა. ამ მიზეზებს ვერავინ ვერსად გაექცეოდა, ამიტომაც საჭიროა რომ ყოველივე ასეთ დიდ შემთხვევათა შესახებ ცნობები მრავლად იქმნეს ისტორიაში ანუხსული. ეს იქნება დიდი საუნჯე ჩვენის ისტორიისა.

სამწუხაროდ საქართველოს ისტორიული მასალები ერთობ ცოტა ცნობებს იძლევა მასზედ, თუ სამცხე-საათაბაგოს ქართველთ როგორ მიიღეს ისლამი, მიღებას რანაირად ეპყრობოდნენ და ეგებებოდნენ. ასე თუ ისე, როგორც სჩანს, ეს ცვლილება ადვილად არ მომხდარა. ამიტომაც საჭირო არის, რომ ამის შესახებ ჩვენ გვქონდეს ყველა ნაირი ცნობები. ამ ცნობების არსებობა არ იქმნება მეტი. მაგრამ საიღამ და რით?

– 156 –

როცა საქართველოს ისტორია ამაზედ მდუმარებს, ჩვენს ძველებს ამისთვის სულ არ მიუქცევიათ ყურადღება, არც არა თქვენს ძველებს დაუწერიათ ამაზედ რამე. ჩვენი ისტორია მარტოდ ასე მოკლედ გადმოგცემს ამ დიდ საქმეთა ცნობებს.

„ოსმალთა სამცხე დაიპყრეს, ქართველნი გაათათრეს. ვიეთნიმე თავად-აზნაურნი ოსმალურ საუბრობენ, გლეხნი დღემდე ქართულად ლაპარაკობენ, აწ მაჰმადიან არიან, მცირედ ქრისტიანენიც, ხოლო უმღვდლონი, უმწყემსონი. თავადთა მისცეს ბეგობა და აწ იწოდებიან ბეგად, სამჯაყ ბეგად, ალია ბეგად და ალად“. აი ეს არის სულ ამ დიდის გარემოების შესახებ ცნობები, საქმით კი სჩანს, რომ ამას აქვს მეტად დიდი ისტორია.

ჩემის მგზავრობის დროს, ათი წლის განმავლობაში, ამ გარემოებას ჯეროვანი ყურადღება მივაქციე. ვსწუხდი მასზედ, რომ ასეთ უხდიდეს საქმეთა შესახებ ჩვენ სულ არაფერი მასალები გვქონდა. მაშინ ქართველ მაჰმადიანთ შორის იყვნენ თითო ოროლა ნასწავლი ისეთ ქართველ მაჰმადიანები, რომელთაც სწავლა ოსმალეთში აქვდათ დამთავრებული. მათ ოსმალური მწერლობაც კარგად იცოდნენ. მათ ვკითხე ამის შესახებ რამე ცნობები, იქნება ოსმალურს ან არაბულ ენაზედ მოიპოვება რამე? მათ აუწყეს შემდეგი:

ამის გაგება ჩვენც გვინდოდა, სტამბოლში ბევრი ვსძებნეთ ასეთი ისტორიული ცნობები, მაგრამ ვერსად რა ვნახეთ. ოსმალნი მარტოდ თავიან კალენდრებში სწერენ, რომ გურჯისტანში ამდენი სულის ისლამის მაღიარებელ გურჯი თათარი არისო. ამდენი სხვა, ამის მეტი ჩვენ ვერა ვიპოვეთ რა ოსმალურ წიგნებშიო. ეს ნამდვილიაო.

ამ ლაპარაკის დროს მსმენელთ შორის ზოგნი მოხუცნი თავიანთ ძველთაგან გათათრების ანუ ისლამთან დაკავშირების ამბავს იტყოდნენ ხოლმე. ასეთ ამბებმა მე გამიტაცეს 1890 წ. ამ გარემოებას მივაქციე ჯეროვანი ყურადღება და ხუთი წლის განმავლობაში, სადაც კი მგზავრობდი და ვსცხოვრებდი, იქ ქართველთ მაჰმადიანთ შორის ვიახლოვებდი ისეთ

– 157 –

მოხუცთაც, რომელთაც ჩემის ფიქრით ღრმა მოხუცებაც ეტყობოდათ. ამათ გაცნობას ჩემი საუბარი და სიყვარულ მოჰყვებოდა, თათრობაზედ ტკბილად ლაპარაკი, ისლამის პატივისცემა.

ასეთ პირთა პატივისცემლად თან დამქონდა ყავა, ჩაი, შაქარი, სხვა და სხვა ტკბილი ხილეულობა, თეთრი ახალი ორშაურიანი და აბაზიანები. ამით ყველას პატივს ვსცემდი. რაკი ერთი მოხუცი იტყოდა რამეს ისლამის შესახებ, მერე მას მეორეც მოაყოლებდა, მესამეც და ასე და ამ გვარად მეც ვალაპარაკებდი მათ და თან ვინიშნავდი ცნობებს, მერე იმავედღეს ვსწერდი ისე, როგორც ჩვენი საუბარი სწარმოებდა. ჩემს წინაშე ასეთ ცნობების შესახებ თვით ხოჯები და მოლებიც ლაპარაკობდნენ. ამათ ჩემი ეჭვი აღარაფრის აქვდათ, რადგანაც მე მათში მალე დავიმსახურე სრული პატივისცემა, შევისწავლე მათეზური ლოცვები არაბულად, ჯამეშიაც დავიარებოდი, მასთან ისლამის ლოცვებსაც სუფთად და სწორედ ვასრულებდი, რათა ამით მათი გული მიმეგო. საქმე ისე წამივიდა, რომ მათი არაბული ლოცვის წიგნიც დავბეჭდე, რისა გამო ბევრის მოხუცისაგან მადლობაც მივიღე.

მე რომ არაბულად ვლოცულობდი, მათ ეს დიდათ უკვირდათ. ამ ხერხით მე ბევრი ძვირფასი მასალები შევკრიბე. რადგანაც ცნობებს მერე ვიწერდი, ამიტომ შეიძლება ზოგი რამ ძვირფასი ცნობები დამავიწყდა, გამომრჩა. რადგანაც მაშინ ამ ცნობებს თფილისში ქართულ გაზეთებს უგზავნიდი; ზოგი რამ ცნობები თურმე გზაში იკარგებოდა, რედაქციამდის

არ მოდიოდა. ბევრს ადგილიდამ ბათუმამდის ამ წერილებს მგზავრებს ვატანდი. უმეტესი ნაწილი ამ მასალების დაიბეჭდა გაზ. „ივერია“-ში და შემდეგ აკაკის „კრებულში“ 1897 წ. ცალკე ორ წიგნად გამოვეცი. პროფესორმა ალ. ხახანაშვილმა 1898 წ. ჟურ. „რუსკია მისლის“ წერილი მოათავსა ამ წიგნების შესახებ. ეხლა ყველა ეს ერთ წიგნად დავბეჭდე. ზოგიც სხვა მასალები მიუმატე, რაც შევკრიბე.

ცხადი საქმეა, რომ ამის შესახები მასალები ქართველ მა-

– 158 –

ჰმადიანებში ზეპირად მრავლად იქმნებოდა დაცული. მის მახსოვართა რიცხვიც დიდი იქნებოდა. ესა სჩანდა იქიდანაც, რომ მოხუცნი საუბროს დროს იტყოდნენ, რომ ჩვენი ძველებიც ასე ლაპარაკობდნენო. ცხადი საქმეა, რომ ეს ასე იქმნებოდა. ამათის ზეპირის ამბებიდამ მაშინ ერთი და ორი წიგნაკი არ დაიწერებოდა, არამედ 24 ტომი. ამაზედ ასევე სწერს ვინმე მესხი. ეს მან ახალციხეში ერთ დღეს ქადაგებაშიც წარმოსთქვა. ვამბობთ 24 ტომი დაიწერებოდა მიტომ, რადგანც ზოგს ხეობის ქართველთ ადრე მიუღიათ, ზოგს გვიან, ხოლო ამ ხნის განმავლობაში მათში ათასნაირი ამბებიც მომხდარა, რაც ღირსი იქმნებოდა აღწერის, მაგრამ მაშინ ამას აბა ვინ აღწერდა, არავინ, მიტომ რომიქ აღარავინ იყო ამ დიდი საქმის მნიშვნელობის მცოდნე. ამიტომაც ყველაფერი ჟამთა ვითარების წყალობით დავიწყებას მისცემია.

ჩვენს დროში კი ქართველთ მაჰმადიან შორის იყვნენ თითო ოროლა ისეთ მოხუცნიც, რომელთაც ამის შესახები ამბები ზეპირად მრავლად იცოდნენ. უეჭველია ამათში ბევრს ალაგას იქმნებოდნენ ასეთ მოხუცნიც, რომელთაც ბევრი რამ ძველი ამბები იცოდნენ ისლამის შესახებ, ხოლო მე კი ასეთ მოხუცებულთ ცნობა არ მქონდა, მათგან მონათხრობი ვერა შევკრიბერა. უეჭველია ასეთ პირთა უცნობლობით მე ბევრი რამ ცნობები გამომრჩებოდა, ამას ეჭვი არ უნდა, მაგრამ რა გაეწყობა, განა მარტო ასეთის ისტორიულის მასალებითა ვართ ღატაკნი, ჩვენ ბევრიც სხვა რამ გვაკლია. თვით ქართველ მაჰმადიანებიც იტყვიან ამას, რომ მათ სულ არაფერი ცნობები მოეპოვებათ თავიანთ წინაპირთ მუსულმანთა ისტორიის შესახებ.

ყველა ეს სიმცირე ჩვენის ისტორიისა და ერის აქ მიტომ მოვიყვანეთ, რომ ჩვენმა მოძმე ქართველ მაჰმადიანებმა ჩვენ ამ წიგნით რამე სიყალბე არ დაგვწამონ. შევკრიბეთ ყველა ეს ცნობები მით უფრო, რადგანაც სურვილი გვაქვს, რომ მათ იცოდნენ ის გარემოება, თუ სჯულიდამ-სჯულზედ გადასვლა რა ძნელი საქმეა, მძიმე, აუტანელი, ზოგისთვის სულიე-

– 159 –

რად დატანჯვაც და ვინ იცის რამდენი კიდევ სხვა ასეთნი ყოფილან. ამიტომაც ძმურად ვაუწყებთ ქართველ მაჰმადიანებს

შემდეგს, რაც მათთვისაც უეჭველია საყურადღებო იქმნება და მასთან მოსაწონიც, მოსაწონი მით უფრო, რადგანაც ყოველივე ეს მართალია და ჭეშმარიტი, რასაც არაფერი ბოროტი არა აქვსრა მაზედ.

ძველად ანუ ისლამის მიღების დროს რაც მოხდა, მოხდა, ის ჩვენ ძველებთან მომხდარა, ამიტომ ჩვენ მათ საქმესთან ხელი და დავა არ გვაქვს. ყველა ის ჩვენგან შორს არის. ამიტომაც დღეინდელ ქართველ მაჰმადიანებიც ვალდებულნი არიან, რომ თავიანთ სჯული – ისლამი მტკიცედ შეინახონ. ამაზედ ვისთანმე ლაპარაკიც კი არ დაიწყონ, ვინაიდან ჩვენს დროში სჯულზედ ლაპარაკი წესად აღარ არის, ყველა თავის სჯულით იქმნეს, ყველამ თავის სარწმუნოება შეინახოს. ნურც ერთი ქართველ მაჰმადიანი, ნურც ერთი ხოჯა და მოლა ნუ იფიქრებს ამას, რომ ჩვენ ქრისტიან ქართველებს ვითომ მათი გაქრისტიანება გვინდოდეს, ღმერთმა დაგვიფაროს, ასეთი აზრის არამც თუ მარტოდ ერის კაცნი არიან ჩვენში, არამედ თვით ქართველი სამღვდელოებაც ამ აზრის გახლავსთ. ეს არის ჩვენ მიერ ჭეშმარიტი მოხსენება, სწორე შეხედულება საქმესა და საგანზედ.

დასასრულ კიდევ ვიტყვით სამახსოვროდ შემდეგს: ჩვენს დროში კაცი, პატიოსანი კაცი თავის დღეში სჯულს არ გამოცვლის. ამიტომაც ყველა ქართველ მუსულმანი მტკიცედ უნდა ადგეს თავის სჯულზედ და იგი ვერავითარმა დარიგებამ ვერ უნდა შეარყიოს, ვერც ფულმა, ვერც ქალის სიყვარულმა და ვერცა რა სხვა ასეთ დიდების მოყვარეობამ. ეს არის ჩვენი აზრი და თხოვნა ქართველ მაჰმადიანთ წინაშე დღეს. ჩვენ, ქართველ ქრისტიანებიც ამავე აზრის გახლავართ ჩვენ მოძმე ქართველ მაჰმადიანთ შესახებ. დავსძენთ იმასაც, რომ თვით შემოერთების დროს რუსეთის მთავარ მართებელმაც ასე გაუწყათ, რომ თქვენ იყავით, დაშთით თქვენს ქვეყანაში, მასთან იყავით კაი კაცები თქვენის ოჯახისათვის, სასარგებლონი

მეზობლის და მეგობრისათვის. დანარჩენის ფიქრი ნუ გაქვსთ, თქვენ არცარავინ სჯულს შეგიცვლით და ამაზედ არცარავის ნება ექმნებათ, რომ თქვენ წინაშე სიტყვა სთქანო. ჩვენთვის ყველა ერთია ქრისტიანი და მუსულმანი, ოღონდ იგინი იყვნენ ჩვენი ერთგულნი და პატიოსანი მუშაკნიო.

ამის შემდეგ ჩვენზედ და ქართულ წიგნებზედ თუ ვინმე ქართველ მაჰმადიანი სიტყვას იტყვის, რომ ყოველივე ეს ჩვენი გაქრისტიანების და გაქართველების მასალები და ოსტატობანი არისო, ჩვენ მხოლდ ამით და ასეთის წიგნებით გვიახლოვდებიან და გვამზადებენო, ეს იქმნება ჩვენი სულიერი ვითარების არ ცოდნა, არ ცნობა და მასთან მათგანაც დიდი ისტორიული დანაშაული, რაც ამდენი რწმუნების შემდეგ არც ერთ ქართველ მაჰმადიანს აღარ მიეტევება თვალ აზრით ყურება. არ მიეტევებათ მით უფრო, რადგანაც ასეთი პირნი თავიანთ გარეშე სხვაგანაც მოიტანენ დიდს ზარალს, ბევრს

ქართველ მაჰმადიანს აუცრუებენ გულს და ჩამოარჩენენ უკან, ბევრი დაუწყებს კეთილა წადილს და რჩევას საექვოს თვალით, ამითი კიდევ მათი წინ მსვლელობის საქმეც ერთი ათად დაგვიანდება, ეს კიდევ იქნება დიდი ღალატი, დიდი ცოდვა.

ამიტომაც ყოველი ქართველი მაჰმადიანი ვალდებული არის, რომ ის იყოს კარგი მუსულმანი, მასთან კარგი საქართველოს კაცი, მცოდნე თავის ქვეყნის, ერის, ისტორიის, ენის, შთამომავლობის, თორემ უამისოდ რა არის ქართველ მაჰმადიანი – არაფერი, ცარიელი ჩონჩხი, ესკი არა კმარა და სირცხვილიც არის ყოველ ქართველ მაჰმადიანისათვის, რომ მან თავის ვინაობა არ იცოდეს, თავის სამშობლო ქვეყნის ისტორია, ქართული მწიგნობრობა და საქართველოს ამბები. ამის არ ცოდნა მარტოდ თურქს შეჰფერის, ქურთს, არაბს, სპარს და სხვა ასეთებს, რომელნიც ქართველ შთამომავალნი არ არიან და არა საქართველოს შვილს, ქართველ ტომის შთამომავალს და ქართული ენით მოლაპარაკე მაჰმადიანს, რომელიც დიახ ქართველ ტომისა არის და არა თურქი, ყაზანის თათარი, არაბი და სხვანიც ასეთნი.

– 161 –

სხვა არა იყოს რა, ქართველ მაჰმადიანებს ერთის მხრით უნდა სცხვენოდეთ კიდეც მასზედ, რომ მათ არ იციან არასფერი თავიანთ ვინაობის. საქმე თუ გაჭირდა, მაშინ ისინი მარტოდ ამის თქმას გაბედვენ, – „ჩვენ ადრე ქართველი, გიაური ვიყავით, მაგრამ ახლა თათარი, მუსულმანი ვართ“. ეს არის მათი პასუხი. მთელი ამ საქმის ისტორია ამ სიტყვებით თავდება. მათის ცოდნით, ეს კი არ კმარა. თუ ჩვენ ვიცით ის, როგორ და რა გვარად მივიღეთ ქრისტიანობა და მით რა განვიცადეთ, ამიტომ საჭიროა, რომ ვიცოდეთ მისი ცნობებიც, თუ ამოდოლა ქართველობამ როგორ მიიღო ისლამი, რა გვარ აღიარა იგი და ან ამისთვის მან რა მიზეზები, რა შევიწროება და საქმენი აიტანა და ნახა.

ყოველი ქართველ მაჰმადიანი ვალდებულია, რომ ასეთ მასალების კრებას ხელი შეუწყოს. ეცადოს ყველა მათგანი, რომ ეს დიდი ისტორიული ნაკლი თავის აღსავსეობით იქმნეს აღწერილი. უნდა იცოდნენ ქართველ მაჰმადიანებმა, რომ ასეთის შეკრებით მათს წინაშე ისლამის ისტორიას უფრო მეტი მნიშვნელობა მიენიჭება და მასთან იგი გახდება ისტორიის დიდი ნაწილი, დიდი საუნჯე, თუ არა და უამისოდ მას ყოველთვის ღატაკი ისტორია ექმნება და უშინაარსო. ეს იქმნება იგი მითომ, რადგანაც მის შესახებ არც ქართველ მაჰმადიანთ ძველებს უწერიათ რამე და არც ჩვენს წიგნებში მოიპოვება რამე ცნობები. როგორც სჩანს, ისლამის ვრცელებას ქართველებში დიდის ცდით გავრცელებულა.

შეას სჯულის ქართველები სპარსეთში

და მათი საქმენი.

აღმოსავლეთ საქართველო ანუ კახეთი, სამშვილდე და ქვემო ქართლი რაც სპარსეთის მფარველობის ქვეშ შევიდა, მას შემდეგ, რაც საქართველო სამ სამეფოდ და ხუთ სამთავროდ გაიყო. ზემო ქართლი ანუ არტაანის (არდაგანი) ოლქი, ყარსის, ოლთის, ლაზისტანის, შავშეთი, ლივანა, აჭარა, მესხეთ-ჯავახეთი და მასთან მთელი იმერეთის სამეფოსაც ოსმალო დაეპატრონა მას შემდეგ, რაც მათ სამცხე დაიპყრეს, ათაბაგობაც მოსპეს.

ასე მთელი საქართველო ოსმალ-სპარსებმა ორად გაყვეს. ერთ ნაწილს ოსმალეთი დაეპატრონა 1627 წლიდან და მეორე ნაწილს სპარსეთი. ამათი წადილი იყო ამ ერის დამორჩილება, გაერთვლება, მერე მათში ისლამის შეტანა, თუ არა და ამათ წინააღმდეგ შემთხვევაში მოსპობა ელოდათ, ვინაიდან ოსმალ-სპარსელებს ამათი შიში აქვნდათ, რომ ფიქრობდნენ იგინი, ვიდრე ამათში ჩვენ ჩვენს სჯულს არ მოვფენთ, მინამდის ესენი ჩვენ ერთგულებას არ ჩაინერგავენ გულშიო. ამას ოსმალ-სპარსნი მიტომ ფიქრობდნენ, რადგანაც ქართველებს ყოველთვის თვალი ქრისტიან სამეფოებისკენ ეჭირათ, ხან საფრანგეთს მიმართეს, 1751 წ. ლუდოვიკ მეთოთხმეტეს საბა ორბელიანი, ვახტანგ ორბელიანი და სხვა კაცებიც გაუგზავნეს, ხან ინგლისს მიმართეს და 38 წლის განავლობაში მიწერ-მოწერა აქვნდათ და მფარველობას სთხოვდნენ.

ინგლისის მთავრობასთან უკანასკნელ მოციქულად მეფე ერეკლემ რაფიელ დანიბეგოვი გაგზავნა 1796 წ. მაგრამ ვერც

– 163 –

ერთი და ვერც მეორე სახელმწიფოს შეერთება ვერ ხერხდებოდა სიშორის გამო. ამიტომ ქართველებს გამუდმებით თვალი უფრო რუსეთისაკენ ეჭირათ, ამას მათი სჯულის ერთობაც აცხოველებდა. ეს გარემოება ოსმალ-სპარსთა სახელმწიფოთათვის არ იყო კარგი. კარგს გარდა იგი ერთის მხრით მათი დასაღუპიც იყო. ამიტომაც ესენი ქართველებს მკაცრად ებრძოდნენ და ყოველთვის აფრთხილებდნენ მათთან შეერთებას, ანუ დაახლოვებას, თორემ წინააღმდეგ შემთხვევაში თქვენ ჩვენგან მოსპობა მოგვევლინებათ. ამის შეგნება ოსმალ-სპარსელებმა ადრევე იგრძნეს, ამიტომაც ესენი სცდილობდნენ, საქართველო როგორმე თვის ერთგულად გაეხადათ და ამით ესენი არც ერთ საქრისტიანო სამეფოს არ დაკავშირებოდნენ. რაკი ეს მათ ქართველებში ვერა ღონისძიებით ვერ მოახერხეს, მას შემდეგ ისურვეს ამ ერის ისლამთან დაკავშირება.

ოსმალეთმა დაამუხლა იმერეთი, სამეგრელო, აფხაზეთი, სვანეთ, გურია, ჭანეთ-ლაზისტანი და მთელი სამცხე და მასთან ზემო ქართლი. ამ დამორჩილების შემდეგ მათ აქ ისლამის სარწმუნოებაც გაავრცელეს. ამ სარწმუნოების ვრცელების მასალების ჩვენ ბევრი რამ ცნობები არა გვაქვს შეკრებილი. სუნის მექონ ქართველ მაჰმადიანებზედ არას ვიტყვით. აქედამ

ავნუხსავთ მოკლეთ ქართლ-კახელთ ქართველთ ვითარებას და მასთან იმასაც მოვიყვანთ, თუ სპარსნი თვის სარწმუნოებას აქ როგორ ავრცელებდნენ, ამისთვის იგინი რა ოსტატობას და საშუალებას ხმარობდნენ. სპარს და ოსმალთა მოქმედება რომ ერთმანერთს შევადართ, მაშინ ოსმალს მთავრობის ზომები ბევრად უკეთესად გამოსჩნდება, ვიდრე სპარსელებისა, სჯულისთვის ოსმალთ ჩვენთვის არ მიუყენებიათ ის ტანჯვა და წვალება, რასაც ქართველებს სპარსელები აყენებდნენ. ამას დასაბუთებს თვით ქვემოთ მოყვანილი ისტორიული მაგალითებიც.

ოსმალეთი იმერეთის მეფეს ქრისტიანობათაც ამტკიცებდა, ასევე სამეგრელოს მთავარს, გურიის, აფხაზეთის და თვით ათაბაგებსაც ერთ დროს ასევე ქრისტიანობით ამტკიცებდა.

- 164 -

სპარსნი კი 1500 წლიდან ქართლ-კახეთის მეფეებს მეფეთ არ დაამტკიცებდნენ, ვიდრე ესენი შეას ისლამის სჯულის ფიცს არ მიიღებდნენ. ამას გარდა სპარსნი სხვა მხრითაც დიდათ სტვირთამდნენ ქართლ-კახეთის ხალხს, ხალხთან თვით მეფეებიც ხომ თითზედ ჰყვანდათ დახვეული და ამათ როგორც სურდათ ისე ხმარობდნენ. ჩვენი ქვეყანა ამათ ისე აქვდათ დამონებული, რომ ქართლ-კახეთის და იმერეთის მეფენი თავიანთ სახელს და ბეჭედს ასე აწერდნენ.

ქართლის მეფე აწერდა: - „ფეხთა მტვერი ყაენისა, მეფე ქართლ-კახეთისა და სხათა“.

იმერეთის მეფე აწერდა: - „მონა ღვთისა, ყმა ხონთქრისა, მეფე იმერეთისა და სხვათა“.

ეს ორი მორჩილების ცნობა რომ ერთმანერთს შევადართ, ისევ ოსმალს „ყმობა“ სჯობია.

სპარსელ ყეინების წინაშე ქართ-კახეთის მეფეთ „ფეხთა მტვერობას“ ამას ახსნა და განმარტება არ უნდა.

ქართლ-კახეთის მეფეებს შვილებს მძევლათ სთხოვდნენ. ესენიც იძულებულნი იყვნენ უნდა მიეცათ თორემ ქვეყანას აიკლებდნენ. ამიტომაც უმეტესი ნაწილი ქართლ-კახელ მეფეთა ძენი სპარსეთში იზრდებოდნენ, იქ იძენდნენ სპარსულ ენის და წერა-კითხვის ცოდნას, სწავლობდნენ მათ ისტორიას, მწიგნობრობას, ზოგი იქვე სარწმუნოებასაც უკავშირდება. ამის მაგალითები საქართველოს ცხოვრებაში მეტად ბევრია. ჩვენ აქ მოვსთვლით თითო ოროლა ცნობებს ესეც საკმარისი იქნება ამ კითხვების გასაცნობათ და დასამტკიცებლად.

ქართველ ქრისტიანებს თავის სჯული ყველაზედ უკეთეს წმინდა სჯულად მიაჩნდათ. ამათის ფიქრით ქრისტიანობა მათი იყო პირველი. მაღლა მდგარი თვით ქრისტიან კათოლიკე გრიგორიანებს და პროტესტანტებზედ, ერთი სიტყვით ყველა ქრისტიანებზედ. რაც შეეხება მაჰმადიანებს, ანუ ისლამის მაღიარებლებზედ, ამათზედ ხომ ქართველები ვინ იცის რას ლაპარაკობდნენ. მათი ჯავრი სჭირდათ და ამ ჯავრს ყრილობ-

დნენ. სხვა-და-სხვა საკიცხავის სიტყვებით იტყოდნენ ხშირად ამას თვით ქართველ მღვდელნიც კი!

ოსმალ-სპარსები უსჯულონი არიან. მათ სჯული არა აქვსთ. მათი სჯული უსჯულოება არის და ყოველ ნაირი სიბოროტე, სიბილწე და სხვაც ასეთნი.

ოსმალ სპარსნი მურტალნი არიან, მათი სჯულიც მურტალია. ამის მაღიარებლობა ჩვენგან ისე არ იქნება, როგორც ბოროტი რამის შეყვარება.

ოსმალ-სპარსნი უღვთონი არიან, ბილწნი, ხორცთ მოყვარენი, მემრუშენი, ხვანჯიანგი, ყველაფერი ბოროტება მათშია.

ქართველები ბევრს უკადრის სიტყვებს ხმარობდნენ ისლამის და მაჰმადის შესახებ, რაც არ იყო კარგი თვით ჩვენთვისაც, ქართველნი ამბობდნენ კიდევ ჩვენი ქრისტე კი კარგი, წმინდა, პირველი და უმაგალითო.

თათრებო, თქვე უსჯულოებო, თქვე მურტლებო. თქვე უღმერთოებო. ასე უყვიროდნენ ხშირად თვით ცხარე ომებშიაც კი.

ამათი სიტყვა ისლამის შესახებ მურტალი იქამდის იყო გავრცელებული, რომ ამ სიტყვის არსებობა თვით სპარსებმაც კი იცოდნენ და ქართველებთან ლაპარაკის დროს იტყოდნენ ხოლმე, რომ თქვენ ჩვენ „მუნდარს“ რათ გვიწოდებთო? სიტყვა მურტალი რამდენჯერმე ქართულის არა მცოდნე ოსმალ-სპარსელებმაც მითხრეს, რომ ჩვენ რათ გვიწოდებთ „მუნდარსაო“. ბევრი დაფიქრების შემდეგ მივხვდი, რომ „მუნდარი“ ქართულად „მურტალს“ ნიშნავდა.

ასე იყო ქართველების საქმე დაყენებული. ესენი წარამარად ჰკიცხავდნენ ისლამს, ფიქრობდნენ მათ დამარცხებას, იმედი აქვდათ ხატების, საყდრების, მღვთის მშობლის და ათასიც სხვა ამ გვარ წმინდანების. ამათის ძალით ფიქრობდნენ ისლამის დამხობას, მუსულმანთა საქართველოდამ განდევნას. მაგრამ ხშირად ეს ასე არ ხდებოდა, ბედშავნი სტყუვდებოდნენ და მუსულმანები ხშირად მათ მძლავრათაც სჯობნიდნენ,

მუსრს ავლებდნენ, სულ უქცევ-უნგრევდნენ და ამ დროს მათ კი არავინ შველოდათ. ზემოხსენებულ ლანძვარ-გინებით თათრებსაც იმტერებდნენ.

რაკი ქართველ ქრისტიანები მაჰმადიანებს ასე უმზერდნენ, ამიტომაც სპარსნი ყოველ ღონეს ხმარობდნენ რომ ქართველებში შეას სჯული შემოეტანათ და გაევრცელებინათ. ამიტომაც სპარსეთში წაყვანილ მძევლად მეფეთა შვილებს ისლამს ისე შეასწავლიდნენ, ისე შეაყვარებდნენ, რომ შემდეგ ეს ბატონიშვილები ისლამსაც უკავშირდებოდა სიამოვნებით.

ამისთვის ჩვენ ძალიან შორს არ წავალთ და მოგიყვანთ შემდეგს:

XVI საუკ. ნახევარს შეას ისლამ დაუკავშირდა თვით ბატონიშვილი, სპარსთაგან „დოუთხანი“, კაცი მწიგნობარი და ქართული ენის მცოდნე. ამან სპარსულის ენიდა ქართულად სთარგმნა შარიე ზადეს კარაზადიმი „მუნთანაფი შეა“. ამის თარგმნამ ჩვენს დრომდისაც მოაღწია. იგი შესანიშნავი არს თავის ღირსებით და ქართული ენის სიმდიდრით.

ამ მეფის ცდით ქართველთაგან ძალიან ბევრნი დაუკავშირდნენ შეას ისლამს სპარსეთში. ზოგს ძალითაც უკავშირებდნენ. ამ ძალადობასაც დიდი ისტორია აქვს.

შეას ისლამში აღიზარდა როსტომ მეფე, სპარსთაგან „ხოსრო მირზად“ წოდებული, კაცი ისლამის მაღიარებელი, მასთან გონიერი ქართველი, კარგად მცოდნე აღმოსავლეთის პოლიტიკის და მასთან მცდელი საქართველოს ძლიერებისთვის. ამის შნოთი ქართლ-კახეთი მოშენებას ეძლეოდა და ქრისტიან ქართველ მეფეთაგან კი ხშირად უსამართლოდ იქცევინებოდა.

შეას სჯულს დაუკავშირდა კონსტანტინე ბატონიშვილი, ძე კახეთის მეფის ალექსანდრესი. ქართული მატიაზე ამაზედ სწერს, რომ ვითომ ამან თავის მამა და ძმა მოკლა და ქეთევანს თავის რძალს შეუთვალა, რომ ცოლად გამომეყო. ეს ვგონებ ქართველ ბერების მოგონილი უნდა იყოს ისლამის

– 167 –

მტრობით, რათა ამათ დაემცირებინათ კონსტანტინე მამად-ყულიხანი. სპარსეთში დაუკავშირდნენ კვალად.

ნაზარ ალიხანი. ანუ ერეკლე პირველი, კაი პოლიტიკოსი და ქართლ-კახეთის დამამშვიდებელი.

შაჰ ნავაზი (გიორგი). სპარსეთში დაუკავშირდა შეას სჯულს, იყო გონიერი კაცი და საქართველოს ბედნიერების მონატრე.

შაჰ-ნაზარ ხანი. არჩილ მეფე, ცნობილი პირი, სპარსეთში დაუკავშირდა შეას სჯულს.

იმამყული ხან. კახთა მეფე დავითი, დაკავშირებული ისლამთან. კაცი დიდათ გონიერი და სიმართლის მოყვარე. კარგი ქართული მწიგნობარი. ამ მეფეს დიდათ აქებს სეხნია ჩხეიძე და მოსე ჯანაშვილი.

ლეონ ირანთ მსაჯული. მამა ვახტანგ VI-სისა. გონიერი მეფე, შორს მხედველი, დიდი ნიჭის პატრონი, მთელი ირანის მართველი. ეს პირი ცნობილია საქართველოს ისტორიაში. ეს ბევრს სცდილობდა მასზედ, რომ სპარსეთში მყოფ გათათრებულ ქართველთ ქართული ენა არ დაეკარგათ. ამის ასეთ შრომას დიდი ისტორია აქვს.

ჭუსენ ყული ხანი. ვახტანგ მეექვსე. შეას სჯულს დაუკავშირდა სპარსეთში. აქ მეტს აღარ მოვიყვანთ იმ მეფეთა სახელებს, რომელნიც შეას ისლამს დაუკავშირდნენ, ამათ საბუთად ამ შვიდ მეფეთა სახელების ცნობაც კმარა. თვლა კი რომ იყოს, ასეთ მეფეთა რიცხვი საქართველოს ცხოვრებაში ასობით ჩამოითვლება. მერე, ყველა მათი ამბებიც საინტერესოს

ცნობებით არის აღვსილი. მეფეთა გარდა დაუკავშირდნენ სხვა-ნიც მრავლად. დაუკავშირდნენ შეას სჯულს სპარსეთში ამი-ლახვრები ანდუყაფარი და გივი შაჰყულიხანი, გონიერი კა-ცი და ცნობილი საქართველოს ცხოვრებაში.

ორბელიანები დაუკავშირდნენ მრავლად სპარსეთში, მო-ხსენებულ არიან.

ერისთავები დაუკავშირდნენ მრავლად. მოხსენებულნი არი-ან ისტორიაში.

– 168 –

ბარათაშვილების გვარის წევრნი მრავლად დაკავშირებულნი.

ერთი სიტყვით არ არის ერთი დავალის და აზნაურის გვა-რი, რომ მათ წევრთაგანნის სპარსეთში შეას ისლამთან დაკავ-შირებულნი არ იყვნენ. ასობით ასეთნი მოთვლილნი არიან თვით „ქართლის ცხოვრების“ II ტომშიაც.

მეფე ანუ ბატონიშვილი რომ უკავშირდებოდა შეას ის ლამს, მისივე მაგალითით უერთდებოდა მთელი მისი ამაღაც, ხშირად მთელი ოჯახობით, ნამეტურ ქალებსაც ხშირად ის-ლამით ბედნიერება ელოდათ, იგინი ხდებოდნენ სპარსთა დიდი კაცის ცოლებათ. ჩვენის ისტორიის მოწმობით არ არის არც ერთი ყეინი სპარსთა ისტორიაში მოხსენებული, რომ მას ცო-ლად ქართველი ქალი არ ჰყოლოდესთ. სპარსთა ყეინების სახლები და ჰარამხანები ყოველთვის სავსე იყო ქართველ ქა-ლებით. ნამეტურ მიჰყვანდათ მეფის ლამაზი ასულნიც.

იყო მაგალითები ისე, რომ თვით საქართველოს მღვდელ-მთავრებიც კი ნდომობდნენ შეას ისლამის მიღებას, ოღონდ კი ამით რამე დიდება მიეღოთ. ამის მაგალითს წარმოადგენს დომენტი კათალიკოზის საქმე, რომელიც ძმა იყო ვახტანგ მე-ფის. ეს ისლამს უკავშირდებოდა და ცოლის შერთვასაც აპი-რებდა, თუ ყეინი მას დაამტკიცებდა ქართლის მეფედ. ასევე სხვა მღვდელ მთავრებსაც მიუღიათ ისლამი, ზოგს ძალით, ზოგს ნებით. მიხა თამარაშვილის ცნობით სპარსეთში ისლამი მიუღია ევთიმე ეპისკოპოზსაც. ამის ცნობა რომის არქივშიაც არის თურმე.

ქართლ-კახეთის ერს მუდმივ ტრფიალება აქვდა შეას სჯულის მიღების, ამ პირობებს გარდა მთელს ზემო ქართლის, მესხეთ-ჯავახეთის და ლაზისტანის ქართველთაგან სუნის ის-ლამი იმ დროს, როცა თფილისი ოსმალთ სპარსელებს წაარ-თვეს. ეს მოჰხდა მაშინ, როცა ვახტანგ მეექვსე ყეინმა სპარსეთ-ში მიიხმო, მაშინ ოსმალთ ქართლის გამგეთ იესე ბატონიშვი-ლი დაუდგინეს. იესეს შვილი გახლდათ ანტონი, შემდეგ სა-ქართველოს კათალიკოზი. იესე სუნის სჯულში გარდაიცვალა. იგი მარხია თფილისში, ინჟინერნი ბაღში, სადაც მაშინ სუნის

– 169 –

მექონთ მუსულმანთ ჯამეც ყოფილა. ეს ცნობა ჩვენ აქ მი-ტომ მოვიყვანეთ, რადგანაც ეს ეხება ისლამის ვრცელების ის-

ტორიას. იასეს თათრობაში მუსტაფა უწოდეს.

ეხლა შედარება რომ იქმნეს, თუ ქართველობას რომელ სჯულის მიღება უფრო ძვირად დაუჯდა, რომლისთვის უფრო მეტი სისხლი დაიღვარა, რომლით უფრო მეტი მოისო საქართველოში ქართველთა რიცხვი, რომელმა უფრო გამოხრა და დასცა ქართველი ერის საქმენი, ამას გამოაჩენს შემდეგი ცნობები. შედარება მკითხველისთვის მიგვინდვია.

ოსმალთა სამცხე-საათაბაგო დაიკავეს 1502 წ. და ამის მთავარ გამგედ ქაიხოსრო ათაბაგი დანიშნეს. მის მერე ანუ 1626 წ. ათაბაგობა მოსპეს და ფაშობა განაწესეს. ამას შემდეგ ქართველობას ისლამთან დაკავშირება დაუწყეს. ოსმალნი ქართველებს მარტოდ სჯულის მიღებას სთხოვდნენ, სხვა ყველაფერს მათსას ხელ შეუხებლად სტოვებდნენ, ქართველებს არსად ასახლებდნენ, თქვენს მიწა მამულზედ იყავით, იცხოვრეთ, ოღონდ ჩვენი სჯული მიიღეთ, რომ ეგები მით სულიერად დაგვინათესავდეთ, თქვენი შიში აღარ გვქონდეს, თქვენ ჩვენ მაშინ აღარ გვიღალატებთ. ეს არის ჩვენი ნატვრა.

ეს იყო ოსმალთა თხოვნა და სწორედ ამ მიზნითაც დაიმორჩილეს მათ სამცხე-საათაბაგო, ზემო ქართლი და მასთან მთელი ლაზისტან-ჭანეთიც. ესენი იმ ფიქრის იყვნენ, რომ ვიდრე ქართველებში ჩვენს სჯულს არ შევიტანთ, მანამდის ჩვენ ამათ ვერ გავიერთოვლებთ. ეს იყო მათი ფიქრი, ამით ნატრობდნენ საქმის სისრულეში მოყვანას. უამისოდ კი მათ ქართველების შიში არას დროს არ გაუნელდებოდათ. ოსმალთათვის ქართველი ერის აყრა თავის სამშობლოდამ და სხვაგან გადასახლება სულ არ იყო საჭირო. ეს საქციელი ერთის მხრით დიდი საქმეც იყო საქართველოს ერისთვის, რომ მათ გადასახლებისათვის ოსმალნი ძალას არ ატანდნენ. მარტო სჯულის მიღებასა და ერთგულებას ავალებდნენ.

სპარსნი კი ასეთ პოლიტიკას შორს ადგნენ, ამათი გეგმა ასეთი გახლდათ. დიდი ძალი ჯარი და ხალხი შეიკრიბებოდა

– 170 –

ერთად, ესენი მოემზადებოდნენ საქართველოზედ გასალაშქრებლად. სალაშქროდ წასვლა სპარსეთში ყველას უხაროდა, რადგანაც მათ იმედი აქვდათ, რომ საქართველოში ლამაზ ქალებს იშოვნდნენ. ესენი საქართველოზედ მოდიოდნენ ერთობით, ხშირად წინ მათ ყვინიც მოუძღვებოდა ხოლმე. ესენი დაეცემოდნენ საქართველოს, იკლებდნენ ქვეყნებს, იტაცებდნენ ხალხს ტყვეთ, ამათ მიერეკებოდნენ სპარსეთში, იქ ამათ ცხოვრებას უჭირებდნენ და მერ გაჭირებულნი შეას სჯულსაც უკავშირდებოდნენ. ამიტომ ითქმის მათზედ შემდეგი:

შეას სჯულის გავრცელებასაც მეტად დიდი სისხლიანი ისტორია აქვს. მისის ისტორიიდან მთელი ტომი დაიწერება და არა ეს პატარა წერილი. ამ წერილს ჩვენ მარტოდ გახსენებით ვსწერთ. ვრცელი ანუ სხვა შემდეგ დროის პირთათვის მიგვინდვია. როგორც ოსმალთა წინაშე, ისევე სპარსთა წინაშეც ქართველთ დიდი ბრძოლა ჰქონიათ სჯულის გამო და უფრო

მეტიც და მწარეც, რადგანაც ოსმალთა წინაშე ქართველებს თავიანთ სამშობლო ქვეყანაში უხდებოდათ უარის თქმა, თავიანთ მამაპაპის მიწა მამულზედ, თავიანთ ქვეყანაში, რასაც ისინი ადვილად აიტანდნენ და სპარსელთა წინაშე კი ქართველებს უარის თქმა სხვათა კარზედ უხდებოდათ, უკეთესად რომ ვსთქვათ, – უფრო მონურ ტყვეობაში, უცხო მხარეს, უცხო ტომის ერთა გვერდით და სხვათა მონების ქვეშ შეფარებულთ.

ამ ორს მხარეში რასაკვირველია ძნელი ეს გახლავსთ და აუტანელი. კაცი თავის ქვეყანაში, თავის მამაპაპის კერაზედ ბევრ რამ გასაჭირს ადვილად აიტანს, ხოლო უცხოთა წინაშე, უცხოთა კარის შემყურებელთათვის და მასთან უცხოთა ხელში პყრობილ მონათათვის კი ეს ძნელი ასატანი იქმნება და წარმოუდგენიც.

ეს რომ ასე ყოფილა, ამას აჩენს თვით ამ საქმის ისტორიის ცნობებიც. შაჰბაზმა გიორგი მოურავის მოხერხებით და ჩაგონებით, ლუარსამ მეფის ჯავრის ამოსაყრელად ქართლიდან და კახეთიდან 120 ათასი ქართველი სპარსეთში გადაასახ-

– 171 –

ლებინა. ამ ქართველთაგან სპარსეთში შეადგინეს ცხენოსანთა ჯარი, რომელთა რიცხვიც 30 ათასი კაცისაგან შესდგებოდა, დანარჩენი კი სულ აქეთ-იქით დაფანტეს და დაარიგეს მონებათ და ყმებათ. სპარსეთში მოხდა ისეთი საქმენი, რაისა გამო ქართველთა ქალვაჟნი იქ ცხვრებზედ უფრო იაფად იყიდებოდნენ. ასეთ დაცემულ ქართველთა გარემოება და ცხოვრება ისე დაცემული იყო, იგინი ისეთ გაჭირებაში იყვნენ ჩავარდნილნი, რაისა გამო მათთვის სჯულის საქმე სულ ერთი იყო, რომელიც უნდა ჰქონიყოთ. ესენი სჯულის საქმეს სულაც აღარ მისდევდნენ, ოღოდ თავი შეენახათ და არ მოსპობილიყვნენ.

ასეთ რიცხვის თუმცა მთლად უკავშირდებოდა შეას ისლამს, მაგრამ როგორც გაღატაკებულ და გაღარიბებულთ, სიცოცხლის სინსილა გალეული აქვდათ, იგინი ნახევარ სიცოცხლის პატრონებიდა იყვნენ და ამიტომაც მათგან ხშირათაც უღვთოთ იხოცებოდნენ და ისპობოდნენ. იგინი აღარც თავიანთ თავისთვის იყვნენ და აღარც სპარსთათვის, საქართველოსთვისაც იკარგებოდნენ და არცა რა სპარსეთისთვის მრავლობდნენ, ორივე მხარეს იკარგებოდნენ ესენი სპარსთა დესპოტების უხეირო პოლიტიკის წყალობით. მართალია მათშიაც მცირეოდენი ცოცხლებადაც შთებოდნენ, რომელთა მოსადევარნი დღესაც სცხოვრებენ სპარსეთს, მაგრამ მათი რიცხვი იყო და არის ერთობ მცირე, ძალიან ცოტა დარჩენილი. ასე რომ მათ მოთვლა და ძველ რიცხვთან შედარება სულ არ შეიძლება.

ყოველივე ამ უბედურების მოსპობის მიზეზი იყო სპარსთა ყეინების დესპოტობა და ისლამის ვრცელების მიზეზები. რაც სპარსთა ქართველებს დღეები დააყენეს სპარსეთში, რაც მათ იქ ქართველთ ცრემლები აღვრევინეს, ამით ტბა გაკეთ-

დებოდა.

ოსმალეთს კი ისლამის ვრცელების გამო ასეთი ბოროტება თავის დღეში არ მიუყენებია სამცხის, ზემო ქართლის, აფხაზეთის და ჭანელ-ლაზელ ქართველებისათვის. ასე თუ ისე, ოსმალთა ხელში ქართველნი ისლამს უკავშირდებოდნენ და

– 172 –

მასთან თავიანთ მიწა მამულზედაც სცხოვრებდნენ. სპარსთაგან კი ქართლ-კახეთის ხალხს ისეთი დღეები ადგა, როცა მათს რიცხვს მუსრს ავლებდა. ოსმალეთმა ზემო ქართლი, სამცხე და ლაზისტანი არ მოსპო. აქედამ მათ ქართველები არსად გადაუსახლებიათ. დღესაც ამ კუთხეში ქართველთ რიცხვი მჭიდროდ არის დასახლებული.

მართალია აქედამაც სახლდებოდნენ ქართველნი ოსმალში, მაგრამ ეს იყო თვით მათის ნებით, მათის წადილით და არა ოსმალეთის მთავრობის პოლოტიკით. იყო ისეთი შემთხვევებიც როცა ოსმალეთი ქართველების ზოგს ოსმალეთში ასახლებდა, ხოლო ეს გადასახლება ითვლებოდა რამე დანაშაულის სასჯელად და არა იმ საგნათ და საქმეთა, როგორც და რისთვისაც ამას სპარსეთი ხმარობდა. ოსმალეთი საქართველოდამ ასახლებდა შორს ქვეყნებში მხოლოდ მათ, ვისაც რამე სახემწიფო დანაშაულებას შენიშნავდა. საერთოდ კი ესენი ქართველებს არსად ასახლებდნენ. ეს იყო ერთი ძალა ქართველთათვის, რომ იგინი თავიანთ ქვეყანაში შთებოდნენ.

სპარსელებმა კი ეს არ იცოდნენ. ესენი დაეცემოდნენ ქვეყანას, ქვეყანას აიკლებდნენ ყოველივეს, დააქცევ-დაანგრევდნენ, ბრალიან თუ უბრალიებს ტყვეებით დაიტაცებდნენ, ყველა ამათ სპარსეთში მიერეკებოდნენ და მგზავრობაში იგინი სცდიდნენ დიდს უბედურებას, ტანჯვას და ათას ნაირ წამებას რაისთვისაც მათ ჭირივით სძულდებოდნენ თვით სპარსნი და მათთან თვით მათივე სჯულიც. ვისაც კი შეეძლო ბრძოლა, იგი უკანასკნელ ძალას ხმარობდა, თვით სისხლის დაღვრასაც ნატრობდა და ისლამთან დაკავშირებას კი არ ნდომობდა მხოლოდ იმის ჯავრით, რომ ყეინმა ჩვენ ჩვენის ქვეყნიდამ რათ აგყარა, აქეთ რათ გადმოგვრეკა, რაკი ასე მოხდა, ამიტომაც ჩვენ მათი არაფერი გვინდა, ჩვენის ქვეყნის დაკარგვის შემდეგ ჩვენთვის სიცოცხლეც მეტი არისო. ასეთ პირთა კამათი და ბრძოლა ისე მწვავედებოდა, რომ იგი არც სპარსთა მთავრობისათვის იყო სახუმრო და მოსათმენი, ამიტომაც იგიც ისეთ ზომებს ხმარობდა, რომ ამ ქართველთ შიმ-

– 173 –

შილით კბილები ეკაწკაწებოდათ, ვისაც სახიერი შვილები ჰყვანდათ ისინიც კი ეყიდებოდათ, ხოლო ისლამთან დაკავშირებას კი მაინც არ ნდომობდნენ და თავებს იხოცავდნენ მტრის ჯავრის ამოსაყრელად. ყველა ამის მიზეზი სპარსთა მახვილი და დესპოტობა იყო.

სპარსეთის მთავრობას რომ მათზედ კარგი მზრუნველობა ჰქონიყო მიპყრობილი, მაშინ ქართველნიც ძლიერ ადვილად დაუკავშირდებოდნენ ისლამს, მათში არც მტრობა იქნებოდა, და არც არავინ მოკვდებოდა, მაგრამ სპარსეთის მთავრობა ამას არ ფიქრობდა და ამიტომაც ქართველებიც ხმარობდნენ ყოველ ნაირ ღონისძიებას, ღვრიდნენ სისხლს, ცრემლებს და ათას ნაირის შიშშილით და ტანჯვით ლევდნენ სულს და მხოლოდ მით ყრილობდნენ სპარსეთის მთავრობის ჯავრს. თქმა კი რომ იყოს, ყველა ამებით კი ქართველთ სასარგებლოდ არაფერი გამოდიოდა და იგინი ბალახივით ისპობოდნენ ყოველთვის. ისლამს რომ ადვილად დაკავშირებოდნენ, იქმნება მაშინ მათ ადვილად გადაერჩინოთ თავი და სილატაკისაგანაც დახსნილიყვნენ. მაგრამ ქართველნი ამას არ ნდომობდნენ, იგინი სასტიკათ უმზერდნენ სპარსთა მთავრობას, ამიტომ მათ არც სპარსთა მთავრობა უთმენდა, ესენიც დესპოტიურ ზომებს ხმარობდნენ ქართველთ წინააღმდეგ. .

ქეთევან დედოფალი ქალაქ შირაზს 1622 წ. დატანჯეს, ძუძუები მოსჭრეს და ცხარე შამფურებით დადაღეს, რადგანაც მან ისლამი არ იწამა. ამის ტანჯვა სხვა ქართველებს აყურებინეს. ერთი ამის თანახლებული მღვდელი, რომელიც მტკიცე იყო თავის სიტყვაზედ, წამებით იქმნა მოკლული, მაგრამ იგი მაინც არ გატყდა. სიკვდილის დროს სულ ნაჭერ-ნაჭერ დაუჭრიათ მისი სხეული.

ქეთევან დედოფლის შვილის შვილები მცირე წლოვან არჩილი და ლევანი შაჰაბაზის ბრძანებით საჭურისი ჰყვეს, რადგანაც ბებუის ტანჯვის გამო მათ არ იწამეს ისლამი. ასეთის ბოროტის სასჯელისაგან დაიხოცნენ იგინი.

მეორე თანახლებულ მსახური ქეთევან დედოფლის დატან-

– 174 –

ჯული იქმნა თვალების დათხრით, რადგანაც იგი ამაგრებდა სხვა ქართველთ, რომ მათ არ მიეღოთ სპარსთა სჯული. მერე მოკლულ იქმნა ეს პირი საშინელის წამებით, წვალებით და და ვინ იცის, რანაირი ტანჯვა არ მიაყენეს, ენით გამოთქმაც ძნელია.

მეფე ლუარსაბი, ცოლის ძმა შაჰაბაზისა, ამან არ მიიღო მათი სჯული, ამიტომ იგი გულამ ყალას ციხეში ჯერედ წვალებულ იქმნაო და მერე დახრჩობილ საბლითაო. ამასთან სხვანიც იქმნენ ასევე დასჯილნი.

დედა ლუარსაბ მეფისა იყო ასევე დაპატიმრებული, ამან არ იწამა მათი სჯული. ამის გამო ვიდრე მისი წამება მოხდებოდა, მან სასიკვდილე წამალი დალია და თავი მოიკლა. ამ მოწამლვის მიზეზს ზოგნი კი სხვა მიზეზებს აწერენ, ვითომც შაჰაბაზს თუ სხვათა მისი შეხება სურდათ, მაგრამ ეს ტყუილი უნდა იყოს. აქ უფრო სჯულის საქმეს უნდა მიეცეს ადგილი.

სპარსეთის მთავრობა თუ რა ცეცხლითა და მახვილით ავრცელებდა ისლამს ქართლისა და კახეთის ერში, ამას ყველას კაცი აქ ვერ მოსთვლის. ის წამებანი, ცეცხლი, შანთი, სახრ-

ჩოხელანი და მრავალნიც სხვანი, რომელნიც კი სპარსთა მთავრობისაგან არსებობდა თავის სჯულის გავრცელების გამო ქართველებში. ვინც სეხნია ჩხეიძეს წაიკითხავს, პაპუნა ორბელიანს, ფარსადან გორგიჯანიძეს და ვახუშტის ისტორიას, ის ამაზედ ნათლად დარწმუნდება. რომ აუარებელი სისხლია ამისთვის ქართველთაგან დაღვრილი.

მართალია ისლამის გამო ქართველებს ოსმალს მთავრობაც ატანდა დარიგებას და ძალას, მაგრამ ასეთი რისხვითი ბრძანება ოსმალს მთავრობას თავის დღეში არ უხმარნია ქართველთ წინააღმდეგ, რასაც სპარსნი ხმარობდნენ. ჩვენ მესადიცი არ მოვთვალეთ იმ ტანჯვა-ვაების და წამების, რაც კი ქართველთა წინააღმდეგ არსებობდა სპარსთა მთავრობის ბრძანებით. მაინც ორიოდ ცნობას კიდევ მოვიყვანთ აქ, რაც ზეპირათაც არის დარჩენილი სპარსელ ქართველებში და რაც მოთხრობილია ათამ ონიკაშვილისაგან. ქართველნი გაჯავრე-

– 175 –

ბულნი იყვნენ სპარსელებზედ მიტომ უფრო, რომ მათ დაკარგეს მშვენიერი სამშობლო. ამიტომ იგინი ჯავრით სპარსეთის მთავრობის ბრძანებას არ ასრულებდნენ, ისლამს ადვილად არ უერთებოდნენ. ამიტომ სპარსეთის ყეინების ბრძანებით მათ წინააღმდეგ ხმარობდნენ ასეთ წესებს. ქართველებს ციხეებში აპატიმრებდნენ და უპურობით დიდათ ამშევდნენ, წყალსაც არ აძლევდნენ თურმე დასალევად და ამ გვარად აწვალებდნენ იმ დრომდე, ვიდრე იგი თანხმობას არ განუცხადებდა.

ქართველებს ისე სდევნიდნენ, რომ ერთი ოჯახის კაცთა ჯდა ქალთა სულ – თითო-თითოს აქეთ-იქით ჰვანტავდნენ, ისე დააბნევდნენ, რომ მათ თავიანთი ნახვის იმედიც აღარ ექნებოდათ, თუ ისინი კიდევ ერთმანეთს შეხვდებოდნენ. ყველა ესეთი უბედურება მათ თავიდან ასცდებოდათ მაშინ, როცა იგინი თანხმობას განუცხადებდნენ.

ზოგს კარში, სიციხეში მზეში დააბამდნენ თოკით და საბლებით. ზოგს სხვა გვარ სასჯელს აძლევდნენ.

ვინც ადვილად იღებდა მათ ბრძანებას, იმათ საჩუქარსაც აძლევდნენ და სხვა ასეთებს, რომ ამით სხვებიც წაქეზებულყვნენ, მაგრამ ეს მათში არ ხდებოდა თურმე ადვილად, რადგანაც ქართველებს ჯავრი სჭირდათ სპარსთა მთავრობის. მათი ყველაფერი სძულდათ და ეჯავრებოდათ. ამიტომ მათ სჯულსაც ძნელად უერთდებოდნენ.

ჯავრი აი რად სჭირდათ: ტყვე ქართველებს როცა სპარსეთში მიერეკებოდნენ, მაშინ ყველა ესენი ფეხით მავალნი მიჰყვანდათ, მხოლო მათი ბარგი კი ურემზე ეწყო. ამ წაყვანილებში ერივნენ ხოლმე ყველა ნაირი ხნის ხალხი, ახალგაზრდები, მოხუცებულნი, ზოგნი ღრმა მოხუცნი, ზოგნი ავადმყოფნიც, ზოგი გზაში ხდებოდა ავად, ზოგი მათში ისეთი ქალებიც იყვნენ, რომლის ზოგი ორსულიც იყო, ზოგს ძუძუთ ყმაწვილი ჰყვდნა და ხელში ეკავა სატარებლად. ამათში ბევრი პატარა ბავშვებიც იყვნენ. მგზავრობის დროს ამათში

ხშირად მომხდარა ისეთი შემთხვევაც, რომ დედას თავის შვილის ტარება არ შესძლებია და ამიტომ დაღალულ-დაქანცულს

– 176 –

თავის შვილი მოუკლავს, ან ნადირის საჭმელად გადაუგდია გზაში და მით გაუნთავისუფლებია თავი ტვირთის ზიდვისაგან.

ყოფილა ისიც, რომ მოხუცებულნი და ხშირად ახალგაზრდებიც გზაში ავად გამხდარან, ამათ სიარულის თავი აღარ ჰქონდათ, ესენი თავიანთ ნათესავებს გზაში დაუტოვებით ავადმყოფნი და თან უწყევლიათ თვისი ამყრელი და იქით წამყვანი. მერე ეს ავადმყოფნი გზაში დახოცილან და მათ გვამზედ ქარავნის აქლემებს უვლიათ და ხშირად მგლებსაც უღრღნიათ მათი მკვდარ სხეულზე.

ასეთ უბედურთა საცოდაობას ცამდის მიულწევია. ამათს ცრემლისაგან ვინ იცის, რა არ მომხდარა, რა სიბრაღული, რა გენიის ცეცხლიც და ბევრიც სხვა ასეთნი, რასაც ქართველნი არ ივიწყებდნენ და ამიტომ მათაც თავის ასეთი მტრის აღარც ავის ეშინოდათ და აღარცარა კარგს რამეს ელოდნენ. მათი აღარაფერი უნდოდათ, ყველაფერს ზიზღით უმზერდნენ. ამიტომაც არის ის წესები, რომ თვით დღევანდელ ქართველ სპარსელებსაც კი სძულთ თურმე სასტიკათ სპარსელები და იგინი მათ თუმცა თავიანთ ქალს არა შემთხვევაში არ მიათხოვებენ. სჯული ერთი აქვსთ, თუმცა მათ ერთი სჯული აქვსთ. მაგრამ ეს სჯული მათ არ აკავშირებს სულიერად, მტრობას არ ავიწყებს, ქართველებს ყველაფერი ახსოვთ მათი.

მართალია ისლამის სასარგებლოდ ოსმალოს მთავრობაც ხმარობდა ყოველ ნაირ ღონისძიებას, მაგრამ მათ ასეთის სასტიკის და ბოროტის წესების კი არას დროს არაფერი არ უხმარნიათ. ასეთის მომსვრელის სენისაგან ოსმალეთის მთავრობა ყოველთვის შორს იდგა, მათ ასეთი მახვილი სრულიადაც არა სჭერიათ ხელში. ქართველებში შიას სჯულის ვრცელების საქმეს ასეთი წარსული აქვს და ასეთი ისტორიული მიმდინარეობა, ამიტომაც ჩვენც ეს მოკლე სადა მიმოხილვა მოვიყვანეთ. ვისაც სურს ამის უკეთესად გაცნობა, იმას მაშინ ამის მასალების შესწავლა მოუნდება. სპარსეთის სახელმწიფო ქართველთა რიცხვი დღეს იქმნება ერთი მილიონი მცხოვრებ სულნი.

– 177 –

ყველა იგინი აღიარებენ შეას სჯულს. უმეტეს ალაგას მათ დაკარგეს თავიანთი დედა-ენა. მათმა სჯულმა შეჭამა ეს ენა. ქართული ენა დაცული აქვსთ მხოლოდ ფრეოდანისაკენ. ასე სულ ასი ათას სულს ექმნება დაცული ქართული ენა, ხოლო მათშიაც უეჭველია მოისპობა მომავალში ეს ენა. ასეთი სიკეთე გვიყო სპარსეთმა. ნახევარ ქართლ-კახეთის ხალხი სპარსეთში გადარეკა და იქ მოსპო ესენი.

დავკარგე

სამზადისი

გურიის გათათრების და ალი (გიორგი) გურიელის დახვრეტაგურულებისაგან XIX საუკ. დამდეგს. იქმნება ვინმემ შეკრიბოს ამის ცნობები.

ქართველ მაჰმადიანთ ძველებური თქმუ- ლებანი გათათრების შესახებ.

ქართველ მაჰმადიანები ზეპირ გადმოცემით ასე ლაპარაკობდნენ ხოლმე და უეჭველია დღესაც ლაპარაკობენ. ქობულეთელნი ამბობენ:

„აჭარა ნებით არის გათათრებული და ნებითვე გაქრისტიანდება“

(ეს ძველთაგან არის თქმული).

ქობულეთი ძალით არის გათათრებული და ძალითვე გაქრისტიანდება, თორემ ნებით არა იქნება რა. ბევრის სისხლი დაიღვრება ამისთვის.

ასევე ამბობენ აჭარელნი.

აჭარა ძალით არის გათათრებული და ძალითვე გაქრისტიანდება. სისხლი ბევრი დაიღვრება, დუნია წახდება.

ზეგანი ნებით არის გათათრებული და ნებითვე გაქრისტიანდება. გაქართველ-გაგიაურდება.

მაჭახლელნი ამბობდნენ:

მაჭახელი ძალით არის გათათრებული და ძალითვე გაქრისტიანდება. მაჭახლის გაქრისტიანება ადვილად არ მოხდება.

დევესქელი ნებით არის გათათრებული და ნებითვე გაქრისტიანდება. დევსქელები კი სხვას ამბობენ.

ლივანელნი ამბობდნენ რომ ჩვენში ძველთაგან თქმულაო, რომ ლივანა ძალით არის გათათრებული და ძალითვე გაქრისტიანდებაო. მაგრამ ამას ლივანელნი მაინც არ იზმენო.

მურღული ნებით არის გათათრებული და ნებითვე გაქრისტიანდებაო. ამბობენ სხვა-და-სხვა კუთხის ქართველ მაჰმადიანები.

– 179 –

იმერხველნი ამბობენ:

იმერხვეი ძალით არის გათათრებული და ძალითვე გაქრისტიანდებაო.

შავშეთი ნებით არის გათათრებული და ნებითვე გაქრისტიანდებაო.

ასევე ლაპარაკობენ არა მარტო ქართულ ენაზედ მოლა-

პარაკე ქართველ მაჰმადიანები, არამედ ოსმალურადაც მოლა-პარაკენი. ესენიც ასევე ლაპარაკობენ, მაგალითებრ:

არტაანელნი ამბობენ:

- არტაანი ძალით არის გათათრებული, ძალითვე გაქრისტიანდება.

ასევე ლაპარაკობენ ოლთელნი, არდანუჯელნი და მესხეთ-ჯავახეთის ქართველ მაჰმადიანები. თვით ლაზებიც კი ასე ლაპარაკობენ.

ეს ლაპარაკი მათ იციან უმეტეს იმ დროს, როცა იგინი ქართველ, ან სხვა ვინმე ქრისტიან კაცს ნახავენ და როცა ამ პირთან მათ ლაპარაკი მოუხდებათ თავიანთ ქვეყნის ანუ საქართველოს შესახებ ანუ თავიანთ ვინაობაზედ. მაშინ ესენი უსათუოდ სჯულზედ გადავლენ და დაიწყებენ ლაპარაკს. ასე სჯიან უმეტესად მოხუცებულნი და თან იგინი უმატებენ შემდეგს:

- ძიავ, ამას ჩვენ ჩვენი თუ არ ვამბობთ, არამედ ჩვენ ძველებსაც ასე უთქვამსთ, ჩვენც მათგან ვისწავლეთ და მიტომ მოგახსენებთ.

იტყვიან კიდევ:

- თუ გამჩენელი ღმერთის ბრძანება არ იქმნა, ჩვენი გადაბრუნება არ შეიძლება; ჩვენი გაგიაურება ძიავ ადვილად არ მოხდება.

ამ გვარი სიტყვებით ლაპარაკი ქართველ მაჰმადიანთ მოხუცებულთ ხშირად იციან. უეჭველია, ასეთ საუბარს მათი ახალგაზრდებიც შეეჩვევიან, რადგანაც მოხუცებულთ მათზედ

- 180 -

დიდი გავლენა აქვსთ ნამეტური სჯულის მხრივ ლაპარაკის დროს.

ეხლა ჩვენ ავხსნით, თუ რას ნიშნავს ნებით გათათრება და ნებით გაქრისტიანება, ან ძალით გათათრება და ძალითვე გაქრისტიანება.

ამათი პირველი ფიქრი.

„ძალით გათათრება“ გახლავსთ უგვანი. ჩვენი ძველები კარგად ვერ მოქცეულან, რომ ისლამის სჯულისთვის სისხლი უღვრიათ და წმინდა სჯულის მნიშვნელობა დროით არ შეუგნიათო. მაგრამ ესეც გამჩენელი ღმერთის ბრძანება იყოვო.

სთქვა აჭყვისთაველ ქართველ მაჰმადიანთ სახალხო მელექსე ჰუსეინ ხაბაზის მამამ 110 წლის მოხუცმა. მაჭახელში სოფელ ძნელიეთში მცხოვრებ მოხუც ძნელამემაც ასევე მწუხარებით მოიხსენია თვისი ძველი მამა პაპანი, რომ იგინი ძალაზედ იდგნენ, ადვილად არ გათათრდნენ და ამიტომ მათ ამოდელა ტყე და მამულებიც დაკარგეს ძნელიეთშიაო. ამ გვარად ქართველ მაჰმადიანთ აწინდელნი შთამომავალნი არ აქებენ თვის ძველებს ასეთის სიმაგრის და ძალადობისთვის.

„ნებით გათათრება“ იმას ნიშნავს, რომ ნებით გათათრებული მალე მიხვედრილან საქმეს, მათ უბრალოთ სისხლი არ უღვრიათ, ყოველივე ადვილათ მიუღიათ, ასეთის გონიერებისათვის იგინი თვისის ძველების დიდი მადლობელნიც არიან. მოკლე აზრი ეს გახლავსთ აწინდელის ქართველ მაჰმადიანების „ძალით, თუ ნებით გათათრებულეზუედ“. ახლა მოგახსენებთ იმასაც, თუ მათ დღეინდელის კვალად ანუ სადღეისოდ როგორ ფიქრობენ ამაზედ.

ძველათ „ძალით გათათრებულნი“ დღეს ხომ მათის ფიქრით დასაწუნია, მასთან მათგან დაწუნებულიც. „ნებით გათათრებულნიკი“ მათის ფიქრით მოწონებული. ესეთი შეხედულება მათი არის წარსულის შესახებ. როცა თანამედროვე გარემოებაზედ დაიწყებენ საუბარს, მაშინ ამათ ამ წარსულის

– 181 –

შესახებ ცნობიერებასთან ძაფი უწყდებათ და მათის ლაპარაკიდან გამოდის შემდეგი დასკვნა.

„ჩვენი არამე თუ ნებით გაქრისტიანება, არამედ არც ძალით მოხდება, ჩვენ სულ დავიხოცებით, გავწყდებით და არც ნებით და არც ძალით არ გავქრისტიანდებით, არ გავქართველდებით. მთელი დუნია წახდება და ეს კი არ იქნება. თუ გაჭირდა საქმე, მთლად მუჰაჯირათ წავალთ და გაგიაურებ-გაქართველებს კი არ ვიზამთ“.

ასეთი პასუხები მე მათვის არას დროს არ მითხოვნია, არამედ როცა მათში ვისმეს უნახივარ, ნამეტურ სჯულის თავკაცებს, ხოჯებს, ჰაჯებსაც კი და სხვა ასეთ პირთ, მაშინ ჩემ წინ მიტომ ჩამოუგდიათ ამაზედ ლაპარაკი, რადგანაც 1890 წლებს აჭარაში, ლივანას და სხვაგანაც ჩემს ნახვას ერთობ ხამობდნენ, ეჭვიანობდნენ, რომ ეს კაცი აქეთ რათ დაიარებაო, თუ ამათ ჩვენი გაქრისტიანება არა სურთო.

ამაზედ ბევრს ალაგას საუბარი ამტყდარა. ასეთ საუბარის დროს დიდს მონაწილეობას იღებდნენ პატივცემული დედი ალა ნიჟარაძე, აწ განსვენებული და პატივცემული გულო ალა კაიკაციშვილი. ესენი ჩემთან ერთად მთელ ქობულეთის ქართველ მაჰმადიანებს ფიცით უმტკიცებდნენ, რომ ჩვენ ძმა ქრისტიან ქართველებს ჩვენი გაქრისტიანება კი არ სურთ, არამედ ჩვენი სწავლა-განათლება, თვალების გახილება, ტყიდან გამოსვლა და კაი კაცებათ გახდენაო.

ასეთსავე საუბრის დროს დიდს მონაწილეობას იღებდნენ ლუკა ანდლულაძე აჭარ-წყალზედ და ლივანა მაჭახლისკენ, სიმონ იოსელიანი ქვედა-აჭარაში, თავ. ივანე ჯაიანი ლივანაში და მურღულს. იყვნენ თითო-ოროლა სხვანიც, როგორც ქართველ ქრისტიანები, ისევე ქართველ მაჰმადიანებიც, რომელთაც ჩვენი მიზნის შეგნება გარკვეული აქვნდათ და ესენი ყველგან იმას ლაპარაკობდნენ, რომ ქართველ ქრისტიანებს ჩვენი გაქრისტიანება კი არ უნდათ, არამედ ჩვენი განკაცება განათლებაო.

ასეთი კილოთი საუბარი მათში დავიწყეთ 1889 წ. მის

შემდეგ ჩემი საუბარი მათში ამაზედ არას დროს არ მოსპობილა. 1891 წ. რომ ქართველ მაჰმადიანთ ლოცვის წიგნი დავბეჭდე, ამ წიგნმა მათში კაი ნდობა გამიკეთა. მის შემდეგ კი საქმის განძრახვაზედ იგინი დარწმუნდნენ, მის შემდეგ მე ისე დამიახლოვდნენ, რომ თფილისში ჩემს სახლში ხშირად მოდიოდნენ აჭარიდამ სხვა და სხვა მოწინავე პირნი, თვით ხოჯებიც და მოლებიც, თვით ხაფიზნიც, როგორც მაგალითებრ თურმანიძე და სხვანიც, რომელთაც ჩემ სახლში ბინა ჰქონდათ, სცხოვრებდნენ თვეობით, მთავრობის წინ თუ რამ საქმეები ჰქონდათ, უკეთებდით ყოველივეს, მასთან ვეზმარებოდით კიდევ და ყოველივე ასეთ სექმეთა გარეშე ნადიმსა და სადილებსაც უმართავდნენ ილია ჭავჭავაძე, ან. ფურცელაძე, იაკ. გოგებაშვილი და ბევრნიც სხვა ასეთ ქართველნი, რომელთა მეოხებითაც ქართველ მაჰმადიანები რწმუნდებოდნენ მასზედ, რასაც ჩვენ მათ ვარწმუნებდით, რომ ჩვენ მათ სჯულთან საქმე არ გვქონდა. ეს მაშინ ცოტად შეიგნეს.

ჩვენი მიზანი ზოგიერთებმა შეიგნეს, შეიგნეს ის გარემოებაც, რომ იგინი იყვნენ ქვეყნით გურჯისტანელი, ტომით და ენით კი ქართველი. რაც შეეხება ქართველ ერის ტომის სჯულს, რომ იგინი ანუ ამ ერთი ტომის ერი გაიყოფება სამი სჯულის ხალხათ. მაგალითებრ, ქართველ ქრისტიანებს, ქართველ მუსულმანებს, ქართველ კათოლიკენი, ქართველ გრიგორიანები და ქართველ ისრაელნი. შეიგნეს ცოტათი მათ ეს გვაროვნული ჭეშმარიტება, რომ ყველა ამ სჯულის ერთა ქვეყანა საქართველოა, ყველა იგინი ეკუთვნიან ქართველ ტომს, მათი დედა-ენა არის ქართული და სამშობლო ქვეყან საქართველო.

რაკი ამის შეგნების დასაწყისი ვნახეთ მათში, რაკი მათში თითო-ოროლამ შეიგნო ის ჭეშმარიტება, რომ ჩვენ როგორც მათ ღვიძლ ძმებს, მათს სჯულთან კი არ გვქონდა საქმე, არამედ მათს ვინაობასა და თვით ცნობიერებასთან, მის შემდეგ კი მათში ამაზედ ლაპარაკს თავი დავანებე. მაგრამ მაინც მათში იყვნენ ისეთი ფანატიკ ხოჯები, რომელნიც ჩვენ

ჰაზრებზედ ექვს აღიარებდნენ – ამბობდნენ, რომ რასაც ქართველები ლაპარაკობენ, ეგ ყველაფერი ტყუილიაო. თუ მათ ჩვენი გაქრისტიანება არ უნდათ, მაშ რათ მოდიან ჩვენს ქვეყანაშიო. ასე მიაძმეს მაჭახელში 1899 წ. და კინაღამ წამახდინეს კიდევ. ხოჯა არწმუნებდა ხალხს, რომ ჩვენი მუსულმანი როგორც გურჯიჯა ქითაბს შეისწავლის თუ არა, მის შემდეგ იგი უსათუოდ ქართველი გახდებო, გაგიაურდებო, გაქართველდებო. ასე არწმუნა მაჭახლელები 1891 წ. სტამბოლიდამ მოსულმა და ნასწავლ ხოჯა შოთიძემ.

ამათ ლაპარაკს იწვევდა ხშირად ის გარემოებაც, როცა

ზოგიერთ მოხუცებულ ქართველ მაჰმადიანებთან საუბარი მაქვენ-და ქართველების გათათრებაზედ, როცა მოხუცებულნი სიამოვნებით მიაძმობდნენ, თუ მათ თავიანთ გათათრების შესახებ თვის ძველებისაგან რა ამბები გაეგონათ, მათში რა იყო ამის შესახებ ზეპირ ამბებათ დაშთენილი. ჩემს მათში ცხოვრების დროს ჯერეთ კიდევ იყვნენ ბევრნი ღრმად მოხუცებულნი, რომელთაც ბევრი რამ იცოდნენ ამის შესახებ, ხოლო ისიც კი უნდა ითქვას, რომ თუ არ მათის კაის ცნობით, კაის მეგობრობით და პატივისცემით, უამისოდ მათ ძრეელ ემძიმებოდათ ჩემთან ასეთ ცნობებით ლაპარაკი. მეორე ამის შესახებ საუბარს მოლები და ხოჯებიც უკრძალავდნენ, უშლიდნენ, რომ ასეთი ამბები არ უნდა მოიგონოთო. ასე რომ ბევრს ალაგას ხოჯებს მოსაუბრე მოხუცი გაუჩუმებიათ და ჩემთვისაც შენიშვნა მოუციათ, ასე: ჩვენი ამბები თქვენ რაზედ გჭირიათ. ხოჯების სიტყვით და წაქეზებით იქ მყოფთ შორის ზოგს სატევარზედაც დაუდვია ხელი, ეს როგორც შავშელემა ქმნეს, ასევე მოხდა ბევრს სხვა კუთხეებში, ქობულეთს, აჭარას, მაჭახელს, ლივანას, მურღულს და თვით ახალციხეშიაც კი. ბევრჯერ ბევრს პატიოსან ქართველს ამაზედ ჯავრიც მოსვლიათ და უთქვამსთ, რომ ამათგან არაფერი სიკეთე არ გამოვაო, ჩვენ ამათ ვერაფერს დავარწმუნებთო. ისევ იქმნება დრო და გარემოებამ გატეხოს იგინი და მათ იგრძნონ ჩვენი სწორე შეხედულება მათზედ, რომ ჩვენ მათი გაქრისტიანება კი არ

– 184 –

გვინდა, არამედ მათი განკაცება და რიგიან მოქალაქედ გახდენაო. ესეთივე ცნობა და სიტყვები არამც თუ მარტოდ ქართველ ქრისტიანებს უთქვამსთ, არამედ თვით ზოგიერთ შეგნებულ ქართველ მაჰმადიანებსაც.

ამ ჭეშმარიტ ისტორიულად განვითარების დიდი მოტრფიალე იყო ისმაილ კაიკაციშვილი და რეჯებ ნიჟარაძე, ორივე ქობულეთელი. ამათ სწავლა თფილისის გემნაზიაში დაამთავრეს, მერე ოდესის უნივერსიტეტშიც სწავლობდნენ. რეჯებ ნიჟარაძემ სწავლა დაამთავრა და სამწუხაროდ ისმაილი კი ოდესაში გარდაიცვალა. ამათს ოჯახებში მიცხოვრია მე, გვექონია ამაზედ საუბარი და უნდა მოგახსენოთ, რომ მე ფიქრით გულდაწყვეტილი ხშირად გაუმხნევებივარ და იმედი მოუციათ მასზედ, რომ თქვენ ფიქრი ნუ გაქვსთო. ქართველ მაჰმადიანები მალე გამოვლენ ამ სიბნელიდამა და იმასაც შეიგნებენ მალეო, რომ ქართველ საზოგადოებას მათი გაქრისტიანება კი არ უნდათ, არამედ მათი თვალების გახილება, სწავლა-განათლება, ვაჭრობა, ხელოსნობა და მოქალაქურ ცხოვრებაში გამოსვლაო. თვით ამ პირებსაც ხშირად ჰქონიათ საუბარი თანამემამულეებში და იგინი ურწმუნებიათ მასზედ, რომ ქართველებს თქვენი გაქრისტიანება სულაც არა სურთ, ამის ფიქრი მათში არავისა აქვსო. ასეთ საუბრის დროს ხშირად გამოჩენილან მოკამათენიც, ნამეტურ ხოჯიები. ასეთ ხოჯიები იყვნენ ისეთნიც კი, რომელნიც ბათუმის ქართველების სკოლაში ქართ-

ველ მაჰმადიანთ ბავშვებს სამღთო სჯულს ასწავლიდნენ. ამისთვის იგინი ჯამაგირსაც იღებდნენ. თვით ასეთნიც კი იტყოდნენ ხოლმე ასე:

– მაშ ჩვენი სჯულიდამ გასვლა, გაქართველება და გავიარება თუ არ უნდათ, ჩვენ ბაღანებს რაიზე ასწავლიან თავიანთებურ ქითაბს, თუ ჩვენი გაქართველება არ სურთ, მაშ მღვდელმა რათ გვითხრა, რომ თქვენ ქართველები ხართო. მღვდელს გარდა აი ამა და ამ კაცმაც გვითხრა, რომ თქვენ წინედ ქართველები იყავით, ეხლა გაქართველდითო.

– 185 –

ვიტყვით ამაზედ, რომ დიახ, ესეც მართალია, თვით მეც მინახავს ასეთ ქართველნი, რომელთაც მათვის უთქვამთ ასე:

– თქვენ წინედ ქრისტიანები, ქართველები იყავით და მერე რათ გაათათრდით, რატომ ეხლა აღარ ქრისტიანდებით?

ასეთ პირნი ხშირად გამიჩერებია და მისთვის ამიხსნია საქმის გარემოება და მერე იგიც გაჩუმებულა. დიახ, ასეთ პირნი, როგორც ჩვენში ისევე მაჰმადიან ქართველებშიაც არიან, რა გაეწყობა, ყოველივე ეს მოდის ჩვენის ისტორიის შეუგნებლობით და უსწავლელობით. უსწავლელები განა მარტოდ ქართველ მაჰმადიანებში არიან, არამედ ჩვენშიაც უფრო ბევრნი გახლავან. ჩვენში უფრო უხვად მოიძებნებიან ასეთ განუვითარებელნი და ამიტომ ამათი სიტყვები ქართველ მაჰმადიანებსაც არ უნდა ეწყინოთ, თითო-ოროლა კაცის სიტყვა და ცნობა მთელი ქართველი ერის შეგნებულ საზოგადოების გულის წადილად არ უნდა მიიღონ. დასასრულ გავახსენებ კვლად ქართველ მაჰმადიანებს გულის სიწმინდით და სისწორით, რომ მათ გაქრისტიანების ცნობა თვით ქართველ სამღვდელთაგანაც კი არა აქვსთ მიზნათ გამხდარი. ვინც უფრო უნდა მისდევდეს ქართველთ მაჰმადიანთ გაქრისტიანების საქმეს. თვით

ესენიც არ მისდევენ ამას, თვით ესენიც არ ელტვიან მათ გაქრისტიანებას და აბა მაშ სხვებზედ რაღა უნდა სთქვან მათ, არაფერი.

დღეს ჩვენს სამშობლო ქვეყნის ასპარეზზედ პატიოსანი კაცი გახლავსთ საჭირო და არა რომელიმეს სარწმუნოებრივი მხარენი. რამდენი მაჰმადიანი გახლავსთ პატიოსანი კაცი, რამდენი მაჰმადიანი გახლავსთ ავი თვისების. რამდენი ქართველ ქრისტიანი გახლავსთ კაი კაცი, რამდენი ამათში ავიც მოიპოვება. აბა ახლა ჩვენა ვსთქვათ, ნუ თუ კაი ქართველ მაჰმადიანი კაი ქრისტიან ქართველის მეგობრობას და ამხანაგობას არ ინდომებს და ავ კაც მაჰმადიანთან წავა. ნუ თუ კაი ქრისტიან ქართველი სამეგობროდ და სამეზობლოდ კაი ქართველ მაჰმადიანთან არ წავა და იგი ავ ქრისტიან ქართველს

– 186 –

მიმართავს. აბა ეს როგორ შეიძლება, ეს სულ არ მოხდება,

თუ კაცი სულ მტერი არ არის და ბეცი.

აქ საქმე კაი კაცობა, მაღალი ზნეობა და მამულის შვილობა არის სახეში საქონებელი და არა სჯული. თქვენ ოღონდ პატიოსანი ქვეყნის მარგე, ხალხის მომხრე, თავის ქვეყნის ისტორიის მცოდნე იყავით, სამშობლო ქვეყნის მოტრფიალე, ისტორიის, სამშობლო მწიგნობრობის და სჯულით, რომელიც თქვენს გულსა და სულს ენატრებოდეს, იმ სჯულის ბრძანდებოდეთ, ამას თქვენ არავინ დაგიშლისთ. ეს ყველა გონიერის ქართველ ქრისტიანისათვის ერთი გახლავსთ და ასევე ერთი უნდა იყოს ქართველ მაჰმადიანთათვისაც. ხოლო იგინი ვალდებულნი არიან, რომ თავიანთ ძმა ქრისტიან ქართველების განძრახვა და გულს ნადები ჰაზრები ჭემმარიტებათ იცოდნენ და მასზედ რამე ექვეები არ აქვდესთ. ამის შეგნება და ცოდნა ჩვენ ორივეს ძმათა ვალდებულებას შეადგენს.

ჩვენ ესეთი ცნობებიც მოგვისმენია ქართველ მაჰმადიანთაგან, ესე უსაუბრნიათ ხშირად ბევრს ალაგას.

ჩვენი ესა და ეს თათარ კაცს თქვენებმა ფული მისცეს, მერე ლამაზი ქალიც უმოვნეს და გააქრისტიანეს. ასეთების თქვენში ანუ გურიაში ბარე სამი (ბევრი) გახლავსთ. ეს ჩვენ ძალიან გვწყინს. ამის შესახებ სხვა ცნობებიც მრავლად უამბნიათ.

ცხადი საქმე გახლავსთ, რომ სჯულის გამოცვლა ფული-სა და ქალის გულისათვის არ არის კარგი. მაგრამ აქ ვიტყვით იმასაც, რომ ამ საქმეებშიაც არა მგონია, რომ ქართველ ქრისტიანებმა ისურვონ მაჰმადიან ქართველის გაქრისტიანება და მასთან ლამაზ ქალის და ფულის მიცემაც ამისთვის. თუ კი ქალი კაია და ფულიც აქვს, მაშინ მას ასე შორს წასვლა რაღა საჭირო გახლავსთ. თვით ქრისტიან ქართველებში იპოვნიათ ასეთს საქრმოს, მაშინ ესეთი საქმენიც მათ სულაც არ დასჭირდებათ. ეს მოგონებული გახლავსთ თვით მაჰმადიან ქართველებისაგან. აი რათა:

ქართველ მაჰმადიანთ ვაჟებს ქართველ ქრისტიანთ ქალე-

ბი ძრიელ მოსწონთ, ხშირად მათში მისვლა-მოსვლა და მეგობრობაც აქვსთ. მათში ხშირად სიყვარულიც იმართება. მერე ცოლქრმობაც ხდება, მაგრამ მთავრობის ძალით ქალს გათათრების ნება არა აქვს, ამიტომ სიყვარულით გატაცებული ქართველი მაჰმადიანი ქრისტიანდება მხოლოდ მიტომ რომ თავის შეყვარებული ქალი შეირთოს. ამან თვისი საქციელი რომ თანამერჯულეთა წინაშე დაფაროს, მაშინ იგი ამბობს, რომ ვითომც მას ქართველ ქრისტიანებმა გაქრისტიანებისათვის ფულიც მისცეს. ეს ტყუილი გახლავსთ, იქმნება ქალის მშობლებმა ზითევი და მასთან ქრთამიც, ხოლო იგი ქალის გათხოვებისათვის და არა გაქრისტიანებისათვის, მაგრამ მამ რა ქმნას ასეთ პირმა, ვის დააბრალოს თავის საქმე თუ არ სხვასა. ამიტომაც ქართველ მაჰმადიანებმა ასეთ პირთა ლაპარაკსაც საეჭვოთ უნდა შეხედონ და იგი მთელი ქართველი ერის წადი-

ლად არ მიიღონ. ეს ასე გახლავსთ და ჩვენც ეს აქ მიტომ მოვიყვანეთ. გვინდა რომ ამის ცნობაც ქართველ მაჰმადიანებში სამახსოვროდ დაშთეს ყოველთვის.

ოლთისის ქართველთ გამამჰხდინება.

ოსმალთ სამცხე-საათაბაგო პირველად 1502 წ. დაიპყრეს. ამის შემდეგ იგინი მძლავრად ჰფლობდნენ ამ კუთხეს და ნამეტურუფრო ისეთ კუთხეებს, რაც მათ სახელმწიფოს საზღვრებთან ახლოს იყო. ოლთისელნი ლაპარაკობენ შემდეგს:

ჩვენი გათათრება დაწყობილა მაშინათვე, როცა ოსმალნი შემოვიდნენ ჩვენს ქვეყანაშიო. იტყვიან კიდევ: რაც ჩვენ გავთათრდით, მას შემდეგ ათი თაობა გასულა და სამას წელიწადზე მეტი. ასე იტყვიან ჩვენი ძველები.

ესენი ასე ლაპარაკობენ, ხოლო ისტორიულად კი ამის თქმა არ შეიძლება, რადგანაც ეს ასე არ მომხდარა. ოსმალთ სამცხე მართალია პირველად 1502 წ. დაიპყრეს და მის გამგეთ ქაიხოსრო ათაბაგი დანიშნეს, ხოლო ამის შემდეგ რამ-

– 188 –

დენ გზისმე სამცხელთ ოსმალნი განაძევეს, ქვეყანას თვით მართვიდნენ, თავიანთ საქმეებს თვით განაგებდნენ. 1502 წ. შემდეგ საუკუნეზედ მეტი გავიდა და მხოლოდ 1627 წ. იქმნა საფარ ფაშა ჯაყელის ისლამთან დაკავშირება, რომლის დროსაც იწყება ქართველთ ისლამის ისტორია. ვინ იცის, შეიძლება ოლთისელებმა საფარ ფაშაზედ ბევრად წინ მიიღეს ისლამი, მაგრამ ჩვენ კი მისი ისტორიული მასალები არა გვაქვს. ისიც ვიცით, რომ ყველაზედ წინედ ისლამის გავრცელება ახალციხიდან დაიწყო. ამის დაწყება იწყება 1635 წლებიდან. ოლთის-თორთომისკენაც უეჭველია ამ წლის შემდეგ დაიწყო, ამიტომ ხალხის გარდმოცემა ოლთისის ჭეშმარიტებას მოკლებულია.

არტაანის (არდაგანი) ქართველთ ისლამთან დაკავშირება.

ოლთელ და არტაანელნი ამბობენ, რომ არტაანის ქართველებში გათათრება სწორედ იმავე დროს დაწყობილა, როცა იგი ოლთისკენ დაწინაურებულა და გავრცელებულა. ამიტომ მთელმა არტაანმაც ბევრად ადრე მიიღო ისლამიო, ვიდრე შავშელ და აჭარელთაო. ამ გარემოებას დიდათ ხელს უწყობდა ისიც, რომ ყარსის (კარი) თემის ქართველებში თათრობა ერთობ მალე გავრცელდა. ვინც ეს არ იწამა, იმას გადასახლება უხდებოდა. ოსმალთს მთავრობა გადასახლებულთ ადგილებზედ ასახლება ბერძნებს, სომხებს, ქურთებს და თათრებს.

ამიტომაც მომხდარა, რომ ყარსისა და არტაანისაკენ ქართველთა რიცხვი ძველადვე შემცირდა. ქართული ენა აქ ადრიდგანვე ამიტომ ამოვარდნილა. დღეს ხომ ამ კუთხის მაჰმადიანებში ბერსაც კი აღარ ახსოვს, რომ მათი კუთხე წინედ საქართველო იყო, იგინიც ქართველები იყვნენ. აქეთ ეს თითო-ოროლა მოხუცებულმა თუ იცის, თორემ უმრავლესობას აღარა ახსოვს რა, იგინი ტომობით ქართველობისათვის დაკარგულნი არიან, მათ საქართველოს ამბების აღარაფერი ახ-

– 189 –

სოვთ. არტაანს და ოლთისკენ ისევ და ისევ თამარ მეფის სახელი იციან, სხვა მეფეთა ან თავიანთ თავის და ნამეტურ გათათრების შესახებაც სულ აღარა ახსოვთრა. თითო-ოროლა იქმნება სადმე მოხუცებულებმა იცოდნენ რამე ცნობები ამა-ებზედ.

ლაზისტანის გამაჰმადიანება.

ლაზები ამბობენ, რომ ოსმალეთს ჯერეთ მთელი სამცხე-საათაბაგო დაპყრობილი არ ჰქონიაო, მაგრამ ჩვენ უკვე თათრობას ვაღიარებდითო. ამათის ფიქრით, ვითომც ლაზები ისლამს დაკავშირებიან 1500 წლებს, მაგრამ ეს მოგონებული გახლავსთ. შეიძლება ლაზებში ზოგმა ისლამი მიიღო 1500 წ. შემდეგ, როცა მთელი სამცხე-საათაბაგო და მასთან ლაზისტანიც ოსმალთ მოხარკეთ შეიქმნა, მაგრამ ამის ცნობა არა გვაქვს. იქმნება თითო-ოროლა ლაზმა მიიღო ისლამი, ხოლო საერთოდ მათი მიღების ცნობა კი არა სჩანს. ამას მით უფრო ვფიქრობთ, რადგანაც ლაზისტანი XVI საუკუნეში ხშირად იყო იმერთ სამეფოს მოხარკეთ. იმერთ მეფეს გარდა ხშირად გურიელების ფლობაც ევლინებოდათ. ლაზელთა გათათრების ცნობები საქართველოს ისტორიულ წიგნებში 1640 წლიდან იწყება. მალე აქ უკვე მის ისეთი საფუძველი მყარდება, ისეთი ნიადაგი, რამაც ლაზთა გამუსულმანებას დიდათ შეუწყო ხელი. ამიტომ ლაზებმაც არამც თუ ისლამის ლოცვები დაიწყავლეს, არამედ მათგან თავისუფლად იწყეს გამოსლვა. მათს სასულიერო ასპარეზზედ მოღებები და ხოჯებიც გაჩნდნენ. ლაზისტანში სრულიად ქრისტიანობა მოსპობილა 1700 წლებს. მინამდის კი იქაც ყოფილან მის მაღიარებელნი. ესეც აქ მითომ მომხდარა, რადგანც ლაზისტანშიაც, როგორც აჭარაში, ზოგი ხეობა გვიან გათათრებულა, ზოგი ადრე. სამწუხაროთ ლაზების გათათრების შესახებ არც ოსმალურს ენაზედ არსებობს რამე ისტორიული წიგნები და არცარა თვით ლაზებმა

– 190 –

იციან რამე ცნობები თავიანთ თავის და ვინაობის შესახებ.

მათის ფიქრით იგინი ოსმალს ტომის მონათესავენი არიან და თათრის სჯულით გაჩენილნი სხვა რამ ცნობები მათში სულ მოსპობილია. მათი ტომის და ქართველთა ნათესაობის ხსოვნა ისლამის გავლენას მოუსპია, ნამეტურ ხოჯიებს და მოლებს. ზოგმა ლაზმა კი იცის გარდმოცემით, რომ იგინი ქართველების და მეგრელების მონათესავენი არიან. იციან ისიც, რომ მათ ენას ქართულსა და მეგრულ ენასთან აქვს ახლო ნათესავობა და ამის მიზეზია ის, რომ ლაზი ქართულს ენას ორი თვის განმავლობაში წმინდათ სწავლობს და ოსმალურს კი კარგა ხანს უნდებო. თითქმის ხუთი წელიწადია, ზოგმა ლაზმა ისიც იცის, რომ ადრე იგინი ქრისტიანები ყოფილან და თავიანთ სამთავროც ჰქონიათ, ხოლო ისლამს იგინი დაკავშირებიან მას შემდეგ, რაც ოსმალთ კოსტანტინეპოლი აუღიათ, მერე ტრაპიზონისკენ წამოსულან, ლაზისტანიც დაუმორჩილებიათ, მერე აქედამ მთელ გურჯისტანშიც შესულან. შუაგულ ლაზებშიც კი ასეთი ცნობები მცირედ არის დარჩენილი.

ლაზები ამბობენ ასეც: ჩვენ ძველებისგან ნათქვამია, რომ ყველაზე უწინ ოსმალნი ლაზისტანში შემოვიდნენო. ამიტომაც ყველაზედ წინად ჩვენა ვართ გათათრებული, ამიტომაც ჩვენ პირველი სუფთა თათრები ვართო.

ამათი პირველობა იქიდანაც სჩანს, რომ ოდესაც აჭარა და სხვა კუთხეები ისლამს დაუკავშირეს, მაშინ თურმე ამ კუთხეებში და მესხეთ ჯავახეთშიც კი ერთ თავად ლაზისტანიდამ გზავნიდნენ თურმე ხოჯებს, რომელ ხოჯებიც განაგებდნენ ახლად გათათრებულ ქართველთ სასულიერო საქმეებს, მასთან ისლამსაც ავრცელებდნენო. ამიტომაც ამბობენ ლაზები, რომ ჩვენ წინეთა ვართ გათათრებულნიო, ხოლო ისიც კი უნდა ითქვას, რომ ლაზების ისლამთან დაკავშირებასაც ექმნება დიდი, მეტად საინტერესო ისტორია. მაგრამ რა გამოვიდა, რომ მის შესახებ არც ოსმალეთში უწერიათ რამე ცნობები ოსმალებს და ქართულ ისტორიაშიც არაფერია მოხსენებული.

აფხაზეთის გათათრება.

ვახუშტი ასე მოგვითხრობს აფხაზეთა გამაჰმადიანების საქმეს 1733 წ. ოსმალნი ჩასულან აფხაზეთში, ალექსანდრე იმერთა მეფის დახმარებით აფხაზეთიც დაუჭერიათ, მის დაპყრობის შემდეგ აფხაზნიც გაუთათრებიათ. ეს მომხდარა 1731-33 წლებს. – „ოსმალთა შარვაშიძე და აფხაზნი მოარბიეს და ტყვე ჰყვნეს და შარვაშიძე ჰყვეს იგი შაჰმადიანად და ყოველნი მისთანა მყოფნი სრულიად. ხოლო რა განხდნენ მდინარესა კოდორისასა, ეტყოდა ფაშა მეფეს, რათა წარყვეს ჯიქეთს და მერე აზოვს“. შემდეგ ამ მგზავრობის მომხდარა იმერთა და მეგრელთა ერთობა აფხაზებთან, ამათ ყოველთა ოსმალთ აეწინააღმდეგნენ თურმე, აფხაზეთიდან ოსმალნი ისე გამოიქცეს, რომ იქ მათი აღარავინ დაშთა და აფხაზები ისევ თავიანთ ძველ ქრისტიანულ სჯულს დაადგნენ. ეს მომხდარა 1733 წ. ამ ისტორიულ

ფაქტს ვახუშტი შემდეგის სიტყვებით გადმოგვცემს: – „ქს. ჩღღჳ ქრ. უკა. ხოლო აფხაზთა ალაღავეს ზარგი იმერთა. არამედ შემდგომად ოსმალთა და მათ შორისცა იქნა შფოთი, განეღტნენ აფხაზნი და უწყეს ღამით პარვა, კვლა კაცთა და კირთება ოსმალთა: იხილა ფაშამ და უკუ მოიქცა ოდოშსვე. მაშინ დაესხნენ აფხაზნი, მოსრნეს ბანაკი ოსმალთა და აოტნეს, რამეთუ ფაშა ივლტოდა ზღვითა და სხვანი მოსრნეს უმეტესნი და მოიშთენენ – ზღვასა და მდინარესა შინა, ალაღეს ალაფნი მათნი დიდ ფრიად, დაუტევეს მაჰმადიანობა და დაიპყრეს აფხაზთა თვისივე სჯული“. მერე ვახუშტი სხვების სიტყვით აფხაზთა ამ გამარჯვებას ილორის წმ. გიორგის ხატს აწერს ასე: – „ამაზედ ძღვევასა ამასა იტყოდნენ სასწაულსა წმიდი გიორგის ილორისასა, რამეთუ ღამესა ამას და აფხაზთა გასვლასა და განაძლიერებდა მათ ზრძოლად“.

ეს ისტორიული ცნობა აფხაზთა ისლამთან დაკავშირების ხანად 1730 წლებს უჩვენებს, ხოლო იმასაც გვაუწყებს, რომ ვითომც აფხაზთა იმავე წელს ოსმალნი გამოადევეს აფხაზეთიდან და ისლამიც უარ ჰყვეს, ისევ თავიანთი ძველი სჯული იწამესო. შეიძლება ეს ასე მოხდა მაშინ, ხოლო ისიც კი უნ-

– 192 –

და ვსთქვათ, რომ აფხაზეთში ისლამის ცხადათ გავრცელების დასაწყისი ამ დროიდან იწყება. რაც შეეხება აფხაზთა ჩვეულებას სჯულიდან სჯულზედ გადასვლ-გადმოსვლას, სამწუხაროდ მათ ჩვეულებათ გადაექცათ და ვინც კი დაეპატრონებოდა მათ და მეგობრობას გაუწევდა, იგინიც მაშინათვე მის სჯულსაც იწამებდნენ ხოლმე. ეს დღესაც ასეა აფხაზეთში. მათში დაყვავებით ზოგმა ისლამი უარი-ჰყო და სხვა სჯული მიიღო, ზოგ ქრისტიან აფხაზეთმა დაყვავებით მამაპაპეული საეკლესიო ქართული ენა უარ-ჰყვეს, მის მაგიერ სლავიანური მიიღეს. ყოველ შემთხვევაში აფხაზეთის ერში ისლამის ვრცელების დასაწყისად ჩვენ მიღებული გვაქვს 1730 წლები. ეს სწორედ ასე არის ისტორიულადაც.

ოსებს გამაჰმადიანება.

ოსებზედ ოსმალთა და ისალმის გავლენა თითქმის XV საუკ. იწყება. ბიზანტიის დამხობის შემდეგ, რაკი ოსმალნი საქართველოს შავის ზღვის ნაპირებიდან ხშირად ესტუმრებოდნენ, ამიტომაც იგინი აფხაზეთის გზით ოსეთშიაც ხშირად გადადიოდნენ. ამ გარემოებას ხელს უწყობდა ის პირობებიც, ოსმალთა იმძლავრეს და დაღისტნელნი, ანუ შირვანელნი არაბთა გავლენით IX საუკ. მთლად დაუკავშირეს ისლამს. ლეკებს ოსების ცნობაც კარგად აქვნდათ, მასთან მეზობლური განწყობილებაც და მისვლა-მოსვლაც. ოსეთში ერთის მხრით შირვანელნი შედიოდნენ ადვილად და მათს მოლებსა და ხოჯებს შეჰქონდათ თვისი ისლამის სწავლა და მეორეს მხრით აფხაზეთიდან გადადიოდნენ ოსმალთს ხოჯიები და მო-

ლიები და ავრცელებდნენ ისლამს. მაგრამ ვერც შირვანელნი და ვერც ოსმალთა ხოჯიები და მოლები ოსებზედ ვერაფერ გავლენას ვერ ახდენდნენ. მათი ცდა კარგა ხნის განმავლობაში უნაყოფო იყო. ოსებს ვერ უკავშირებდნენ ისლამს. ხოლო როცა სამცხე-საათაბაგოში და ლაზისტანში აყვავდა ისლამი, მის შემდეგ საქაც აღორძინდა ისლამი.

– 193 –

ლაზისტანის დამორჩილებას მოჰყვა ისლამის აყვავების დასაწყისი საქართველოში. ეს ხანა გახლავთ XVII საუკ. ნახევარი. ამის მერე ოსმალთა ძლიერება აფხაზეთზედაც მრავლდება, ოსმალნი ეპატრონებიან აფხაზეთს, მაგრამ ვერას აწყობენ. გათათრებური ლაზების საშუალებით ვერც აფხაზეთს და სამეგრელოს იჭერენ, მათში ვერც ისლამს ავრცელებდნენ. ოსმალეთმა მხოლოდ XVIII საუკ. დამდეგ მოახერხა, იმძლავრეს და რამდენ გზისმე აფხაზეთიც დაიმორჩილეს, იმავ დროს, ანუ 1730 წლებს ისლამსაც დაუწყეს მათში ვრცელება. აფხაზეთ გარდა ფოთიც ამავე დროს აიღეს, ხოლო მეგრელებში კი ისლამი ვერ შეიტანეს, თუმც ამის გავრცელებას ლაზები დიდათ სცდილობდნენ, ნამეტურ ლაზურის ენის საშუალებით. აფხაზეთში ოსმალეთის გამალუნებას მოჰყვა სხვა კუთხეების დამორჩილებაც. სხვათა შორის პირველ გზა და ხიდათ აფხაზეთიდან მათ ოსეთი დაინახეს, ამიტომაც იწყეს აფხაზეთიდან ოსეთისაკენ მგზავრობა, მერე იქიდან შირვანელებთან შეერთება.

აფხაზეთის დაკავშირებამ ოსმალეთის ძალა დაუკავშირა ოსეთის გზით დაღისტანსაც. აფხაზეთში ისლამის გავრცელებას მიეცა ისეთი გზა და ხიდი, რამაც დიდი სამქადაგებლო, ანუ სამისიონარული მიმდინარეობა მისცა ისლამს მთელს კავკასიის მთიელთ შორის. აქ გაიბა სარწმუნოებრივი ქსელი. დაღისტნელნი ოსეთის გზით თავისუფლად გადადიოდნენ აფხაზეთში და მერე აქედამ ოსმალეთშიაც თავიანთ თანამერჯულენი აღვილად მიემგზავრებოდნენ, თორემ ლეკებს ქართლ-კახეთზედ მზავრობა დაშლილი აქვდათ. დაღისტნელთა თავისუფლად მგზავრობა ოსეთზედ იწყება 1720 წლებიდან. ამავე დროდამ ოსმალთა მთავრობის დახმარებით ოსეთშიაც იწყება ისლამის ვრცელების დასაწყისი და 25 წლის განმავლობაში საქმე ისეთ წარმატებას ეძლევა, რომ 1760 წლებს ოსთაგან უკვე ისლამთან დაკავშირებულთ რიცხვი ერთობ დიდია. საქმე ისეთ წარმატებას იღებს, რომ 1770 წლებს ოსეთში უკვე ოსთაგან

– 194 –

ისლამის მალიარებელთათვის თვით ოსების ხოჯიები და მოლიებიც უკვე გამოსჩნდნენ. ამათ გარემოებას დიდათ ხელს უწყობდა შირვანის სასულიერო წოდება; თითქმის სულ მათის ცდით და არაბულის ენის ლოცვების და „ყურანის“ სწავლით იზრდებოდნენ ოსთა ხოჯიები და მოლიები.

ასერომ ოსებში ისლამის გავრცელების დასაწყისი იწყება 1720 წლიდან. შეიძლება ამაზედ წინედაც იყვნენ მათში ისლამის მაღიარებელნი დაღისტნელთა ხოჯიების დახმარებით და მეზობლობით, რადგანაც მაშინ ლეკებმა ოსური ენაც იცოდნენ, როგორც თავიანთ მეზობელ ერის ენა, ხოლო ასეთ ოსთა მაღიარებელთა რიცხვი ერთობ მცირე უნდა ყოფილიყოს. 1730-40 წლებში კი ოსეთში სწრაფად იქმნა ისლამის გავრცელება დაწყობილი. საქმე იქამდის მივიდა, რომ 1770 წლებში უკვე რუსეთშიაც კი შეიტყეს, რომ ოსებში მალე იფინება ისლამიო. ამ გარემოებას მათაც მიაქციეს ყურადღება. 1770 წლებს უკვე დაარსდა რუსეთის მთავრობის დახმარებით მოზდოკსა და ყიზლარს ოსების კომისია, რომელ კომისიასაც საგნად ქრისტიანობა აქვანდა მიღებული და ოსების პატრონობა. ამის შემდეგ კი მართლაც ოსებში ისლამის ვრცელება შეჩერდა, როგორც სჩანს 1781 წლის შემდეგ ოსთა ისლამთან დაკავშირება მოისპო. ვინც კი იმ დრომდე ოსნი ისლამს აღიარებდნენ, მათვის კი შირვანელთა ხოჯიების წყალობით მრავლად გაჩნდნენ თვით ოსებთაგან ხოჯიები, მოლიები, ხაფიზნიც, მასთან მათ აფხაზეთის გზით მექაშიაც იწყეს მგზავრობა. ამით მათში ჰაჯებიც გაჩნდნენ. მასვე მოჰყვა ოსებში ისლამის მტკიცე საძირკველის არსებობა და მაღიარებლობა, რომელთა რიცხვმა ჩვენს დრომდისაც მოაღწია მრავლად. ზოგნი ამათგანი ოსმალშიც გადასახლდნენ 1860 წლებს. დღეს ოსმალეთშიაც სცხოვრებენ მუსულმან ოსები მრავლად. იქ ესენი ოსურ ენას ჰკარგავენ.

რადგანაც ოსები ჩვენი მოძმე მეზობელი ერია, ამიტომ მოვიყვანეთ ეს მოკლე ცნობა მის შესახებ, თუ მათი ისლამთან დაკავშირების დასაწყისი როდის იწყება. ეს დასაწყისი

– 195 –

ანუ ოსთაგან ისლამის სჯულის გაცნობის ხანად XVIII საუკ. დამდეგი ითვლება. დაღისტნელთ ხოჯიების და მოლიების დახმარებით, თუმცა მათ ოსეთში ისლამის ვრცელება მიტომ უფრო უძნელდებოდათ, რადგანაც ოსეთამდის მათ გზებში სხვა მთის ერნი ჰყვანდათ გასავლელნი, როგორც ინგუშები, ქისტები და ჩერქეზები, ამიტომაც მათ ამ მთის ერში უფრო ადრე განავრცელეს ისლამი, ვიდრე ოსებში. ინგუშებს, ქისტებსა და ჩერქეზებში ისლამის ვრცელების დასაწყისი XIV საუკ. ნახევრიდამ იწყება. ამ დროს მათში არაბული ანბანის ხმარებაც შემოდის.

ისლამი საინგილოში.

შაჰ თამაზმა აიკლო კახეთი, ასევე შაჰ ისმაილმა, შაჰ აბაზმა და სხვებმაც. ამათი მახვილი პირველად ყოველთვის კახეთს ხვდებოდა. მთელი კახეთი ამათგან შეწუხებული იყო.

ამიტომ კახელებს სძულდათ სპარსნი, სძულდათ მათი სჯულიც. აგონდებოდათ სპარსთაგან კახელთა აყრა, სპარსეთში გადასახლება და ამის ჯავრით აღარ იცოდნენ, რა ექმნათ. XVII საუკ. დამდეგიდამ შაჰაბაზმა საქართველოს ისეთი მეხი დაარტყა, რამაც იგი წელში გაწყვიტა. კახელთა ეს გაწყვეტა იყო იმის მიზეზები, რომ შიგნით და გარე კახელთ კიდეც რამე ძალა აქვდათ თვისის ცხოვრების და ვინც განაპირა ადგილებში სცხოვრებდნენ, მაგალითებრ დალისტანის სამზღვრებზედ, ანუ საინგილო-ვართაშენ-უდისკენ, ესენი კი ძრიელ შეწუხებულნი გახლდნენ.

მეზობლობით ამათზე ერთობ დიდი გავლენა აქვდათ შირვანელ ლეკებს, მათში მისვლა-მოსვლა მეზობლობა და ხშირად მეგობრობა და სალამიც. ამ გარემოებამ ქართველები ლეკებს ისე დაუახლოვა, რომ XVII საუკ. დამდეგიდამ შირვანელთა მოლიებისა და ხოჯიების საშუალები და ქადაგებით ინგილოებმა და უდელებმა იწყეს სუნის ისლამის მიღება და

– 196 –

მით თვისი ცხოვრების უზრუნველ ყოფნა სპარსთა ყეინებისაგან, რადგანაც სპარსნი სუნის სარწმუნოების მექონთ არ აოხრებდნენ და ქართველში კიდეც, რომელნიც კახეთის განაპირა ადგილებში სცხოვრებდნენ და სპარსთა შიში აქვდათ მუდამ აკლებისაგან, იგინი ამით დაცულ იქმნებოდნენ. ამ გარემოებამ ხელი შეუწყო ისლამის გავრცელებას საინგილოს და ვართაშენის ქართველებსა და უდეებში.

ისიც კი უნდა ვიცოდეთ, რომ საინგილოში ქართველთ შორის ზოგი ლეკთა დახმარებით არის გათათრებული, ზოგი შესყიდვით, ზოგი სპარსთა აოხრების შიშით, ზოგნი ტყვეობიდან დახსნილნიც და ზოგნიც სხვა გვარ. ყველა მათში ანუ საინგილოს ქართველებში ისლამის გავრცელების დასაწყისად XVII საუკ. ითვლება, ანუ მას შემდეგ, რაც შაჰაბაზმა კახეთი აიკლო და 120 ათასი ქართველნიც სპარსეთში გადაასახლა. ყველა კახელს სასტიკად ეშინოდა გადასახლების. ამიტომაც აქაური ქართველნი ადვილად უერთდებოდნენ სუნის ისლამს და მით ჯავრს ყრილობდნენ სპარსელებისასაც. ეს ცხადი ჭეშმარიტება და ნამდვილი, ისიც კი უნდა ითქვას, რომ საინგილოში და ვართაშენში ისლამ მიღებულ ზოგს ქართველთ სადღეისოდ ქართული ენა დავიწყებიათ. ეს მომხდარა მათის ხოჯების და მოლების ქადაგებით, რომელთაც შიში ჰქონიათ ქართული ენის, მრევლს ეუბნებოდნენ თურმე, რომ ქართულად ნუ ლაპარაკობთ, თორემ ბოლოს ძალას დაგატანენ და გაქართველდებითო. ამ გარემოებას დაუვიწყებია მათთვის ქართული ენა. ზოგი ინგილოები კი ლეკურ ქართულ შერეული ენით ლაპარაკობენ. ამ ენას თურმე თავის კილოკავიც აქვს მიღებული. ამათ შესახებ საფუძვლიანი შრომა აქვს მღ. დიმიტრი ჯანაშვილს და მოსე ჯანაშვილს. ნახეთ ამაზედ მოსე ჯანაშვილის წიგნი „საინგილოს ყოველივ მხრივი აღწერა“ გამოცემა 1913 წ. თფ.

ჩერქეზების, ქისტების და ინგუშების გათათრება.

ოსებმა ქრისტიანობა მიიღეს IV საუკ. მის მერე ისე წილკნელის ცდით, პიროს ბრეთელის და სხვათა სირიიდან შემოსულ ქართველ მამათა საშუალებით მთელმა ოსის ერმა აღიარა ქრისტიანობა, როგორც კავკასიის მთების აქეთა მხრის მცხოვრებ ოსებმა, ისევე იქითა მხრის ოსებმაც. ამათთანავე ერთად სხვა ტომის ერნიც აღიარებდნენ ქრისტიანობას, მაგალითებრ ინგუშები, ჩერქეზები და ქისტებიც. ყველა ესენიც ქრისტიანები იყვნენ. ქართლის მოქცევის ისტორიაში მოხსენებული მთიელნი ამ ხალხს შეეხება.

მონგოლების შემოსევის და განდევნის შემდეგ ქართველებს დიდი ძალა მოაკლდათ ამ მთის ერთა მფარველობის. ამ გარემოებას წინ აღუდგა ისლამიც და მუსულმანთა ძლიერება. XIII საუკ. დაღისტანში ისლამი უკვე გავრცელებული იყო. ამ დროს ჩერქეზები, ქისტები და ინგუშებს სჯულის მეთაურ კაცების სულ აღარ ჰყვანდნენ, მათში ქრისტიანული აღარა იყო რა. ამ გარემოებას შირვანელმა ხოჯიებმა ყურადღება მიექციეს. ამათ დაიწყეს ხსენებულ კუთხის ხალხში მგზავრობა და ისლამის ვრცელება. ასე რომ XIV საუკუნის ნახევრამდე მთელმა ინგუშებმა, ქისტებმა და ერთმა ნაწილმა ჩერქეზებისამაც ისლამი აღიარა. ოსებს კი ისლამი მალე ვერ მიაღებინეს. ჩვენ არ ვიცით, თუ ამ დრომდე ხსენებულ მთის ერში რა ანბანი იხმარებოდა. ის კი ვიცით ისტორიით, რომ ოსებში კი ძველადგანვე ქართული ანბანი იყო მიღებული.

ისლამის გავრცელებას დაღისტნის ხოჯიებმა კაი გზა მისცეს ხსენებულ გამაჰმადიანებულ მთის ერში. ამის აღორძინებას მოჰყვა მათში არაბული ანბანის შეტანის დასაწყისიც. ხსენებულ მთის ერში XV საუკ. უკვე არაბული ანბანი საერთოდ იყო მოფენილი. ამ ხალხიდან მაშინ უკვე ისლამის მაღიარებელ და მქადაგებელ სასულიერო წოდებაც არსებობდა, რასაც დიდათ ხელს უწყობდა და ამზადებდა შირვანის მუსულმანთ სასულიერო წოდება. შირვანის ისლამის სასულიერ-

რო წოდებას დიდი შრომა და ამაგი მიუძღვისთ ისლამის გავრცელების წინაშე ხსენებულ ერში.

ინგუშებში ისლამის შეტანის დასაწყისი იწყება XIV საუკ. ნახევრიდამ. მთელმა ინგუშობამ მიიღო მაშინათვე ეს სარწმუნოება.

ქისტების მთელმა ნაწილმაც ამავე დროს, ანუ XIV საუკ. ნახევარს იწამა ისლამი. ინგუშებთან ერთად ჩერქეზების დიდ-

მა ნაწილმაც ამავე დროს მიიღო ისლამი. მათში ცოტა დარჩა ქრისტიანობით.

ლეკების დაკავშირება ისლამთან.

დაღისტანზედ კახეთი და ქიზიყი ახლოა. წმ. ნინოც ხომ ბოდბის ხევში სცხოვრებდა, სადაც დღეს წმ. ნინოს ქალების მონასტერიც არის. ქრისტეს სწავლა კახეთში აქედამ მოევლინა. მერე აქედამ საინგილოს გზით დადესტანშიაც გადავიდა. მაშინ შირვანელნი მზეზედ ლოცულობდნენ. მათში ზოგიერთ ალაგას ქრისტე იწამეს. მის შემდეგ შირვანში ქრისტიანობა გავრცელდა VI საუკუნეში. სირიიდან საქართველოში შემოსულ ნასწავლ ქართველთ მამათა საშუალებით შირვანში მთლად მოიფინა ქრისტიანობა. მაშინ აქ აღშენდნენ სხვა და სხვა ვრცელი ტაძრებიც. მის შემდეგ საუკუნოებში შირვანის ქრისტიანობის საქმეებს ქართველთ მღვდელ-მთავრები განაგებდნენ.

ქრისტიანობასთან ერთად ლეკებში ქართული ანბანიც იყო გავრცელებული. ჭ, ყ და ზოგიც სხვა ასეთ ასონი ქართულ ანბანში სულ ამათის ხმით არის შეტანილ-მონარუქუსულნი. მაშინდელ ქრისტიანთა ნაშთების დანაშთენი ისტორიკოს პ. იოსელიანსაც უნახავს დაღესტანში თავის მოგზაურობის დროს. ნახეთ ამაზედ მისი რუსული წიგნი „მოგზაურობა დაღისტანში“, 1871 წ. თფ. (пут. зап. по даг. 1871 г. r.) ასე რომ ჩვენცა და ლეკებმაც უნდა იცოდნენ

– 199 –

ის გარემოება, რომ იგინი პირველად აღიარებდნენ ქრისტიანობას. ამის მფარველად, ქართველებს მათში თვისი მქადაგებლებიც ჰყვანდნენ დანიშნულნი, რომელთაც ლეკური ენაც იცოდნენ და ესენი ლეკთა შვილებს ქართულ ანბანსაც ასწავლიდნენ. ასე იყო მათი საქმე. ქართული ანბანი ძველად იყო ლეკურიც, ოსურიც, აფხაზურიც და ქრთულიც.

არაბების ფლობამ საქართველოზედ და შირვანზედ იქონია მეტად დიდი გავლენა. ქართველთ მოაკლდათ ძალა არამც თუ დაღისტნელთ მოვლა-მფარველობის, არამედ თვით თავიანთი ქვეყნის სასულიერო საქმეთა მართვაც უჭირდებოდათ. ამიტომ დაღისტნელთ დაეპატრონენ არაბნი, მათმა სასულიორო წოდებამ იწყო ისლამის ქადაგება და სულ მოკლე დროის განმავლობაში მთელს შირვანში ისლამი კარგად განავრცეს. X საუკ. ისლამის საქმე აქ ისე მოეწყო, რომ ლეკთაგან უკვე ისლამის მცოდნე სასულიერო პირნიც გაჩნდნენ. ისლამის ვრცელებასვე მოჰყვა შირვანში ქართული ანბანის მოსპობა და არაბული ანბანის მიღება. XII საუკ შემდეგ არაბები საქართველოდამ გაძევებულ იქმნენ. ამ დროს შირვანში ლეკთა შორის ისლამის საქმე ისე იყო აღორძინებული და გამაგრებუ-

ლი, რომ მას ველარაფერი მახვილი და ძალადობა ველარ შე-
არყევდა. არის იმის ცნობაც, რომ შირვანში ქართველ მქა-
დაგებლებს ამის წინააღმდეგ ცდა დაუწყევიათ, მაგრამ ამაოდ,
მათის ცდიდან არაფერი გამოსულა. ორი საუკუნის განმავლო-
ბის არსებობის შემდეგ ისლამს იქ უკვე დიდი საძირკველი
ჰქონია გამაგრებული. ასეთია ლეკების სარწმუნოებრივი ის-
ტორია, თუმცა ეს დრო მათგან ერთობ შორს არის, მაგრამ
ლეკებში დღესაც იციან ხშირად შემდეგი გარდმოცემა, რო-
მელსაც მოგზაური ხშირად მოისმენს მოხუცებულთაგან.

ადრე, ანუ უწინ, ძველად ჩვენ ქრისტიანები ვყოფილ-
ვართ, ჩვენი ანბანიც თქვენი ანბანი ყოფილა. მერე გავთათ-
რებულვართ, ეხლა ჩვენი ანბანი არაბული არის.

ვიტყვით იმასაც, რომ მუსულმანთა სასულიერო წოდებას
შირვანში დიდი შრომა მიუძღვის ისლამის გავრცელებაზედ,

– 200 –

ხოლო რაც შეეხება ისლამის ფანატიზმს და მის სისასტიკეს კი,
დაღისტნელთ შორის ეს ისე არ არის გავრცელებული, მაგა-
ლითებრ როგორც თვით ქართველ მაჰმადიანებში. დაღისტნე-
ლებში ისლამის სწავლამ ვერც ლეკური სიმღერების ხმარება
მოსპო და მასთან ლეკთა დედაკაცობას ვერც ლურჯი ჩადრი
დახურა, ვერც პირბადე ჩამოაფარა. ბევრი რამ ლეკებისა ძვე-
ლის ჩვეულებით დარჩა ისლამისაგან ხელ შეუხებელ და უვნე-
ბელი დღემდე. ცოტათი დაღისტნელებს ოსმალებმა გაველუ-
რება დაუწყეს. XVII საუკ. შემდეგიდამ იგინი ამათ აქეზებ-
დნენ ყოველთვის საქართველოზედ დასაცემად, ასაკლებათ და
ტყვეების დასატაცავად. ყველაფერ ამას ისლამის სასარგებ-
ლოდ ხსნიდნენ, მაგრამ ეს გარემოება იყო ლეკების უბედურე-
ბა და მათ მთლად გაველურება-განადირება, რასაც დღეს
თვით ლეკებშიც ბევრნი კარგად გრძნობენ ამას, ამიტომ სწუ-
ხან კიდევ დიდათ, რომ იგინი ასე უკან არიან ჩამორჩენილნი
სწავლა-განათლების მხრით.

ლეკების, ანუ შირვანელთ სჯულის თუ სარწმუნოებრი-
ვი მხარეების ისტორიას მდიდარი წარსული აქვს, ხოლო ჩვენ
ეს მოკლე მიმოხილვაც ვიკმარეთ, რასაც თავის ორგინალურის
საკუთარის ცნობებით საკმარისი მნიშვნელობა აქვს და ისტო-
რიული სიდიადე. XVII საუკ. ნახევრამდე ლეკებშიიყო
ისეც, რომ ლეკი ისლამს აღიარებდა, თორემ ამის გარეშე მან
ერთი არაბული ლოცვაც არ იცოდა ზეპირად, ქალებში ხომ
ბევრმა დღესაც არ იცის ზეპირად საჭირო ლოცვები. საერ-
თოდ კი ლეკებში ისლამის ლოცვებში საერთო გავრცელების
ხანად XVIII საუკუნე უნდა მივიღოთ, უმეტეს XIX საუკ.
როცა მათ მუდმივ ბრძოლა და ომები აქვდათ ჯერეთ ქარ-
თველებთან და მერე რუსეთის მხედრობასთან.

სამწუხაროდ ჩვენდა, ლეკების შესახებ ქართულს ისტო-
რიულს მასალებში მცირე რამ ცნობები მაინც არის დატოვე-
ბული, თუ ეს ერი როდის აღიარებდა ქრისტიანობას, მის
მერე როდის დაუკავშირდა ისლამს, ხოლო ესეც ერთობ მოკ-

ლედ არის მოხსენებული, ორიოდ სიტყვით. რაც შეეხება

– 201 –

არაბთა და ოსმალთა ისტორიებს, იქ ამათ შესახებ ანუ ისლამის გავრცელებაზე და თუ მათ როგორ განავრცეს შირვანში ისლამი, ამაზედ ერთი სიტყვაც არსად აქვსთ მოხსენებული. სპარსთა ნაწერებშიც ხომ არსად არაფერია მოხსენებული, რადგანაც სპარსნი ლეკებს ემდურებოდნენ ყოველთვის მასზედ, თუ თქვენ სუნის ისლამს რათ შეუერთდითო. ამაზედ მათში ყოველთვის განხეთქილება და მტრობაც არსებობდა, მასთან ომებიც კი უხდებოდათ ხშირად ურთიერთ შორის. სამწუხაროდ ლეკები ოსმალ სპარსთა მეისტორიეთათვის სრულიად დაკარგულ და მივიწყებულნი არიან. ლეკებს და მთლად დაღისტანს ისევ და ისევ საქართველოს ისტორია იხსენიებს და ზოგ რამ ცნობებსაც იძლევა.

ეს გარემოება ლეკებმაც უნდა იცოდნენ კარგად. მათ ქართული ისტორია უნდა შეისწავლონ იმიტომ კი არა, რომ იგი ქართულია, არამედ იმიტომ რომ იგინი მასში თავიანთ შესახებ ბევრ რამ ისტორიულ ცნობებს ნახვენ, თავიანთ თავს და წარსულს აქედამ გაიცნობენ. ლეკებს ქართულ ისტორიის მეტი სხვა წყაროები არა აქვსთ რა.

თორთომის და ლაზისტანის გათათრება

ნამბობი ბათუმის მუფთის
ჰასან ევენდი ყლიჭოლლი გვერდამის მიერ.

ოსმალნი რომ გამალუანებულან, მაშინ ჩვენების საქმე ცუდათ წასულა ალბათ ღვთის ბრძანებით. მერე ოსმალნი ჩვენში შემოსულან, მათ აუღიათ ლაზისტანი და თორთომი. აქ გამაგრებულან და თათრობა აქ დაუწყვიათ. ამაზედ ბევრი შლილობა ყოფილა. მიტომ თორთომელნი სულ აჭარაში გამოქცეულან. ასევე ყოფილა ლაზისტანშიაც და ლაზებიც თურმე სულ ჩვენში მორბოდნენ, თავს აქ იფარავდნენ და თათრობის წინააღმდეგ ლაპარაკობდნენ. ოსმალთა სჯულის თავი კაცებმა თორთომელთა შორის ზოგიერთ ჩვენთაგანი დაარ-

– 202 –

წმუნეს მასში, რომ თათრობა წმინდა რამ არის, სუფთა, უცოდველი და სასიამოვნო. მღვთისაგან თქმულება არის, რომ თათრობა ჩვენში ისე გაიშლება, ისე აყვავდება, როგორც გაზაფხულის ყვავილები და ვარდებიო. ამიტომ ამის წინააღმდეგ ბრძოლა უბრალო იქნებაო – რადგანაც ყველაფერი აქ მღვთის ბრძანებით მოდის, თუ არ მღვთის ბრძანება, უამისოდ აქ სჯულის საქმე ფხვს ვერ მოიკიდებს, ვერც ოსმალნი იზმენ რა-

მეს, მაგრამ ეს მღვთის ნებით არის, მისი ბრძანებით და ამიტომ ამის წინააღმდეგ ლაპარაკი ცოდვაც არისო. ყველასთვის სასიამოვნო უნდა იყოს, რომ მღვთის ბრძანება შესრულდეს და გურჯისტანი თათარი გახდესო.

ესეთი დარიგება ისლამის თავი კაცებისა თორთომელ და ლაზებმა წმინდათ ირწმუნეს, პატივისცემით მიიღებს და თათრობასაც მალე დაემორჩილნენ. ესეც რასაკვირველია მღვთის ბრძანება იყო. მართლაც მათში თათრობა (ისლამი) ისე წავიდა წინ, ისე გაიშალა მათში, როგორც გაზაფხულზედ ყვავილები გაიშლება და სუნს გამოსცემენ. ისლამს ისეთივე კარგი სუნი აქვდა, რასაც ყველანი სიამოვნებით ეწაფებოდნენ. იყვენ ჩვენშიც თითო-ოროლა ხეობის ხალხნი, რომელთაც ამ ყვავილების სუნის შეგნება არ აქვდათ, ამიტომ იგინიც თათრობაზე უარს ამბობდნენ. მაგრა ადგნენ ისე, ეს როგორც შეჭვერის ბერ ხალხს, მერე კი, რაკი თორთომი ნებით გათათრდა, ასევე გათათრდა ლაზისტანიც, ამიტომ ყველა ეს გათათრებულნი წინ წავიდნენ როგორც ზენგინობით, ისევე კაი კაცობით, მათ ღმერთიც ყველაფერს უკეთეს აძლევდა, თათრობაში აღარც ყანები უფუჭდებოდათ, აღარც წვიმა აწუხებდათ, არცა რა სხვა რამ, ცხოვრება უკეთესი მისცა ღმერთმა. ამის ღირსი იგინი ღმერთმა გახადა, რადგანც მათ მალე შეიგნეს თათრობის სიწმინდე.

მერე კი ჩვენებიც გონზე მოსულან, მღვთის ბრძანება შესრულებულა, თორთომელთა და ლაზელთა მსგავსად გათათრება მომხდარა, გათათრებულთ ცხოვრებაც თურმე უკეთესდებოდა, ღმერთი მათ მეტს მოსავალს აძლევდა, რაკი ღმერთის

– 203 –

ბრძანება ასეთი იყო, ამიტომაც ყველა ჩვენგანი, ანუ ჩვენის ძველის ძველები თათრობას სისუფთავით იღებდენ და მის სიკარგესა და სისუფთავეში ეჭვი აღარავის აქვდა.

ჩვენის ძველების სჯულის გამოცვლა და გადაბრუნება მღვთის ბრძანებით მომხდარა და არა ოსმალოს თავის კაცების ძალადობით. მართალია ჩვენში ამასაც ამბობენ ბერი კაცები, რომ ძალასაც ხმარობდნენ, მაგრამ არა მგონია, თუ არ მღვთის ბრძანება, უამისოთ ასეთი დიდი საქმენი ვერა ღონის ძიებით ვერ გაკეთდება. თათრობაზედ ბევრს ლაპარაკობენ, მართლაც ბევრი ამბები მომხდარა ჩვენს ძველებში. ამის ამბებიც კარგი იქნება, რომ მოგროვდეს, შეიკრიბოს, მაგრამ ისიც უნდა ითქვას, რომ ცუდი არაფერი უნდა იყოს, მიტომ რომ ყოველივე მღვთის ბრძანებით მომხდარა და მასზედ ცუდის თქმა არ იქნება კარგი ოსმალეთში.

მადლობა ღმერთს, რომ მაინც თქვენში ცუდი არაფერი ხდება ჩვენს თათრობაზედ, ჩვენ ჩვენი ბერი კაცები გვაშინებდნენ, რომ რუსები გაგაქრისტიანებენო, მაგრამ აგერ მე რუსის სამართალში ვმსახურებ, იქ ბევრი რუსის და ქართველის დიდი კაცები შემოდიან და მე სალამს მამღვევენ, მეც პატივს ვსცემ, მათ ჩემთვის არას დროს არ უთქვამსთ, რომ სჯული-

დამ გამოდი, თათრობა დააგდევი. ასე ყოფილა თურმე თქვენში, ესეც ღვთის ბრძანებით უნდა იყოს. ამიტომ ძრიელ მოტყუედნენ ჩვენები, რომ თქვენის ხალხის შიშით აქედამ აიყარეს და ოსმალეთში წავიდნენ. მე არ წავედი და მადლობა ღმერთს, ეხლა მადლობელი ვარ ჩემის თავის და იმ კაცების, ვინც ჩვენ გვაფრთხილებდნენ, რომ ნუ წახვალთ, თორემ იქით დაილუპებითო. თათრობას ჩვენ აქ უფრო უკეთესად ვინახავთ, ვინემც ოსმალეები ოსმალეთში.

ღმერთმა აცხონოს აჭარის ძველი მუფთი, ღმერთმა აცოცხლოს ტუმპამ ბეგი, ახმედ ხალვაში და ბევრიც სხვნი, რომელნიც ჩვენ გვეუბნებოდნენ, რომ აქედამ ნუ წახვალთ, თორემ თავს დაილუპამითო. მართლაც ვინც შეისმინა ეს დარიგება, იგი დალუპვასაც გადარჩა. დღეს თავის ალაგას, თავის სო-

– 204 –

ფელში სცხოვრებს და წასულები კი ისევე აქ მორბიან და პურს გვთხოვენ, რომ გვიშველეთ, თორემ მშივრები ვიხოცებითო. მე ბევრს ვაძლევ დახმარებას სიმინდით, ფულით, მაგრამ რომელ ერთს მივსცეთ ბატონო.

ესეთი უბედურებაც მღვთის ბრძანებით იყო, რის ნება დაურთველათ ვგონებთ, რომ ასეთი საქმენი ადვილად ვერ მოხდება. ალბათ მისი ბრძანება იყო, რომ ჩვენი ქვეყანა ისე აირია მაშინ.

იყო თუ არა ქართველთ მაჰმადიანთ
შეიხულ ისლამი?

(ზეპირ ამბებათ შეკრებილი).

ოსმალეთის საქართველო ნახევარ საქართველოს უდრის. ვიდრე ეს კუთხე საქართველოს სამეფოსთან იყო დაკავშირებული, მინამ აქ ირიცხებოდა 13 საეპისკოპოზო კათედრა; რაც აჩენს კარგად იმ გარემოებას, თუ აქ რამოდოლა ქართველობა უნდა ყოფილიყოს. აქ იყო ისეთი რიცხვ მრავალ ეპარქიაც კი, სადაც ხალხის რიცხვი ნახევარ მილიონზედ ავიდოდა. ასეთი იყო არტაანის ოლქის ბანის კათედრა, რაც ბანელად იწოდებოდა, რომლის ნაშთს განცვიფრებაში მოჰყავს თვით აწინდელ დროის მნახველიც.

ყველა ეს ადგილები ოსმალეთმა პირველად დაიმორჩილა 1580 წ. ხოლო ამ დროდამ სამცხე საათაბაგოს უფლება და წესები ხელშეუხებლათ დარჩა, ე. ი. ათაბაგნი დაშთნენ ისევე ათაბაგათ, ანუ მათი ავტონომია უვნებლად უნდა ყოფილიყოს ოსმალეთის ხელში, ქართველთ მათთვის მარტოდ ხარკი უნდა ეძლიათ. ესეთი პირობები ოსმალთა არ იკმარეს, 1627 წ. მოსპეს ათაბაგობა, ათაბაგნი, ესე იგი მათი ავტონომია და მთელი ეს კუთხე შერაცხეს ოსმალეთის იმპერიის ნა-

წილად ანუ საფაშალიკოთ.

მთელი ოსმალეთის საქართველო ანუ სამცხე საათაბაგო

– 205 –

გაყვეს ოცდა-ოთხ სანჯაყათ. სანჯაყი მაზრაზედ ცოტა პატარა არის და ოთხ საფაშალიკოთ. ახალციხეში დასვეს ვალი ფაშა, ანუ სამ თულიანი უფროსი ფაშა დანარჩენ ფაშებზედ. ამ წესების დამყარებას დიდათ შეუწყო ხელი ათაბაგთა შთამომავალ საფარ ფაშა ჯაყელმა. ეს ხელის შეწყობა საფარ ფაშამ აი როგორ მოახერხა:

საფარ ფაშის დროს სამცხეს განაგებდა მანუჩარ ათაბაგი. 1626 წ. გარდაიცვალა მანუჩარ ათაბაგი (მეორე). ამის შემდეგ ათაბაგობა უნდა მიეღო მანუჩარ მესამეს, მძისწულ მანუჩარ მეორისას. მანუჩარ მეორე სტამბოლში გიახლათ, სულთანს აუწყა მანუჩარ მეორის გარდაცვალება და მასთან თვისი უფლება გაათაბაგების. სულთანმა ყოველივე შეისმინა, მანუჩარ მესამე დაამტკიცა ათაბაგათ და გამოისტუმრა საქართველოში.

ეს მალე მოვიდა შავი ზღვით საქართველოში, ზღვიდამ კლარჯეთზე გამოიარა, ართვინს ახლოს, სოფელს სვეტს, სადაც მისი ბიძაშვილ ბექა ჯავალი სცხოვრებდა. იქ შეუარა ბიძაშვილს და ღამე გაათია თანხლებელებით. იმ ღამეს ბექა ათაბაგმა საწამლავი შეაპარა საჭმელში, ღამე მანუჩარ მეორე გარდაიცვალა. მეორე დღეს თანხლებელთ ათაბაგ მანუჩარს ახალციხეში წამოასვენეს და დაასაფლავეს. ამათი სამთავრო ტახტი ახალციხეს გახლდათ.

ბექა ათაბაგი კი სტამბოლში გიახლათ, სულთანს გამოეცხადა, აუწყა მანუჩარის სიკვდილი და მასთან ისიც დასძინა, რომ ათაბაგობას თუ მე მიბოძებთ, პირობას დავსდებ, რომ მთელ ჩემს სამფლობელო ქართველებსაც ისლამს დაუკავშირებო. ამაზედ სულთანმა თათბირი ქმნა, ბექა ათაბაგს თანხმობა განუცხადეს.

ხოლო ისიც აუწყეს, რომ ათაბაგობა რადგანაც ჩვენებური წესები არ არისო, ამიტომ მის მაგიერ ვალი ფაშობა გვინდა დავაწესოთო, თუ ისურვებ ახალციხის ვალი ფაშობას გიბოძებთო. ბექა ათაბაგი თანახმა გახდა. იგი მალე ისლამს დაუკავშირდა, სახელად საფარა უწოდეს და ახალციხის ვალი ფა-

– 206 –

ფად დანიშნეს. ამავე წელს ეს საფარ ფაშა სტამბოლიდამ წამოვიდა საქართველოში.

1627 წ. მოვიდა საქართველოში და ახალციხეში ფაშად იქმნა დადგენილი.

საფარ ფაშამ იმეცადინა და 1635 წ. თავის საბძანებლის ქართველობას ისლამთან დაკავშირება დაუწყო. მოკლე დროის განმავლობაში მთელი ამ კუთხის ქართველობა ისლამს დაუკავშირა. ისლამის გავრცელების შემდეგ ქართველთ შორის

მოისპო თავადობა და განწესდა ბეგობა, მოისპო აზნაურობა და განწესდა აღიობა, მოისპო მასთან ბატონი-ყმობაც და სხვა ც ბევრი რამ.

საფარ ფაშის მეცადინეობით ახალციხეში გახსნილ იქმნა არაბული სასულიერო სასწავლებელი, სადაც ქართველთ მაჰმადიანთ მოღვს და ხოჯებსაც დაუწყეს გამოზრდა. მოკლე დროის განმავლობაში ქართველთ მაჰმადიანთ შორის უკვე გამოსჩნდა სასულიერო წოდების სხეული და სახე. საქმე ისე მოეწყო, რომ მათში გაჩნდნენ თვით მღვთის მეტყველების კანდიდატები-ხაფიზნიც.

სასულიერო წოდებასთან დაარსდა მათი გამგეობა ანუ მეჯლიში, მასთან მეჯლისის ყადებიც. შემოიღეს ამათ შარიათით საქმის გარჩევა ანუ „ყურანის“ წესით გასამართლება. ქართველთ მაჰმადიანთ რიცხვი XVII საუკუნის ნახევარს უკვე მილიონობით გამოსჩნდა და არა ასი ათასობით, ამიტომაც გარემოებას ქართველთ მაჰმადიანთ შორის მოჰყვა ის პირობებიც, რაც სასულიერო წოდებაც ამათში უნდა ამალღებულყოფს, დაწინაურდებოდა, ამის საჭიროებას თვით ოსმალეთის მთავრობაც ხედავდა. ამიტომაც მათის ბრძანებით 1660 წლებში ქართველ მაჰმადიანთა შორის დადგენილ იქმნა მუფთი. რაკი დადგენილ იქმნა ერთ კუთხის მუფთი, მას მალემოჰყვა მეორე კუთხის მუფთი და მესამე და მეოთხეც. რაკი მუფთის ხსენება გაჩნდა, ამ გარემოებას შემდეგ მოჰყვა სხვა სასულიერო პირების გაჩენის ნატვრაც. ეს იყო ქართველ გვარის ანუ მაჰმადიანთაგან შეიხულ ისლამის დადგენა.

ოსმალეთში შეიხულ ისლამი ისეთი პირია, როგორც

– 207 –

სომეხთ კათალიკოზი, რომის პაპი და რუსეთის მიტროპოლიტი. ქართველებს ნატვრა მიეცათ, რომ უსათუოდ ჩვენ ჩვენი შეიხულ ისლამი უნდა გვეყვანდესო. ამ გარემოებას ოსმალეთის სასულიერო წოდება კი ვერ იმშენვედა. ყოველთვის შეიხულ ისლამათ თათრის ანუ არაბის ტომის სასულიერ პირს ირჩევდნენ. ნელ-ნელა დრონი მიდიოდნენ და ქართველ მაჰმადიანებიც საკმარისად მრავლდებოდნენ, მთელს ოსმალეთსა და მუსლიმანთ ქვეყნებში ქართველები პირველ მუსულმანებათ ცხადდებოდნენ. ისლამის ფანატიზმით ესენი თვით ფანატიკ თათრებს სჭარბობდნენ. ამ გარემოებას იწვევდა თურმე შემდეგი პირობები: ოსმალეთში, ისლამის ოთხი სექტა ყოფილა, ერთი მეორეზედ უარესი და ფანატიკური. ყველაზედ სასტიკი სექტა ოსმალთ ქართველებში გაუვრცელებიათ, რა არის ამით ახალ გათათრებულ სოფლები სასტიკათ მოეგლიჯათ თავიანთ თანა მეტომე ქართველ ქრისტიანთათვის და მასთან მათში დიდი მტრობაც დანერგილიყოს.

ეს ასეც მოხდა და მართლაც ქართველ მაჰმადიანებიც აღმოსჩნდნენ ისეთი მცოდნე პირნი, რომელთაც მალე სახელი მოიხვეჭეს ამით და თავი ისახელეს, ასეთმა გარემოებამ მათ მოუპოვა საკმარისი ღირსება მის, რომ მათგანი ვინმე ადვი-

ლათ გამხდარიყოს შეიხულ ისლამის თანამდებობის მექონი. ეს უკვე უეჭვოდ მოხდებოდა, რადგანც მთელ ოსმალეთის იმპერიაში ქართველ მაჰმადიანები იქმნენ ქებულნი, როგორც საზოგადოდ წმიდა მუსულმანები. ამათ მსგავს მუსულმანებს ბევრს თათრებში ვერ ხედავდნენ. ასეთ ღირსებას ქართველ მაჰმადიანები ოსმალთა სხვა და სხვა ომებში ბრძოლითაც უსაბუთებდენ, რადგანაც ქართველნი თავდადებულნი იყვნენ ყოველთვის ოსმალეთის და ისლამის.

მართლაც საინტერესოა ვიცოდეთ, თუ ქართველ მაჰმადიანთ ნატურას როგორ უმზერდა ოსმალეთის მთავრობა. მათ ოდესმე დაუნიშნეს ამათ შეიხულ ისლამი. თუ ქართველ მაჰმადიანები აბუჩათ აგდებულები ჰყვანდათ და ამათ შეიხულ ისლამის არსებობას არ აღირსებდნენ, არ ანდობდნენ. სამწუხარ-

– 208 –

როდ ამ გარემოების შესახებ ჩვენ არა ვიცით რა, არც არა თვით ქართველ მაჰმადიანებმა იციან ამის შესახებ. მე ბევრი ვეცადე, რომ შემეკრიბა რამე ცნობები, მაგრამ ბევრი ვერ შევკრიბე და რაც შევკრიბე და მოვახერხე, იმასაც აქ მოვიყვანო.

ბევრი გამოკითხვის შემდეგ აჭარის მუფთმა, მოხუცმა ჰასან ეფენდი გვერდამე შემდეგი ცნობები გადმომცა: ოსმალნი ქართველ კაცს შეიხულ ისლამის ღირსებას არ აძლევდნენ, ქართველს არ ენდობოდნენ. მიზეზები მის აქვნდათ, რომ ქართველნი ახალ გათათრებულნი არიან და იქმნება შეიხულ ისლამმა რამე ბოროტება ჩაიდინოს, თავის ენის ქრისტიან გურჯებს მიემხროსო. ქართველებში კი ოსმალნი საქმით ასეთს არას ხედავდნენ. XIX საუკუნიდამ ქართველ მაჰმადიანებმა ისეთი მაგალითები უჩვენეს ოსმალეთის მთავრობას, რაისა გამო მათ ჩვენზედ ეჭვები გულიდამ გადიფანტეს, კარგის თვალთ დაგვიწყეს ყურება.

1830 წლებს კი ქართველებში დაინახეს მათ ერთი ღირსეული კაცი შეიხულ ისლამად, გახლდათ **ჰაჯი ლომან ეფენდი ბერიძე** – ზეგნელი. ამ კაცმა სწავლა სტამბოლში მიიღო. იგი იყო დიდათ მახვილ გონიერი და მომზადებული ისლამის სწავლაში შესანიშნავად. ყოველივე შეგნებასთან აიგი იყო წამოსადეგი ვაჟკაცი და მასთან კარგი ხმის პატრონიც. ამან სტამბოლში ისე გაივრცელა სახელი, რომის ქება კარგად შეიტყო თვით სულთან აზიზმაც. ეს ლომან ეფენდი დაიდგინა თვის მლოცველად და ბოლოს აქედამ მიაღწია მან შეიხულ ისლამის ხარისხს ყოველივე ღირსებასთან მან ქართული ენაც კარგად იცოდა და მთელს ქართველ მუსულმანებში ამ ენით ელაპარაკებოდა არამც თუ მარტოდ ხალხს, არამედ ხოჯიებს და მოლებსაც.

ძველთაგან გამიგონია, რომ ამ შეიხულ ისლამმა ქართული ენით ლაპარაკი (ქადაგება) ჯამეშიც იცოდაო. ისიც არის თქმული, რომ ვითომც ქართველებში სხვა შეიხულ ისლამებზე ყოფილან ძველ დროიდან და ერთიც არტაანელი ქართველი

მაჰმადიანი ყოფილა, დიდი, გავლენის მექონი თვით ოსმალეთის მთავრობის წინაშე, მაგრამ მისი ცნობები ჩვენ არა გვაქვს.

ჭეშმარიტად, რომ ქართველ მაჰმადიანებს არ შეჰფერისთ ასე დავიწყება. ესეც ხომ საქართველოს ისტორია არ არის, ეს ხომ მათი სჯულის თავი კაცთა ამბავია, ამის უცოდინრობა კი არ მიეტევებათ ამათ.

ქართველ მაჰმადიანთ შეიხულ ისლამი არტაანელი (არდაგანი)

ხერხეულიძე.

თუმცა ქართველ მაჰმადიანებში ნამდვილ მუსულმანები იყვნენ და ერთგულნი ამის, მაგრამ ოსმალეთის სახელმწიფო და სასულიერო მთავრობას მაინც ეჭვი აქვდა მათზედ, ვინაიდან ქართველები ახალ მუსულმანებათ ითვლებოდნენ. თუმცა ქართველთ მაჰმადიანთ შვილებმა ისლამის წინაშე კარგი ნიჭი გამოიჩინეს და ესენი ჩინებულად სწავლობდნენ და მეტად კარგი ნასწავლი ხოჯები და მოლები გამოდიოდნენ და მასთან შესანიშნავი მღვთის მეტყველ „ხაფიზნიც“, მაგრამ მაინც მთავრობას ეჭვი აქვდა და ამიტომ ქართველ მაჰმადიანთ სასულიერო წოდებაში შეიხულ ისლამის თანამდებობას კი არა და მუფთის თანამდებობასაც იშვიათად აძლევდნენ.

ასეთი შიშინობას დასძლია 1780 წლებს ქართველ მაჰმადიანთ სასულიერო წოდების ღირსებამ, ამათ შნომა და ენერგიამ და ამიტომაც ამ დროს სტამბოლში შეიხულ ისლამათ ამორჩეულ იქმნა ერთხმად ქართველი ხოჯა, არტაანელი (არდაგანი) ხოჯა გვარად ხერხეულიძე. ეს არის პირველი შეიხულ ისლამი ქართველის გვარიდამ. ამ პირის არჩევაში ქართველთ მოლები და ხოჯები არ შემცდარან. ხერხეულიძე საკმარისად მომზადებული პირი ყოფილა, კარგად მცოდნე არა-

ბულის ენის, სამღთო წერილის „ყურანის“ სწავლის, შაიათის და სხვაც ბევრი რამის მუსულმანობის.

ხერხეულიძეს თავის გამგეობის დროს თავი უსახელებია მთელს სტამბოლში ისე, რომ იგი ცნობილი გამხდარა თვით სულთანის წინაშეც. სულთანის წინაშე ამან თურმე დიდათ ისახელა. ყოველივე ამასთან ხერხეულიძე აღმოჩნდა ნამდვილ წმინდა მუსულმანად და ამის გარეშე ოსმალეთის მთავრობის კანონებისაც კარგს მცოდნეთ.

ამ პირველი შეიხულ ისლამის არჩევა გახდა მაგალითი და საფუძველი მის, რომ ქართველები არიან ნიჭიერი ხალხი, მათ

არავის შიში არა აქვს, ამიტომ შეიძლება რომ მათ დაუბრკოლებლივ ვაძლიოთ უმაღლესი ხარისხი სასულიერო წოდებაში. ეს შეხედულება მთავრობის თვალსა და თავში ხერხეულიძეს ენერგიულმა გამგეობამ დაბადა.

შეიხულ ისლამ ხერხეულიძეს არაბულს, ოსმალურს, სპარსულ და ბერძნულს გარდა ქართული ენაც კარგად სცოდნია. ეს პირი ჯამეში თურმე ყოველთვის „ყურანის“ ახსნას ქართულად ლაპარაკობდა იმ დროს, როცა ჯამეში ქართველ მაჰმადიანები იყვნენ მლოცველნი. საზოგადოთ, ამის გამგეობის დროს ჯამეში ქართული ენა ყოფილა მიღებული. მაშინ ხოჯები და მოლიები ქართულ ენას ისე უმზერდნენ, როგორც არაბულ ენას. მაშინ ყველა ქართველ მაჰმადიანმა იცოდა კარგად, რომ მისი დედა ენა იყო ქართული ენა. მაშინ თურმე ვერც ერთი ხოჯა ვერ იტყოდა, რომ ქართული ენა გიაურის ენა არისო.

ქართული ენის მფარველობა ხერხეულიძე შეიხულ ისლამმა თვით ოსმალს მთავრობასაც დააკისრა და ისიც აუწყა, რომ ქართული ენის ხმარების „თქვენ შიში ნუ გაქვს, ჩვენ წმინდა მუსულმანები ვართ, ისლამს და ოსმალთ არ უღალატებთო. ჩვენი ენა ჩვენ გვესმის, ჩვენთვის იგი არის გასაგები და ამიტომ ჯამეში და მეჯლიში რომ ეს ენა ვიხმაროთ,

ამით თქვენ არაფერი ზარალი არ გექმნებათო, რადგანაც ეს ენა ჩვენი ენა არის და ამ ენით „ყურანიც“ კარგად გვესმისო.

– 211 –

ასეთის დარიგებით ხერხეულიძე შეიხულ ისლამმა მთავრობა დაარწმუნა, რომ ქართული ენის შიში თქვენ ნუ გაქვსთო.

ამიტომაც ოსმალეთის სასულიერო მთავრობამაც ქართული ენის დევნას თავი დაანება. პირიქით ხმარების ნება დართო.

ხერხეულიძე შეიხულ ისლამი თავის ქართულ გვარს ატარებდა, თათრულად ოღლით არ სცვლიდა. მასთან დიდი პატივის მცემელი იყო საქართველოსი, ქართველი ერის და მთლათ ქრისტიანების, რითაც იგი დიდს პატივს იმსახურებდა და ყველა ქრისტიანიც დიდად ადიდებდა. ქრისტიანების პატივის ცემა დიდს პატივს და სიყვარულს ავრცელებდა ისლამთანაც.

ეს პირველი შეიხულ ისლამი ქართველ მაჰმადიანების კონსტანტინეპოლს მიიღვა 1800 წ. იგი აჭარაშიც ხშირად მოდიოდა თურმე და მთელის ზაფხულობით სცხოვრებდა ქედაში, ხან ხულოს, ხან შავშეთს, ერთ ზაფხულს ქობულეთშიც იცხოვრა თავადიშვილების ოჯახშიო. ქართულის ენის კარგად მცოდნე გახლდათ და მასთან საქართველოს მოყვარეც. გარდაცვალება მისს ეკუთვნის 100 წლის წინედ, ესე იგი 1800 წლებს.

აჭარელი ბარათაშვილი.

შეიხულ ისლამ ხერხეულიძის დროს გამოჩენილი ყოფილა მეორე ქართველი ყადი-ხოჯა ბარათაშვილი აჭარელი. ეს პირი სტამბოლში პატარა გაუგზავნიათ, იქ აღზრდილა, ისლამის სწავლაში კარგად განვითარებულა. ქართული ენა და წემრა-კითხვაც კი სცოდნია იმ დროს. ჯერეთ კიდევ თითო-ოროლა ქართველ მაჰმადიანებში ქართული ენა არ იყო დავიწყებული და ზოგნი ამ ენის წერა-კითხვასაც სწავლობდნენ კარგად. ეს დროს უწევს XVIII საუკ. ბოლოს.

ბარათაშვილი ყოველივე სამუსულმანო და ისლამის ცოდ-

– 212 –

ნას გარეშე სხვაფრივაც დიდათ გონიერი კაცი ყოფილა და სიტყვა პასუხიანი, კარგი ხმაც ჰქონია. ეს ბარათაშვილიც სახელ განთქმული პირი ყოფილა და მასთანვე მთელს სტამბოლში დიდათ პატივცემული თვით უმაღლეს მთავრობისაგანაც. ბარათაშვილი შეიხულ ისლამათ დანიშნვა ეკუთვნის 1805 წლებს. ეს რიცხვი მე გამოვიანგარიშე იმ ზეპირ ამბებში მოყვანილ ცნობებიდამ, რასაც მომთხრობნი იტყოდნენ ხოლმე.

სამწუხაროდ ამ შეიხულ ისლამის შესახებაც ქართველ მაჰმადიანებში სულ არაფერი ცნობები არის დარჩენილი. ამ პირის ცნობა იქმნება მთელს სამუსულმანო საქართველოში ერთმა ქართველ მაჰმადიანმაც აღარ იცის, ეს მათ არც ადრე იცოდნენ. ამ შეიხულ ისლამების ამბები ისევ თუ იცოდნენ ძველად ხოჯიებმა და მოლებმა, ესეც იშვიათად კანტი კუნტად. ამათი ცნობები იცოდნენ ადრე ბათუმის და აჭარის მუფთებმა ახმედ ეფენდი სამზიახელ ხალიფაშვილმა და აჭარელ ბათუმის მუფთმა ჰასან ეფენდი ყლიჭოლლი გვერდამემ.

ესეც შეიხულ ისლამების ამბები ამათ იცოდნენ, რადგანაც იგინი დაინტერესებულნი იყვნენ და მასთან ისიც აქნდათ საიმედოდ, რომ ჩვენ არამც თუ მუფთის თანამდებობა, არამედ შეიხულ ისლამის ღირსნიც ვართ ისეო, როგორც იყვნენ შეიხულ ისლამ ხერხეულიძე და ბარათაშვილიო. ესენი ამ პირებს ქება დიდებით იხსენიებდნენ, კარგად ნასწავლებს და მომზადებულთ, მასთანვე აჭარელთა მოყვარეებს და მფარველთაც. სხვა რამ ცნობები ამ პირებმა შეიხების არა იცოდნენ რა, თუ იტყოდნენ რამეს, იმასაც მხოლოდ კარგს, გონჯს არაფერს.

ჰასან ეფენდი გვერდამე, აჭარის მუფთი იტყოდა ხოლმე: რომ ჩვენთაგანი სხვა შეიხულ ისლამი იქნებოდა ვინმე, რადგანაც ქართველები ყოველთვის სჯობდნენ სხვა ტომის შეიხებს, მაგრამ სამწუხაროდ ჩვენ ცნობები არა გვაქვსრაო. ხოლო ხერხეულიძე და ბარათაშვილზედ კი ბევრს კაი ამბებს იტყოდნენ ძველი კაცები და ჩვენც მიტომ გვახსოვსო.

– 213 –

შეიხულ ისლამ ბარათაშვილის გარდაცვალება ეკუთვნის 1820 წლებს. მის მერეც შეიხულ ისლამებათ სტამბოლში ქართველები ხშირად ყოფილან, ხოლო ჩვენ მათ შესახებ არაფერი ვიცით, არც ისტორიულად და არც ზეპირ. ამ შეიხულ ისლამების მოქმედებიდამ ოსმალეთის მთავრობამ კარგად შეიტყო, რომ ქართველები კაი მუსულმანები არიან და იგინი ჩვენ არ გვიღალატებენო. ამას უსაბუთებდნენ ყოველთვის ის ქართველ გვარის მუფთნიც.

ქართველთ მაჰმადიანთ მესამე

შეიხულ ისლამი ლეონიძე იმერხეველი.

1828 წლებამდის ყოფილა მესამე შეიხულ ისლამი ქართველთაგანი იმერხეველი ლეონიძე. ამის ცნობები ჩვენ არა ვიცით რა, ამიტომ აქ მარტოდ მის გვარს შევხებით. იგი იმერხეველი ყოფილა. მეც მიცხოვრია იმერხეველ ლეონიძეებში და იქაც ასე უამბნიათ, რომ ერთი ჩვენი ძველი სტამბოლში გაიზარდა, მერე შეიხულ ისლამი გახდაო. ესეც გონიერი კაცი იყოვო და ქართული ლაპარაკის და წიგნის კარგად მცოდნეო. ამის გარდაცვალება ეკუთვნის 1830 წლებს. ამ ლეონიძის შემდეგ ოსმალს ხალხში დიდათ განითქვა სახელი გურჯი ლომან ეფენდ ხოჯა ქარცივაძემ. თვით ამ ხოჯასაც სცოდნია ლეონიძეს ამბები, მაგრამ მაშინ არავის რა დაუწერია ამის შესახებ, ლეონიძე წმინდა მუსულმანი იყოვო, ისლამის დიდათ მოყვარე, არც თავის ძველების მოგონება სძულდაო, ამათაც დიდს პატივს აძლევდაო.

სამწუხაროდ, ვისგანაც ეს ცნობები შევკრიბე, მან არ იცოდა სახელები შეიხულ ისლამების. ბევრს ვკითხე ამათ შესახებ ცნობები, მაგრამ მცნობი ვერავინ ვნახე, არამც თუ ამათი სახელების არ ცოდნა შევიტყვე რამე, მათ სულაც არ იცოდნეს ის გარემოება, რომ ოდესმე ქართველ შეიხულ ის-

– 214 –

ლამიც კი ყოფილა. ამათი ამბები მარტოდ სასულიერო წოდებაში, ისიც მუფთმა იცოდა. დღეს ამათ ცნობაც აღარც მუფთს და ხოჯებს ეცოდინებათ.

ისიც კი ვქმენ, რომ არტაანელებს ვკითხე ხერხეულიძე შეიხულ ისლამის ამბავი, ბარათაშვილის აჭარაში და ლეონიძესი იმერხევეში, მაგრამ ვერსად რა ვსცანი. ყველა იმას ამბობდა: არა ვიცით რა, აღარ გვახსოვს. თვით მოხუცნიც არას იტყოდნენ: მუფთს ვაუწყე, რომ ხალხში შეიხულ ისლამების შესახებ არავინ რა იცის მეთქი. მან მომიგო: ჩვენი ხალხი ტყის ხალხია, მაგათ რა იციან, ეს ჩვენ ვიცით მხოლოდ მიტომ, რომ ეს იცოდნენ ძველ ხოჯებმა და გამოკითხვა როცა იქნებო-

და, ისინი იტყოდნენ ხოლმე ამათ ცნობებს, მიტომ რომ მათ იცოდნენ. ხალხს კი ესენი არ ეცოდინება. არც იციან.

ქართველ გვარის

მ უ ფ თ ი .

ქართველ მაჰმადიანთ სასულიერო წოდება XVIII საუკუნის გასვლამდის შესდგებოდა მარტოდ უბრალოს მოღებობა და ხოჯებისაგან. სხვა რამ უმაღლეს ადგილებს ქართველებს არ აძლევდნენ, რადგანაც ქართველები ახალი მუსულმანები არიან და შეიძლება რამე სჯულის დალატი ქმნანო. ასეთის შიშით იყო ოსმალეთის სასულიერო გამგეობა გარემოცული იმ დროსაც კი, როცა მათ მთავრობას ქართველთაგან მრავლად ჰყვანდნენ სხვა და სხვა გონიერი მხედართ მთავარ ფაშები.

ოსმალეთის სასულიერო მთავრობის მიერ წამლად მოველინა ის გარემოება, რომ XVIII საუკ. ბოლოს ქართველთაგან უკვე გაჩნდა შეიხულ ისლამი. ერთ შეიხულ ისლამს მოჰყვა მეორე და მესამეც. ქართველ შეიხულ ისლამებმა მთავრობას ქართველთა შიში გულს გადაჰყარეს და მის შემდეგ კი

– 215 –

ქართველ ხოჯებს და მოღიებსაც დაუწყეს პატივის თვალთვალით ყურება და თუ სადმე მუფთის ალაგი გაიხსნებოდა, მაშინ მისთვის ქართველებსაც ირჩევდნენ უეჭვით.

ამ გვარად, ქართველ გვარის მუფთებს ჩვენ ვხედავთ უკვე XVIII საუკუნიდამ. ამ მუფთებს შორისაც ყოფილან თითო-ოროლა გონიერი პირები, რომელთაც თავიანთ ეროვნების შეგნებაც ჰქონიათ. მოვიყვანთ აქ ამათ ცნობებსაც, რაც ჩემ მიერ შეკრებილ იქმნა 1890 წლიდამ. ყველა ეს ცნობები მოთხრობილია ბათუმის მუფთის ჰასან ეფენდი ყლიჭოლი გვერდამქსაგან, ზოგიც სხვების, უმეტეს ხოჯების.

გურჯი (ქართველი) ისმაილ მუფთი ხალიფაშილი. ამის დაბადება მიეწერება XVIII საუკ. რიცხვებს, გარდაცვალება 1803 წლებს. ისმაილ ხალიფაშილი სტამბოლში სწავლობდა, იქ იქმნა ხოჯად დადგენილი, იყო კაი ხმის პატრონი და მასთან თვალადი. მთელს სტამბოლში სახელი განითქვა. ბედმა ისე გაუღიმა, რომ იგი ოსმალეთის სულთანმაც გაიცნა. შემდეგ დროს ისმაილი თავის კარის მლოცველად დაადგინა და შვილების აღმზრდელადაც.

ისმაილ ხოჯა იყო მჭერ-მეტყველი არაბულის ენით და ქართულიც კარგად იცოდა, მხოლოდ ქართული წერა-კითხვა არ სცოდნია, სხვაფრივ იგი კაი შეგნებული პირი ყოფილა. ამას კარგად სცოდნია ის გარემოება, რომ იგინი ტომით ქართველები ყოფილან და სჯულით მუსულმანები, რომ მათი

დედა ენაც ქართული ენა ყოფილა.

ისმაილ ხოჯა იყო წმინდა მუსულმანი. არაბული ენა კარგად იცოდა. ასევე ის გარემოებაც, რომ იმ დროის ქართველ ხოჯებს და მოლებს ყურანის სულ არაფერი ესმოდათ, რადგანაც არაბულ ენას იგინი ვერ სწავლობდნენ კარგად, ამიტომ ისმაილ ხოჯამ „ყურანის“ სწავლა არაბულის ენიდამ ქართულს ენაზედ სთარგმნა. რადგანაც ისმაილ ხოჯამ ქართული წერაკითხვა არ იცოდა, ამიტომ მთელი თარგმანი არაბულის ასოებით დაწერა, სიტყვება კი სულ ქართული იყო.

ეს წიგნი 1820 წ. აჭარის მუფთს გამოუგზავნა და შე-

– 216 –

მოუთვალეს, რომ დღეის შემდეგ აჭარაში ხოჯებმა ამ წიგნიდამ გადასწერონ და ჯამეში „ყურანის“ შესახებ ისე ილაპარაკონ, როგორც აქ სწერიაო. ბრძანება შეასრულეს და იმ დღის შემდეგ ხოჯები ამ ქადაგებიდამ იწერდნენ წიგნებს და ჯამეში ქართულათ ქადაგებდნენ. ამ წიგნის ქართულათ ქადაგება გასტანა 1855 წ. ამ წელს კი მოსპეს და ის წიგნებიც გააქრეს, რაც კი ქართულის სიტყვებათ იყო ნაწერი. მიზეზათ ამის ის გახდა, რომ რუს-ოსმალოს ომი ატყდა 1854 წ. ვაი თუ რუსები შემოვიდნენ ჩვენს ქვეყანაში და ჩვენ რომ გვნახოვენ ჯამეში ქართულად ვლაპარაკობთ, მაშინ ჩვენც ძალით გაგვაქართველებენო. ამ დროდამ დაიწყო ქართული ენის შეძულებაც ქართველ მაჰმადიანებში და გაიურის ენად წოდება. მეტად საინტერესო არის მოპოვებულ იქმნეს თუნდ ერთი ცალი იმ ქადაგების, რაც ქართულის სიტყვებით არის ნაწერი. ბათუმში წიგნის მაღაზიის პატრონმა გამსაუხრდიამ გადმოცა, რომ ერთმა ქართველ მაჰმადიანმა სთქვა, რომ ამ წიგნის ერთ ალაგას მეგულება ერთი ცალიო და დამპირდა მოტანასაო. ამ უკანანასკნელ სტამბოლში ამ ხალიფაშვილს მუფთის თანამდებობაც ეკავა. გარდაცვალება მის ეკუთვნის 183 წლებს.

გურჯი (ქართველი) ლომან ეფენდი ქარცივაძე.

ლომან ეფენდი ქარცივაძე სტამბოლს გაიზარდა. ისმაილ ხოჯასავებ ესეც თვალადი და ტანადი კაცი ყოფილა და მასთან ამასაც კაი ხმა ჰქონია. ყოველივე ამის გარეშე მეტად გონიერი კაციც ყოფილა და სხვა და სხვა ენების მცოდნე. კარგად სცოდნია ქართული ენაც. ეს ლომან ეფენდი ცნობილ იქმნა თურმე. ასეთ წარმატების გარეშე, ლომან ეფენდი დიდი მოყვარე იყო თავის ქვეყნის, ქართველ მაჰმადიანების. სტამბოლში ქართველ კაცს რომ ნახავდა, მაშინ მის სიხარულს საზღვარი აღარ ჰქონდაო. ხოჯებს წმინდა ქართულის ენით ელაპარაკებოდა და ამ ენით ლაპარაკი არ სძულდა, არც ცო-

– 217 –

დვად მიაჩნდაო. ბოლოს ეს პირიც მუფთი გახდა და იგი ხოჯებს ხშირად ჯამეში ყურანის ახსნას ქართულად ეტყოდა, მასთან იმასაც ეუბნებოდა, რომ თქვენც ასე ქართულად უთხარით ეს სწავლა ხალხსა ჯამეშიო.

მუფთი ახმედ ეფენდი ხალიფოლლი.

მერისელ-სამზიარელი. გაზრდილი ლომან ეფენდისაგან და კარგად იცოდნენ ქართული ენის და ქართველ მაჰადიანთ ამბები. ახმედ ხალიფაშვილიც სტამბოლში აღიზარდა. ის იქმნა ხოჯად დადგენილი, მერე აჭარაში დაბრუნდა. 1860 წლებს უკვე იგი აჭარის მუფთი გახლდათ. იყო თავის ქვეყნის მოყვარე, ქართული ენის პატივის მცემელიც. ჯამეში ეს ყოველთვის ქადაგებას ქართული ენით იტყოდა. 1870 წლებში სტამბოლში შეიხულ ისლამთან დააბეზდეს, რომ ჯამეში ქართულ ენას ხმარობსო. მთავრობამ სამართალში მისცა და გამოძიება სწარმოებდა. ახმედ ხალიფაშვილმა თავი იმართლა ასე: – „ჩვენი ენა ქართული ენა არის, ჯამეში ამ ენას ვხმარობ ყურანის სწავლის გასაცნობათ, რადგანაც გურჯებს არაბული ენის არა ეყურებათრაო“. მთავრობამ დავა მოუსპო. ახმედ მუფთი გამართლებულ იქმნა გონივრულად. ახმედ მუფთმა დიდი, სრული ღონე იხმარა და 1878 წ. რომ აჭარლები რომ არ გადასახლდენ ოსმალეთში, ეს სულ ამის ქადაგების მიზეზები გახლდათ. მე გავიცანი იგი 1889 წ. ქართველ შეიხულ ისლამის ამბები ზოგი ამისაგანაც ავკინძე. იგი გარდაიცვალა 1890 წ. რუსეთის მთავრობისგანაც პატივცემულ იყო. ამანა ქადაგება იცოდა კარგად და მჭევრ-მეტყველურად. ამის ქადაგების მოთავსებულა ჩემს წიგნს: – „ქართველების გადასახლება ანუ ერთერთი“. 1914 წ. თფ. ამიტომ აქ აღარას ვამბობთ.

– 218 –

მუფთი ჰასან ეფენდი ყლიჭოლლი ააჭარელი აჭარელი. ჰასან ეფენდი გვერდაძე გახლდათ აჭარის სოფელ ზუნდაგელი. სტამბოლში არ იყო ნასწავლი, სასულიერო სწავლა აჭარის მუფთისაგან მიეღო. მიუხედავად ამის, იყო გონიერი კაცი და ქართველი ერის და ქართული ენის დიდათ მოყვარე. ეს მუფთი გავიცან 1891 წ. მის შემდეგ მე ხშირად დავიარებოდი მასთან ბათუმში და მისგან ბევრს ამბებესაც ვიწერდი.

ჰასან ეფენდი იყო კეთილი კაცი, მთავრობის წინაშეც პატივ ცემული. ხოჯებში ბევრი მოწინააღმდეგე ჰყვანდა მის გამო, რომ იგი სტამბოლში ნასწავლი არ არის. ეგ მუფთი კი არ უნდა იყოს, არამედ სოფლის მოლაო თვით იტყოდა ხოლმე ჰასან ეფენდი, რომ „ჩვენ ქართველები ვართ, ჩვენსკე-

ნაც ქართულია, ჩვენს ოჯახში ჩვენი ქალ-ბაღანა სულ ქართულ წიგნებს სწავლობენო“. რამდენიც მნახავდა ხოლმე ეს მუფთი, იმდენჯერ ქართულ წიგნებს ითხოვდა. დიდი პატივის მცემელი იყო ქართული ენის და წიგნების.

ეს პატიოსანი და კეთილი მუფთი 1908 წ. ბათუმში მოკლულ იქმნა ვერაგულის ხალხის მტრებისაგან. ამით უნდოდათ რაღაცა ვაების აშლა ქართველთა შორის, მაგრამ ვერ მოუხდათ.

სჯულის შიშინობის გამო.

ს ი ტ ვ ა

ბათუმის მუფთის ჰასან ეფენდი ყლიჰოდლი გვერდამის ნათქვამი.

ჩემი კითხვის პასუხათ.

ჩვენ, ბატონო, დიახ, გურჯები ვართ, მეც და მთლად ჩვენი ძევლებიც სოფელ ზუნდაგელები გახლავართ. ჩვენ რომ ქართველები ვიყავით ეს ცხადია, ამას ასაბუთებს ჩვენი სოფლის ცნობები და ისიც, რომ იქ მიწაში დარჩენილია მრავლად ჭურები. ძველად ჩვენ ერთნი ვიყავით, მერე გავიყარენით, ალ-

– 219 –

ბათ ესეც ღმერთის ნება იყო, უამისოთ არა შეიძლება რა, მერე, ესეც ასეთი დიდი საქმე.

მართალია გავიყარენით, ჩვენ ჩვენი სჯული გვქონდა და თქვენ თქვენი. ჩვენში სადავო და საჩხუბარი არა იყო რა. მაგრამ იყვნენ ისეთი კაცები ჩვენში და თქვენშიაც, რომ ის თავის სჯულს აქებდა, სხვისას კი აძაგებდა. ასე მოგვივიდა ჩვენცა. ჩვენში იყვნენ თითო-ოროლა ისეთი ხოჯიები, ქვემოდამ (ოსმალეთ) მოსულნი, რომელნიც ჩვენ ხალხს აშინებდნენ ასე:

გიაურები, რუსები და ქართველები მოვლენ აქ და ყველა გიაური გახდება. მაშინ ღორის ხორცს შესჭამთ და სულ წაწყდებით, დაიღუპებით; ასეთ ხოჯებს მე ხშირად დარიგებას ვაძლევდი და ვაფრთხილებდი, მაგრამ იგინი არ მისმენდნენ, მე მეუბნებოდნენ, რომ შენ სტამბოლში ნასწავლი არა ხარ, შენ სჯულის საქმის არაფერი იციო... ვითომ იმათ კი იცოდნენ, მაგრამ იმათ სულ არაფერი იცოდნენ. მაგრამ რას ვიზამდი, რაკი სტამბოლში ნასწავლები იყვნენ, ამათ ტყუილიც გადიოდა და ჩემი მართალი კი არა.

სულ ასეთ ხოჯიებმა დაღუპეს ჩვენი ხალხი და იგინი ჩააგდეს შიმშილსა და გაჭირების ცეცხლში. ხალხს აშინებდნენ დაიცადეთ მოვიდნენ რუსები და ქართველები და მაშინ რა მოგივათ, აბა დაიცადეთ, მერე ნახავთ თქვენ, თუ რა მოგივათ,

მაგრამ მაშინ გვიან იქნება და ბევრს ინანებთ.

ასეთის ლაპარაკით დუნია წახდა, ქვეყანა, ხალხი აირია, ჩვენში დიდი უბედურება მოხდა, დიდი საცოდავობა. გავიდა დრონი, აგერ რუსებიც მოვიდნენ, ჩაიბარეს აქაურობა, ქართველებიც მოვიდნენ, მაგრამ ჩვენთვის არას დროს არავის უთქვამს, რომ თქვენი სჯული ავია და ჩვენი კარგო. ამის ერთი მაგალითიც არ არის, რომ ჩვენთვის მათ სჯულის გამოცვლა ერჩიოს, გაგიაურება.

რუსები და ქართველები ამას არც საჭიროებენ. მე ეხლაც ვიცი ამაზედ ლაპარაკი და ჩვენ ხალხს ვეუბნები ამას, მაგრამ იმათ არ სჯერათ, რადგანც მათ ხასიათში შესული აქვს

– 220 –

ძველებური შიში. სამწუხაროდ, ჩვენი და თქვენი შეძლებაც სულ ასეთის კაცების ბრალია. სულ ესენი იყვნენ ამის მომხერხებელნი, რომ ჩვენ ერთმანეთი შევიძულეთ, ამაში ღმერთი არ ურევია.

ასე, ამ სჯულის არ მცოდნე ქვემოურ ხოჯებმა წახდინეს საქმე და იმოდლოი ხალხიც თავიანთ ცხოვრებიდამ მოშალეს და მით დაღუპეს. ვინც აქ დავრჩით, ყველას იგინი ცუდის თვალთ გვიყურებდნენ, თითქმის გაიურს გვიწოდებდნენ. მეტი რა გზა გვქონდა, ჩვენც ვითმენდით ყველაფერს. ისინი წავიდნენ, ჩვენ აქ დავრჩით. მოვიდნენ რუსები, მაგრამ რასაც ისინი ამბობდნენ, იმის მსჯავრი რუსებს და ქართველებს ჩვენთვის არაფერი უთქომთ. ამას ჩვენის თვალთ ვხედავთ და ყურით გვესმის, რომ თათრებს სჯულიდამ გასვლას არავინ ავალებს, ამიტომ ძალიან სამწუხაროა, რომ ჩვენები ასე მოტყუვდნენ და თავიანთ ცხოვრება და სახლ-კარიდამ მოიშალნენ და ოსმალში წავიდნენ.

თვითონ დაიღუპეს თავიანთი თავი და ჩვენც გადაგვმტერნენ, რომ თქვენც ჩვენსავე დაიღუპეთო. აბა ეს ვისი მოსაწონი უნდა იყოს, არავისი. ყოველივე ეს მოხდა სულ ჩვენი სჯულის შიშით და სჯულის საქმით. ერთმანეთის სჯულზედ ლაპარაკი ცუდათ ვიცოდით და სჯულის არაფერი გვესმოდა. ამან დაგვლუპა და გვაზარალა. სჯულზედ ლაპარაკი არ არის კარგი და ისიც კიცხვა და გმობა.

მადლობა ღმერთს, რომ ჩვენი სჯულიდამ გასვლა რუსებს სარ სდომნიათ, არც ქართველებს. ეხლა კი იმედია, რომ ჩვენ დაკარგულ-დავიწყებულ ძმებს ისევ გზას გავხსნით, მეგობრობას დავიწყებთ, სჯულზედ ლაპარაკი არ გვექნება, არამედ სხვა და სხვა საქმეებით წავალთ წინ. ამის იმედი უნდა ვიქონიოთ, რადგანაც ჩვენს დროში სჯულზედ ლაპარაკი იქით იქმნა მიტოვებული. იმედია, რომ დღეის შემდეგ ჩვენი ძმობა უფრო განცხოვლდება. მეც ამაზედ ხშირად ვლაპარაკობ ჩვენს ხალხში. ჩვენ ერთნი გახლავართ და ერთნიც უნდა ვიყვნეთ. ამის შიში ჩვენ აღარ გვაქვს, რადგანაც ჩვენ გაგიცანით და

– 221 –

თქვენი აზრებიც შევიტყუეთ ჩვენ შესახებ. ეხლა შიში აღარ არის ისლამის, აღარც მტრობის. ჩვენც თვალს გავახელთ და ტყიდამ გამოვალთ და კაი ცხოვრებას დავადგებით. თქვენის დახმარებით ყველაფერს ადვილად, კარგს ვისწავლით. თუ არ ვისწავლით, მაშინ ზღვაში გადასაყრელნი გავხდებით.

ასეთ გონივრულ სიტყვებს ეს მუფთი ხშირად ამბობდა საჯაროდ. სამწუხაროდ მე კი ამ ერთი სიტყვის მეტი ვერ დავსწერე. იგი 1908 წ. მოკლეს. საინტერესო არის, რომ ამ მუფთის მიერ წარმოთქმული სიტყვები შეკრებილ იქმნეს თუნდ სულ არა, რამდენიმე მაინც. ამის სიტყვებს ყოველთვის ექმნება გონივრული მნიშვნელობა, რადგანაც ფანატიზმის მათში არა იქნება რა.

ისლამის ვრცელება საქართველოში სად როდის დაწყობილა.

ზეპირის ამბების და ისტორიული ცნობების დასკვნით.

ყარსის თემის ქართველებში ისლამის გავრცელება დაუწყევიათ XVI საუკ. ნახევრიდამ.

ლაზისტან-ჭანეთი. ისლამის ვრცელება დაუწყევიათ XVI ბოლოს წლებს.

არტანის (არდაგანი) თემში ისლამის ვრცელება დაწყობილა XVII საუკ. დამდეგს.

შავშეთს ისლამის ვრცელება დაწყობილა XVIII საუკ.

თორთომს, ოლთს და ამათ მიდამოებში დაუწყევიათ XVI საუკ. ბოლოს.

ლივანის ხევის ქართველნი ისლამს დაუკავშირდნენ XVIII საუკ. დამდეგს.

აჭარა და მაჭახელი ისლამის ვრცელება 1670 წ. დაწყებულა, მერე დაკავშირდნენ 1770 წ. ამას ჩვენ მიტომ ვსწერთ

– 222 –

ასე, რადგანც აჭარლები ამბობენ, რომ ჩვენ ასი წელიწადი ვიბრძოლეთო.

ქობულეთში გამაჰმადიანება 1680 წ. იწყება. 1690 წ.

აქ ისლამს დაუკავშირდნენ თავდგირიძენი. მის მერე სრულიად ქობულეთელი გამაჰმადიანება მოხდა 1780 წლებს.

დანარჩენ კუთხეების ქართველთ გამაჰმადიანება სრულიად მომხდარა XVIII საუკუნის გასვლამდის.

ზოგს ხეობას ხუთი წლის წინეთ მიუღია, ზოგს ათი წლით, ზოგს უკან, ასე რომ ერთი მეორეს ათიდან 155 წელზედ

იქით არ სცილდება.

სხვა რამ ცნობები ამის შესახებ ჯერ-ჯერობით არა არის რა და ვერც ჩვენ ვიტყვით რამეს.

გურიის გათათრება 1800 წელს გადაწყვეტილა, მაგრამ ველარ მოახერხეს. ეს მეთაური გიორგი გურიელი გურულებმა დახვრიტეს. ამის ცნობა წიგნშიაც გახლავს მოთავსებული.

ამ წიგნის გამოცემის ამბავი.

საქართველოს ისტორიულ წიგნებში ისლამის გავრცელების შესახებ თითქმის არსად არის ანუსხული თუნდ სულ სადათ და მცირედ, თუ სამცხე-საათაბაგოს ქართველებმა და ლაზებმა ამ დროს მიიღეს ისლამი. ვახუშტი სწერს მხოლოდ ასე: „**სამცხე ოსმალთ აიღეს და ქართველები მოჰამედიან ჰყვეს**“. ეს არის სულ. ამის მეტს კაცი სხვას ვერას ნახავს.

ამ გარემოების სილატაკე დიდად აღონებდა ისტორიკოს დიმ. ბაქრაძეს. ამ პირმა ქართველ მაჰმადიანებში ორჯერ იმ-გზავრა, კონსტანტინეპოლშიც გახლდათ, იქაურ ოსმალთა არქივებშიც კი დასინჯა, მაგრამ ქართველთა გამაჰმადიანების შესახებ კი ვერსად რა მასალები იპოვნა. ოსმალეთის საქართველოში როცა დავიწყე მგზავრობა, მაშინ მეც ეს გარემოება მქონდა სახეში მიღებული. მაშინ ამით ვიყავით გატაცებული .

ამიტომაც მეც 10 წლის განმავლობაში სულ ამაზედ

– 223 –

ვსციდილობდი, რომ ეგები რამე ცნობები შემეკრიბა. მეღირსა კიდევაც და იმ დროებში ზოგიერთ ხეობის სოფლებში ჯერედ კიდევ ცოცხლები იყვნენ ისეთ მოხუცებულნი, რომელთაც ისლამის ვრცელების შესახებ სხვა და სხვა ამბები იცოდნენ, რასაც ბევრის გამოკითხვის შემდეგ იგინი მიაძობდნენ ხოლმე, მეც ამ ნაამბობს ვიწერდი ისე, როგორც შემეძლო.

ჩვენდა სამწუხაროდ სადაც კი მათში ლაპარაკი მქონია და გამოკითხვა, ყველგან მათ უხსენებიათ თვისი გათათრება, რომ გავთათრდით, და ეხლა ჩვენ თათრები ვართო. ვერც ერთ ქართველ მაჰმადიანს ვერ ათქმევინებთ, რომ იგი მოჰამედიანია ანუ ქართველ მაჰმადიანი: ის უცებ გეტყვით, რომ მე თათარი ვარო. მიტომაც მეც ასე ვხმარობდი, რომ თათარი და გათათრება. ქართველის წოდება – მათის სიტყვით სჯულის გმობა არის.

ამ გათათრების ცნობების ზოგი 1892 წლიდგან გაზ.

„ივერია“–ში იბეჭდებოდა, ზოგი აკაკის „კრებულში“ ერთ დროს, ამის პატარა წიგნიც გამოვეცი ცალკე, რომელ წიგნიც პროფესორმა ალ. ხახანაშვილმა განიხილა და ეს განხილვა რუსულ ჟურნალ „რუსკაია მისლში“ დაბეჭდა. 1900 წლებს ამ განხილვაში პროფესორი აი რას სწერდა ამ წიგნის შესახებ.

ისლამის გავრცელებას საქართველოში და ნამეტურ ქრი-

სტიანობით აყვავებულს სამცხე-საათაბაგოში ერთობ მდიდარი ისტორია აქვს. სამწუხაროდ, ქართულ ისტორიულ წიგნებში კი ამის შესახებ სულ არაფერი მოიპოვება. ამიტომ ეს წიგნი ძვირფასი მასალა გახლავსთ მის და მასთან თითქმის ერთადერთი წყაროც. ამის შესახებ რადგანაც სხვა რამ ცნობები მის შესახებ ჩვენ არაფერი მოგვეპოვება“.

ამის შემდეგ გავიდა კარგა ხანი, ეს წიგნი აღარსად იშოვებოდა. მე კიდე შევეკრიბე სხვა და სხვა ზეპირ ამბები, ასეთის ამბებისაგან გაკეთდა მთელი წიგნი, მთელი მასალა, რახედაც არა მცირე დრო დავეკარგე და მასთან ფულიც, ვინაიდან ასეთი ქართველ მაჰმადიანებში ბევრი ერთობ შიშით და ძნელად რომ იტყოდნენ რამეს. ასეთი იყო მაშინ გარე-

– 224 –

მოება. დღეს იქმნება აღარც ეს იქმნეს, რადგანაც იმ დროის მოხუცი დღეს უკვე აღარ სცხოვრებენ, მათ თან წარიღეს ამის ზეპირ ამბები.

ამ ბოლოს დროს ყველა ჩემ მიერ შეკრებილი მასალები და აქეთ-იქით გაფანტულები ერთად შევეკრიბე, ერთ წიგნათ ავკინძე, მსურდა, რომ ამ ისტორიული გარემოების შესახებ ჩვენს მწერლობაშიც რამე ხალხური მასალებიც ყოფილიყოს დასტამბული. მიტომ განვიძრახე მისი ცალკე წიგნად გამოცემა, მაგრამ რადგანაც ამისთვის გარემოება ხელს მიშლიდა, ამიტომ მივმართე ჩვენს წერა-კითხვის გამავრც. საზოგ. 100 მ. ვთხოვე დახმარებას, თუ ასე არა, მაშინ სესხათ მაინც. სესხათ თუ იქნებოდა, მაშინ ამ ფულს წიგნის გამოცემის შემდეგ დავუბრუნებდი ან ახლის წიგნებით გადაუხდით აღნიშნულს საზოგადოებას სარგებლით. ხსენებულ თხოვნასთან ნიმუშად დასაბეჭდი წიგნიც წარვუდგინე.

რამდენიმე დღის შემდეგ ცნობა მივიღე შემდეგის შენიშვნით. რადგანაც წიგნი დაუმუშავებელია, ამიტომ იგი შესწორებულ უნდა იქმნეს ისე, როგორც ამას აიდარ ბეგ აბაშიძე თხოულობსო. ესეთი წინადადება მე უხერხულად დავინახე, რადგანაც ხალხური ზეპირ ცნობების გადაკეთება მე ვერ გავბედე. ამიტომ წიგნი უკანვე წამოვიღე. შევიტყე, რომ ეს წიგნი სამწიგნობრო სექციას არც კი განეხილა, თორემ ხალხში შეკრებილ ზეპირ ცნობების გადაკეთებას მე არ დამიდებდა წინ ვალად.

ჩემი გამოსაცემი წიგნების შესახებ აიდარ ბეგ აბაშიძემ ქუთაისის გაზ. „საბჭოებლოში“ წერილი დასტამბა. იქ წინადადება მომცა, რომ ეგ წიგნები ჩვენმა სჯულის თავკაცებმა რომ განიხილონო და მათის მოწონებით დაიბეჭდოს, უფრო უკეთესი იქმებაო. ეს შენიშვნა მე პატივისცემით მივიღე და იმავე გაზ „საბჭოებლოში“ ცნობა მივეცი ანუ თანხმობა. მხოლოდ ისიც ვაუწყე, რომ ჩვენ დასაბეჭდ წიგნებში გარდა ორის წიგნისა, სახელდობრ: „ქართველების გამაჰმადიანება, რაც ზეპირის ცნობებით არის დაწერილები და „თამარ მეფე“

ასევე ზეპირის და ისტორიულის ცნობებით დაწერილი, ამათ გარდა სხვა წიგნებს ყველას უთქვენ თავდარიგოთ არ გამოვაცხევენებთქო. ზეპირის ცნობებით დაწერილებს კი ვერავის შევასწორებინებთო.

უეჭველია თ. კიკვაძეს თუ ერთი ცნობა წაუკითხავს ან ჰაიდარ ბეგის ცნობა, მაშინ ეს ცნობაც უნდა წაეკითხა მას იმავე გაზეთ „სამშობლოში“. მაგრამ საქმე ასე არ აღმოსჩნდა. იმავე დროს გაზ. „საქართველოში“ ცნობა დაბეჭდა ბ. გ. იმნაიშვილმა. ამ ცნობით თავისი სინანული განაცხადა მასზედ, რომ 100 მ. არ მასესხეს დროებით. ამ ცნობას მოჰყვა მეორე თ. კიკვაძესი ცნობაც, რომელმაც ბრალდება უარ-ჰყო და განაცხადა, რომ ჩვენ უარი კი არ უთხარით, არამედ წიგნის შესწორება ვაუწყეთო. ჩემთვის უკვე საქმე გაირკვა, რომ აქ მტრობის და შურის მეტი სხვა არა იყო რა სახეში მიღებული.

ბ. თ. კიკვაძე სწერს კიდევ, რომ ვაი თუ ამ წიგნის დაბეჭდვამ სიკეთის მაგიერ ვნება მოიტანოსო. სჩანს წიგნი უმნიშვნელოა, ამიტომ უფრო მოვიწადინე ამ წიგნის გამოცემა და ცალკეც დავბეჭდე, რომელ მასალების დაბეჭდვასაც ადრე დაუყონებლივ ითხოვდა ისტორიკოსი დიმ. ბაქრაძე, პროფესორი ალექს. ხახანაშვილი ერთ-ერთ წყაროთ ეთვლებოდა და ახლად განსვენებულთ აკაკი ხომ აღტაცებით კითხულობდა და თავის „კრებულშიაც“ ბეჭდავდა სიამოვნებით. ეხლა მკითხველმა განსაჯოს ამ წიგნის ბედი.

დაიკარგა

ბათუმის მუფთი ჰასან ეფენდი გვერდამის წიგნი, რომელშიაც მისი 15-მდე სიტყვა იყო შეკრებილი. განსვენებული თვით მუფთის ყავეშიაც კი საჯაროდ იტყოდა ხოლმე სიტყვებს. სიტყვებს თან სდევდა ქართულად ქართველების ცნობიერება.

ამიტომ ღირსია, რომ განსვენებულის სიტყვები შეიკრიბოს. ნუ თუ ქართველ მაჰმადიანებში აღარავის ახსოვს მისი სიტყვები. სიტყვებს უნდა თან დაჰყვეს მისი მოკვლის ამბებიც.

ცნობა

ამ წიგნის გამოცემის დროს ხელის მოწერით დამეხმარენ შემდეგნი პირნი: იმერეთის ეპისკოპოსი ყოვლად სამღვდლო გიორგი.

ქუთაისის რომის კათოლიკე ეკლესიის წინამძღვარი დონ დამიან სააკოვი პატრი შიო ბათმანოვი.

ა. ადამიძე
ა. გეგეჭკორი
პ. კიზირია
ვასილ ყიფიანი
ს. ტარუაშვილი

მ. გ. დაფქვიაშვილი.
ნ. ზაალიშვილი.
თ. ვაჩნაძე
ს. სარაჯიშვილი
ლ. ცაგარელი